Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки україни

Заснований
у 1997 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,
серія 33,
20 червня 1997 р.

Адреса редакції :
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66
Телефони для довідок:
(061) 289-12-75,
(061) 289-12-26
Телефон/факс: (0612) 64-45-46

В і с н и к

Запорізького національного університету

▪ **Філологічні науки**

№ 2, 2005

Запорізький національний університет
Запоріжжя 2005

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2005. – 208 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 2 від 3.10.2005 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Білоусенко П.І., доктор філологічних наук, професор

Відповідальний редактор – Хом'як Т.В., кандидат філологічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук, професор, заступник головного редактора
Гуменний М.Х.	-	доктор філологічних наук, професор
Заверталюк Н.І.	-	доктор філологічних наук, професор
Зацний Ю.А.	-	доктор філологічних наук, професор
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук, професор
Манакін В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Мірошниченко В.В.	-	кандидат філологічних наук, доцент
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук, професор
Петренко О.Д.	-	доктор філологічних наук, професор
Приходько А.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук, професор
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук, професор

© Запорізький національний університет, 2005

ЗМІСТ

БЫТКО Н.С.
МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РЕТРОСПЕКТИВЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ 5

ВОЛКОВА І. В.
МОВНА Й МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЇ В ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ НА МЕТОДИКУ НАВЧАННЯ МОВИ 10

ВРАКИНА В.В.
РОЛЬ ПРАГМАТИЧЕСКИХ ПРАВИЛ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ 18

ГЛОБИНА Л.В.
ПРИНЦИПЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ПАРТИТИВНОЙ ЛЕКСИКИ 21

ГОШИЛИК В. Б.
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ НЕПОШИРЕНИМИ ПРЕДИКАТНИМИ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИМИ СПОЛУКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ 28

ДАКАЛЕНКО О.В.
СИСТЕМА КОЛОРИСТИКИ В СТИХОТВОРНОМ “ КОМПЛЕКСЕ” БАРОККО Д.К. ФОН ЛОЭНШТЕЙНА 36

ДЕМ’ЯНОВА Ю.О.
СПЕЦИФІЧНІСТЬ КОДУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ПОНЯТЬ У ПОЕЗІЯХ Т. ШЕВЧЕНКА ТА СПОСОБИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 42

ЄНІКЄЄВА С. М.
“ВЕРБОФОРМАНТИ” ЯК ЕЛЕМЕНТИ СЛОВОТВОРЧОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 46

ЄФИМЕНКО М.П.
ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УМІНЬ РОЗКРИВАТИ ТЕМУ ТА ГОЛОВНУ ДУМКУ ВИСЛОВЛЮВАНЬ 51

ЖУРАВЛЬОВА Н.М.
ГОНОРАТИВ ПАН ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПОЛЬОВА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. 56

ЗВЯГІНА Г.О.
АНАЛІЗ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НОВЕЛ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (НА ПРИКЛАДІ НОВЕЛИ “ ДЕРЕВІЙ “) 64

ЗОТОВА В.П.
ПРО ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ 67

ЛЕВАДНА Н.І.
СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОПІСЕННИХ ОЦІННИХ НАЗВ ОСІБ 72

МАХАЧАШВІЛІ Р.К.
ПИТАННЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЕКВІВАЛЕНТНТІВ У МОВІ СФЕРИ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ 77

МІНКОВА О.Ф.
ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УРОКУ З МОВИ З НЕСТАНДАРТНИМИ ФОРМАМИ НАВЧАННЯ 81

МІНЬКОВА А.Ю.
КОНТЕКСТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ РОМАНУ Ф.КАФКИ “ЗАМОК” 85

МІНЬКОВА І.Ю
СИНТАГМА ЯК ОДИНИЦЯ РИТМУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ 92

МУЗЯ Е.М.
ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ЛИНГВИСТИКЕ 99

НІКОЛАЄНКО В.М., БОНДАРЧУК Л.В.
ІДЕЯ МЕСІАНСТВА В ТРИЛОГІЇ М.СТАРИЦЬКОГО ,,БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ” 103

ПАВЛЕНКО І.Я.
КРЕАТИВНИЙ ІМПУЛЬС ЗАПОРОЖЖЯ ТА РЕҐІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФОЛЬКЛОРУ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ 105

ПАЦЕРА Л.В.
КОММУНИКАТИВНОСТЬ КАК КАТЕГОРИЯ НАУКИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО 109

ПИЛИПЕНКО Р.Є.
СУЧАСНА КОНЦЕПТОСФЕРА НІМЕЦЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ 113

ПОГРЕБНАЯ В.Л.
С.И. ПОНОМАРЁВ О ЖЕНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ 118

САГАЙДАК Т.О.
ХУДОЖНЯ РЕКОНСТРУКЦІЯ КОЗАЧЧИНИ В РОМАНІ О.СОКОЛОВСЬКОГО “БОГУН” 121

САФОНОВ Ю.М.
БАРОКО І РЕАЛІЗМ: ІСТОРІОГРАФІЧНА ОСНОВА ПИТАННЯ 125

СІРИК С.В.
СУБСТАНТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ 131

СМОТРОВА Т.Н.
ОСОБЛИВОСТІ СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ З ДОМІНАНТОЮ STRANGE 134

СОКОЛОВ В.В.
РОЛЬ СЛОВОСКЛАДАННЯ В ПОПОВНЕННІ ВОКАБУЛЯРУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СФЕРИ МЕДИЦИНИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ’Я 149

СТАДНІЧЕНКО О.О., ЛЮТА Л.Г.
ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО „БЕРЕСТЕЧКО” 155

СТОИЛОВ А.
СТАРА ЛЕКСИКА В ЕДНО БЪЛГАРСКО СЕЛО 160

ТЕМНАЯ О. В.
М. ВОЛОШИН И ФРАНЦУЗСКИЙ СИМВОЛИЗМ 163

ХОЛОД О.М.
МОВЛЕННЄВА ДИСКРЕДИТАЦІЯ (АБО ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ КОМІЧНОГО В ІМІДЖІ РОСІЙСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ КІНЦЯ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ) 167

ХОМ’ЯК Т.В., ПРОЦИК І.В.
ПОЕТИКА ПОЕЗІЇ І.ДРАЧА 171

ЦЕРНА Г.М.
“МИ ВІДПОВІДАЄМО ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИЛИ” (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ О.ЖОВНИ „ЕКСПЕРИМЕНТ”) 177

ЧЕРНЕНКО І.М.
ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ 181

ЧИРВОНЫЙ А.С.
О СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЕ СЛОВА “SPAM” 187

ШКУРКО Т.А.
ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ СТАНДАРТНОЮ МОВОЮ ТА ESTUARY ENGLISH У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ 191

ШУСТОВА Н.А.
ТВОРЧІСТЬ П.О.КУЛІША В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТОЛІТТЯ 195

ЮРЧЕНКО Т.Г.
ПРОБЛЕМА ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ІЗ ПОГЛЯДУ НОВИЗНИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ 199

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ” 205

УДК 81’ 373. 613: 811. 111(71)

МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЗАИМСТВОВАНИЙ В РЕТРОСПЕКТИВЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Бытко Н.С., аспирант

Запорожский национальний университет

Целью статьи является рассмотрение как существующих методов изучения заимствований, так и перспектив, появившихся в лингвистической науке с развитием когнитивных методик исследования лексики. В данной статье мы покажем, что методы изучения заимствований во многом определялись тем, какое содержание вкладывалось в сам термин «заимствование», рассмотрим возможные классификации заимствованных элементов, а также различные аспекты данного явления. Вторая часть статьи посвящена перспективам дальнейшего исследования заимствований с выявлением глубинных причин обращения в процессе номинации к средствам чужого, а не родного языка, изучением хода преобразования семантики заимствованного элемента в соответствии с закономерностями концептуализации, свойственными языку-реципиенту, используя при этом ряд положений семантики, теории номинации и когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: термин заимствование, процесс и результат заимствования, лингвистические и культурные характеристики денотата, концептуально значимый элемент семантики, иерархия ценностей этноса.

Битко Н.С. МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У РЕТРОСПЕКТИВІ І ПЕРСПЕКТИВІ / Запорізький національний університет, Україна

Ціллю статті є розглядання як існуючих методів вивчення запозичень, так і перспектив, що з’явились в лінгвістиці з розвитком когнітивних методик дослідження лексики. У цій статті ми покажемо, що методи вивчення запозичень багато в чому визначаються тим, який зміст вкладається в сам термін „запозичення”, розглянемо можливі класифікації запозичених елементів, а також різні аспекти цього явища. Друга частина присвячена перспективам подальшого дослідження запозичень з виявленням глибинних причин удавання до засобів чужої, а не рідної мови в процесі номінації, вивченням ходу перетворювання семантики запозиченого елемента відповідно до закономірностей концептуалізації, що властиві мові-реципієнту, використовуючи при цьому ряд положень семантики, теорії номінації і когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: термін запозичення, процес та результат запозичення, лінгвістичні і культурні характеристики денотату, концептуально значимий елемент семантики, ієрархія цінностей етносу.

Bytko N. THE METHODS OF LOANWORDS STUDY IN RETROSPECTIVE AND PERSPECTIVE / Saporoshye National University, Ukraine

The objective of the article is consideration of the existing methods of loanwords study and perspectives which appeared in linguistics in connection with the development of cognitive methods of lexics investigation. In this article we show that methods of loanwords study were determined in many respects by the content which was put into the term “borrowing” itself. We examine possible classification of the borrowed elements and also various aspects of the given phenomenon. The second part of the article is devoted to the perspectives of further investigation of loanwords with exposure of deep reasons of addressing to the means of the alien language and not to the native one in the process of nomination, to the study of transformation course of semantics of the borrowed element in conformity with conceptualisation regularities, peculiar to the language recipient, using a number of semantics propositions, nomination theory and cognitive linguistics.

Key words: the term borrowing, the process and the result of borrowing, linguistic and cultural characteristics of denotate, conceptually meaningful element of semantics, hierarchy of ethnos values.

Одним из факторов развития языка является его контакт с другими языками и, как следствие, заимствование новых языковых единиц и новых понятий. Многогранная природа заимствования, значимость для процесса коммуникации объясняет неугасающий интерес лингвистов к данному явлению в течение нескольких столетий. В процессе складывания теории заимствований оценка этого феномена неоднократно менялась от полного неприятия заимствования до понимания того, что заимствования являются неотъемлемой составляющей языкового развития, трансформировалась также исследовательская парадигма [1,7-21; 2,111-119; 3,145-146; 4,178-181].

Методы изучения заимствований во многом определялись тем, какое содержание вкладывалось в сам термин «заимствование». Несмотря на существование обширной литературы по данной проблеме, на сегодняшний момент не существует унифицированного определения заимствования. Этот феномен рассматривается то как процесс проникновения новой единицы в язык-реципиент, то как результат, а

иногда применяется и эклектический подход. Такое двойственное восприятие заимствования свойственно отечественному и французскому языкознанию, в языках которых существует своего рода омонимия (заимствование, l'emprunt) [5,79-81]. Иначе выглядит данная проблема в английском и немецком языках, где наличие нескольких слов для определения данного понятия (borrowing, loanword; Lehnwort, Entlehnung) [6,286, 2,105-110, 5,79-81] дает возможность разделения процесса и результата заимствования, однако определенности при использовании этих терминов различными учеными не наблюдается [7,380-381, 8,408-411].

Во многих работах определение термина «заимствование» не дается, а методы исследования представляют собой описание и классификацию заимствованных единиц. При этом однозначности нет и в вопросе классификации, поскольку в основе многих классификаций лежат самые разнообразные (в некоторых случаях смешиваемые) аспекты данного явления [см. 1; 2; 3; 4; 8; 9; 10;].

На наш взгляд, целесообразно разграничить рассмотрение изменений заимствованной единицы в процессе ее проникновения в язык-реципиент и изменений, которым подвержен заимствованный элемент уже в рамках языковой системы заимствующего языка.

Так, в процессе перехода в язык-реципиент заимствованное слово может сохранить свою структуру и полностью соответствовать прототипу в языке-доноре; в других случаях возможна частичная морфологическая субституция, когда заимствованная единица лишь частично состоит из иноязычных элементов; третий тип представляют собой слова с полной морфологической субституцией – кальки или семантические заимствования.

На протяжении своего существования в системе языка-реципиента заимствованная единица подвержена процессам ассимиляции, что проявляется в ее функциональной и словообразовательной активности. На этом основании заимствованные единицы можно условно разделить на те, которые прошли основные стадии ассимиляции и не воспринимаются носителями языка-реципиента как иностранные; заимствования, которые находятся в процессе принятия их заимствовавшим языком и сохраняют те или иные черты своего происхождения, и единицы, оставшиеся чуждыми этносу языка-реципиента.

Следует, однако, отметить, что словарный состав любого языка представляет собой столь подвижную систему, что любая классификация его единиц носит приблизительный и относительный характер, поскольку многие слова располагаются на грани перехода от одной группы к другой; классификация также может быть верной лишь для определенного отрезка времени, что объясняется лабильным характером лексических слоев, не имеющих четких границ.

Анализ литературы свидетельствует о том, что в большинстве работ затрагиваются лишь те или иные составляющие хода заимствований, а для создания комплексной методики анализа заимствованных единиц необходимо изучение всех аспектов данного явления. Так, в процессе изучения заимствований устанавливаются причины [11,22-24; 6,286-310; 12,100; 7,408-411; 13,76-86] и источники [7,388-408], пути [6,286], способы [14,165; 15,220-225] и временные параметры заимствований [14,165; см. 16], а также лингвистические характеристики заимствованных элементов (этимологические, фонетические, грамматические, лексические) [7, 386; 17,101; 5,101]. Значительное внимание уделяется наблюдениям над взаимодействием заимствованных элементов с системой языка-реципиента и имеющим место ассимиляционным процессам (графическим, фонетическим, грамматическим, семантическим) [14,166; 7,421-425; 8,419-420].

Однако, несмотря на то, что такой комплексный анализ заимствований с применением традиционных методик позволяет создать целостную картину процесса и результатов заимствования, он не позволяет получить ответ на ключевой вопрос исторической лингвистики: какие внутриязыковые процессы обеспечивают «притяжение» языком-реципиентом конкретных элементов из языка-донора и какие характеристики контактирующих языков и культур определяют объем и степень ассимиляции заимствованных единиц.

Новые перспективы появились с формированием когнитивной лингвистики, прежде всего, таких ее направлений, как концептуальная [18;19] и прототипическая [20;21] семантика. И хотя специальных методик, направленных на изучение заимствований, в когнитивной парадигме разработано не было, ряд положений семантики, теории номинации и когнитивной лингвистики могут быть использованы для выявления глубинных причин обращения в процессе номинации к средствам чужого, а не родного языка и при исследовании хода преобразования семантики заимствованного элемента в соответствии с закономерностями концептуализации, свойственными языку-реципиенту.

Это особенно важно в тех случаях, когда заимствованный элемент не заполняет определенную лакуну, существующую в языке и концептуальной сфере этноса-реципиента, а пополняет существующий синонимический ряд лексических единиц, углубляя, таким образом, представления о номинируемом концепте.

При концептуальном подходе к изучению заимствованной единицы важно получить представление о содержании всего выражаемого концепта. Для этого необходимо рассмотреть заимствованный элемент в исконной культурной среде и противопоставить его культурному явлению в заимствующей среде [13,85], вычленить лингвистические [22,39] и культурные характеристики денотата, а также концептуально значимый элемент семантики заимствованной единицы. Следующим этапом является определение места заимствования в оппозиции СВОЙ-ЧУЖОЙ [23,62-66], в иерархии ценностей заимствующего этноса, затем заимствованная единица сравнивается с другими, ей подобными в данной категории, для определения только ей свойственных характеристик [24; 25,69].

Примером концептуального анализа заимствованных единиц может служить слово, заимствованное канадским вариантом английского языка из жаргона коренного населения Chinook jargon – *siwash*, которое в свою очередь было заимствовано из французского языка. Однако в данном случае мы рассмотрим лишь последний акт заимствования – проникновение данной лексической единицы со значением ‘person of the wilds’ в языке коренного населения в английский язык.

В языке-реципиенте слово *siwash* является многозначным (см. схема 1), но объектом нашего изучения выступают значения, определенным образом связанные со значением данной единицы в Chinook jargon: ‘a North American Indian (usually used disparagingly)’, ‘of or having to do with North American Indians’ (considered to be offensive, whether or not it is intended to be insulting), ‘to live or to do things like a Siwash’, ‘a mean, contemptible person’ [26; 27].

Значение слова *siwash* в Chinook jargon в целом могло выступать нейтральным по значению синонимом названия всего коренного населения, в основе которого лежит кочевой образ жизни большинства племен, населяющих территорию современной Канады. Однако в значениях этой единицы, связанных с названием и описанием автохтонного населения в английском языке, присутствует пренебрежительное отношение английского этноса к представителям местных племен, основанное, видимо, не только на восприятии европейскими колонистами автохтонной цивилизации как менее развитой, но, в частности, невозможности воспринимать себя как «людей свободных, диких, первозданных территорий», что входит в значение слова *siwash* в Chinook jargon.

Дальнейшее развитие такое отношение получило во втором значении этой лексической единицы в английском языке - ‘a mean, contemptible person’. Именно это значение представляет особый интерес для изучения, поскольку пополняет довольно многочисленный ряд синонимов в английском языке, означающих людей, обладающих теми или иными отрицательными качествами. Культурным компонентом значения, таким образом, являются понятия ‘ungenerous, selfish, unworthy, worthy of contempt’.

С лингвистической точки зрения, основанной на концептуальной модели частей речи, слово *siwash* в изучаемом значении обладает объектной и квалитативной характеристикой и относится к слотам SUCH SOMETHING.

Данная единица представляет собой концепт отрицательного человека и относится к базовому концепту СВОЙ в английском языке, о чем свидетельствует большое количество синонимов, многие из которых существуют в языке с древнейшего времени.

Являясь частью категории качеств человека и представляя в значении достаточно распространенные общечеловеческие характеристики «подлости», «презренности», заимствованная единица находит место на достаточно высокой степени в системе иерархии ценностей этноса-реципиента.

В английском языке существует около двадцати синонимов, в значении которых содержатся те или иные отрицательные качества человека. Наиболее часто представленные характеристики – ‘unprincipled’, ‘dishonest’, ‘despicable’, ‘cruel’ [28]. Однако ни в одном из существующих слов в данной категории не встречаются вместе качества ‘mean’ и ‘contemptible’; с другой стороны, как и большинство недавно заимствованных единиц (середина XIX в. для единицы *siwash*), данное заимствование сохраняет окраску, свойственную словам местного колорита, скорее всего, употребляется в контексте, связанном с коренным населением Канады, что также свидетельствует о необходимости сохранения данного слова в языке-реципиенте.

Проведенный анализ показал, что лишь с привлечением когнитивных методик (при рассмотрении заимствованного слова в культурной среде этноса-донора и этноса-реципиента, при вычленении лингвистических и культурных характеристик денотата, а также концептуально значимого элемента семантики, при определении места заимствования в оппозиции СВОЙ-ЧУЖОЙ и в иерархии ценностей заимствующего этноса и сравнении его с другими ему подобными в данной категории) возможно более глубокое понимание выбора материала заимствования и дальнейшее сохранение заимствованного элемента в лексической системе языка-реципиента. Однако даже данный подход, хотя и делает картину процесса заимствования более четкой, не дает однозначного ответа на вопрос о причинах заимствования тех или иных элементов.

Схема 1.

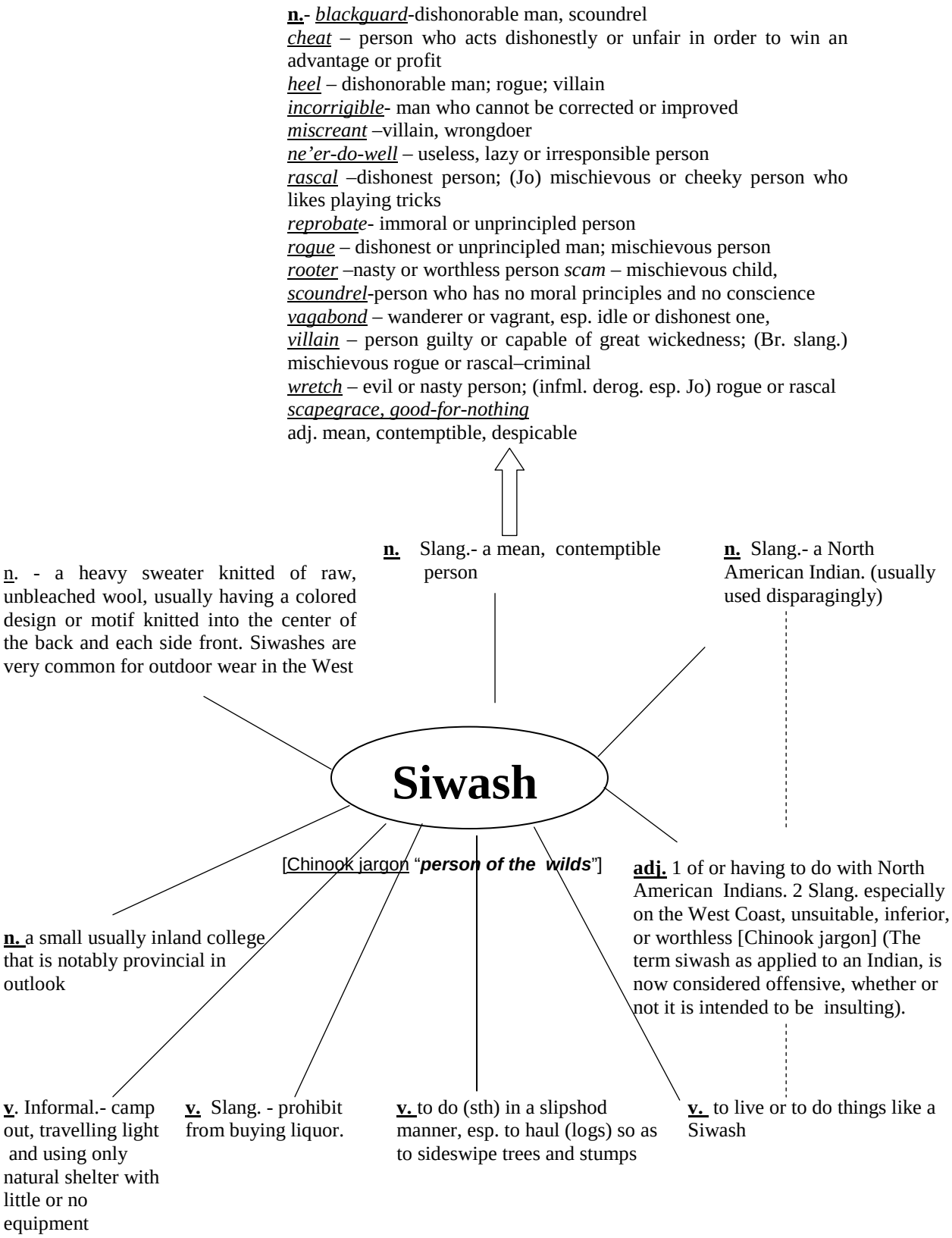

ЛИТЕРАТУРА

1. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – С. 7-21.
2. Iskos A., Lenkowa A. Deutsche Lexikologie. – Leningrad: Staatsverlag für Bücher und Pädagogik, - 1963. – C. 111-119.
3. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 145-146.

4. Степанова М.Д. Чернышева И.М. Лексикология современного немецкого языка. – М.: Высш.шк., 1962. – С.178-181.
5. Языковые ситуации и взаимодействие языков. - К.: Наукова думка, 1989. – С. 76-101.
6. Pyles Th., Algeo J. The Origins and Development of the English Language. - New York, Toronto: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1992. – 381p.
7. Hock Hans. Principles on Historic Linguistics. - Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1991. - 744p.
8. Hockett F.Charles. A Course in Modern Linguistics. - New York: MacMillan Publishing Co., Inc. – 621p.
9. Hughes Geoffrey. A History of English Words. - Oxford: Malden Publishers, 2000. –430p.
10. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. -218с.
11. Dixon R.H.W. The rise and fall of languages. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. –169p.
12. Сорокина Л.Н. Ситуация, процесс и результаты заимствований в лексике //Иностранные языки в школе. - 1979. - № 14. - С. 97 –195.
13. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление - М.: Наука, 1988. – 247с.
14. Ginzburg R.Z., Hidekel G.U. A course in Modern English Lexicology. – M.: Vyshaja Schkola, 1979. – 274p.
15. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка – М.: Издание лит. на иностранных языках, 1959. – 351с.
16. Расторгуева Т.А. История английского языка. – М.: Астрель, АСТ, 2002. – 348с.
17. Английские неологизмы / Под ред. Ю.А. Жлуктенко. – К.: Наукова думка, 1983.- 172с.
18. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. – 600p.
19. Turner M. Reading minds: The study of English in the age of cognitive science. – Princeton, NJ: Princeton University Press. 1991.
20. Rosch E. Cognitive representation of semantic categories// Journal of Experimental Psychology. – 1975. - Vol.104. – P.192-233.
21. Wierzbicka A. Semantics. Primes and Universals. – Oxford, New York: Oxford University Press, 1996. – 568с.
22. Zhabotynska S. Part-of-speech system: simplicity or sophistication? // International Conference and Summer School. – Cognitive/Communicative Aspects of English – Cherkasy State University –P.39-42
23. Бахтин М.М. К философии поступка // Бахтин М.М. Работы 1920-х годов. - К.: 1994. – С. 62-66.
24. Skybina V. On Cultural Specificity of the Varieties of English (Paper presented at Workshop 2004: Language and Culture. Expression Identity and Society. University of Sydney, 12-12 February 2004)
25. Левицкий А.Э. Особенности конвенционализации функционально переориентированных образований (на материале современного английского языка) // Вісник Харківського держаного університету. – 1999. - № 430. – С.60-72.
26. Gage Canadian Dictionary. – Toronto (Ont.), 1984. – 1230p.
27. The Oxford Dictionary of Canadian English / Ed. by K. Barber. - Oxford, 1998. – 1710p.
28. Webster – Webster's Third New International Dictionary. – Springfield, Massachusetts, USA, 1981. – 2662p.

УДК 81’233 = 161.2 В – 67

МОВНА Й МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЇ В ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІЙ ПРОЕКЦІЇ НА МЕТОДИКУ НАВЧАННЯ МОВИ

Волкова І. В., асистент

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті уточнюється термінологічне значення понять “мовна…”, “мовленнєва компетенція”, з’ясовується їхня структура, розкриваються теоретичні основи подальшого дослідження проблеми формування й розвиток мовної і мовленнєвої компетенцій у процесі вивчення словотвору й орфографії учнями 5 класу загальноосвітньої школи.

Ключові слова: мовна компетенція, мовленнєва компетенція, мовна діяльність, мовна здатність, мовленнєвий досвід, мовна практика, чуття мови.

Волкова И.В. ЯЗЫКОВАЯ И РЕЧЕВАЯ КОМПЕТЕНЦИИ В ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ПРОЕКЦИИ НА МЕТОДИКУ ИЗУЧЕНИЯ ЯЗЫКА / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина.

В статье уточняется терминологическое значение понятий “языковая…”, “речевая компетенции”, выясняется их структура, раскрываются теоретические основания дальнейшего исследования проблемы формирования и развития языковой и речевой компетенций в процессе изучения словообразования и орфографии учащимися 5 класса общеобразовательной школы.

Ключевые слова: языковая компетенция, речевая компетенция, языковая деятельность, языковые способности, речевой опыт, чувство языка.

Volkova I. V. THE LANGUAGE AND SPEECH COMPETENCE IN PSYCHOLINGUISTIC PROJECTION ON THE METHODS OF LANGUAGE TEACHING / Melitopol State Pedagogical University, Ukraine.

In article lecturer of specifies the terminological meaning of such conceptions as “language and speech competence”. The article deals with the structure and theoretical base of the subseguent research of the problem of the formation and development of the language and speech competence in the process of wordbuilding and orthography studying by the pupils of the 5 th form of school providing general education.

Key word: language competence, speech competence, speech activity, language aptitude, speech experience, language practice, feeling for language.

Красу і силу слова, мови й мовлення цінують усі народи. Володіння ними як знаково-інформаційними та культурно-естетичними системами підносить суспільство на вищий щабель цивілізаційного розвитку. Для українців плекання мови означає ще й відтворення етнічної психології, національної самостійності, є неодмінною умовою збереження власної культури й розбудови держави.

В основних програмних документах реформи загальноосвітньої школи наголошується на необхідності вивчення державної мови, на тому, що це вивчення сприяє вихованню сучасної інтелектуально й духовно розвинутої особистості, здатної до продуктивної діяльності. Така особистість повинна володіти не лише певним обсягом знань про мову, а й умінням застосовувати їх в усному й писемному мовленні, “толерантно спілкуватися, слухати й чути, сприймати й розуміти” [1: 2], тобто бути компетентною щодо мови й мовлення.

Однак повсякденність кожночасно переконує в дуже повільному покращанні мовної ситуації, зокрема стосовно практики шкільного навчання. Це зумовлює роботу над подальшим удосконаленням системи вивчення української мови в загальноосвітній школі, пошук шляхів формування й розвитку мовної і мовленнєвої компетенцій.

Увівши назву поняття – “мовна компетенція” – у науковий обіг, американський учений Н. Хомський розпочав теоретичне осмислення проблеми в лінгвістичному аспекті. У цьому ж напрямку її розглядають Ю. Апресян, М. Вятютнєв, І. Горєлов, А. Дейкіна, Ф. Новожилова та ін. Однак, “відштовхнувшись” від визначення мовної компетенції як ідеального знання мови й про мову безвідносно до суб’єкта/об’єкта мовлення, вони радше запропонували альтернативне: мовна компетенція передбачає і мовленнєву, тобто не лише знання, а й уміння оперувати мовним матеріалом, користуватися ним з метою пізнання різноманітних життєвих явищ і спілкування.

Швидко з’ясувалося, що явище мовної, комунікативної (у тому числі мовленнєвої як її різновиду) та інших типів компетенції, пов’язаних із мовною, поліаспектне і може бути предметом вивчення різних галузей гуманітарної науки. Психологи, психолінгвісти, дидакти й методисти доводять, що мовна, комунікативна компетенції – не лише навчальна мета, а й одна з визначальних умов оволодіння знаннями на різних рівнях освіти.

Потенції формування мовної, комунікативної та інших типів компетенції закладено в працях із проблем антропологічної педагогіки (І. Аносов, П. Матвієнко, С. Клепко, А. Павленко, Л. Сіднєв), розвиваючого

навчання (В. Давидов, Л. Занков, І. Якиманська), оптимізації й підвищення ефективності навчального процесу (Ю. Бабанський, Дж. М. Беннет, В. Блінов, Е. Орнстайн, М. Поташник), а також його технологізації (В. Безпалько, С. Карпенчук, І. Лєрнер, П. Матвієнко, В. Паламарчук, М. Пентилюк, Л. Пироженко, О. Пометун, Б. Приходченко, Г. Селевко, Г. Шелехова, В. Ястребова).

Методика набуття мовної і мовленнєвої компетенцій певним чином реалізується в концепціях навчання української мови: у проблемному вивченні (В. Балашкевич, П. Білоусенко, М. Махмутов, Л. Момот, В. Явір), інтегрованому (О. Біляєв, Л. Варзацька, Л. Дворецька), інтенсивному (О. Біляєв), когнітивному (О. Горошкіна, А. Нікітіна, М. Пентилюк) навчанні, навчанні на текстовій основі (О. Горошкіна, Т. Донченко, А. Нікітіна, М. Пентилюк) тощо. Її елементи суттєво відчутні в дослідженнях, присвячених роботі над розвитком зв'язного мовлення (Л. Варзацька, Г. Іваницька, В. Капінос, Н. Пашковська, Л. Симоненкова, І. Синиця, М. Стельмахович), у статтях і матеріалах, опублікованих на допомогу вчителю-словесникові (Н. Бондаренко, О. Браїлова, О. Глазова, С. Дубовик, І. Хом'як, О. Царик, С. Яворська). Відповідні терміни – мовна, комунікативна, мовленнєва, діяльнісна, соціокультурна компетенції – ужито в "Державному стандарті базової і повної середньої школи" [2: 8], у вузівському підручнику з методики навчання рідної мови [3: 11], авторських концепціях навчання мови, окремих монографіях і методичних статтях [4; 5; 6; 7; 8; 9;]. Але більшою мірою питання формування й розвитку мовної, мовленнєвої компетенцій учнів в українській методичній науці лише заявлені. Вони потребують подальшого наукового обґрунтування й системного дослідження.

Проблема формування й розвитку мовної, мовленнєвої компетенцій залишається важливою впродовж усього терміну навчання в школі. Вона актуалізується у перехідні періоди – на межі початкових і середніх, середніх і старших класів, – оскільки саме в цей час посилюється загроза втрати або пригнічення, блокування розвинутих раніше здатностей, зацікавлень, набутих знань, умінь і навичок, спровокована психологічними, дидактичними й методичними чинниками.

Такими чинниками в процесі навчання української мови п'ятикласників, наприклад, є зміна його характеру – перехід від переважно практичного (мовленнєвого) до практично-теоретичного засвоєння мовних явищ, дистанціювання вивчення мови й літератури, посилення ролі самостійної роботи, досить велика кількість учителів-предметників на відміну від одного вчителя початкових класів тощо.

Усвідомлення означеної проблеми, а також потреба в науковому обґрунтуванні й розробленні методики формування та розвитку мовної і мовленнєвої компетенцій учнів, зокрема межових періодів навчання, зумовили вибір напряму нашого дослідження. Метою даної статті є уточнення термінологічного значення понять "мовна…", "мовленнєва компетенція", їх структури у (психо)лінгвістичній проекції на методику навчання мови.

У різноманітних довідкових джерелах здебільшого подається два значення слова "компетенція". Так, у "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" зазначається, що компетенція – це "1. Добра обізнаність із чим-небудь. 2. Коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи". Відповідно компетентним є той, що 1) має достатні знання в якій-небудь галузі, з чим-небудь добре обізнаний, тямущий; ґрунтується на знанні, кваліфікований; 2) має певні повноваження, повноправний, повновладний [10: 445].

"Словник іншомовних слів" трактує компетенцію як "коло повноважень якогось органу чи посадової особи" або проблему, "про яку в кого-небудь багато інформації, що дає змогу фахово її розв'язати". Семантика слова пояснюється через латинське competentia від competere: "досягати", "відповідати", "прагнути". Поняття "компетенція" близьке, але не тотожне поняттю "компетентність". Останнє означає 1) авторитетність, обізнаність; 2) володіння компетенцією [11: 541].

Мовна компетенція – складне й багатогранне поняття. У широкому сенсі його варто вживати на позначення явища певного рівня обізнаності конкретного суб'єкта чи суб'єктів з ідеальною знаковою системою рідної або іноземної мови (мов). Мовленнєва компетенція є різновидом комунікативної і означає здатність людини до практичного використання знань про мову в процесі спілкування – з певною усвідомленою метою, у визначених мовленнєвих ситуаціях.

Мовна компетенція суб'єкта (мовника, носія мови) є основою і джерелом розвитку таких типів компетенції, як комунікативна (у тому числі мовленнєва), психолінгвістична, соціолінгвістична, а також культурологічна, когнітивна тощо.

Із лінгвістичного погляду, мовна компетенція – об'єктивна даність, яку можна було б прослідкувати відносно онтогенезу й філогенезу певної мови з ранніх етапів її функціонування. Однак уперше, стверджує О. Божович, науковці означили це явище тільки в середині – другій половині XX століття [12: 33; 13: 54]. До того часу й упродовж наступного паралельно з новим терміном уживалися (й продовжують уживатися) такі, як "знання мови", "володіння мовою", "мовна здатність" тощо. Зрозуміло, що кожен із них має дещо або суттєво відмінну семантику.

Н. Хомський трактував мовну компетенцію як ідеальне знання мовця-слухача про свою мову. У книзі "Мова й мислення" (1972) він писав: "Тепер уже стало… цілком очевидно, що якщо нам судилося коли-

небудь зрозуміти, як мова використовується й засвоюється, то ми повинні абстрагувати для окремого й незалежного вивчення певну систему інтелектуальних здатностей, систему знань і переконань, яка розвивається в ранньому дитинстві і у взаємозв'язку з багатьма іншими факторами визначає ті види поведінки, які ми спостерігаємо; якщо ввести формальний термін, то можна сказати, що ми повинні виокремити й вивчати м о в н у к о м п е т е н ц і ю, яка лежить в основі поведінки, але яка не реалізується в поведінці яким-небудь прямим або простим способом" (розрядка Н. Хомського. – Авт.) [14: 15].

Учений наголошував на тому, що мовну компетенцію не можна трактувати як суто лінгвістичне або виключно психологічне явище, що воно має іншу якість і через це його неможливо пояснити звичними, відомими лінгвістам або психологам способами [14: 16, 25].

За Н. Хомським, мовна компетенція безвідносна до суб'єкта/об'єкта мовлення, тобто знання про мову і володіння ними належать до різних понятійних площин. У вже згаданій роботі читаємо: "…найбільш обнадійливим сьогодні є опис явищ мови й розумової діяльності у якомога строгіший спосіб, шлях створення абстрактного теоретичного апарата, який, наскільки можливо, пояснить ці явища й виявить принципи їх організації і функціонування, залишивши осторонь спроби… пов'язати постульовані розумові структури і процеси з будь-якими фізіологічними механізмами або представити розумову функцію за допомогою термінів "фізичних причин". Ми можемо тільки залишити відкритим *на майбутнє* питання про те, як ці абстрактні структури і процеси реалізуються або пояснюються…" (курсив наш. – Авт.) [14: 25].

Однак, не відмовляючись від попередньої думки Н. Хомського про сутність мовної компетенції як про природжене знання дитини щодо основних лінгвістичних категорій і її здібність "упорядковувати" для себе власну граматику, згодом його послідовники почали проектувати явище мовної компетенції на мовця й процеси мовлення. Сам учений, відповідно до власного розуміння поняття мовної компетенції, розрізняв завдання академічної і "педагогічної" граматик: "Граматика описує і намагається пояснити здібність мовця зрозуміти й побудувати будь-яке речення рідною мовою згідно з ситуацією. Якщо це педагогічна граматика, то вона намагається навчити учня цієї здатності; якщо вона лінгвістична, її мета – виявити і представити механізм, який робить цю здатність можливою" [цит. за: 15: 61 – 62]. Таким чином, уже в його працях було закладено потенцію розмежування мовної і мовленнєвої компетенції.

Подальше вивчення питань мовної компетенції розвивалося не лише в лінгвістичному, а й у психологічному, психолінгвістичному, соціолінгвістичному, дидактично-методичному аспектах. Постулюючи поліаспектність явища, дослідники продовжили аналітичне вивчення його окремих складових, у тому числі й лінгвістичної. Це давало можливість обґрунтувати розгортання різноманітних процесів – мовних, психічних, педагогічних тощо, зокрема процесу навчання мови.

Ю. Апресян підійшов до лінгвістичної характеристики мовної компетенції через систему вмінь, яких повинні набути ті, хто вивчає мову. У книзі "Лексична семантика. Синонімічні засоби мови" (1974) до цих умінь, об'єднаних автором у системні блоки, відносяться уміння виконувати операції: 1) побудови за допомогою мови тексту, який виражає потрібне значення (здібність говоріння), і разом із тим вилучення з тексту, що сприймається, його змісту (здібність розуміння); 2) грамотного, з ідіоматичного боку, поєднання в реченнях і словосполученнях слів згідно з синтаксичними, лексичними й семантичними нормами; 3) встановлення різноманітних семантичних відношень між висловлюваннями, зокрема а) відношень синонімії, б) відношень логічного прямування; 4) встановлення різноманітних семантичних властивостей речень, зокрема а) розрізнення семантично правильних і семантично неправильних речень, б) розрізнення семантично зв'язних і семантично незв'язних текстів [16: 11 – 12]. Із цього випливає, що Ю. Апресян, фактично, поєднав у понятті "володіння мовою" ознаки двох: "мовна…" і "мовленнєва компетенція".

Майже одночасно з Ю. Апресяном М. Вятютнєв розглядав питання мовної компетенції в лінгвістичному аспекті, але крізь призму методичних проблем. У статті "Поняття про мовну компетенцію в лінгвістиці і методиці викладання іноземних мов" (1975), визначаючи термінологічну семантику мовної компетенції, він свідомо виходив із поняття "володіння мовою".

На переконання дослідника, поняття "володіння мовою" можна пояснити через його структуру, оскільки в ньому поєднуються два компоненти: 1) мовна компетенція, яка досліджується і описується представниками власне лінгвістики (Вятютнєв зазначає, що вони, звичайно, використовують дані інших суміжних наук: психолінгвістики, соціолінгвістики), і 2) комунікативна компетенція, під якою учений розуміє вибір і реалізацію програм мовленнєвої поведінки в залежності від здатності людини орієнтуватися в обставинах під час спілкування, уміння класифікувати ситуації в залежності від теми, завдань, комунікативних установок, що виникають в учасників до бесіди і під час неї в процесі адаптації, а також знання країнознавчого характеру [15: 58].

Мовна компетенція як складова володіння мовою, за М. Вятютнєвим, – це набуте інтуїтивне знання невеликої кількості правил, які лежать в основі побудови глибинних (внутрішніх) структур мови, що перетворюються в процесі спілкування у різноманітні висловлювання, тобто поверхневі (зовнішні)

структури [15: 58]. Вона уявляється як здатність мовця використовувати системно-структурні утворення семантичного, синтаксичного, морфологічного й фонологічного характеру [15: 59]. Через це мовна компетенція може бути представлена і як система правил, якими користується конкретна людина, а не лінгвістика, для позначення певних змістів за допомогою одиниць мови різних рівнів [15: 58].

Підкреслимо, що ці здатності завжди мають індивідуальний, навіть унікальний характер. Дотепер науковці ще не вміють передбачати, якою мірою мовець використає власні здатності. Тому погоджуємося з думкою М. Вятютнєва про те, що мовну компетенцію можна назвати ще особливою граматикою очікувань і вірогідностей [15: 58].

Але якщо немає двох людей з однаковою мовною компетенцією, – стверджує дослідник, – то граматика для всіх одна [15: 61]. Об'єктивно існують мовні універсалії, мовні й мовленнєві моделі, які певною мірою і певним чином незалежно від свідомого/несвідомого вибору використовуються мовцем у процесі комунікації – практиці спілкування. Очевидно, що мовна компетенція і мовна практика взаємопов'язані, але механізм цього зв'язку залишається мало дослідженим [15: 58 – 59].

О. Лурія теж співвідносив мовну компетенцію з процесом комунікації, про що писав у роботі "Мова і свідомість" (1979) [17]. За спостереженням Г. Михайловської, компетентність у мові вчений розглядає як результат її застосування, при цьому відзначає, що тільки в процесі активного відображення дійсності і активного спілкування у дитини виникає розуміння мови [18: 63].

У книзі "Розмова з комп'ютером. Психолінгвістичний аналіз проблеми" (1987) І. Горєлов говорить про ідеальний склад певної мови і практику його використання конкретним мовцем. Це дає підстави вважати, що він, як і Ю. Апресян, об'єднує два близькі, споріднені, але суттєво відмінні поняття – мовна й мовленнєва компетенція, – оскільки не ставить за мету дослідження саме такий предмет.

Термін "мовна компетенція" І. Горєлов реципіює через ідеальне й реальне знання мови. Ідеального знання, за автором, конкретному мовцеві неможливо досягти через неможливість у принципі зафіксувати увесь склад мови, оскільки він надзвичайно великий і постійно змінюється. "Однак існує "реальне знання мови". Те, що ми називаємо цим словосполученням, є – термінологічно – "мовна компетенція", котра зберігається якимось чином, по-перше, в індивідуальній пам'яті людини (саме тому вона знає мову), і, по-друге, у тому, що можна умовно назвати "колективною пам'яттю" – безліччю індивідуальних і постійно взаємодіючих "пам'ятей" [19: 97].

Запам'ятовування стосується не лише слів, а й правил морфології та синтаксису (граматики), а також правил вимови, інтонації. Однак учений наголошує на принциповій відмінності об'єктивних законів мови й тих правил, які людина створює сама для себе: "Даремно, однак, було думати, – зауважує автор, – що всі ці правила реально виглядають такими, якими їх подають підручники або наукові описи мови. Нічого подібного – ні структурно, ні за формою, ні за змістом – у нашій пам'яті немає, як немає в пам'яті словника, схожого на алфавітний, котрий стоїть на нашій полиці" [19: 98].

О. Божович зауважує, що тут І. Н. Горєлов дещо захопився. Разом із тим, – пише вона, цитуючи вченого, – неможливо не погодитися з ним у тому, що неприпустимо змішувати абсолютно різні сутності: мова у значенні "мовна компетенція" – одне; мова з точки зору лінгвістики – друге; процес становлення мовної компетенції конкретної людини у певному мовному середовищі з дитячих років – третє; процес становлення другої мовної компетенції в умовах, близьких до природного спілкування, – четверте; процес упровадження другої мовної компетенції на основі списків слів, правил, перекладів та інших суто аналітичних вправ, далеких від сукупності способів природного спілкування, – п'яте [13: 57].

Порівнюючи погляди І. Горєлова і Н. Хомського, О.Божович підкреслює зміну акцентів у їхньому розумінні мовної компетенції: на відміну від позиції Хомського, у Горєлова основною складовою мовної компетенції стає не мова, а її носій, причому не ідеальний (абстрактний), а реальний, живий [13: 58].

Із більшості робіт, автори яких торкаються означеної проблеми, можна зробити висновок про те, що всі типи компетенції носія мови (тобто людини, яка володіє культурою конкретного народу і спілкується його мовою [13: 51]), у тому числі мовна й мовленнєва, характеризуються психологічними показниками і що найголовнішим із них є (мовленнєва) діяльність.

Так, О. С. Кубрякова у статті "Особливості мовленнєвої діяльності і проблеми внутрішнього лексикону" (1991) трактує сутність поняття "знання мови", на нашу думку, близького у її розумінні до понять "мовна компетенція", "мовленнєва компетенція", через мовленнєву діяльність – як здатність використовувати трансформаційне правило, тобто в реальному мовленні спиратися на мовні закони, "матеріалізувати" знання про мову [20: 85, 96, 116].

Безпосередньо у психологічному аспекті досліджує це питання І. О. Зимня, яка в книжці "Навчання нерідної мови" (1989) ґрунтує своє бачення проблеми на таких основних видах мовленнєвої діяльності, як слухання, говоріння, читання, письмо [21].

Із психологічних чинників виходять і О. Арцишевська, М. Кабардов, А. Шахнарович, пов'язуючи типи компетенції з мовною здатністю. А. Шахнарович у статті "Онтогенез мови і формування мовної здатності людини" (1991) стверджує, що мовна здатність – це, за своєю природою, психофізіологічний механізм, але він формується у процесі життя під впливом суспільних явищ, розвивається за принципом ієрархії і відзначається функціональністю й протіканням за певними правилами. "Система цих правил забезпечує якраз те використання елементів системи мови з комунікативною метою, яке характеризує комунікативну компетенцію" [22: 186].

Розглядаючи компетенцію з метою віднайдення оптимальної технології навчання й індивідуальної стратегії засвоєння мови, М. Кабардов і О. Арцишевська у статті "Типи мовних і комунікативних здатностей і компетенції" (1996) користуються не лише поняттям "мовна здатність", а й поняттям "здатність до навчання". При цьому мовну компетенцію у контексті здатностей вважають за можливе трактувати як навченість. Коли мова йде про компетенцію, – пишуть дослідники, – "ми маємо на увазі характеристики поведінки, домінуючу форму активності особистості, сформованість відповідних навичок і вмінь, ступінь володіння, наприклад, мовою і мовленням" [23: 36].

М. К. Кабардов і О. В. Арцишевська розрізняють комунікативну, мовленнєву й мовну компетенції. Комунікативна компетенція – це "здатність встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими людьми… у літературі розглядається як ступінь задовільного оволодіння певними нормами спілкування, поведінки, як результат навченості. Комунікативна компетенція – це засвоєння етно- і суспільно-психологічних еталонів, стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння "технікою" спілкування". Під мовленнєвою компетенцією автори розуміють мовну систему "в дії, використання обмеженої кількості мовних засобів, закономірностей їх функціонування для побудови висловлювання від найпростішого вираження почуття до передачі нюансів інтелектуальної інформації…" Мовну ж компетенцію трактують "як потенціал лінгвістичних… знань людини, сукупність правил аналізу й синтезу одиниць мови, що дають можливість будувати й аналізувати речення, користуватися системою мови з метою комунікації. Зміст мовної компетенції – це засвоєння теорії й одиниць мови і їх функцій, осягнення закономірностей і правил функціонування мови ". Стверджуючи останнє, автори спираються на думки Л. Щерби, В. Звегінцева, І. Зимньої, Н. Хомського та ін. [23: 38].

Отже, розмежування понять мовної і комунікативної (а також мовленнєвої як її різновиду) компетенції, окреслене М. Вятютнєвим у лінгвістичному аспекті, О. Арцишевська, І. Зимня, М. Кабардов, А. Шахнарович та ін. поширюють на психологічне поле. Для нашого дослідження їх висновки цікаві перш за все тим, що вони спроектовані на методику навчання мови, хоча й іноземної переважно.

У методиці навчання рідної або "другої" мови про це говорять О. Біляєв, О. Горошкіна, А. Дейкіна, А. Нікітіна, Ф. Новожилова, М. Пентилюк, Л. Симоненкова, Л. Скуратівський, Г. Шелехова.

Наприклад, у статті "Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови" (1999) Марія Пентилюк пише про проблему співвідношення теорії і практики навчання мови як одну з найважливіших. При цьому, як інші вчені-методисти, наголошує на тому, що йдеться про переакцентацію мети й завдань навчання, про нові підходи до його здійснення, якими є комунікативно-діяльнісний, функціонально-стилістичний, проблемний, етнопедагогічний, українознавчий. "Для сучасного вчителя, – стверджує М. Пентилюк, – необхідним стає осмислення таких понять, як мовна і мовленнєва компетенція учнів, спілкування та його різновиди, комунікативна основа навчання мови та ін." [24: 8].

М. Пентилюк безпосередньо не торкається визначення поняття "мовна компетенція", але з контексту статті випливає, що дослідниця розуміє його досить широко й узагальнено – як певний обсяг знань учнів про мову. "Застосовуючи знання з мови, – на думку автора, – школярі розвивають навички використання мови під час спілкування в різних життєвих ситуаціях. Цей процес тісно пов'язаний із засвоєнням норм літературної мови і формуванням мовленнєвих умінь і навичок" [24: 8]. Мовленнєві уміння й навички є складовими поняття "мовленнєва компетенція": "Мовленнєва компетенція – поняття комплексне. Вона, спираючись на мовну компетенцію, включає систему мовленнєвих умінь (уміння вести діалог, сприймати, відтворювати і створювати усні і писемні монологічні і діалогічні висловлювання різних видів, типів, стилів і жанрів та ін.), що слугуватимуть учням для спілкування в різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва компетенція кожної особистості виявляється у виробленні вмінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання та сфери суспільного життя" [24: 9].

У полемічній публікації "Розвиток мовлення чи мовної здатності?" (1999) Михайло Девдера не ставить за мету визначити або схарактеризувати поняття мовної/мовленнєвої компетенції: розглядає проблему формування мовної здатності у зв'язку з необхідністю виховання національно свідомої, духовно багатої мовної особистості, що задекларовано в шкільних програмах. При цьому він протиставляє мовну здатність до вивчення саме рідної мови як природне психофізіологічне явище, функціональну систему і розвиток мовлення як дещо "механіцистичне" методичне утворення, пов'язуючи першу з не лише з

мовно-навчальним, а й культурологічним, національним контекстом, тобто свідомо чи несвідомо торкається досліджуваної нами проблеми – формування мовної й мовленнєвої компетенцій школярів [25].

Розглянувши питання про термінологічне визначення понять “мовна…”, “мовленнєва компетенція”, можемо зробити висновок про те, що вчені вкладають у них неоднозначний зміст. При цьому вирізняється два основних погляди.

Перша умовна група дослідників переважно вживає термін “мовна компетенція” (Ю. Апресян, І. Горєлов, І.Зимня, О. Кубрякова, Н. Хомський), однак більшість із них, крім, можливо, Н. Хомського, проектує його не лише на об’єкт, а й на суб’єкт, тобто поняття мовленнєвої компетенції присутнє в цьому випадку у визначенні мовної компетенції, так би мовити, у “знятому вигляді”.

Друга умовна група розрізняє певні типи компетенції і, зокрема, проводить межу між компетенцією мовною й мовленнєвою (О. Арцишевська, О. Біляєв, М. Вятютнєв, О. Горошкіна, М. Кабардов, А. Нікітіна, М. Пентилюк), підкреслюючи, що мовленнєва компетенція не лише пов’язана з мовною, а й формується на її основі.

Останній із окреслених підходів набуває, на нашу думку, методологічного значення, оскільки дає можливість глибше усвідомити природу досліджуваних явищ, їхні спільні й відмінні ознаки, причинно-наслідкові зв’язки, логіку взаємодії, що, своєю чергою, сприяє удосконаленню всієї системи вивчення мови на різних рівнях освіти.

У процесі формулювання визначення мовної компетенції варто враховувати не лише дані лінгвістичного й психолінгвістичного характеру (інтуїтивне знання граматики, особистий мовленнєвий досвід), а й практику, позитивний досвід навчальної діяльності, у межах якої реалізуються мовні здібності. О. Божович небезпідставно стверджує, що досвід навчання мови є нейтральним по відношенню, наприклад, до раннього (дошкільного) особистого досвіду пізнання мовних явищ на рівні синтаксису, тобто до мовної компетенції, а під час навчання в школі іноді й суперечить їй [12: 38 – 40; 13: 65 – 92]. Проте зв'язок між практичним досвідом і набутими знаннями не завжди відсутній або позначений дисонансом і суперечливістю.

Слід зважати й на те, що явище мовної компетенції багаторівневе. І це дає нам можливість говорити про мовну компетенцію щодо фонетики, лексики, морфології і правопису, синтаксису й пунктуації, стилістики. Але в процесі мовної діяльності всі ці рівні постають у складній системі взаємозв’язків і розвиваються неоднаково у межах одного віку людини. Якщо ж діяльність навчальна, то це означає, що, працюючи над засвоєнням конкретної теми, певного мовного рівня, вчитель повинен завжди пам’ятати про їх місце в мовній системі і в системі знань учнів про неї, тобто про цілісність мовної компетенції, яка забезпечує адекватне сприйняття не лише мовних, а й узагалі – буттєвих явищ.

Адекватність сприйняття явищ, пов’язаних із мовною діяльністю, – своєрідний психолінгвістичний інваріант, до якого суб’єкти наближаються через послідовні варіантні кроки, що співвідносяться з певними етапами набуття мовної компетенції. Кожний із кроків поєднує операції розрізнення (ідентифікації), розуміння (засвоєння) мовних явищ, кореляції з іншими, а також відповідної реакції на них. Покроково формуються ступені володіння мовною компетенцією або ступені мовної компетентності, які відповідають певним критеріям.

Спираючись на праці раніше згаданих авторів і на власні міркування, вважаємо за можливе користуватися такими визначеннями: мовна компетенція – це система вироблених і засвоєних у процесі особистого спілкування або навчання мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття буттєвих явищ суб’єктами мовлення.

Мовленнєва компетенція полягає у сформованості вмінь і навичок користування мовною компетенцією в усній чи писемній формі з конкретною метою і в конкретних мовленнєвих ситуаціях. Як і мовна, мовленнєва компетенція характеризується цілісністю, є різновидом діяльності, залежить від здібностей суб’єкта, їй теж притаманні динамізм, ієрархічність, ступені й критерії сформованості.

Оскільки мовна й мовленнєва компетенції взаємопов’язані, то логічно припустити, що вони мають певні змістові й формальні дотичні. Основою змістового зв’язку між ними, своєрідної змістової платформи, є лінгвістична й психолінгвістична природа аналізованих явищ, про що вже йшлося. (Однак і тут зазначимо: ця платформа не нівелює категоріальний зміст окремих, самодостатніх понять – мовної і мовленнєвої компетенцій, а увиразнює їх.). Відповідною має бути й структура двох феноменів.

Структуру мовної компетенції як психологічної системи переконливо обґрунтувала О. Божович [12: 34 – 38; 13: 6 – 127]. Спираючись на такі поняття, як практичний досвід, мова як знакова система, мовний знак, володіння мовою, носій мови, вона вважає, що мовна компетенція може бути визначена через мовленнєвий досвід і знання про мову. Похідним від них є чуття мови, що виникає як результат їх взаємодії і взаємопроникнення. Так окреслюються три структурні складові мовної компетенції.

За О. Божович, мовленнєвий досвід, як і будь-який інший, – це продукт взаємодії людини з середовищем, не тільки набутий у підсумку, а й той, що набувається в процесі цієї взаємодії. Мовленнєвий досвід складається з 1) практики мовного спілкування, постійного використання мови з метою пізнання людиною середовища і самої себе; 2) емпіричного узагальнення спостережених мовних явищ, із яких формується початкове знання про мову; 3) рефлексії на своє й чуже мовлення, тобто усвідомлення й оцінку його особливостей. Божович підкреслює, що неправомірно пов'язувати початок розвитку мовної компетенції лише з появою її другого компонента – засвоюваних у школі знань про мову. "Знання зароджується до навчання, у надрах досвіду". Емпіричні знання й життєвий досвід "створюють передумови для розвитку мовної компетенції з самого початку як цілісного утворення" [13: 63].

На певному етапі або рівні засвоєння мовленнєвий досвід теж відзначається системністю своєї структури. "Але на кожному з цих рівнів компетенція дитини характеризується певними можливостями й обмеженнями" [13: 68]. До того ж досвід як складова мовної компетенції тісно пов'язаний з позамовною реальністю, відзначається якостями, які не є нейтральними до викладання рідної мови в школі, а можливо, й до всіх мовних дисциплін (дослідниця доводить свою думку на прикладі оволодіння синтаксисом) [13: 74, 77 – 78].

Під знаннями про мову, крім емпіричного узагальнення самої дитини, О. Божович має на увазі ті, що передаються в процесі навчання за традиційною шкільною програмою, і стосовно синтаксису відносить до них: 1) цілісні граматичні характеристики й специфічні ознаки мовних одиниць – слова, словосполучення, речення і, у певних межах, тексту; 2) схеми і прийоми аналізу цих одиниць; 3) правила, норми використання мовних одиниць і зв'язки між деякими "сукупностями" цих норм, наприклад, орфографічних і орфоепічних, синтаксичних і пунктуаційних, інтонаційних і пунктуаційних тощо. Однак вона наголошує: школа далеко не завжди вдало доповнює той емпіричний досвід знання мови, який дитина здобуває самотужки [13: 64].

Дослідниця зазначає, що погляди вчених на проблему чуття мови, його природу досить суперечливі. Сама ж трактує це поняття з психологічного погляду – як "інтуїтивний компонент мовлення, який дає людині можливість одномоментно вбачати безліч ознак мовної одиниці, оцінювати висловлювання як правильне або неправильне, вдале або невдале". Часто така оцінка здійснюється до, а ще частіше – без розгорнутого міркування ("красиво звучить", "влучно сказано" тощо), і лише пізніше робляться спроби обґрунтувати її. У цьому полягає контрольна і оцінна функції чуття мови, про що пишуть майже всі дослідники, – зазначає автор. Вона підкреслює, що в контексті мовної компетенції чуття мови починає формуватися досить пізно. "Для того щоб виник дійсно інтуїтивний компонент мовної компетенції, потрібен достатньо багатий мовленнєвий досвід і якісні знання про мову. Тому чуттям мови володіють далеко не всі її носії" [13: 64].

Структуру мовленнєвої компетенції, за нашими спостереженнями, ніхто з учених не розглядав. Але ми можемо передбачити, що формально вона, хоч і не ідентична, усе ж співвідносна, споріднена зі структурою мовної компетенції, схарактеризованою О. Божович.

У такій думці переконуємося через те, що 1) явища мовної й мовленнєвої компетенції мають спільне походження, спільну природу – лінгвістичну й психолінгвістичну; 2) мовна компетенція як ідеальне знання про мову може "матеріалізуватися" лише через мовленнєву, а отже, є її своєрідною буттєвою проекцією; 3) мовна й мовленнєва компетенція "синтезовані" в мовній діяльності як сукупності мовних дій і операцій збоку мовця й слухача; 4) у визначенні мовної компетенції через її структуру О. Божович "заклала" й ознаки мовленнєвої – мовленнєву діяльність, її етапи (на синтаксичному рівні), спрямованість тощо. Тому структуру мовленнєвої компетенції теж можна визначити як єдність трьох компонентів: мовленнєвого досвіду, знань про мову й чуття мови. Однак кожен з елементів у цій структурі набуває комунікативної спрямованості й відповідного змісту. Принципова різниця у змісті компонентів мовної й мовленнєвої компетенції полягає у їх системних функціях, потенціях використання. Це стосується мовленнєвого досвіду й знань про мову.

Якщо мовленнєвий досвід як складова мовної компетенції є джерелом формування суб'єктивних знань про мову, правил користування нею в усній і писемній формі (наприклад, особисто набутих учнем), то як складова мовленнєвої компетенції він дає можливість зреалізувати ці знання й правила у процесі найрізноманітніших видів мовленнєвої діяльності. Якщо знання про мову у складі мовної компетенції, отримані в процесі навчання в школі, покликані скоригувати й збагатити індивідуальні правила, вироблені самим учнем упродовж самостійного набуття індивідуального мовленнєвого досвіду, то відносно мовленнєвої компетенції вони повинні допомогти мовцю бути адекватним у спілкуванні, тобто висловлюватися точно, ясно, коректно, виявити свою індивідуальність тощо.

Чуття мови – похідна від розглянутих двох компонентів – відзначається універсальністю й у складі обох компетенцій має однаковий зміст і виконує однакові функції, узагальнені О. Божович на основі дослідження історії вивчення цього питання. А саме: забезпечує безпосереднє симультанне розпізнавання якісних (ідіоматичних, лексичних, стилістичних тощо) особливостей висловлювання; контролює мовленнєві процеси, даючи можливість швидко, "на ходу" оцінювати правильність або

неправильність, звичність або незвичність, витонченість або громіздкість тощо висловлювання, яке сприймається або продукується; сприяє розумінню його підтексту; викликає особливого роду почуття – інтелектуальні емоції [13: 111].

Зіставлення понять мовної й мовленнєвої компетенцій унаочнимо в таблиці 1:

Таблиця 1

Типи комп. Параметри зіст.	**Мовна компетенція**	**Мовленнєва (як різновид комунікативного типу) компетенція**
Базове поняття, основа	*Мова* як ідеальна знаково-інформаційна *система*	*Мовлення* (усне й писемне) як *процесуальний* інформаційно-комунікативний засіб
Визначення	*Мовна компетенція* – система вироблених і засвоєних упродовж особистого спілкування або навчання мовознавчих правил, достатніх для адекватного сприйняття буттєвих явищ суб'єктами мовлення	*Мовленнєва компетенція* – уміння й навички користування мовною компетенцією в усній чи писемній формі в конкретних мовленнєвих ситуаціях
Структура	Мовленнєвий досвід як джерело формування суб'єктивних знань про мову, правил користування нею в усній і писемній формі як можливість зреалізувати ці знання й правила в процесі мовленнєвої діяльності Знання про мову коригують і збагачують індивідуальні правила, вироблені суб'єктом у процесі набуття власного мовленнєвого досвіду допомагають мовцю бути адекватним у спілкуванні *Чуття мови* забезпечує безпосереднє симультанне розпізнавання якісних особливостей висловлювання; контролює мовленнєві процеси; сприяє розумінню його підтексту; викликає особливого роду почуття – інтелектуальні емоції	
Проекція на методику навчання мови	Мовна і мовленнєва (як різновид комунікативного типу) компетенції відображають реальне володіння мовою й мовленням, забезпечують успішне пізнання світу, в тому числі через навчання, свідчать про загальний інтелектуальний розвиток особистості.	

Таким чином, ми уточнили й обґрунтували зміст понять "мовна…", "мовленнєва компетенція", спроектувавши їх на проблеми методики навчання мови. Проте логіка подальшого пошуку вимагає відповіді на питання про те, якою мірою ці типи компетенції виявляються на всіх рівнях мови, оскільки дослідження із зазначеної проблеми, здійснені в Україні, а більше – за її межами, торкаються переважно синтаксису і його вивчення у відповідних класах, а отже й певного шкільного віку дітей. Хоч при цьому наголошується, що набуття компетенції завжди має індивідуальний характер і може тривати й у дорослому віці.

Виходячи з положення про мову як універсальну знаково-інформаційну систему, гіпотетично стверджуємо, що нехтування її окремими складовими призводить до порушення цілісності компетенції щодо мовних феноменів, а через це процес формування мовної, мовленнєвої компетенцій, як і інших, повинен бути наскрізним, тривати впродовж усього терміну вивчення мови в освітньому закладі, а також самоосвіти. Науково-методичне обґрунтування й забезпечення такого процесу, на нашу думку, є справою багатьох учених. Ми ж у подальших публікаціях спробуємо опрацювати одну з його складових – формування й розвиток мовної й мовленнєвої компетенцій упродовж вивчення словотвору й орфографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо. До питання формування мовної культури // Дивослово. – 2001. – № 9. – С. 2 – 3.
2. Державний стандарт базової і повної середньої школи // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2004. – № 1 – 2. – С. 3 – 60.
3. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М. І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2000. – 264 с.
4. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16 – 21.
5. Литвиненко К. Реалізація культурологічної змістової лінії на уроках української мови: проблеми і перспективи // Українська мова і література в школі. – 2004. – № 6. – С. 8 – 16.
6. Михайловская Г. А. Лингводидактические основы формирования речевых учений в процессе обучения русскому язику. – К.: Издательский центр ОАО УКРНИИПСК, 1999. – 208 с.

7. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 8 – 10.

8. Пентилюк М., Нікітіна А., Горошкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. – 2004. – № 8. – С. 5 – 9.

9. Цінько С. Навчання слухання (аудіювання) як вид мовленнєвої діяльності на уроках рідної мови // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 1. – С. 15 – 17.

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл.1головн. ред. В.Т.Бусел. – К.; – Ірпінь: ВТО "Перун", 2001. – 1440 с.

11. Словник іншомовних слів / Укл. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.

12. Божович Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников: проблемы и подходы // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 33 – 44.

13. Божович Е. Д. Учителю о языковой компетенции школьника: Психолого-педагогические аспекты языкового образования. – М.: Московский психолого-социальный институт, 1995. – 287 с.

14. Хомский Н. Язык и мышление: Пер.с англ. / Под ред. В. В. Раскина, предисл. В. А. Звегинцева. – М.: Изд-во Московского университета, 1972. – 122 с.

15. Вятютнев М. Н. Понятие о языковой компетенции в лингвистике и методике преподавания иностранных языков // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 55 – 64.

16. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.

17. Лурия А. Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д.Хомской. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 320 с.

18. Михайловская Г. А. Лингводидактические основы формирования речевых учений в процессе обучения русскому язику. – К.: Издательский центр ОАО УКРНИИПСК, 1999. – 208 с.

19. Горелов И. Н. Разговор с компьютером. Психолингвистический анализ проблемы. – М.: Наука, 1987. – 256 с.

20. Кубрякова Е. С. Особенности речевой деятельности и проблемы внутреннего лексикона // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 82 – 139.

21. Зимняя И. А. Психология обучения неродному языку. – М.: Русский язык, 1989. – 219 с.

22. Шахнарович О.М. Онтогенез речи и формирование языковой способности человека // Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 185 – 220.

23. Кабардов М. К., Арцишевская Е. В. Типы языковых и коммуникативных способностей и компетенции // Вопросы психологии. – 1996. – № 1. – С. 34 – 49.

24. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 3. – С. 8 – 10.

25. Девдера М. Розвиток мовлення чи мовної здатності? // Українська мова і література в школі. – 1999. – № 2. – С. 49 – 51.

УДК 811.111'272

РОЛЬ ПРАГМАТИЧЕСКИХ ПРАВИЛ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Вракина В.В. , соискатель

Запорожский национальный университет

Рассматривается прагматика как молодая область лингвистики, изучающая поведение знаков в реальных процессах коммуникации, а также определяется роль прагматических правил в современном английском языке.

Ключевые слова: прагматика, коммуникация, речевой акт, адресат, говорящий.

Вракіна В.В. РОЛЬ ПРАГМАТИЧНИХ ПРАВИЛ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ / Запорізький національний університет, Україна

Розглядається прагматика, як молода галузь лінгвістики, що вивчає поведінку знаків у реальних процесах комунікації, а також визначається роль прагматичних правил у сучасній англійській мові.
Ключові слова: прагматика, комунікація, мовленнєвий акт, адресат , мовець.

Vrakina V.V. THE IMPORTANCE OF THE PRAGMATIC RULES IN MODERN ENGLISH / Zaporizhzhya national University, Ukraine
The article deals with the pragmatic as a young field of the linguistics which studies the behaviour of signs in real processes of communication. And also the importance of the pragmatic rules is determined here.
Key words: pragmatic, communication, speech act, addressee, speaker.

Прагматика является молодой областью лингвистики и охватывает многие темы, имеющие длительную историю изучения в таких разделах лингвистики, как риторика и стилистика, актуальный синтаксис, психология речи и речевой деятельности, теория коммуникации и функциональных стилей, социолингвистика, психолингвистика, теория дискурса, психология общения и др.

Прагматика, таким образом, изучает поведение знаков в реальных процессах коммуникации. В настоящее время дистанция, отделяющая язык от жизни, сократилась. Речевая деятельность стала рассматриваться как одна из форм жизни. Прагматические исследования затронули проблему дейксиса, особенности практической речи, правила речевого поведения, концепт значения. Прагматизация значения имела далеко идущие последствия: значение высказывания стало считаться неотделимым от прагматической ситуации, а значения многих слов начали определять через указание на коммуникативные цели речевого акта. Значение слова стало рассматриваться как орудие, посредством которого мы совершаем действие. Инструментальный подход к языку получил новое теоретическое оформление в концепции Л. Витгенштейна. Он дает следующее определение значения: "…значение слова есть его употребление в языке"[1]. Понимание языка прежде всего как орудия осуществления некоторой целенаправленной деятельности возбуждало интерес к инструментальным возможностям высказываний.

Прагматический анализ не ограничен значением слова и высказывания. Большую область его применения составляет дискурс. Дискурс отражает субъективную психологию человека и, следовательно, в отличие от теоретического рассуждения он не может быть отчужден от говорящего.

Прагматика дискурса сформировалась прежде всего в ходе анализа обыденной речи – практического рассуждения и диалога. Именно эти два вида текста стали базой для выявления так называемой «естественной логики» и законов коммуникации.

В основе ряда работ по прагматике дискурса лежит противопоставление теоретического и практического рассуждений. Различение теоретического и практического рассуждений соответствует различению теоретического и практического мышления. Если целью теоретического рассуждения являются установление истины и его законы, следовательно, непреложны и независимы от субъекта, то задача практического рассуждения, результат которого не однозначен, заключается в выборе цели и способов ее достижения. Практическое рассуждение направлено на принятие решения, или прескрипцию. Предполагается, что цель всегда желательна для того, кто к ней стремится. Теоретическое мышление обычно имеет своим предметом прошлое и настоящее. Кардинальным для него является вопрос «Почему?» и каузальные отношения. Практическое рассуждение преимущественно обращено «вперед». Его основная задача - программировать будущее. Для него существенны вопросы «Для чего?» и «Как?». И тот и другой вопрос требует разрешения альтернативы, то есть выбора оптимального варианта.

Переход от существующего к должному делает очевидным, что «за кадром» практического рассуждения стоит регулирующая его система деонтических норм, то есть знание того, что дозволено, запрещено или предписано. Как только все альтернативы разрешены, практическое рассуждение переходит от аксиологических и деонтических модальностей к модальности «нужды и потребностей». Важно подчеркнуть, что суть этого вида модальности в ее целеустремленности: «нужно», может быть, только то, что направлено на достижение некоторой цели, а цель – принадлежность человека, точно так же как причина – принадлежность природы. Цель ставится человеком, она определяет его сознательные действия, и он связывает с ней положительные коннотации, загадка же причины задана человеку миром.

Речь как действие со всем спектром возможных для нее коммуникативных целей воплощена в диалоге. Диалог подчинен психологии межличностных отношений. Он прямо зависит от социальных факторов. Участники диалогического (или полилогического) общения играютют в ней определенные роли, обусловливающие модели речевого поведения. Поэтому естественно, что именно эта форма существования языка послужила материалом для формулирования правил коммуникативного кодекса, отступления от которых определяют косвенные смыслы высказывания – конвенционализованные и неконвенциональные. Неконвенциональные компоненты значения речевого акта представляют особый интерес для прагматики.

Всякое социальное поведение регламентируется правилами. Не составляет исключения и речевая деятельность. Нормы речевого поведения хотя и входят в систему воспитания, относятся к сфере

молчаливых соглашений между коммуникативно обязанными членами общества. Задача прагматики – их обнаружить и сформулировать. Само существование этих негласных правил становится заметно тогда, когда они нарушаются. Поэтому их поиск часто сводится к выявлению коммуникативных осечек неуместности речевых актов, их несовместимости. В области «лингвопатологии» анализ семантических аномалий, изобретению которых отдали дань многие лингвисты, сменился в последние годы анализом аномалий прагматических.

Коммуникативный кодекс, как и всякое законоуложение, применяется только к сознательным и намеренным речевым действиям. Он регламентирует, с одной стороны, речевые цели, а с другой – содержание пропозиции. Между тем и другим существует определенная согласованность. Особенно важно обратить внимание на чисто прагматическую связь между иллокутивными функциями и истинностью предложения. Существование такой зависимости подтверждается следующими наблюдениями. Большинство предосудительных коммуникативных целей (обман, злословие, клевета, сплетни, хвастовство, оскорбления и др.) либо прямо имплицируют ложность предложения, либо в той или иной форме искажают картину действительности. Поэтому требование говорить правду, и только правду, независимо от иллокутивной энергии говорящего и сверхзадачи общения, исключает возможность преступного пользования языком. Искренность и истинность в определенной мере покрывают друг друга.

Прагматическое значение формируется под давлением ряда факторов. Толкование высказывания в значительной степени зависит от “фактора адресата”. Адресат, как и говорящий, вступает в коммуникацию не как глобальная личность, а в определенном своем аспекте, соответствующем аспекту говорящего. В нормальной речевой обстановке параметры говорящего и адресата должны быть между собой согласованы, ср. a teacher and a pupil - учитель и ученик, a chief and an employee - начальник и служащий, a husband and a wife - муж и жена, или в уравновешенных ситуациях – friends - друзья, neighbours - соседи, fellow-travellers - спутники, colleagues - коллеги и т. п. Роль адресата определяет не только социально-этикетную сторону речи, она заставляет говорящего заботиться об ее организации. В речевом общении каждое высказывание воспринимается не само по себе, а как реплика, вмонтированная в прагматический комплекс. При этом оценка адресатом речевого содержания (коммуникативного смысла) высказывания обычно сопровождается оценкой адекватности его данной прагматической ситуации. Если высказывание признается в том или другом отношении неуместным, то адресат делает парирующий ход. Ответная тактика в большой степени обусловлена расхождением собеседников в оценке того, насколько речевой акт вписался в прагматическую рамку. Если говорящий периодически делает попытки преступить в том или другом пункте границу корректности, то для адресата характерно стремление не допускать такого рода нарушений. Неотделимость адресата от речевого произведения обусловлена тремя факторами: 1) связью адресата с перлокутивным эффектом; 2) игровым принципом речи, постоянно меняющим местами собеседников; 3) принадлежностью речевого акта к сфере межличностных отношений. Итак, прагматика направляет свое внимание на отношение между говорящим субъектом и его речевым произведением, и предметом ее исследования является коммуникативное содержание высказывания.

Прагматические правила - “условия, зависящие от социального статуса говорящих, от коммуникативной констелляции, от типа коммуникативного акта и типа текста”. Прагматические правила могут рассматриваться как одна из разновидностей пресуппозиций, они являются неотъемлемой частью семантики целого ряда языковых единиц. Так, например, обязательной частью значения устойчивого словесного комплекса (УСК) ("объявить выговор, сделать замечание - to reprimand, to remark ") является следующее прагматическое правило, регулирующее употребление этого УСК: агенс стоит по отношению к пациенсу в позиции авторитета. Употребление этого УСК, к примеру, десятилетним сыном по отношению к отцу вызовет удивление (смех или раздражение) отца, даже если он найдет критику справедливой. Дело в том, что в данном случае будет нарушено указанное прагматическое правило, то есть УСК употреблен коммуникативно неадекватно.

Прагматическим правилам (на коммуникативном уровне) соответствует некое лингвистическое основание (на системном уровне). Это лингвистическое основание прагматических правил носит, по всей вероятности, семный характер, то есть о прагматических правилах мы говорим на уровне коммуникации, а на уровне языковой системы (в парадигматике) тот же самый феномен выступает в форме определенных семантических признаков. Эти семантические признаки характеризуют участников и обстоятельства денотативной ситуации, являющейся сферой употребления языковой единицы, то есть ее пресуппозицию, и тем самым непосредственно определяют ее комбинаторные потенции. Эти семы накладывают определенные рестрикции на функционирование языковой единицы. Формулировка этих рестрикций и есть прагматическое правило. В этом отношении упомянутые семы могут быть охарактеризованы как "запрещающие" или еще точнее "запрещающе-пресуппозиционные", так как их наличие и действие как раз и создает пресуппозицию, то есть предусловия, знание и соблюдение которых необходимо для адекватного употребления языковой единицы. С другой стороны, эти семы могут быть охарактеризованы как "скрытые".

Р.С.Гинзбург принадлежит идея о существовании в структуре значения лексических единиц скрытых семантических компонентов, "выявляемых в основном через сочетаемостные возможности слова". На примере английского прилагательного pretty автор показала, что семы "женский пол" и "молодой возраст" определяют специфику референтной соотнесенности данного прилагательного, выводимы из анализа его совместной встречаемости и не выделяются логическим путем, то есть являются "скрытыми".

Теоретическое разграничение между скрытыми семами и прагматическими правилами не всегда легко провести, так как даже являясь семами, они все равно формулируются как правила. Однако нет логического противоречия в том, чтобы говорить о семах, с одной стороны, и о правилах, с другой, поскольку они образуют неразрывное диалектическое единство потенции и ее реализации, причины и следствия.

При анализе в первую очередь обращает на себя внимание наличие правил, то есть коммуникативной невозможности сказать что-либо иначе, чем это принято, а лишь затем это позволяет сделать вывод о наличии скрытых "запрещающих" сем.

Таким образом необходимо детальное знание прагматических правил для адекватного употребления соответствующих языковых единиц. Их выявление и четкая формулировка - одна из наиболее насущных задач лексикографии и преподавания иностранных языков.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы, категории прагматики.//Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16: Лингвистическая прагматика. - М.: Прогресс, 1985. – 39 - 43 с.
2. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. - М.: Наука, 1980. – 152 с.
3. Прагматика и семантика синтаксических единиц: Сб. науч. тр. /Под ред. И.П. Сусова. – Калинин: Калининск. гос. ун-т, 1984. – 158 с.
4. Прагматические аспекты функционирования языка: Сб. науч. тр. /Под ред. А.А. Стриженко. - Барнаул: АГУ, 1983. – 186 с.
5. Почепцов В.Г. О месте прагматического элемента в лингвистическом описании//Прагматические и семантические аспекты синтаксиса. - Калинин: КГУ, 1985. – 178 с.
6. Сонич Т.П. Языковое выражение некатегоричности в свете коммуникативно-прагматической грамматики//Прагматика и структура текста.- М.: Наука, 1983. – 234 с.

УДК 81’373’37

ПРИНЦИПЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОГО ПОЛЯ ПАРТИТИВНОЙ ЛЕКСИКИ

Глобина Л.В., к.филол.н., доцент

Полтавский военный институт связи

В работе рассматриваются принципы построения семантической модели лексико-семантического поля, что позволяет адекватно описать ЛСП партитивной лексики как определенным образом структурированную систему.

Ключевые слова: партитивная лексика, лексико-семантическое поле, семантическая модель, ядро, периферия, парцелла, зонная организация, семная структура значения.

Глобіна Л.В. ПРИНЦИПИ МОДЕЛЮВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПАРТИТИВНОЇ ЛЕКСИКИ / Полтавський військовий інститут зв’язку, Україна

У роботі розглядаються принципи побудови семантичної моделі лексико-семантичного поля, що дозволяє адекватно описати ЛСП партитивної лексики як певним чином структуровану систему.

Ключові слова: партитивна лексика, лексико-семантичне поле, семантична модель, ядро, периферія, парцела, зонна організація, семна структура значення.

Globina L.V. THE PRINCIPLES OF MODELLING OF THE PARTITIVE LEXIS’ LEXICAL-SEMANTIC FIELD / Poltava Military Institute of Signal Communications, Ukraine

The paper deals with the principles of semantic model building of the lexical-semantic field (LSF), that allows to describe adequately the LSF of the partitive lexis as a structural system.

Key words: partitive lexis, lexical-semantic field, semantic model, a nucleus, periphery, parcella, zone organization, the structure of sema meaning.

Отношения “часть – целое” охватывают объекты всех уровней сложности, организуя их в разнообразные многоступенчатые иерархии частей – целых, элементов – систем (структур). Следует, однако, отметить, что данные отношения обследованы совершенно недостаточно как в предметном плане, так и в планах понятийном и семантическом. Представляется целесообразным за основу терминологических обозначений взять серию предложенных М.В.Никитиным наименований [1], но в несколько трансформированном виде согласно нашим представлениям об объёме данных понятий. Так, общее обозначение отношения “часть – целое” может аккумулироваться в терминах **партонимия**, **партонимические** отношения, обозначение понятия и имени части целого– в термине **партоним** (от лат. pars, partis f – часть). В зависимости от свойства части по отношению к целому партоним имеет три разновидности: **партином**, **партитив** (сильные партонимы); **конгломератив** (слабый партоним).

Объектом настоящего исследования является **партитивная** лексика, которая объединена комплексом языковых характеристик, свидетельствующих о ее системной организации. Данная система включает круг субстантивных номинаций (232 ед.), идентификация которых осуществляется через идентификатор ***часть целого*** в значении “отделенный или оставшийся в результате отделения от целого фрагмент, характеризующийся относительной самостоятельностью, незаконченностью и отсутствием собственной номинации до отделения” (например, *осколок, цитата*). Совокупность сем, определяющих данное значение, продуцируется в инвариантном компоненте “партитивность”, являющемся архисемой ЛСП партитивной лексики.

Исследования по теории лексико-семантических группировок [2] позволяют выделить сумму основных признаков, мотивирующих определение конкретной микросистемы как ЛСП: 1) представляет собой инвентарь элементов, имеющих семантическую общность, связанных между собой структурными отношениями, выполняющих в языке единую функцию; 2) способно члениться на ядро и периферию, имеет в своём составе определенное число микрогрупп; 3) характеризуется иерархической организацией составляющих его элементов; 4) имеет нечеткие, размытые границы между ядром и периферией, отдельными зонами периферии, различными микрогруппами; 5) осуществляет взаимодействие с другими ЛСП. Лексико-семантическое поле партитивной лексики является образцовой полевой структурой, так как обладает всеми ее признаками.

Ядро ЛСП партитивной лексики, к которому относятся лексические единицы, составляющие лексико-семантическую микрогруппу "Общие названия части целого", обладает существенной особенностью, выражающейся в его делении на центр /*часть*[1]/, собственно ядро /*доля*[1]*, остаток*[1]*, частица*[1]*, порция*[1]/ и особую, слабую, так называемую "анемичную" (термин Е.Ю. Ковалева [3]) зону /*образец*[1], *образчик*[1], *проба*[2], *толика*; *долька*, *остаточек, остача, частичка*/. Определяющие черты ядерных элементов поля – абстрактный характер содержания и широкая сочетаемость. Центр и собственно ядро составляют наиболее многозначные слова, поэтому частотность партитивных значений, имея высокие абсолютные показатели (*часть*[1] *– 204* , *доля*[1] *– 32, остаток*[1] *– 85, частица*[1] *– 11, порция*[1] *– 48*), тем не менее ниже частотности самых частотных конституентов ближней периферии, для которых партитивное значение является основным и которые выполняют данную функцию однозначно (ср. *кусок – 788*, *осколок – 125*). При рассмотрении внутригрупповых структурных отношений выявлено, что элементы собственно ядра *остаток*[1]*, частица*[1]*, порция*[1] могут считаться гипонимами по отношению к центру ядра гипероним *часть*, а семемы *часть*[1] и *доля*[1] находятся в нулевой оппозиции, в связи с чем интерпретируются как синонимы. Лексические единицы "анемичной" зоны обладают невысокой частотностью (*0 – 5*) , но при этом, как центр и члены собственно ядра, имеют высоко абстрактное значение, что обусловливает потенциально широкую систему сочетаемости.

Периферия поля, включающая партитивы с конкретным содержанием, расчленяется на 9 лексико-семантических микрогрупп /парцелл/, семантика конституентов которых дифференцирует значение инвариантных ядерных элементов на основе главного семантического признака – субстанциональной принадлежности референта:

1) "Часть предмета и/или монолитного вещества" /178 единиц: *обломок, обрубок, обрывок, лоскут, черепок, окурок* и др./;

2) "Часть волокнистого вещества" /13 единиц: *очески*, *паклина* и др./;

3) "Часть сыпучего вещества" /15 единиц/;

4) "Часть пастообразного вещества" /13 единиц: *сгусток* и др./;

5) "Часть жидкого вещества" /14 единиц: *капля, брызги* и др./;

6) "Часть газообразного вещества" /Ø единиц /;

7) "Часть невещественной субстанции, чувственно воспринимаемой человеком": текста, звука, движения, света и под. /9 единиц: *отрывок, выписка*[2] и др./;

8) "Часть невещественной субстанции, воспринимаемой человеком в абстрактных образах" / Ø единиц /;

9) "Часть капитала" / 1 единица: *пай* /.

Парцеллярная архитектоника ЛСП партитивной лексики характеризуется неравномерностью в лексическом покрытии поля и диспропорцией между отдельными его частями. Наиболее объемной (77 % всех единиц) и сложно структурированной является ЛСМГ "Часть предмета и/или монолитного вещества", которая располагает последовательной и четкой лексической репрезентацией, обусловленной наличием доминанты *кусок,* и занимает по функциональной значимости главное место в микроструктуре поля. Парцеллы "Часть волокнистого вещества", "Часть сыпучего вещества", "Часть пастообразного вещества", "Часть жидкого вещества", "Часть капитала", "Часть невещественной субстанции, чувственно воспринимаемой человеком" имеют признаки некоторой ослабленности лексического выражения (наличие зональных лакун, невысокое количественное наполнение). Лексико-семантические микрогруппы "Часть невещественной субстанции, воспринимаемой человеком в абстрактных образах" и "Часть газообразного вещества" можно считать феноменами микроструктуры партитивной лексики, так как их периферийный состав определяется как Ø с потенциальной возможностью иметь положительное число периферийных конституентов через переносы значений из ЛСМГ данного поля или других полей.

Между парцеллами находятся "области пересечения", что объясняется широкими референционными возможностями некоторых лексических единиц /например, *фрагмент* (чего?) *оперы, скульптуры*; *хлопья*[1] (чего?) *снега, ваты; обрезок* (чего?) *бумаги, шерсти* /. Лексико-семантическую микрогруппу "Часть сыпучего вещества" составляют лексемы только данного вида.

Процедура описания структурных отношений внутри парцеллы может быть продемонстрирована на ЛСМГ "Часть предмета и/или монолитного вещества", для которой релевантными представляются такие дифференциальные денотативные семантические признаки, как "вещество", "прототип" (объект действительности, от которого отделена данная часть – референт), "статус", "способ воздействия", "результат воздействия", "фактура края по линии воздействия", "фигура", "форма", "размер". Каждый из перечисленных признаков включает набор семных конкретизаторов, парадигматически противопоставленных друг другу. Например:

"вещество" **("древесина", "горная порода", "бумага", "пища", "ткань", "стекло", "жировое вещество", "лед", "металл", "кора", "тело", "табак", "горящее или раскаленное вещество", "неспециализированное");**

"прототип" **("артефакт", "натурфакт", "неспециализированный");**

"статус" **("отделенная /часть/", "оставшаяся /часть/ ");**

"способ воздействия" **("механический", "огонь", "вода", "повышение to ", "комбинированный", "неспециализированный");**

"результат воздействия" **("отломленная /часть/", "отпиленная /часть/", "отрезанная /часть/", "отрубленная /часть/", "оторванная /часть/", "отколотая /часть/", "обкусанная /часть/", "обгорелая /часть/", "обмытая /часть/", "подтаявшая /часть/", "неспециализированная /часть/");**

"фактура края по линии воздействия" ("ровный", "неровный", "неспециализированный");

"фигура" **("плоская", "пространственная", "неспециализированная ") ;**

"форма" **("эталонная", "неэталонная", "неспециализированная ");**

"размер" **("большой", "средний", "маленький", "мельчайший", "заданный", "неспециализированный").**

Сема в нашей работе рассматривается как семантический компонент, который может быть как предельным, нечленимым, так и членимым – в зависимости от принятого уровня компонентного анализа [4, с.44]. Так, например, семные конкретизаторы "артефакт", "натурфакт", "эталонная" выступают, в свою очередь, как родовые по отношению к их составляющим:

Анализ коннотативного макрокомпонента значения семем является значимым, главным образом, при распределении их по зонам поля, поскольку задает количество периферизирующих сем.

Зональное распределение элементов, конституирующих ЛСП партитивной лексики, находится в зависимости от 3-х основных факторов: 1) уровня абстракции значения, 2) статуса архисемы поля в структуре значения семемы, 3) частотности употребления в речи.

К **ближней** периферии относятся высокочастотные единицы (диапазон частот 788 – 30) с относительно высоким уровнем абстракции, в структуре значения которых архисема поля "партитивность" является центром ядра /например, *кусок; кусочек; капля, ком; клок[2], ломоть*/. К **дальней** периферии относятся среднечастотные единицы (диапазон частот 30 – 4), в структуре значения которых архисема поля "партитивность" является центром ядра; дериваты от конституентов ближней периферии; семемы с ядерной семой "партитивность", способной актуализироваться в коммуникативном акте /например, *огарок, льдина, цитата, пай; капелька, комок, клочок, ломтик; камень[1], вырезка[3]*/. К **крайней** периферии относятся низкочастотные единицы (диапазон частот 3 – 0), в структуре значения которых архисема поля "партитивность" является центром ядра; дериваты от конституентов ближней и дальней периферии; семемы с периферийной семой "партитивность", наличие которой создает потенциальную возможность актуализации в условиях конкретного речевого акта /например, *довесок, сгусток; сколок[1](устар.), парубень(спец.); огарочек, льдинка, комочек, клочочек; вырезка[4], филе[1]*/.

Представляется целесообразным также говорить о принадлежности к зоне крайней периферии поля некоторых партитивов, не фиксируемых словарями современного русского языка, но употребляемых современными носителями языка в художественной или разговорной речи с эмоционально-экспрессивными и стилистическими целями. К таким партитивам относятся:

1. Окказиональные образования типа крохотка, обрывышек и др. Например: А весна! Дышится легко. Это потому, что ничего кроме **крохотки** воздуха и клочка солнышка уже как будто и не надо (З.Гареев. Семейный день); Перепутанной и пьяной толчеей пронеслись сквозь его сознание какие-то **обрывышки** мыслей... (К.Федин. Похищение Европы).

2. Устаревшая лексика типа верешок, оскреток, и др. Например: Бр-рязг! – треск сверху. Огонек взметнулся, ослепил – на голову Марею какие - то **верешки, оскретки** – и конец: тьма (Е.Замятин. Север); И тогда на этом самом невинном снегу можно видеть **оскретки** стекол и прочей посуды (Е.Замятин. Слово предоставляется товарищу Чурыгину).

3. Жаргонизмы типа децилинка, децилиночка и др. Например: /О куске торта/ Эту **децилиночку** вы мне оставили? (Словарь молодежного жаргона).

Отдельно нужно сказать о лексических единицах, в структуре значения которых сема "партитивность" имеет особый статус. Отметим, что граница между понятиями "часть" и "целое" в значительной степени условна и относительна. Подвижность границ между понятиями "часть" и "целое" отражается в системном значении лексических единиц. Здесь выявлено три позиции:

1. Сема "партитивность" является **дизъюнктивной** архисемой (например, семемы типа *стекляшка*[1], *вырезка*[3], *железка*[1] реализуют свое значение либо как "предмет", либо как "часть предмета" (словарная дефиниция: *стекляшка.* 1. Маленькая стеклянная вещица или кусочек стекла (Ож.));

2. Сема "партитивность" характеризуется как **основная**, так как включается в словари и отражает наиболее существенные признаки денотата (например, семемы типа *камень*[1], *луб*[2], *слеза* с архисемой "вещество" ("материал"));

3. Сема "партитивность" может быть **скрытой** семой (по характеру выявленности в структуре значения). Примерами могут служить семемы типа *вырезка*[4], *филе*[1] (словарная дефиниция: *вырезка*. 4. *Кулин.* Верхняя, самая мясистая часть филея (БАС)).

Частотность таких партитивов будет определяться количеством актуализированных в акте речи партитивных значений. Так, из 500 зафиксированных нами словоупотреблений семемы *камень*[1] – с ярким партитивным значением отмечено 15. Ср.: *Некогда это был славный порт и город Ирода; теперь только пески,* ***камни*** *и колючий кустарник... (И.Бунин. Шеол)*. В составе актуализированного ядра усилена архисема "вещество". *От утеса взявши* ***камень****, Он слепил из камня трубку И на ней фигуры сделал (И.Бунин. Песнь о Гайавате)*. В составе актуализированного ядра усилена дифференциальная сема "партитивность".

Таким образом, в семной структуре некоторых партитивов сема "партитивность" может не являться центром ядра значения, а на правах дизъюнктивной архисемы, основной или скрытой семы квалифицироваться как ядерная или периферийная. Согласно теории разграничения ядра и периферии значения, всегда будут относиться к ядру значения архисема и основные семы. К периферии всегда относятся неосновные семы, вероятностные, диспозициональные и скрытые семы. Остальные типы сем могут в равной мере принадлежать как ядру, так и периферии значения [4, с.83].

Как показал материал исследования, разделение полевого пространства не укладывается в рамки традиционного членения по 3-м зонам (ближней, дальней, крайней): внутри ближней периферии как наиболее компактной и обозримой из зон прослеживается градация 4-х иерархических уровней, или позиционных линий. О нефиксированности, "диффузности" межзональных границ свидетельствует наличие единиц, занимающих промежуточное положение в структуре поля (группа слов-исключений *окурок, пень, щепка, крошка*[1] с частотным и сочетаемостным показателями зон ближней и дальней периферии).

Количественное ранжирование семем по зонам дает основание считать ЛСП партитивной лексики системой, элементы которой тяготеют к периферии (ядро насчитывает 13 единиц, ближняя периферия – 17, дальняя – 42, крайняя – 160). Общее соотношение ядра, ближней, дальней и крайней периферии соответственно 6% : 7%: 18% : 69%. Таким образом, налицо общая закономерность структуры лексико-семантических полей – значительное преобладание периферии в целом над ядром (95% : 5%). Крайняя периферия намного превосходит по количественному составу другие области поля (70% : 30%). Наиболее частотная лексика сконцентрирована в зоне ближней периферии поля: из 5 тыс. всех партитивных употреблений на ядро приходится 10%, ближнюю периферию – 47%, дальнюю периферию – 25%, крайнюю периферию – 18%.

Таким образом, лексико-семантическое поле партитивной лексики обладает структурой, которую можно експлицировать в виде семантической модели, укладывающейся в рамки полевой концепции языка (см. рис. 1).

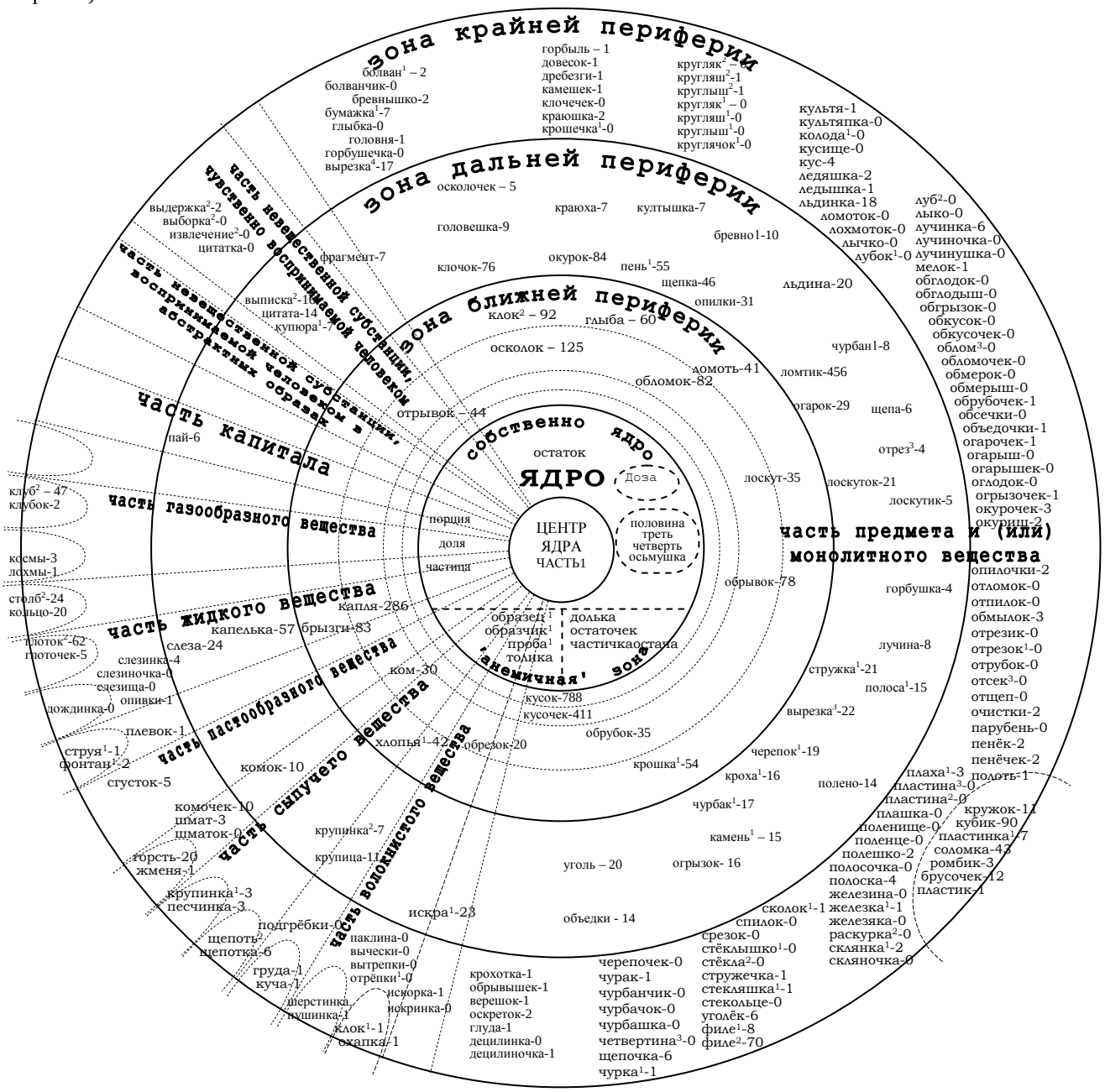

Рис. 1. Эскизная модель лексико-семантического поля партитивной лексики

С точки зрения типологии полей лексико-семантическое поле партитивной лексики определяется как первичное, моноцентрическое, так как включает лексику предметно-понятийного типа, объединенную денотативной семой "партитивность"; имеет четко выраженную доминанту *часть*, находящуюся внутри поля и задающую иерархический характер структурных отношений.

Существование данной полевой структуры обусловлено парадигматическими связями между конституентами поля, основанными на принципе идентичности содержания ядерных сем [5] и включающими достаточно ограниченное число видов (нулевые, эквиполентные, привативные оппозиции бинарного и многочленного характера).

Экспериментальное ранжирование лексем поля, дополняющее логический и частотный критерии, позволило объективировать распределение единиц в структуре поля и подтвердить психологическую

реальность иерархической организации данной микроструктуры. Из списка партитивов были выделены три группы элементов:

группа 1: *часть, остаток, огарок, огарочек;*
группа 2: *часть, частица, капля, капелька, дождинка;*
группа 3: *часть, кусок, кусочек, ломоть, ломтик.*

Выделение групп происходило таким образом, чтобы каждый из элементов принадлежал отдельному уровню иерархии, то есть обладал бы большей или меньшей степенью абстракции по отношению к остальным элементам группы. В каждой из трех серий экспериментов информантам последовательно предлагались карточки с написанными словами одной из групп с устной инструкцией расположить их по вертикали таким образом, чтобы на верхнем уровне помещалось наиболее общее, по мнению экспертов, слово. В эксперименте приняли участие 100 человек – носителей русского языка, причем отбор интервьюированных производился с учетом представленности ими разных возрастов, разного социального статуса и образования. Подавляющее большинство информантов поставило на первое место слово *часть* (в группе 1 – 71 чел., в группе 2 – 66 чел., в группе 3 – 63 чел.). "Правильно" расположили все слова в группе 1 – 44 чел., в группе 2 – 33 чел., в группе 3 – 30 чел. Цифра "30" складывалась из 4-х вариантов:

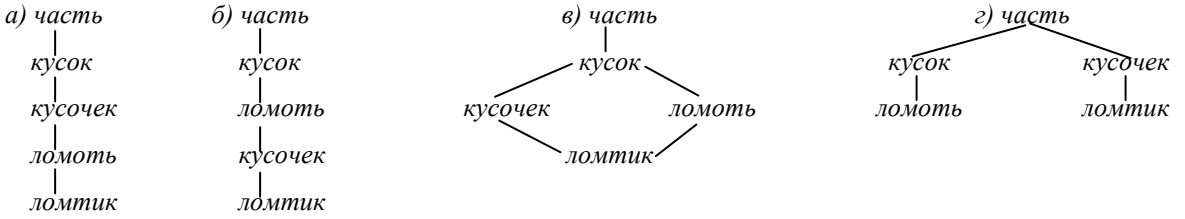

Если бы предлагаемые экспертам слова, объединенные в группы, не осознавались как относящиеся к разным уровням иерархии (т.е. обладающие различной степенью абстракции), то мы должны были бы получить равномерное распределение "голосов" экспертов при постановке каждого из элементов на каждый уровень иерархии. Эксперимент показал обратное, что, несомненно, свидетельствует об иерархической организации поля, закрепленной в нейрофизиологических структурах мозга. Результаты эксперимента хорошо согласуются с данными аналогичных экспериментов [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
2. Васильев Л. М. Теория семантических полей // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5 . – С .106 – 111; Уфимцева А.А. Лексика // Общее языкознание : Внутренняя структура языка. – М.: Наука, 1972. – С. 394 – 455; Долгих Н. Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии // Филологические науки. – 1973. – №1. – С. 89 – 98.; Щур Г. С. Теории поля в лингвистике. – М.: Наука, 1974. – 254 с.; Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 355 с.; Денисов П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания. – М.: Русский язык, 1980. – 253 с.; Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982. – С.227 – 239.; Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig: VEB Bibliographischen Institut, 1984. – 307 S.; Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 215 с.; Полевые структуры в системе языка / Под ред. З.Д. Поповой. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1989. – 197 с.; Новиков Л. А. Семантическое поле // Русский язык. Энциклопедия. – М., 1997. – С. 458 – 459;. Денисенко В. Н. Семантическое поле как функция // Филологические науки. – 2002. – № 4. – С.44 – 52; Кезина С. В. Семантическое поле как система // Филологические науки. – 2004. – № 4. – С. 79 – 86 и др.
3. Ковалев Е. Ю. Национальная специфика лексической группировки (на материале лексического поля “Металлы” в русском и английском языках): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1993. – 20с.
4. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1985. – 170 с.
5. Гольдберг В. Б. Контрастивный анализ лексико-семантических групп (на материале английского, русского и немецкого языков). – Тамбов: Изд-во ТГПИ, 1988. – 54 с; Гольдберг В. Б. Динамическая модель ЛСГ (на материале ЛСГ “Целесообразная деятельность” в русском и английском языках) // Структурно-семантические исследования русского языка: Сб. статей. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1994. – С. 81 – 92.
6. Антомонов А. Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1987. – 16 с.

УДК 811. 161. 2' 367

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ НЕПОШИРЕНИМИ ПРЕДИКАТНИМИ ДІЄСЛІВНО-ІМЕННИМИ СПОЛУКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНУ

Гошилик В. Б., аспірант

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

У статті розглядається семантико-синтаксична структура речень із непоширеними предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану, аналізуються компоненти їхньої валентної рамки, особливості вираження предикативної ознаки та можливості ускладнення реченнєвої структури різного роду синтаксемами.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикатна дієслівно-іменна сполука, предикат стану, суб'єкт стану, об'єкт стану, предикативна ознака.

Гошилык В.Б. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ПРЕДЛОЖЕНИЙ С НЕРАСПРОСТРАНЕННЫМИ ПРЕДИКАТНЫМИ ГЛАГОЛЬНО-ИМЕННЫМИ СОЧЕТАНИЯМИ, ОБОЗНАЧАЮЩИМИ СОСТОЯНИЕ / Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника (г. Ивано-Франковск), Украина

В статье рассматривается семантико-синтаксическая структура предложений с нераспространенными предикатными глагольно-именными сочетаниями, обозначающими состояние, анализируются компоненты их валентной рамки, особенности выражения предикативного признака и возможности усложнения структуры предложения различными синтаксемами.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предикатное глагольно-именное сочетание, предикат состояния, субъект состояния, объект состояния, предикативный признак.

Goshylyk V.B. THE SEMANTIC-SYNTACTICAL STRUCTURE OF THE SENTENCES WITH THE NON-EXTENDED PREDICATE VERB-NOUN COMBINATIONS DENOTING STATES / Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk (the city of Ivano-Frankivsk), Ukraine.

The article is dedicated to the investigation of the semantic-syntactical structure of the sentences with the non-extended predicate verb-noun combinations denoting states, as well as to the analysis of the mentioned predicates' valent frame, peculiarities of the predicative feature expression and possibilities of the sentence structure complication with the syntaxemes of various types.

Key words: semantic-syntactical structure of the sentence, predicate verb-noun combination, state predicate, state subject, state object, predicative feature.

Як відомо, предикати стану як "організуючий центр статальної пропозиції" [22, 70] формують різного роду висловлювання для відображення функціонально-семантичної категорії стану, під яким І. Пете розумів кваліфікативні відношення, що характеризують предмети мовлення, називаючи їхні якісні, відносні, присвійні та кількісні характеристики [23, 87-112]. На відміну від якості, що трактується як "відносно незалежна від плину часу характеристика предмета" [3, 17], стан є однією з пропозиційних функцій (у термінології Ю.С. Степанова), що описує "тимчасові "стадії" існування предмета (особи), приписуючи йому саме як індивідууму ознаку, актуальну для даного відрізка часу (чи для деяких часових відрізків), і в цьому розумінні – ознаку перехідну, "випадкову"" [3, 33].

У мовному арсеналі налічується чимало засобів вираження категорії стану, серед яких за ознакою відповідності / невідповідності відображуваного категоріального значення основному категоріальному значенню даної частини мови виділяються ізосемічні та неізосемічні класи слів[1], що відображають поділ мовних одиниць на центральні та периферійні з погляду частиномовної номінації.

Поряд з іменниками, прикметниками та предикативними прислівниками як ізосемічна частина мови для вираження стану деякими дослідниками називається і дієслово [19, 345; 2, 133-134].

Можна погодитися з Г.О. Камаловою, котра слушно зауважує, що "у вираженні категорії стану беруть участь всі частини мови, здатні виконувати предикативну функцію, але спільний для всіх семантичних типів стану ізосемічний клас слів визначити неможливо" [16, 77]. На нашу думку, усі засоби вираження статальної ситуації по-різному позначають стан носія предикативної ознаки, акцентуючи різноаспектність його прояву, і в сукупності дозволяють дати вичерпну характеристику аналізованому явищу засобами мови.

До засобів вираження категорії стану належать і стійкі дієслівно-іменні сполуки відповідної семантики, котрі, виступаючи як функціональні еквіваленти статальних дієслів, виконують у семантико-синтаксичній структурі речення роль повноцінного предиката стану. І хоча проблеми семантики та

[1] До ізосемічних Г.О. Золотова відносить класи слів, у значенні котрих спостерігається симетрія між категоріальним значенням частини мови і категоріальним значенням названого об'єкта, тобто денотативною семантикою [15, 109-110].

функціонування статальних предикатів неодноразово ставали об'єктом спеціального дослідження [12; 14; 20; 23; 25], досі нерозглянутими залишаються реченнєвотвірний потенціал досліджуваних неоднослівних номінацій із семантикою стану та специфіка передачі ними ряду додаткових характеристик експлікованої предикативної ознаки, аналізу чого і присвячена запропонована розвідка.

Поставлена мета передбачає розв'язання автором таких завдань: 1) дослідити та проаналізувати семантико-синтаксичну валентність неоднослівних предикатів стану, 2) виявити та описати випадки ускладнення семантики досліджуваних предикатних сполук додатковими характеристиками, що розкривають специфіку якісних та кількісних ознак приписаного суб'єктові стану, 3) простежити випадки ускладнення предикативного ядра породжених неоднослівними статальними номінаціями конструкцій.

Беручи до уваги спроби семантичної класифікації понятійного поля стану [23, 89-91; 17, 10; 24, 6; 27, 9], ми визначаємо такі його типи, як 1) фізичний стан (стан людини, речей, природи / середовища) та 2) психічний стан (властивий лише людині стан, що поділяється на емоційний та інтелектуальний), а також, услід за Ю.С. Степановим та І.Р. Вихованцем, відносимо сюди стан володіння [26, 157; 5, 35] та інші типи відношення (зокрема – емоційного), що виділяються Р.М. Гайсіною в окреме функціонально-семантичне поле [10], стан існування / неіснування, наявності / відсутності та стан як результат дії.

Стійкі дієслівно-іменні сполуки, що використовуються на позначення стану, не мають жодних обмежень на вираження вищезазначених його типів, виконуючи роль повноцінного статального предиката та реалізуючи власні валентнісні потенції в семантико-синтаксичній структурі речення.

На думку багатьох дослідників, предикати стану бувають зазвичай одновалентними, відкриваючи в семантико-синтаксичній структурі речення позицію для суб'єкта стану як носія предикативної ознаки, а в максимальному вияві – двовалентними, передбачаючи крім суб'єкта стану ще й об'єкт, на котрий даний стан поширюється [4, 99; 20, 11; 12, 12]. Наприклад: 1. *Уже давно **люди** на острові відчували голод* (М. Трублаїні). – Як свідчить С.М. Цейтлін, представлені в цьому прикладі "синтаксичні компоненти зі значенням стану та зі значенням суб'єкта, котрий перебуває в даному стані, є основними, ядерними ... членами речення" [28, 161], а сполучення їх "представляє собою мінімальну побудову, здатну на самостійне функціонування" [там само]. 2. *Ця нещасна **жінка** все життя відчувала страх **за своїх дітей**, котрих доля розкидала по світах, і яких їй вже ніколи не судилося побачити* (В. Яворівський). – У наведеному прикладі *мати*-носій емоційного стану, боїться за своїх *дітей*, котрі виконують у семантико-синтаксичній структурі речення роль статального об'єкта, оскільки переживання жінки не замкнуте в ній самій, а спрямоване на конкретних осіб, зумовлюючи тим самим подібне трактування їх об'єктного статусу.

Досліджуючи емотивно-статальні предикати, О.М. Вольф виділяє ще один їх семантичний актант – причину емоції як необхідний компонент моделі опису емоційного стану, "оскільки той чи інший ЕС (емоційний стан. – В.Г.) завжди є наслідком певних впливів" [9, 65]. Наприклад: *Він менше за всіх відчував незадоволення **з приводу невдатної експедиції*** (Г. Хоткевич). – Хоча причинова синтаксема тут ускладнює семантичну структуру наведеного речення, репрезентуючи причину незадоволення суб'єкта емоційного стану, вона, на думку дослідниці, входить до актантної рамки даного статального предиката як невід'ємний компонент статальної ситуації, а її відсутність у реченнєвій структурі свідчить про семантичний еліпсис [9, 66].

Суб'єктна синтаксема, що позначає носія того чи іншого стану, є невід'ємною складовою семантичної структури речень із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану, оскільки предикативна ознака сама по собі існувати не може і вимагає певної субстанції, яку вона повинна охарактеризувати.

Класифікація суб'єктів стану здійснюється відповідно до семантичних типів статальних ситуацій, і в загальному виділяються суб'єктні синтаксеми на позначення носія фізичного та психічного станів. Носіями фізичного стану можуть бути нежива природа (предмети, речовини, природні явища, середовище) та живі істоти (людина (як фізичне тіло і частина живої природи) та тварини). Носіями ж психічного стану можуть бути тільки люди, постаючи в другій своїй іпостасі, тобто як духовна, психічна сутність.

Суб'єкт стану традиційно визначається як пасивний, тобто такий, що виступає "в ролі об'єкта, на котрий спрямований вплив стану" [25, 14], а стан відповідно розуміється як "результат будь-яких внутрішніх процесів, що відбуваються в організмі людини чи в предметах" [16, 76]. Така інактивність статального суб'єкта пов'язана із неконтрольованістю стану, оскільки останній виникає "без волі суб'єкта і провокується або внутрішніми причинами, або подіями, що лежать поза суб'єктом і також не залежать від його волі та бажання" [9, 63].

Проте деякими дослідниками не відкидається можливість контрольованості стану, що зумовлюється здатністю суб'єкта стану певною мірою впливати на свої почуття вольовими зусиллями, як-от: *Степан*

Пасюга, ***перебороВши сон****, наказав собі триматися, стежити за дорогою* (Є. Гуцало), *Отак затявся, не може власну образу,* ***озлобленість*** *в собі* ***перемогти*** (О. Гончар), *Нелюдським зусиллям волі* ***поборола*** [княгиня] ***зціпеніння*** *і зірвалася з місця* (В. Гжицький), *Борщ давно вже скис, але йому так хотілося їсти, що* ***пересилив огиду*** *й почав сьорбати* (П. Панч), *Не клич мене! Я мушу* ***поконати свій біль*** *і труд* (Уляна Кравченко), *Ішла дитина, на очах росла,* ***Змагала*** *в серці* ***острах передвічний*** (М. Рильський), [Хома:] *Я знаю, тепер тобі трудно буде* ***передужати свою муку****, а тільки переможися... то зараз і відляже...* (М. Старицький).

Така своєрідна контрольованість стану його носієм, зумовлена природною здатністю особи до переборення "небажаних" відчуттів та почуттів, виявляється в можливості утворення імперативів зі статальними предикатами, виключно заперечних, оскільки, як слушно зауважує С.М. Цейтлін, "навряд чи можна змусити людину перебувати в тому чи іншому стані, проте можна змусити її вийти із даного стану" [28, 166]. Наприклад: *Облиште усілякі-там сумніви, зберіться з думками, прийміть єдино правильне рішення й раз і назавжди* ***вийдіть з депресії****, аби розпочати нове, сповнене численних радощів, повноцінне життя* (З журналу). – У наведеному прикладі репрезентується потенційна здатність особи, котрій належить певний стан, шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів організму змінити неприємний для неї стан на кращий, тобто вплинути на свої переживання засобами властивій їй силі волі.

Проте можливими є випадки заохочення особи до перебування в певному стані, що може трактуватися як прояв неприродного стану речей, але за даних конкретних умов сприятиме досягненню поставленої мети та отриманню бажаного ефекту. Наприклад: ***Відчуйте страх*** *за близьких вам людей,* ***лють*** *від нахабності клятих бузувірів, що глузують з нашого народу і паплюжать неньку-батьківщину,* ***сповніться ненавистю*** *до загарбників рідної землі та здобудьте перемогу собі й щасливому майбутньому ваших нащадків* (А. Лотоцький). – Штучне стимулювання появи певного стану в осіб, до яких звернено заклик, є необхідним для піднесення бойового духу воїнів та гарантування очікуваної перемоги.

У випадках із предикатами емоційного стану утворені від них імперативи вказують на те, що немає причин чи підстав для відповідного емоційного стану або що ці причини недостатньо серйозні, часто супроводжуючись додатковою інформацією, котра служить обґрунтуванням доцільності висловленої поради. Наприклад: *Нічого, Антоне Герасимовичу,* ***духом не падайте,*** *– сказав Комишанець, – все ж таки за вами друге місце!* (О. Гончар), *Навіть за таких умов ніколи* ***не впадайте у відчай****, оскільки поряд із вами завжди є близька вам людина, котра радо допоможе вам вибратися зі скрутного становища та добитися бажаного результату* (З журналу), ***Не майте гніву*** *до моїх порад І не лінуйтесь доглядать свій сад* (М. Рильський). – У наведених прикладах засобами наказового способу робиться акцент на безпідставності негативного емоційного стану статального суб'єкта та стимулюється бажання останнього вийти із цього стану у зв'язку із відсутністю реальних причин, котрі могли б спричинитися до його появи.

Особовий статальний суб'єкт може мати розчленовану форму вираження, що проявляється в одночасному називанні цілісного суб'єкта стану та використанні прийменниково-відмінкових форм із лексемами-партитивами з метою вказівки місця локалізації певного відчуття, як-от: *Кожен раз, коли сокира рубнула по виноградному корені або тріснула галузка, Замфір відчував біль у голові та серці* (М. Коцюбинський), *Доря почув холодок в тілі* (М. Коцюбинський).

Такий стан речей відображає специфічний характер статальної ситуації, за якої, на думку Т.М. Смирнової, "предикат суб'єктивного стану має семантичні валентності до суб'єкта стану та внутрішнього середовища, охопленого станом" [25, 14]. Локатив внутрішнього середовища, що може бути психічним (*в душі, у грудях, на серці*) чи тілесним (*в голові, грудях, тілі* тощо) співвідноситься із семантичною ознакою предиката стану "охоплювати" та семантично підпорядкований предикату [там само]. Саме ці структури суб'єктно-просторової семантики дозволяють ідентифікувати сутність того чи іншого стану, котрий у певних висловлюваннях може отримувати різне трактування. Наприклад: *Незважаючи на марні зусилля лікарів допомогти хлопчикові, Івась ні на мить не переставав відчувати біль, котрий вщухав аж під ранок, коли зморена безсонням дитина поринала у небуття темного і страшного сну* (З журналу). – Вказівка на відчуття певного болю в даному прикладі є недостатньою для з'ясування природи стану, тобто трактування його як психічного чи фізичного. Подібна невизначеність знімається шляхом введення до реченнєвої структури суб'єктно-просторової форми зі значенням локалізатора болю, внаслідок чого реципієнт отримує вичерпну інформацію про характер відчуттів суб'єкта статальної ситуації. Пор., наприклад: *На превеликий жаль і розчарування глядачів, досвідчений каскадер із двадцятилітнім стажем припустився помилки і,* ***відчувши біль у нозі****, відмовився продовжувати боротьбу* (З газети) – *На цій стежині митець переживав кращі хвилини свого життя.* ***Відчуваючи щем у душі****, спричинений сотнями спогадів далекого дитинства, що роєм снували перед очима, він низько вклонився рідній землі і батьківській хаті* (В. Скуратівський).

Проте навіть наявність локативної форми не знімає згаданої інформативної недостатності, зокрема у випадках використання з цією метою локативних форм іменників *серце* та *груди*, оскільки останні

виступають як "предмети психічного світу" (у трактуванні Н.Д. Арутюнової) та складовими тілесної будови людини як носія фізичного стану. Тому речення типу *Пацієнт відчув тепло у грудях* може розглядатися як таке, що репрезентує психічний чи фізичний стан статального суб'єкта відповідно до контекстуального оточення.

При розгляді семантико-синтаксичної валентності статальних предикатів, окрім суб'єкта стану, дослідниками визначається ще один компонент семантичної структури речення, а саме – об'єкт стану, тобто особа чи предмет, на які поширюється приписана суб'єкту предикативна ознака. Компонент із об'єктною семантикою вказує на другого (після суб'єкта) учасника позначуваної екстралінгвальної ситуації, без котрого відображення реального стану речей було б неможливим. Так, наприклад, посесивні відношення (в нашому випадку – стан володіння) передбачають наявність певної субстанції, згадка якої в мовленні є невід'ємною складовою розкриття сутності даного явища: *Якось хтось із можновладців дорікнув йому* [Сковороді]*, чому він зовсім не клопочеться тим, щоб мати* ***щось*** *у своїй власності* (М. Слабошпицький).

Статальний об'єкт як залежний компонент семантичної структури речення, що характеризується семантичною ознакою пасивності [4, 119] та уможливлює прояв предикативної ознаки суб'єкта [1, 15], вичленовується в реченнях із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення психічних станів, зокрема – емоційного відношення, як-от: *Їй серце умлівало з жалю* ***за тими голодними, хоч невідомими їй людьми*** (М. Коцюбинський), *Я відчув щастя, я відчув гордість* ***за свій народ*** (М. Рильський). – У наведених прикладах використання компонентів з об'єктною семантикою детермінується специфікою статальної ситуації, згідно якої зазначені емоції, що переживаються суб'єктом, перебувають у нерозривному зв'язку з конкретними особами, на котрі поширюються, і у випадку опущення останніх відображалися б у інформативно-недостатніх висловлюваннях. Феномени *жалю* та *гордості* тут не можуть розкритися без ідентифікації відповідного об'єкта, оскільки без нього не мають жодного сенсу.

Об'єкти стану, що виражаються в реченнях із досліджуваними предикатами у вигляді прийменниково-відмінкових форм, отримують неоднозначне трактування власної семантики. Так, деякими дослідниками ставиться під сумнів виключно об'єктний характер значення цих форм та обґрунтовується потреба розгляду їх як засобів вираження причини, що каузує емоційний стан, оскільки вони характеризуються "дифузним об'єктно-каузативним значенням" [18, 50]. Наприклад: *Упродовж всього (як відомо, надзвичайно короткого) життя митець відчував тугу* ***за батьками****, котрі так багато зробили для нього та його сестер* (В. Скуратівський). – У наведеному прикладі відображається статальна ситуація, за якої негативний емоційний стан каузується відсутністю певної конкретної особи чи групи осіб, котрі мають особливе значення для суб'єкта і своєю відсутністю можуть спричинитися до переживання ним відповідних емоцій. Завуальований характер семантики причинності подібного роду об'єктних синтаксем свідчить про відсутність достатніх підстав для розгляду їх як повноцінних еквівалентів пропозиції та кваліфікувати конструкції, у яких вони вживаються, як поліпропозитивні одиниці.

Інша ситуація складається у випадку вираження об'єкта стану одиницями пропозитивної семантики, засобами яких ситуація-причина, що передує статальній ситуації, отримує ширшу експлікацію. І хоча побутує думка про несуттєву відмінність при позначенні статального об'єкта предметними і непредметними іменами [13, 64], на наш погляд, у таких синтаксемах (із одиницями пропозитивної семантики) семантика об'єктності відходить на задній план, поступаючись семантиці причинності, пріоритетність підкреслення якої визначається завданням комунікації. Пор., наприклад: *Повернувшись додому з війни, батько завше* ***мав страх до гуркоту літаків*** (З газети) – *Незважаючи на підтримку багатого й впливового родича, юнак постійно* ***відчував страх перед власником підприємства та його заступниками*** (З журналу). – На доцільності розрізнення об'єкта і причини емоційного стану в таких випадках наголошував Л. Вітгенштейн: "Слід розрізняти об'єкт страху і причину страху. Так, особа, що викликає страх чи приносить задоволення, не є, в силу цієї обставини, причина почуття, а швидше можна було б сказати, є його цілеспрямованість (ihre Richtung)" [30, 135].

Посиленню експлікації причинності сприяють і деякі прийменники, котрі інтенсифікують каузативний компонент семантики утворюваних прийменниково-відмінкових форм, переводячи останні з рангу об'єктних синтаксем до синтаксем зі статусом каузативних. Так, наприклад, у реченні *Без милої козак відчував лише смуток... і мав непереборне бажання якомога швидше повернутися до рідних країв цілим і неушкодженим* (З журналу) прийменник *без* вказує на відсутність особи, котра володіє певними надзвичайно вагомими для суб'єкта характеристиками, внаслідок чого останній перебуває у негативному емоційному стані.

Розчленований характер номінації досліджуваних дієслівно-іменних сполук зумовлює значне підвищення їхньої виражальної здатності. На відміну від однослівних дієслівних еквівалентів, що вживаються у реченнєвій структурі в якості предикатів стану і, володіючи обмеженим номінативним потенціалом, приписують відповідний стан його носієві, статальні предикати аналітичної будови дозволяють дати вичерпну характеристику відображуваній екстралінгвальній ситуації через вказівку на

різного роду якісно-кількісні ознаки позначуваного явища. Йдеться про можливість передачі засобами мови градуальності у сфері стану, інтенсивності його прояву, повноти охоплення та аспектів становлення. Важливу роль при цьому відіграє варіювання семантики як іменникового, так і дієслівного компонентів предикатної сполуки.

Іменник зі значенням "опредмеченого" стану [11, 75] як семантичний опорний компонент сполуки володіє абсолютною градуальною здатністю [27, 4], внаслідок чого виражена предикатною сполукою предикативна ознака отримує можливість різнобічної семантичної конкретизації. Так, наприклад, у сполуках *відчувати страх* та *відчувати жах*, елементи *страх* і *жах*, що знаходяться на градуальній шкалі іменників на позначення концепту "страх", уможливлюють вираження якісної характеристики ознаки завдяки руху по шкалі у двох напрямах: наростання та спадання.

Здатність іменникового компонента сполуки утворювати синонімічні ряди градаційного типу часто компенсує неможливість повноцінного відображення певного стану статальними предикатами іншого роду. Пор., наприклад: *відчувати / мати / знати присмуток – сум / смуток – печаль / тугу / жаль* і *сумувати – тужити, сумно – жаль*.

Характерною особливістю статальних предикатів є їх здатність до інтенсифікації, причому значення інтенсивності можуть перетинатися зі значеннями функціонально-стильової належності та оцінки.

Сема інтенсивності як якісно-кількісної характеристики стану реалізується в досліджуваних предикатах через дієслівний компонент, оскільки він не зазнає складі сполуки повної граматикалізації, абсолютного вивітрювання власного реально-речового змісту, а містить різного роду семантичну інформацію: *Зінька бачить, куди дивиться чоловік, і кипить злістю, але не виказує своїх почуттів* (М. Стельмах), *Марусякові почало здаватися, що таки дійсно Юріштан сидить... Злобою і торжеством переповнилося серце опришка* (Г. Хоткевич), *Ти минаєш мене, ти минаєш мене, Коли часом тебе я стрічаю, А коли твоя постать востаннє мигне, Розривається серце з одчаю!* (М. Вороний), *Душа поетеси, лагідна з природи, закипала гнівом на кожен вияв утисків, колоніальної сваволі, поетеса майже фізично задихалась в атмосфері царського деспотизму, в середовищі, отруєнім бацилами рабства* (О. Ставицький), *У невеличкій, але ясній кімнатці у вежі сидів він* [Мстислав] *вже три дні узаперті і думав про свою нещасну долю, скаженів з люті, згадуючи, як-то його сюди запроторили* (Ю. Опільський), *Сльози течуть по його обличчю, серце маленьке рветься з жалю, а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою* (М. Коцюбинський). – У наведених прикладах репрезентується здатність вираження кількісної характеристики ознаки, котра входить у денотативний компонент значення, щодо міри її вияву. Інтенсифікація згаданих відчуттів засобами дієслівного компонента сполуки відображає ступінь охоплення ним суб'єкта і рівень контрольованості останнім проявів власного стану.

Завдяки семантиці дієслівного компонента сполуки можливим є не тільки представлення наявності у суб'єкта певного стану, але й окремих характеристик його становлення, як-от: *Дзьобак заверещав і* ***втратив свідомість****. Очуняв у темному льосі. Кості тріщали, голова розколювалася* (Є. Куртяк), *Ехо, німфа безсонна, блукала по луках Пенея. Феб, як побачив її,* ***жаром до неї зайнявсь*** (Переклад М. Зерова). – Саме здатність досліджуваних неоднослівних предикатів до підкреслення аспектів становлення певного стану, його протікання та втрати суб'єктом вигідно вирізняє їх серед засобів вираження функціонально-семантичної категорії стану. Так, наприклад, сполука *зберігати спокій* експлікує своєрідну контрольованість суб'єктом власних емоцій (а точніше – їх зовнішніх проявів) в умовах, які цьому не сприяють. Натомість, сполука *втрачати спокій* відображає ситуацію, за якої позитивний душевний стан суб'єкта змінюється на негативний у зв'язку із викликаним хвилюванням, тривогою, розчаруванням тощо.

При аналізі семантичної структури речень із досліджуваними статальними предикатами видається важливим урахування їхньої аксіологічної семантики, оскільки стани як своєрідні прояви буття елементів суб'єктивної та об'єктивної реальності отримують у структурі висловлювання певну оцінку, яка відображає їх характеристику за ознакою "добре / погано". Оцінка, що розглядається як "один із видів модальностей, котрі накладаються на дескриптивний зміст мовного вираження" [8, 11], уможливлює адекватне відображення стану речей, що у даному випадку передбачає зазначення суб'єкта, певного стану, у якому він перебуває, причину цього стану та значення його по відношенню до його носія.

Статальні предикати, виражені стійкими дієслівно-іменними сполуками, володіють широкими можливостями репрезентації оцінки, оскільки значення оцінності в них формується як іменниковим, так і дієслівним компонентом. Так, наприклад, у реченні *Багато з нас відчуває сором і невимовний жаль, коли природа навколо зникає внаслідок людської діяльності* (З журналу) іменникові компоненти предикатних сполук *сором* та *жаль* представляють негативний емоційний стан, що є результатом усвідомлення наявної конфліктної ситуації, яка склалася через невідповідність дій людства по відношенню до природи. Негативну оцінку отримують у ціннісній картині світу і такі явища, як ***збитки***, ***крах***, ***морока***, ***поразка***, ***відчай***, ***нещастя***, ***сумнів***, ***розчарування*** тощо, іменники на позначення котрих формують предикатні

дієслівно-іменні сполуки для вираження відповідних станів суб'єкта статальної ситуації. Натомість, іменникові компоненти предикатів *здобувати визнання*, *мати користь*, *знаходити підтримку*, *мати / здобувати шану* та ін. репрезентують позитивні реалії об'єктивного буття, бо відповідно до сформованих стереотипів, норм та ідеалів мовців їхні референти характеризуються як "добрі".

Формуванню позитивнооцінного значення, що створюється денотацією іменникового компонента сполуки, сприяють дієслова *пройматися*, *увінчуватися*, *знаходити*, *отримувати* тощо, котрі пов'язані у свідомості носіїв мови з позитивними реаліями й асоціюються з чимось корисним, а не шкідливим чи неприємним.

З іншого боку, дієслова *зазнавати* й *впадати* в сполуках *зазнавати поразки / збитків / втрат, впадати у відчай* тощо реалізують закладені в них потенційні негативнооцінні семи шляхом поєднання із негативнооцінними іменниками, сприяючи посиленню оцінного ефекту відповідно до потреб комунікації. Проте така специфіка вибіркової сполучуваності компонентів досліджуваних сполук не виключає можливостей поєднання згаданих дієслів з іменниками, що позначають позитивні явища: *Здавалось, він на протязі всього життя* ***не зазнавав*** *такого напрочуд ясного* ***спокою****, як зараз* (О. Гончар), *Я* ***гаразду*** [щастя] ***не зазнала****, та вже й не зазнаю* (Словник Б. Грінченка).

У реченнях із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану аксіологічними об'єктами є:

1. **Стан**, котрий оцінюється на основі певних загальновизнаних уявлень соціуму про добре і погане (оцінка стану автоматично поширюється на загальний стан речей, трактування сутності якого з аксіологічних позицій відповідає статусу відповідного стану);

2. **Причина стану**, чия оцінка залежить від оцінки самого стану, у якому перебуває суб'єкт, оскільки негативні явища розцінюються як наслідки негативних причин і навпаки.

Не є об'єктом оцінки суб'єкт стану, що зумовлено його вольовою пасивністю та тимчасовим характером стану. Саме ці характеристики, на думку О.М. Вольф, виводять статальний суб'єкт із оцінної структури, протиставляючи стан дії і якості як предикативним ознакам, оцінка котрих поширюється і на їх носія [6, 335].

Існують предикатні дієслівно-іменні сполуки на позначення стану, семантика іменникового компонента яких не пов'язана з певною конкретною оцінкою. Так, наприклад, ситуація хвилювання чи збудження у статальних висловлюваннях із предикатами *відчувати хвилювання / збудження* може оцінюватися і як добра, і як погана. На відміну від стану спокою, що сам по собі містить знак "+", оскільки "норма емоційного стану, як і інші нормативні стани, як правило, асоціюються із позитивною оцінкою" [7, 230], згадані емоції, зумовлені різного роду причинами, отримують позитивну чи негативну характеристику шляхом введення до реченнєвої структури атрибутивних поширювачів іменникового компонента сполуки як конкретизаторів приписаної суб'єкту предикативної ознаки: *Наші серця сповнилися* ***радісним*** *і* ***бентежним*** *хвилюванням, коли ми ступили на рідну землю* (З журналу), *Відчуваючи* ***сильне нервове*** *збудження, стимульоване наркотиками, якими парубка нашпигували викрадачі, Олександр стійко намагався тримати себе в руках і не здаватися* (З газети). Відсутність таких конкретизаторів зумовлює тяжіння оцінки зазначеної статальної ситуації до негативної, що пояснюється трактуванням хвилювання і збудження як відхилення від норми (стану спокою).

У реченнях зі статальними предикатами, що містять оцінну сему, оцінка поширюється і на причину стану, при оцінюванні якої суб'єкт оцінки відштовхується від оцінки стану, що ним переживається. Таким чином, якщо подія викликає позитивний стан, вона оцінюється як добра, якщо негативний – погана. Наприклад: *Хлопець* ***відчував огиду до їхнього*** [дівчат] ***співу****, проте всіма силами намагався не показувати цього* (Ю. Слісаренко), *Ніхто й не знав, що* ***за доброту і ласку*** *цієї милої і чарівної бабусі юнак відчував до неї лише ненависть* (З газети). – У наведених прикладах подія-причина, що зумовила відповідний стан статального суб'єкта і поза вказаним контекстом може розцінюватися як нейтральне (*спів*) чи позитивне (*доброта, ласка*) явище[2], отримує в оцінній структурі знак "-", оскільки стан, у якому перебуває особа, є для неї неприємним.

Оцінка події-причини суб'єктом може збігатися чи не збігатися з моральними уявленнями мовця (у випадку, якщо останній не є особою, котра переживає вказаний стан) та соціуму (так звані соціальні конвенціональні установки), що сигналізує про розходження оцінок у різних модальних рамках одного висловлювання. Наприклад: *Фашистські прихвосні отримували задоволення від страждань мільйонів наших співвітчизників, безжально закатованих у численних концентраційних таборах* (З журналу). – Відповідно до моральних поглядів автора та загальноприйнятого розуміння зазначеного стану речей у

[2] Як слушно зауважує О.М. Вольф, "… у багатьох, а, можливо, й у більшості випадків ці причини самі по собі не займають місця в ціннісній картині світу, це нейтральні події, котрі набувають оцінного знаку лише в даній ситуації (ситуації виникнення певного стану. – В.Г.)" [7, 232].

суспільстві причина вказаного стану характеризується знаком "-". І хоча ця причина викликає позитивний стан статального суб'єкта, норми моралі котрого суперечать загальновизнаним канонам мирного співіснування людей на планеті, відображена у реченні макроситуація також оцінюється негативно.

Як відомо, речення служить засобом відображення певної картини світу, фрагмента дійсності, а також осмислення її мовцем, його логічні та розумові операції. Мисленнєва діяльність людини, котра не просто споглядає предмети і їх взаємодію, але й пояснює їх та знаходить різного роду зв'язки між ними, отримує повноцінне відображення в реченнях із ускладненою семантичною структурою.

Семантичною ускладненістю характеризуються і висловлювання з предикатами на позначення стану, оскільки "протікання чи підтримка стану цілком визначається зовнішньою по відношенню до суб'єкта силою" [20, 7]. Розкриття причинно-наслідкових зв'язків між явищами та предметами дійсності, представлення їхніх ключових характеристик стає, таким чином, невід'ємною складовою адекватного відтворення статальної ситуації засобами мови.

Речення із предикатними дієслівно-іменними сполуками на позначення стану можуть ускладнюватися такими синтаксемами:

1. **Причиновими синтаксемами**: ***Від несподіваного удару противника*** *боксер втратив свідомість, чим викликав занепокоєння тренерів і вболівальників* (З газети), ***Завдяки блискучій майстерності художника*** *ми відчуваємо любов до прекрасної нашої землі* (М. Рильський). – Наявні спроби трактування причини як семантичного актанта статального предиката не спростовують очевидного ускладнення семантико-синтаксичної структури речення каузативними синтаксемами, оскільки в останніх у конденсованому вигляді постає ситуація-причина, наявність якої призводить до виникнення у суб'єкта певного стану. Пов'язаність стану із його причиною, на нашу думку, доцільніше обґрунтовувати на рівні макроситуації, виразником якої є вказані поліпропозитивні одиниці.

2. **Часовими синтаксемами:** *Я лежав на долівці, зіщулившись, як міг, сумно міркуючи з приводу того, що* ***вранці*** *матиму перестуду, бо з усіх вікон і дверей тягло морозяним протягом* (Ю. Смолич), ***Після колегії****, повний сили, енергії, цікавий до всього, він* [Богдан Хмельницький] *кинувся у вир війни, що точилася між турками та поляками, і потрапив у полон* (О. Іваненко). – Темпоральні характеристики відображуваної у реченні статальної ситуації виявляють специфіку часової локалізованості стану. Окрім зазначеної ідентифікації часового проміжку, впродовж якого суб'єктом переживається певний стан, можливою є також експлікація ступеня напруженості стану завдяки прислівникам та словосполученням зі значенням напруженості, повторення чи протяжності, як-от: *довго, безперервно, завжди, щодня, час від часу* тощо.

3. **Допустовими синтаксемами:** ***Незважаючи на усі спроби подолати внутрішню кризу****, підприємство зазнало краху, поступившись на ринку послуг активному і процвітаючому конкуренту* (З газети), ***Всупереч невтішним прогнозам****, мав місце справжній ажіотаж під час розповсюдження квитків на концерт маловідомого за межами Польщі естрадного колективу* (З газети). – Синтаксеми допустової семантики у наведених прикладах відображають несприятливу для наявності статичної ознаки предмета ситуацію, незважаючи на яку виражений предикативною сполукою стан все ж реалізувався.

4. **Локативними синтаксемами: У бою під Кумейками** козацьке військо зазнало поразки, старшина, зокрема й Гордій Чурай та гетьман Павлюк, потрапила до полону, де їх стратили 1638 року (В. Мелешко), **У цій місцевості, де не ступала нога людини**, мандрівник мав радість від спілкування з незайманою природою... (З журналу). – Вказівка параметрів просторової локалізації відображуваної у реченні статальної ситуації дозволяє краще розкрити сутність останньої, тобто служить засобом конкретизації змісту повідомлюваного.

Особливістю речень із предикатами стану, у тому числі й вираженими стійкими дієслівно-іменними сполуками, є те, що їхнє предикативне ядро не поширюють синтаксеми з цільовою та умовною семантикою. Такий стан речей зумовлює характер досліджуваних предикатів, що відбиває специфіку статичної екстралінгвальної ситуації.

Можливим є поєднання семантики локативних і темпоральних синтаксем зі значенням причинності, що сприяє експлікації причини каузованого стану суб'єкта, пов'язаної із часовими та локативними характеристиками статальної ситуації. На думку К.Г. Максапетян, "у цьому випадку відбувається суміщення двох обставинних значень і розвиток у прийменниково-відмінкових форм з часовим і локативним значенням вторинних семантичних функцій" [21, 12]. Адекватна інтерпретація подібних прийменниково-відмінкових сполук можлива при розгортанні їх у самостійну пропозицію. Наприклад: 1. ***Під час перевантажень*** *організм зазнає напруження...* (З журналу) – *Організм зазнає напруження,* ***коли (і тому що)*** *його піддають перевантаженню.* 2. ***У столиці*** *ми зазнали задоволення і великої втіхи* (З газети) – *Ми зазнали задоволення і великої втіхи,* ***коли (і тому що)*** *перебували у столиці*.

Викладений матеріал дозволяє зробити такі висновки:

1. стійкі дієслівно-іменні сполуки на позначення стану відіграють у семантико-синтаксичній структурі речення роль повноцінного статального предиката, відкриваючи позиції для суб'єкта стану як носія предикативної ознаки і статального об'єкта, на якого остання поширюється;

2. досліджувані неоднослівні предикати володіють широкими можливостями різнобічної конкретизації відображуваної у реченнєвій структурі статальної ситуації, що проявляються в експлікації градуальності у сфері стану, інтенсивності його прояву, повноти охоплення та аспектів становлення;

3. розчленований характер номінації предикатних дієслівно-іменних сполук на позначення стану уможливлює всебічне представлення оцінки, семи якої містяться як у дієслівному, так і в іменниковому компонентах;

4. семантична структура речень із досліджуваними предикатами може ускладнюватися причиновими, часовими, допустовими, локативними синтаксемами, а також синтаксемами із синкретичним локативно-каузативним та темпорально-каузативним значеннями, що сприяють адекватному відображенню відповідної статальної ситуації.

Заявлена розвідка не вичерпує усього спектру питань стосовно функціонування в семантико-синтаксичній структурі речення неоднослівних номінацій у якості предикатів стану. З огляду на своєрідність аналітизму досліджуваних сполук видається доцільним аналіз особливостей ускладнення предикативного ядра утворюваних ними конструкцій шляхом атрибутивного поширення їх дієслівного та іменникового компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арват Н.Н. Семантическая структура безличных предложений в современном русском языке: Автореф. … дис. доктора филол. наук. – М., 1975. – 58 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика. – М., 1961. – 374 с.
3. Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 7-85.
4. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – 224 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наукова думка, 1983. – 219 с.
6. Вольф Е.М. Состояния и признаки. Оценки состояний // Семантические типы предикатов / Под ред. О.Н. Селиверстовой. – М.: Наука, 1982. – С. 320-339.
7. Вольф Е.М. Функциональная семантика. Описание эмоциональных состояний (Главы из незавершённой книги) // Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – С. 214-246.
8. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 280 с.
9. Вольф Е.М. Эмоциональные состояния и их представление в языке // Логический анализ языка. Проблемы интенсиональных и прагматических контекстов / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М.: Институт языковедения, 1989. – С. 55-75.
10. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. – Саратов: Изд-во Саратовского у-та, 1981. – 195 с.
11. Дмитриева Н.С. К вопросу о субстантивных описаниях в современном русском языке // Филологические науки. – 1970. – № 4. – С. 74-84.
12. Дрогомирецкий П.П. Интенционно-валентная структура глаголов состояния (на материале украинского, немецкого и английского языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1991. – 16 с.
13. Зализняк Анна А. Семантика глагола бояться в русском языке // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – Т. 42. – № 1. – 1983. – С. 59-66.
14. Зализняк Анна А. Функциональная семантика предикатов внутреннего состояния (на материале французского языка): Дис. … канд. филол. наук. – М., 1985.
15. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 528 с.

16. Камалова А.А. Категория состояния как понятийное поле и способы его выражения в современном русском языке // Исследования по семантике: Общие вопросы семантики / Отв. ред. Васильев Л.М.; Башкирск. гос. ун-т. – Уфа, 1983. – Вып. 9. – С. 71-81.

17. Камалова А.А. Лексика со значением состояния в современном русском языке: Автореф. ... дис. канд. филол. наук. – Днепропетровск, 1984. – 24 с.

18. Кендюшенко А.Г. Функционально-семантическая соотносительность предложений со значением эмотивного состояния субъекта в современном русском языке: Дис. … канд. филол. наук. – К., 1987. – 218 с.

19. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.

20. Леута А.И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояния в современном украинском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – К., 1988. – 22 с.

21. Максапетян К.Г. Функционально-семантический анализ конструкций со значением “каузация состояния” в современном русском языке: Автореф. дис. … канд. филол. наук. – М., 1984. – 19 с.

22. Матханова И.П. Статальные ситуации и статальные предикаты // Теоретические проблемы функциональной грамматики: Материалы Всероссийской научной конференции (Санкт-Петербург, 26-28 сентября 2001 г.) / Отв. ред. А.В. Бондарко. – СПб.: Наука, 2001. – С. 69-75.

23. Пете И. Семантические типы и способы выражения состояния в русском языке в сопоставлении с венгерским. – Dissertationes Slavicae, Szeged, 1978.

24. Рискаль Н.М. Системні відношення слів категорії стану в сучасній російській мові: Автореф. ... дис. канд. філол. наук. – К., 1993. – 20 с.

25. Смирнова Т.Н. Семантическая структура предложений с предикатами состояния (на материале русского языка): Автореф. … дис. канд. наук. – Харьков., 1986. – 25 с.

26. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика). – М.: Наука, 1981. – 360 с.

27. Федотова С.О. Градуальні особливості іменників стану (на матеріалі російської мови): Автореф. ... дис. канд. філол.. наук. – Харків, 1995. – 21 с.

28. Цейтлин С.Н. Синтаксические модели со значением психического состояния и их синонимика // Синтаксис и стилистика. – М.: Наука, 1976. – С. 161-181.

29. Циммерлинг А.В. Субъект состояния и субъект оценки (Типы предикатов и эпистемическая шкала) // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Изд-во “Индрик”, 1999. – С. 221-228.

30. Wittgenstein L. Philosophical investigations. – Oxford, 1967.

УДК 821. 112. 2 – 1 “16”

СИСТЕМА КОЛОРИСТИКИ В СТИХОТВОРНОМ “ КОМПЛЕКСЕ” БАРОККО Д.К. ФОН ЛОЭНШТЕЙНА

Дакаленко О.В., аспирант

Днепропетровский национальный университет

В статье рассматривается проблематика колористической системности при построении немецкого барочного стиха XVII в. у Д.К. фон Лоэнштейна, который пытался утвердить полную зависимость уподобленных друг другу, с точки зрения цветовой гармонии, цветонаводящих словоденотатов, стремящихся к феноменальной передаче полигамно – объемной, красочной, выдержанной образности барочной поэзии.

Ключевые слова: строфокомплекс, колористика, цветогаммность, поэтическая гармония.

Дакаленко О.В. СИСТЕМА КОЛОРИСТИКИ У ВІРШОТВОРЧОМУ “КОМПЛЕКСІ” БАРОККО Д.К. ФОН ЛОЕНШТЕЙНА / Дніпропетровський національний університет, Україна

У статті розглядається проблематика колористичної системності при побудові німецького барочного вірша XVII ст. у Д.К. фон Лоенштейна, щодо затвердження поетом повної залежності уподібнених один до одного, з точки зору кольорової гармонії, цвітонаводжуючих словоденотатів, які спрямовані

на феноменальне передавання полігамно-об'ємної, пишнобарвної, витриманої образності барочної поезії.

Ключові слова: строфокомплекс, колористика, цвітогамність, поетична гармонія.

Dakalenko O.V. THE SISTEM OF COLOURICTIC IN THE STROPHE COMPLEX OF BAROQUE BY D. K. VON LOHENSTEIN / Dnepropetrovsk National University, Ukraine

The article deals with the problems of colouristical system in building up German Baroque Verse of the 17th Century by D.K. von Lohenstein. The poet confirmed full dependence of a word from colour and vice versa from the colour harmony point of view, with colour - connected word denotation approaching to a phenomenal expression of polygamy volume in colourful picturesqueness of baroque poetry.

Key words: strophe copmplex, colouristique, colour gamut, poetic harmony.

Вторая силезская школа - это особая система поэзирования, которая заявила о себе во второй половине XVII века – как система сформировавшегося барокко со своими неординарными техниками организации стиховой ткани. Не следует забывать, что существовало два ответвления данной школы, например: Клай, Рист: нюрнбержцы и бреславльцы. Патриархами и основателями стихотворной системы предстали Х.Г. фон Гофмансвальдау и Д.К. фон Лоэнштейн. Можно утверждать, что немецкая стиховая колористика XVII века, прежде всего барочная, изучена очень мало. Специальные исследования по данной проблеме отсутствуют, немногие работы лишь упоминают отдельные колористические приемы некоторых немецких поэтов XVII века, не сосредоточиваются на них подробнее. Нельзя не отметить значительной роли национальной традиции, трактуемой советскими исследователями с неким сарказмом: "Колористический и звуковой стих разрабатывался уже Гарсдерфером и Клаем; но стихи бреславльцев превратились в настоящие оргии пурпура, лазури, киновари и каких угодно других цветов, без оттенков, с одной болезненной крикливостью красок. У Марино (и итальянских маринистов Дж.Гварини, К. Аскипиани, Дж.Гарсиана и др.) они заимствовали пристрастия к красивым названиям драгоценных камней и с типичным для них преувеличением стали превращать свои стихи в бесконечные описания аметистов, рубинов, яхонтов и хризолитов" [1,399].

В отличие от этого подхода мы придерживаемся того мнения, что поэтические эксперименты с цветообозначениями были необходимы для передачи барочного восприятия мира и формировали самобытность восприятия мира поэтами Второй силезской школы. Можно предположить, что духовным объектом творческого наследия силезцев – как строфико - стилистического, так и синхронического становления был маринизм, так как маринизм славился в том числе своей тщательно проработанной колористикой. Немецкие исследователи барокко конца XX-ого века придерживаются теоретической позиции, что " поэтические произведения Гофмансвальдау, равно как и Лоэнштейна, с точки зрения просвещенных критиков, расценивались как совокупность противоестественности или поэтических изысков" (Hoffmanswaldaus Werk galt – mit dem Daniel Casper von Lohenstein – dem aufklärischen Kritikern als Inbegriff der Unnatur)" [2,105].

Небезынтересно узнать и мнение по данной проблеме критика эпохи Просвещения И.К. Готшеда, ученого, видевшего близкую ему поэзию XVII в. ближе чем мы: он настроен более чем негативно, говоря о том, что" их (Гофмансвальдау и Лоэнштейна) беспорядочная сила воображения из-за их сладострастия и недосоленной шутки снискала позор немецкой поэзии" (Ihre regellose Einbildungskraft durch ihren geilen Witz und ungesalzenen Scherz der deutschen Poesie und Schande erworben)"[2,105].

Было бы крайне непродуктивно судить как о поэзии Гофмансвальдау, так и Лоэнштейна по словам И.Я. Бодмера: " Гофмансвальдау, например, не достает ума – разума, дабы искусно управлять своим духом. Он своим заблуждением заполонил всю Германию" [2, 105]. Мы позволим себе не согласиться с данной, чрезвычайно нелицеприятной и во многом предвзятой, концепцией немецких ученых и постараемся представить объективный анализ стихотворений поэтов XVII в., исходя из его собственной поэтической специфики, учитывая, что язык поэтов барокко требует иных подходов, чем, например поэтический язык классицизма или последующих эпох – Просвещения, романтизма. Обратимся к анализу одного из произведений Лоэнштейна (" Siegeskranz der auf dem Schauplatz der Liebe streitenden Röte" [3,114 -119]) , что может быть представлено как некий поэтический "комплекс" с внутренним отображением цветовых (колористических) полей. Поэтическая техника объединяет в себе многие приемы, проявившиеся в лирике последователей Второй силезской школы, и является, таким образом, знаковой, показательной для целого множества колористических стихов барокко.

Цель нашего исследования – показать цветовую системность на материале отдельного образца поэзии Лоэнштейна как одну из ведущих выразительных способностей стиха с элементами колористики, запечатлевшей выразительные возможности поэтической системы эпохи барокко в Германии XVII века. Д.К. фон Лоэнштейн логичен в построении стихового " комплекса", в значительной мере символичного. Комплекс колористических образцов состоит из 21-ой строфы, по семь микрокомплексов три строфы (schwarz – weiß- rot), каждая строфа стихотворения написана октавой (рифменная структура АВАВАВСС), размер – шестистопный ямб (двенадцатисложник / александрин). Также существует нулевая строфа, что следует после заглавия стихотворения. Мы подразумеваем ее как второе, внутреннее заглавие (Die Farben / краски) или дискурс – экспозицию в последнюю, 21-ую строфу. Вводная октава, первые 8 строк Die Farben, содержит элементы введения в целостную палитру "

жизненных красок", семантика которых обусловлена ассоциативными денотатами: die Mutter, die Schwester(n), das Kind, Brunst, die Liebe, Farben, Kerzen, Pinsel, Malerei, Glanz, Ruhm, Erfinderin, Malwerk, Farben, Liebe, Mutter.

Некоторые денотаты непосредственно свидетельствуют о художнической (живописной) настроенности поэта, например: Farben (краски), Pinsel (кисть), Malerei (живопись), Malwerk (контекстуально: произведение искусства), из которых должны вырисовываться в итоге Natur (природа), во всей своей красе и Glanz (блеск), последний призван отразить специфические, видимые и доступные не каждому, стороны барокко, понятные лишь избранным, посвященным. Д.К. фон Лоэнштейн освещает эти строфы символами " трех жизнесозидающих компонентов эпох "- (schwarz – weiß – rot / черный – белый – красный), влияющих на эмблематическое восприятие читателем окружающего мира в красках поэтической гармонии,- ведущих образах - символах. Семь подзаголовков подразумеваются как основные зримые тональности спектра, поэтому строфы (schwarz – weiß – rot) мы обозначим каждую знаком – символом в алфавитном порядке: A (schwarz – weiß – rot); B;C;D;E;F;G, те же обозначения. Поэт строит три колористических комплекса на основании полной и выверенной концепции чувственно – умозрительно воспринимаемого им барочного поэтического мира, где основа мышления – это единство противоположностей (напр.: черный – белый) и эмотивный тон движения всего сущего – красный. Основываясь на т.н. "порядковом колоре ", наш " колористический анализ", мы проведем в строгой логичности, учитывая спектральное поле с наводящими на необходимый цвет денотатами.

Н.С. Бондарчук справедливо говорит о принципах колористического анализа, что "сама системность цветового поля, во-первых, состоит в употербительности слов этого поля и устанавливается путем статистического подсчета встречаемости (колорируемых) слов в тексте" [4,88]. Опираясь на теорию психологического восприятия, Н.С. Бондарчук предлагает спектральную иерархию, изложенную в следующем порядке: " красный (1), желтый (2), зеленый (3), синий (4), белый (5), черный (6), серый (7) (см. таблицу)" [4, 85 – 86]. Мы учитываем эти построения, хотя и не следуем им прямо, и предлагаем (предварительно) нашу спектральную таблицу для каждого микрокомплекса строф, т.е. в порядке динамики их колористической последовательности, исходя из (schwarz – weiß – rot): A (черный); B (белый); C (красный); D (желтый); E (зеленый); F (синий); G (серый / серебристый); однако в зависимости от контекстуальных денотатов (их семантики), цвета могут соединяться, сливаться, представляя некое " соцветие – синтез ", напр.: если A (черный), его " моногамные спутники " (белый и красный), то может возникнуть цветополярность, например : (черно – белый / черно – красный) .

Итак, в порядке очередности, мы рассмотрим кратко три глобальных, вводных комплекса, A,B,C: первый – это комплекс A (schwarz – weiß – rot), три строфы. Изначально на передний план изобразительного полотна мы выведем такие существительные – "цветопоказатели", как Glanz (блеск), Glut (зной, жар, пыл), Zunder (трут,окалина), Strahl (луч), Erz (руда), Blitz (молния), Wolken (тучи, облака), Schatten (тень), Sonnenstrahlen (солнечные лучи), Schimmer (слабый свет, проблеск), Nacht (ночь), Himmel (небо), Silber (серебро), die See (море), Perlen (жемчужина), Narziß (нарцисс), Lilie (лилия), Schoß (лоно, порог, недра), Erde (земля),Welt (мир), Milch (молоко), Milchstraß (млечный путь), Gestirn (созвездие), Schnee (снег), Purpur Muschel (пурпурная раковина), Flamme (огонь, пламя),Garten (сад), Stern (звезда), Schein (свет / сияние), Wasser (вода), Korallen (коралл), Rosen (роза). Приведенные словоденотаты (символы) трансформируем в спектральную дорожку всего микрокомплекса, выбрав в порядке возрастания по одному или два денотата на требуемые цвета всего спектра. 1) Nacht (черный); 2)Wasser, Milch, Milchstraß, Narziß,Lilie, Perlen, Schne (белый); 3) Korallen, Purpur Muschel, Flamme, Rosen, Erz (красный); 4) Strahl, Sonnenstrahlen, Blitz, Schein, Gestirn (желтый); 5) Garten (зеленый); 6) Himmel, See, Erde, Stern (синий, голубой); 7) Schatten (серый / темный).

Микрокомплекс A можно расценить как вводное ознакомление с системой использования "цветоденотатов", привычных глазу человека, и как схему выбора поэтом тех оттенков, которые смогут создать в контексте своеобразную "матрицу" не только для спонтанного поэтического образа, но и для визуального понимания философского содержания естества природы. Из этого комплекса мы вынесем следующие денотаты для оформления некоего " черного параметра" (сферы – формы): Zunder (трут, окалина), хотя она может скрывать и подцвет – белый (седой) пепел от обжига черного металла; Schoß (лоно, недра земли) и Nacht (ночь). Все они – символы черного цвета, материальное полотно, которое потенциально можно заполнить "спектральными красками" при помощи Licht, Narziß, Lilie, Schnee (спектральные денотаты. См. выше, начиная с 3). и т.д.). Лоэнштейн в строфе A (weiß) прямо формулирует идею цветового образа - представления: (Was schön ist in der Welt, weiß ans Licht gebracht).

"Черный – белый" – отображающиеся друг в друге представления философского характера: черный1 – это вечность, белый – это (свет) и миг реально прожитого и сфокусированного, - запечатленного в памяти. Поэт однозначно отождествляет прекрасное с белым. Видимо, справедливо будет отнести цвета (белый – черный) к числу "ультра-знаковых", т.е. основных цветов логического воображения человека, чтобы в их форматах смогли яснее проступить лучи иных светосочетаний. Черное же, как материальная основа бытия (недра, ночь), содержит в себе все цвета спектра, приравнивается к ним, - это как бы потенциальное многоцветие в зародыше. Черный знаменует миг (частицу вечности), белый (weiß / свет),

видимая основа озарения разума. Следовательно, есть все основания полагать, что Licht (свет / белый) актуализирует многоплановую семантику как член антонимической парадигмы, и регулярная связь его значений с художественно – образным содержанием антонимов (Licht, например: Wolken, Himmel, Glanz, Schein) - результат гармонической стройности поэтики, отражения его системности, ибо на белом видно: черный, зеленый, желтый, красный и т.д..

Продолжение систематизации красок на "белом холсте" (как белых, черных, так и остальных) прослеживается в строфокомплексе В (белый). В данном комплексе взгляд повествователя скользит с небес Himmel на землю… и ее сущее – Schoß der Erden. И уже со стороны комплекса (schwarz), белого, красного: Bild, Schwarzer Tulipan вливаются в Mond am Tage, что воплощается в Diamant и Rubinen. Однако в строфе (weiß) автор оценивает важность барокко как цветогаммной жемчужины (Perlen Preis). Продолжение барочной "цветовой игры " в строфе (rot): Korall, Granaten, Gold, Rubine (периферия желтого в красном), Rosen (Haupt), Blut, Röte. Архитектонические объекты (weiß und schwarz), по нашему мнению, когнитивны. Ибо их окружают обоюдосторонние - красный - аура внутри белого – Demant, желтый в ауре голубого – Sternen и серый Nebel – цвета, символизирующие явления природы, светил, минеральных пород; т.е. делается упор на "классические краски", цвета загадочного: но эти цвета с (черным и белым) образуют гармоничный, цветоощутимый, как предтечу для высоких размышлений, спектр. Однако в ученые-психологи А.В. Вартанов и Е.Н. Соколов отмечают, что "система цветообозначений вследствие ее обычно стихийного формирования может быть неодинаковой для разных моделей даже с нормальным цветовым зрением <…> Цветовые ощущения, вызываемые зрительным стимулом разного спектрального состава, могут ассоциироваться с цветовыми названиями в разных комбинациях " [5,59]. Стимул подбора цвета данного комплекса согласуется с представлением эпохи, но и с субъективным миром поэта, подбор денотатов которого определен прихотливым сочленением цветовой ауры естественных красок и тонов самой природы. Третий, ведущий цвет эпохи, скоординированный в системе черного и белого с темпоральной точки зрения, – это ночь и день-красный, комплекс С (красный / rot), как цвет вечности (зарождающееся солнце) и уходящий закат.

В данном комплексе поэт старается сделать искусные мазки на холсте стиха для демонстрации "красоты и величия любви", т.е. расширить в "красной строфе" идею воздействия и силы любовной лирики. Не случайно в комплексе В, предыдущей строфе (rot), он высказался о любви как гармонии, сочетающейся с красным (die Röte schickte sich am besten zu dem Lieben), что явствует и в комплексе С, где соответственно проявляются следующие краски (Farben):

черный: schwarz: Licht, Schnee, Röte, Strahl, Augen, Wolken, Liebesblitz, Regenbogen, Nacht, Tag;

белый: weiß: Flammen, Glas, Mitternacht Kraft, Schwefel;

красный: rot: Rubin, Schneckenblute, der Herzen – Demant – Stein.

Небезынтересно подчеркнуть, что красный цвет, который идет третьим по счету в нашем исследовании, замыкает "колористическую триаду", являясь как бы выходом в свет заката, вероятного зарождения нового дня жизни (черный /ночь/, белый /день/ вечер/, переходящий в раннее утро). Красный цвет в систематизированном строфокомплексе Лоэнштейна проявляется во всех микрокомплексах как деталь для выражения подчеркнуто метафорической редкой индивидуальности как (например: Argus Cupido) предмета, так и автора – творца. Этот цвет утверждает за собой право на бесстрашие и истину. Н.Б. Бахилина обращает наше внимание на то, что "красный цвет – признак принадлежности к высшему общественному состоянию" [6,34]. Мы подразумеваем здесь не социальную, а умственную элиту придворного состава Германии XVII века, напр.: М. Опиц, П. Флеминг, А. Грифиус, Д. Чепко, Д.К. фон Лоэнштейн. Последний комплекс С (красный) включает в себя, словно плоскости двух противоположностей – два цвета: черный (Mitternacht) и белый (Schnee). Т.А. Михайлова, отталкиваясь от концепции семи стадий развития светового восприятия (полный спектр – О.Д.) по Б. Берлину и П. Кею, отмечает, что "первая стадия характеризуется различением черного (темного) и белого (светлого) тонов, а уже на второй стадии для всех языков без исключения выделяется красный тон, маркируемый появлением соответствующей лексемы, что по сути делает понятие "красный" первым (а иногда и единственным) особенно цветовым, хроматическим понятием на определенной стадии развития языка и мышления" [7,49].

Следующие три "подкомплекса " по нашей спектральной системе: D (желтый); E (зеленый); F (синий): мы представим их как композицию всего колоризованного произведения или как "три вектора" иллюзии XVII в. или как ядро естественных цветов внутри "тональной сферы" (schwarz – weiß – rot). Краткий внутренний анализ колористичекого ядра мы проведем по схеме: 1) D, E, F (три строфы /schwarz /); 2) D, E, F (три строфы / weiß /); 3) D, E, F (три строфы / rot /), где, как мы полагаем, есть элемент взаимного сочетания, т.е. единения цветов – желтый, зеленый, синий – их макрополярность, где желтый мы расценим как солнце, зеленый как деревья и наслаждения, т.е. земное лоно – и синий – как море и небо. Заметим, что данные цвета не индифферентны в своих сочетаниях: желтый плюс зеленый, плюс синий, представляют собой краски лирического наблюдения, возвышения и самой лирики. Подкомплекс 1) D,E,F (schwarz / черный) – предвкушение зарождения нового образа, барочной женщины, что

доразвивается в последующих подкомплексах; об этом повествуют “ цветовой знаковостью” следующие денотаты:die weiße Brunst, Venus – Bogen, schwarze Augen, der Magnet verliebter Herzen, die holde Braut, schwarzes Haar, Liebesblick. Идея барочной женщины у Лоэнштейна распространяется и на последующие подкомплекы, знаменуя собой символ поэзии барокко как таковой, и всего исследуемого “комплекса”, где этот образ – содержимое внутреннего мира барочной женщины и, в дополнение ко всему, идеальность цветогамных барочных сентенций как фаз мышления. И доминанта вышеупомянутого образа - следующие цвета: желтый / красный (Sommer, Glut, Zunder, Eisen).

Нам кажется, что это предуказанный поэтикой барокко системно – зависимый колоризм, где желтый есть полусфера и микрополе на плоскости черно – бело – красного. Мы исходим от символики, ибо барокко символично. У нас создается впечатление, что желтый цвет – цвет рациональной эмоциональности, зависящий от интеллектуальности, благомыслия. Подкомплекс 2) (weiß) говорит сам за себя; здесь мы сталкиваемся, в основном, с подбором символов белого (духовного цвета): Geist, Schnee, reizende Liebesfrau, Lilien, die weißen Schwanzen, beliebter Glanz; но тут, в строфе E (weiß) скрывается зеленый цвет (Myrten / вечно зеленый кустарник), что видится как вектор некой натуральности. Третий (3) подкоммплекс (rot) – это рождение (Geburt) светополярной барочной лирики неких цветовых плодов фантазии Лоэнштейна (Liebe Früchte): mein Lenz, Herbst, Liebes Ursprung, Geist von Lieben, Liebes Glut, Rosen. Эти плоды явственно наводят на мысль о слиянии красного и желтого цветов (краски лирической эмоциональности) на лоне естества mein Lenz (зеленый свет).

И ключевой момент – это выявление синего/ голубого вектора как метатекстуального цвета естественного вдохновения – это небо (der Himmel). Der Himmel kleiner Welt ist ein schön Angesichte... Этой репликой поэт наводит нас на мысль о соединении человека с естеством ощущаемого им мира, где памятное может отображаться в человеческой фантазии гравюрой – в черном и белом цвете. Мы полагаем, что черный (schwarz) и белый (weiß) – почти традиционные цвета, которые могут быть восприняты как выражения графической строгости барокко, и красный цвет символизирует более живую фантазию, т.е. цвет, которому имманентны: желтый, зеленый, синий, серый / “серебряный “, у Лоэнштейна (Silber). Ученый А.П. Василевич (следуя генеалогической очередности цветов: черный, белый, красный и.т.д.), указывал: ”В этой связи уместно вспомнить, что именно черный и белый характеризуют – (по Берлину – Кею) первую стадию развития лексики цветообозначения и тем самым являются в каждом языке наиболее “старыми“ по возрасту “ [8,84]. В нашем анализе более “нагруженной” символикой предстала “триада” (черный, белый, красный плюс дополнительные свойства спектра). Заметим, что, как полагают ученые, - специально изучающие проявления языкового сознания, относящиеся к явлениям окружающего мира, лексика отражает ”живое чувственное созерцание цвета, часто с эмоциональной окраской” [9,18].

В заключение систематизируем наши построения в таблице:

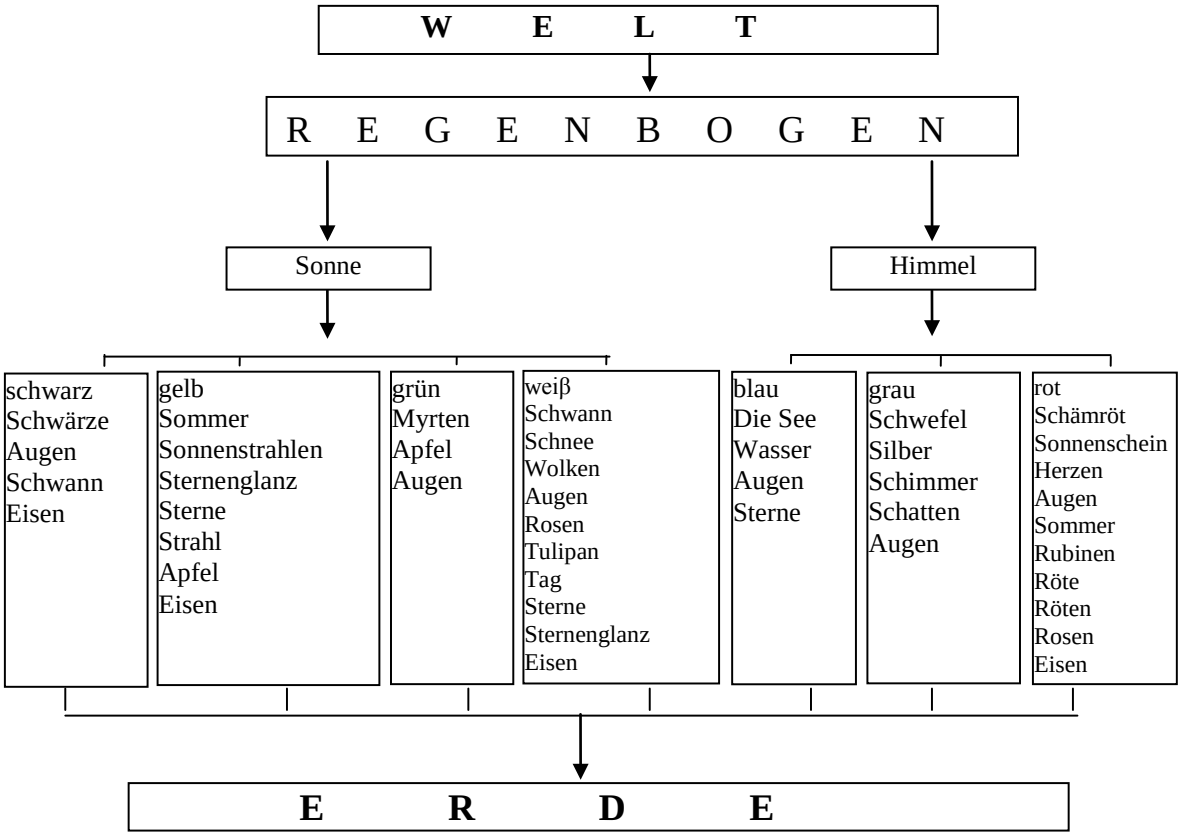

Любопытно, что нам позволяют заметить графические построения. Отдельные денотаты с колористической семантикой неоднозначны, они контрастируют как бы "внутри себя", т.е. содержат внутреннюю антитетику образа. Например, образ лебедя (Schwann) соотносится не только с чистым белым, напомним – символом абсолютной красоты у Лоэнштейна, но и черным; лето (Sommer) определено уже не в контрастном, а в конверсивном соотношении дополнительных контекстуальных цветов (красный, желтый); но звезда (Stern) тоже скорее полярно скорректирована желтым и белым цветами, тогда как яблоко (Apfel) обозначено в соответствии со стадиями его созревания – логика цветообозначений может быть, таким образом, различной, неоднотипной, но важно, что цветовые коннотации (и денотаты) неизменно присутствуют как компоненты барочного образа и мышления поэта. Движимые объекты и недвижимые предметы поэт мозаично сопоставлял между собой, чтобы в них были видны не основные цвета, а наводящие на этот цвет оттенки, что можно подразумевать как своеобразный калейдоскоп логически построенной, цветовой (картинной) формы барокко с его изначальной поэтологической предопределенностью.

Предложим в заключение перевод вводной строфы (Farben), который позволит заглянуть во многогранный живописный мир барочного стихотворения Д.К. фон Лоэнштейна.

Die Farben

Die Mutter süßer Lust, die Schwester zarter Herzen.
Das Kind der heißen Brunst die Liebe mißt ihr bei:
Sie habe vorgeliehn zu Farben ihre Kerzen,
Zum Pinsel ihren Pfeil der schönen Malerei.
Ja, was den Glanz uns scheint des Rumes gar zu schwärzen;
Daß, die Erfinderin der ersten Bildung sei.
Wir Malwerk der Natur, wir Farben aber schlüssen:
Die Liebe werde selbst uns Mutter nennen müssen.

Краски

О, мать любви земной, тех, чьи сердца так нежны.
Дитя, страстей союз, подарит милость вам,
И красок – огоньки, предвестников надежды.
И кисть теперь стрела, художник выбрал сам!
И живопись затмит блеск славы, прочь невежды!
Ведь живопись - мать чувств, отрада всем делам!
Палитру естества нам краски составляют,
Поэзией мазков все чувства освещают…

ЛИТЕРАТУРА

1. Морозов А.А. Вторая Силезская школа.: в кн. История немецкой литературы. – М., Т.1. Изд - во Академии наук СССР. – 1962. – 466с.
2. Deutsche Literaturgeschichte: von Anfängen bis zur Gegenwart / von Wolfgang Beutin. – 3. überarb. Aufl. Stuttgart: Metzler, 1989. – S.622.
3. Deutsche Gedichte / Ausgewählt und eingeleitet von Karl Krolov / Erster Band, Insel, Fünfte Auflage, 1981. B.1. – S.406.
4. Бондарчук Н.С. Группа прилагательных цвета со значением синий (на материале тверской письменности) / Значение и форма слова (Межвузовский тематический сборник научных трудов). – Калинин. – 1989. – С.84 – 91.
5. Вартанов А.В., Соколов Е.Н. Семантическое пространство цветовых названий: опыт межвузовского исследования // Психологический журнал. – М.: Наука, Т.15. – 1994. – № 5 – С.159-168.
6. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. – М.: Наука, 1975. – 285с.
7. Михайлова Т.А. Кровь на снегу // Вестник Московского университета. – М., 1996. – №2. – С.48 – 55.
8. Василевич А.П. Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте. – М.: Наука. – 1981. – С.138.
9. Вендина Т.И .Языковое сознание и методы его исследования // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – М., 1999. – № 4 – С.15 – 31.

УДК [811.161.2’272’25:811.111]:821.161.2Ш-1.08

СПЕЦИФІЧНІСТЬ КОДУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ ПОНЯТЬ У ПОЕЗІЯХ Т. ШЕВЧЕНКА ТА СПОСОБИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ ЗАСОБАМИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Дем’янова Ю.О., здобувач

Запорізький національний університет

У цій статті йдеться про етноспецифічні способи моделювання і членування дійсності, що втілюються в мовній картині світу певного етносу (українського та англійського). Визначено спільні та відмінні риси часової сегментації, що їх зафіксовано в національно-мовних картинах світу, на прикладах англомовних перекладів поетичних творів Тараса Шевченка. Наведено способи перекладацьких трансформацій у процесі іншомовної трансляції етноспецифічних значень темпоральних компонентів першотвору.

Ключові слова: концептуальна картина світу, мовна картина світу, національно-мовна картина світу, ментальність, перекладацькі трансформації, калькування, синонімічний переклад, генералізація, дескриптивний переклад, міжкультурні аналогії.

Демьянова Ю.А. СПЕЦИФИЧНОСТЬ КОДИРОВАНИЯ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ПОНЯТИЙ В ПОЭЗИИ Т. ШЕВЧЕНКО И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ СРЕДСТВАМИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА/Запорожский национальный университет, Украина

В этой статье освещаются этноспецифические черты моделирования и сегментации действительности, которые воплощаются в лингвистической картине мира определенного этноса (украинского и английского). Выделены общие и различные черты временной сегментации, которые зафиксированы в национально-лингвистических картинах мира, на примерах англоязычных переводов поэтических произведений Тараса Шевченко. Приведены способы переводческих трансформаций в процессе иноязычной трансляции этноспецифических значений темпоральных компонентов оригинала.

Ключевые слова: концептуальная картина мира, лингвистическая картина мира, национально-лингвистическая картина мира, ментальность, переводческие трансформации, калькирование, синонимический перевод, генерализация, описательный перевод, межкультурные аналогии.

Dem’yanova Yu. O. SPECIFIC WAYS OF ENCODING OF TEMPORAL CONCEPTS IN SHEVCHENKO’S POETRY AND THEIR RENDERING BY MEANS OF THE ENGLISH LANGUAGE/Zaporizhzhya national university, Ukraine

This article deals with the ethno-specific ways of modeling and partitioning of reality which are realized in the linguistic view of world of certain ethnic community (the Ukrainian and English ones). Some allomorphic and isomorphic features of temporal segmentation are determined. The research is carried out concerning the translations of Shevchenko’s poetry into English. The number of translating techniques in the process of rendering of the temporal component meanings are illustrated.

Key words: conceptual view of world, linguistic view of world, national linguistic view of world, mentality, translating transformation, loan translation, synonymic translation, generalization, descriptive translation, cross-cultural analogies.

Творчість Тараса Шевченка давно стала відомою в країнах Заходу. І хоча Україна не виробила власної стратегії популяризації здобутків своєї культури, твори її літератури дедалі все більше стають об’єктом вивчення науковцями, спостерігачами-аналітиками, публіцистами, громадськими діячами, літературними критиками інших країн. Англомовна ж шевченкіана налічує вже понад 130 років. І цей факт не може не тішити. Оскільки завдяки перекладам художній твір продовжує своє життя, знову стає актуальним, контроверсивним, а його мова дає ключ до розуміння менталітету нації. Тут переклад виступає одним із чинників не лише загального інформаційного обміну, але водночас і засобом експансії національної культури в іншомовному світі . Праця перекладача, як зауважував ще Гете, є однією з найважливіших і найдостойніших справ, що зв’язують воєдино всесвіт[1].

У популяризації літературної спадщини Шевченка в англомовному світі беруть участь різні за світоглядом, знаннями і хистом перекладачі, але, на жаль, рідко професійні, як слушно зауважує Роксолана Зорівчак. Це, на думку дослідниці, накладає свій відбиток на сприймання Шевченкової творчості в англомовних колах[2]. Переклади його творів мають неоднакову інформаційну, наукову, історико-літературну вартість.

Переклад і перекладність – величини динамічні, їх межі змінюються відповідно до умов. Так, Віталій Радчук виділяє низку причин, від яких залежить адекватність перекладу. Серед них близкість мов і дистанція культур (1), специфіка оригіналу (3), наявність у перекладача фонових знань, або тезаурусу (5)[3,169]. Враховуючи їх, зауважимо також інші чинники, що полягають у недостатньому усвідомленні перекладачем особливостей світосприймання поета, бракові фонових знань, нездатності подолати розбіжності в системі української та англійської мов та багато інших.

У цій статті ми розглянемо питання способів перекладу *темпоральних компонентів* поезій Шевченка з огляду на співвідношення світобачення поета з картиною світу українського народу, з менталітетом української нації.

Як відомо, прагнення, устремління окремої людини визначається її світоглядом. Але останній не виникає на порожньому місці. Він формується, виростає на певному культурному підґрунті і значною мірою ним же й визначається. Таким підґрунтям є картина світу тієї спільноти, до якої належить її представник. Кожна людина, виявляючи свою індивідуальність, орієнтується на ті специфічні світоглядні ідеали, які притаманні окремому етносу як унікуму серед інших народів світу. „Картина світу, будучи базовою компонентою світобачення людини, сприяє тісному зв'язку, єдності знань і поведінки людей в суспільстві"[4,25].

Реальний світ заломлюється через призму національно-специфічного сприймання дійсності. Утворюється національний образ світу, що, за висловом Г.Д. Гачева, є „диктатом національної природи в культурі"[5,431]. Національно-специфічні ж відчуття, матеріалізуючись у тканині мови, породжують ту особливу для кожної мови субстанцію, яка в сучасній антропоцентричній лінгвістиці одержала назву ***національно-мовної картини світу*** (НМКС). Досліджуючи мовні картини світу, А. Вежбицька підкреслює, що мова є національно-специфічним феноменом; при цьому в мові відображено не тільки особливості природно-культурних умов „буття" мови, але й своєрідність національного характеру, яка зумовлює структуру мовних моделей концептуалізації світу[6]. Дослідниця визначає лексичні та семантичні універсалії, що утворюють загальний понятєвий базис, на якому ґрунтується людська мова, мислення і культура. Цей загальний базис виступає центральною частиною НМКС. Національно-мовна специфіка виникає при поєднанні логіко-понятєвого каркаса різних НМКС з етнічно-специфічними нюансами світовідчуття, світоосмислення. Поєднання універсального з національним у мовній субстанції утворює основу національного менталітету, що великою мірою відображається в мові.

І.О. Голубовська пов'язує особливості вербалізації світу тим чи іншим етносом з дією двох основних факторів: 1) зовнішнього(природне середовище і матеріальна культура етносу); 2) внутрішнього, який полягає в специфічності національного способу мислення, національного менталітету[7].

Якщо етнокультура є формою адаптації до географічного, кліматичного, історичного, релігійного середовища[8], то мова як головний інструмент інтелектуального осмисленя дійсності не може не відображати ознак такої адаптації. Бо це „...не тільки найпростіші семантичні конструкції, але й виражений у них увесь комплекс духовної культури етносу – носія даної мови"[9,106].

Ментальність. У соціально-філософських дослідженнях існує безліч дефініцій цього поняття. З точки зору психолога, *ментальність* може бути визначена як характерна для конкретної культури(субкультури) специфіка культурного життя людей, детермінована економічними і політичними умовами життя в історичному аспекті[10]. *Ментальність(менталітет)* – це родова пам'ять, що базується на синтезі природної та соціальної програм наслідування[11]. *Менталітет (ментальність)* – за словами Ю.М. Канигіна – „це структура, склад душі людини, етносу, соціуму, співвідношення її елементів і стан останніх"[12,32].

У процесі перекладу відбувається трансляція не лише мовної реальності, а й елементів світоглядних уявлень автора – представника певного етносу, що базуються на особливостях національної ментальності. А сам перекладацький процес являє собою специфічну форму ментальної комунікації між перекладачем та автором першотвору, що її реалізовано способом міжмовних трансформацій.

Проблема відтворення засобами іншої мови авторського бачення певної картини навколишньої реальності, що реалізується в мові художнього твору, є завжди актуальною. Закодовані у мові певні асоціації утворюють тканину лінгвокультурних і ментальних структур певного етнолінгвального комплексу. Одні й ті ж предмети, процеси і реалії у різних культурах по-різному й концептуалізуються.

В українській та англійській ККС існують як спільн (ізоморфні), так і відмінні (аломорфні) риси у способах членування дійсності. Оскільки питання етнолінгвальної концептуалізації дійсності є широким, звузимо його до розгляду спільних та відмінних рис сегментації *часових уявлень*, підтверджуючи їх прикладами з англомовних перекладів поезій Тараса Шевченка.

Так, характерним для українського народу описуваної Тарасом Шевченком доби було позначення певного часового відрізку фразеологізмом *треті півні,* що є синонімічним до „надзвичайно рано, напередодні світанку"[13,93].Про це яскраво свідчать зафіксовані в мові поета такі приклади: „А там *Третій півень* заспіває"[14,87]; „Поки відьми ще літають, Поки *півні* не співають"[14,12]; „Довго, довго дивувались На її уроду, *Треті півні*: кукуріку! – Шелеснули в воду"[14,12]; „Ще *треті півні* не співали, Ніхто нігде не гомонів"[14,10].

У перекладах спостерігаємо не завжди прагматично адекватні способи відтворення цього часового проміжку через відсутність аналогічного способу позначення в англійській НМКС. Так, „There the cock Will crow three times this night"[15,82] у перекладі виявляється недоречною, до того ж перекрученою

калькою, де півень, що „тричі прокричить цієї ночі" аж ніяк не асоціюється з образом передвісника ранку і не вказує на час.

Такі переклади, як „ No cocks crowed in the wood beside the The stream"[16,21], „ ...the cocks have not yet crowed"[16,24], також не передають часу, в який відбувається дія, коли в першотворі автор цим фразеологізмом хоче підкреслити, що йдеться саме про „ вдосвіта".

Отже, такий спосіб перекладацьких перетворень як ***калька*** не завжди спрацьовує при відтворенні специфіки словесних образів.

У „Причинній" є такі рядки: „Довго, довго дивувались [русалки] На її [причинної дівчини] уроду... *Треті півні*: кукуріку! – шелеснули в воду"[14,12]. А далі поет за допомогою різних художніх засобів змальовує ранкову картину: „защебетав жайворонок", „закувала зозуленька", „защебетав соловейко", „червоніє за горою". Русалки, як і інша нечиста сила, ховаються від ранкового світла, зникають на світанку після „третіх півнів". Читаючи переклад Ірини Железнової, можна подумати, що спів півня просто заважає, тривожить нечисть: „The crowing Of a cock disturbs them. Startled! In the Dnieper's flowing water plunge, the sprites and vanish"[16,25]. До речі „the sprites" також лише частково відповідає українській реалії „русалки" і не створює необхідного уявлення про міфологічний образ, що входить до складу категорій, породжених колективною свідомістю українського етносу.

Серед детермінантів української ментальності Шевченкової доби є й ті світоглядно-філософські особливості, що пов'язані з релігійністю українського народу.

Тому одним із найважливіших компонентів хронотопу поезій Шевченка є реалізація часових понять за допомогою дат церковного календаря. Як вже було зазначено, це зумовлено тим, що в мітології українського народу церковно-календарний час був центральним регулятором, та й дитинство самого поета проходило переважно в родинах дяків та священиків і великою мірою визначалося релігією. Тому і спостерігаємо фіксацію свят у поезіях Шевченка, що детермінують розгортання сюжетних ліній. Розповідаючи про події художнього твору, поет регулює їх таким датами, як Пилипівка, Спас, Петрівка, Маковій, Покрова, Трійця та ін. Наведемо приклади: „ На те літо Криницю святили, На самого Маковія " [17,57]; „А в Петрівку і Спасівку Не спочине в школі"[17,55]; „І той минув – день Маковія, Велике свято в Україні " [17,85]; „Після пречистої в неділю, Та після першої, Трохим Старий сидів в сорочці білій, В брилі на призьбі"[14,242]; „Коло осіннього Миколи, Обідрані, трохи не голі, Бендерським шляхом уночі Ішли цигане"[14,274]; „А в пилипівку, сірома, Христа ради просить"[17,54] та ін.

Отже, календарний код у Шевченка в сюжетному і навіть авторському часі відіграє досить велику роль. Символами, що сигналізують про рух подій, слугують дати церковного календаря. Хронологію подій створено засобами умовного, художнього, власне, символічного членування часу.

Так, в уривку з поетової „Наймички", „Після пречистої в неділю, Та після першої, Трохим Старий сидів в сорочці білій, В брилі, на призьбі", згадується церковне свято – „пречиста". Відзначають цей день на честь Богородиці 15(28) серпня[18,258]. У перекладі Ольги Шарце маємо: „One Sunday, following Assumption, Trohim, dressed in his best white shirt, was basking in the pleasant sunshine In great content" [15,179]. У цьому випадку маємо класичний приклад повного міжмовного відповідника, оскільки однаковий момент часу відтворено англійським ***синонімом*** *Assumption* („церк. Перша Пречиста" за Англо-укр. словником [19,752]).

В українському церковному календарі розрізняють три дати вшанування Пречистої Богородиці – Успення (перша Пречиста), (Різдво Богородиці – друга), (Покрова – третя Пречиста). Отже, одним англійським словом (*Assumption*) позначено в трансляті посилання на першу церковну дату – „Після пречистої... Та після першої".

У поемі „Гайдамаки" розгортання подій детермінується ще однією церковною датою – Маковієм. За ВТССУМ, Маковій – „назва дня 14 серпня, коли відзначається свято мучеників Маккавеїв"[20,505]. Це свято знаходить своє відображення в релігійній культурі обох народів, тому в перекладі маємо англійський відповідник *Maccabees.* Порівняймо: „І той минув день *Маковія* – Велике свято в Україні"[14,85] – „And then *the Day of Maccabees,* A saint day in Ukraine Was past"[15,80]. До того ж у самому оригіналі автор частково розтлумачує значення цієї дати дескриптивом – *Велике свято в Україні.*

Не менш важливим днем для українського народу, що також можна віднести до специфічних ментальних рис, була неділя. Релігієзнавчий словник подає таку дефініцію: „Неділя – щотижневе християнське свято, встановлене на честь воскресіння Ісуса Христа"[18,258]. В обох культурах традиція вшанування Христа в неділю, поєднуючи її з відпочинком, є суголосною. Перекладачка Ольга Шарце ***дескриптивно*** передає це значення, інтерпретуючи рядки Шевченкової „Наймички". Порівняймо: „І дід і баба у *неділю* На призьбі вдвох собі сиділи Гарненько в білих сорочках"[14,236] – „The couple on *the day of rest,* Were sitting in their Sunday best Upon the bench beneath the trees"[15,164].

Йдемо далі. Кожна етнічна спільність має свої фольклорні традиції. Народнопоетичні елементи, зафіксовані у художньому творі, відіграють не лише виразну стилістичну роль, а й свідчать про нерозривний зв'язок народних традицій з мовою художньої літератури. Це традиційні казкові зачини, як от: „Жили собі", „Було колись", „Once upon a time", які вказують на те, що дія відбувалася в невизначеному далекому минулому і для нас точна дата не важлива. Оскільки поезія Шевченка має народні витоки, у мовній тканині його творів простежуються такі „казкові" способи реалізації часових відношень. Так, бачимо: „У Києві на Подолі *Було колись*..."[17,38] – відповідно англійською – *„things happened once*"[21,58]. Або: „*Була колись* Шляхетчина, Вельможная пані" [14,66] – „The nobles *once* ruled Polands roost, A very haughty lot"[15,67].

Опишемо ще один усталений спосіб позначення часового проміжку – *до схід сонця,* – який випливає з міфологічних уявлень і носить символічний характер. Шевченкові поезії рясніють такими прикладами:

„Як би знала, *до схід сонця* Була б утопила"[14,33]; „А щоб личко не марніло З чорними бровами – *до схід сонця* в темнім лісі Умийся сльозами"[14,38]; „Чи ти рано *до схід сонця* Богу не молилась?"[17,74] та інші. Перекладаючи це символічне позначення часу інтерпретатори застосовують різні технічні прийоми. Наприклад, ***калькують*** кожне слово: „*Before the sun rose* in the morning"[21,38], або використовують такий спосіб перекладацької техніки, як ***генералізація:*** „If only I had known I would have drowned you ere the morn"[22,19]. Де *morn(ing)* вживається у ширшому значенні, ніж *схід сонця.* Деякі перекладачі взагалі ігнорують важливість моменту саме *вдосвіта* і перекладають: „At *sunrise* in a wood your face In tears each morning bathe"[22,38]. А ось рядки з Шевченкової „Марії": „Холодочком *до сходу* сонця провели До самої Тіверіади Благовістителя"[17,115]. Перекладаючи темпоральний компонент „до схід сонця", І. Железнова скористалась дескриптивним способом перекладацької техніки: „*The sky was pale And still unlit,* when for the lake The three of them together started"[17,115].

Своєрідність мовного членування дійсності полягає в самому світосприйманні, де відображено неповторний психокультурний компонент звичної для людини мовної картини світу (на що звернув увагу у вітчизняному мовознавстві ще О. Потебня, обгрунтовуючи теорію взаємозв'язку мислення, психології народів і мови[23]). В українській та англійській МКС спостерігаємо деякі розбіжності в способах сегментації часових уявлень. Так, там, де в українців *півроку* – в англійців *six months*[24,376]; де *півтора року* – маємо *eighteen months*[24,376]; поняття *доба* реалізуються як *day and night, 24 hours*[24,141]; замість чотирьох частин доби (ранку, вечора, дня і ночі) в англійській маємо три та ін. Для підтвердження звернемось до перекладацької практики: „Виглядає Катерина... Минуло півроку; занудило коло серця, Закололо в боку"[14,31]. Джон Вір забезпечує паралельне поняття, що існує в англійській мові – аналог *six months :* „So at the window day by day Six months she sat in vain"[22,10]. І таких прикладів безліч.

ВИСНОВКИ

1.Національна ментальність, втілена в ККС певних етносів і зафіксована мовою, проявляється у відмінних способах моделювання і членування дійсності.

2. У будь-яких МКС можна віднайти як ізоморфні, так і аломорфні фраґменти, що засвідчують, з одного боку, спільність людської цивілізації, а з іншого, говорять про особливості національного світосприймання.

3. Часова сегментація у хронотопі Шевченківських поетичних творів великою мірою зумовлюється етно-специфічними рисами української ментальності.

4.Процес іншомовної інтерпретації виявляється специфічною формою ментальної комунікації між перекладачем і автором першотвору, що передбачає з боку інтерпретатора не лише досконале володіння мовою перекладу, а й наявність фонових знань, усвідомлення особливостей НМКС обох етнічних спільностей.

5.Серед перекладацьких трансформацій у процесі декодування англійською мовою компонентів поетичних творів Шевченка, що несуть темпоральне навантаження, широко використовується калькування, синонімічний переклад, генералізація, дескриптивний переклад, пошук міжмовних/міжкультурних аналогій.

6.Недосконале володіння перекладацькою технікою, а скоріше нездатність подолати розбіжності в НМКС можуть призвести до неадекватності перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гете И.В. Из моей жизни. Поэзия и правда: Пер. с нем. Н. Ман - М.: Худ. лит., 1969. - 607с.

2. Зорівчак Р.П. Сприйняття творчості Шевченка в літературних та наукових колах США // Слово і час.- 2001. - №9. - С.8-20.

3. Радчук Віталій. Забобон неперекладності // Всесвіт. - 2000. - №1 - 2. - С.166-170.

4. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б.А. Серебряников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др. - М.: Наука, 1988. - 398с.

5. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. - М.:Книга, 1988. - 489с.

6. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. - М.:Наука, 1996. - 325с.

7. Голубовська І.О. Національно-мовна картина світу в її лексичній іпостасі: Зб. наук. пр. – К.: Київський університет, 2003 – С.92-98.

8. Гумилев Л. Этнос: мифы и реальность // Дружба народов. – 1988. - №10. - С. - 218-231.

9. Додонов Р.А. Этническая ментальность: опыт социально-философского исследования. - Запорожье: РА «Тандем-У», 1998. - 191с.

10. 10. Дубов И.Г. Феномен менталитета: психологический анализ // Вопросы психологии. - 1993. -№5- С. 35-42.

11. Бех В.П. Содержание социального мира // Нова парадигма.- Вип.4. – Запорожье, 1997. – 246с.

12. Каныгин Ю.М. Основы когнитивного обществознания (информационная теория социальных систем). - К.,1993. – 354с.

13. Фразеологічний словник української мови: У 2 т. / В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 1993. -Т.2. – 528с.

14. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наук. думка. – Т.1. – 1989. – 528с.

15. Taras Shevchenko. Selected Poetry. – K.: Dnipro Publishers, 1977, - 536p.

16. Taras Shevchenko. Selected Poetry. – K.: Dnipro Publishers, 1979, - 489p.

17. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: Є.П. Кирилюк (голова) та ін. – К.: Наук. думка. – Т.2. – 1989. -592с.

18. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392с.

19. Англо-український словник: У 2 т. – К.: Освіта, 1996. - Т.1. – 752с.

20. Великий тлумачний словник СУМ / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2002. -1440с.

21. Word and Fame of Shevchenko: An antology of Shevchenko’s poetry in foreign translations / Edited by B. Krawciv. – Chikago: Mykola Denysyuk Publ. Comp., 1964. – 456p.

22. Katerina: A poem by Taras Shevchenko / Transl. by John Weir. – K.: Dnipro Publishers, 1972 – 64p.

23. Потебня А.А. Основы поэтики // Хрестоматия по истории русского языкознания. – М.: Наука,1973. – 425с.

24. Великий українсько-англійський словник / Попов Є.Ф., Балла М.І. – К.: Вид. Дім „Чумацький шлях”, 2001. – 639с.

УДК 811.111’373

“ВЕРБОФОРМАНТИ” ЯК ЕЛЕМЕНТИ СЛОВОТВОРЧОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Єнікєєва С. М., к. філол. н., доцент

Запорізький національний університет

Статтю присвячено вивченню лінгвальних одиниць, що складають субстанцію словотворчої системи англійської мови. Для найменування варіантів різнорівневих конститутивних одиниць мови, що

виконують словотвірні функції, впроваджено термін-гіперонім “вербоформант”. Вербоформантами, на думку автора, є функціональні кореляти різнорівневих конститутивних одиниць мови, що слугують будівельним матеріалом для формування нових за формою і за змістом лексичних одиниць.
Ключові слова: вербоформант, верботрансформант, потенційна поліфункціональність, трансрівень, функціональна трансорієнтація.

Еникеева С.М. “ВЕРБОФОРМАНТЫ” КАК ЭЛЕМЕНТЫ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена изучению базовых единиц языка, которые образуют субстанцию словообразовательной системы современного английского языка. Для номинации вариантов разноуровневых конститутивных единиц языка, выполняющих словообразовательные функции, вводится термин-гипероним «вербоформант». Вербоформантами, по мнению автора, являются функциональные корреляты разноуровневых конститутивных единиц языка, которые служат в качестве строительного материала для создания новых в плане содержания и в плане выражения лексических единиц.
Ключевые слова: вербоформант, верботрансформант, потенциальная полифункциональность, трансуровень, функциональная трансориентация.

Yenikeyeva S.M. “VERBOFORMANTS” AS ELEMENTS OF THE ENGLISH WORD-FORMATION SYSTEM / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is dedicated to researching the basic units that form the substance of the English word-formation system. A new term “verboformant” is provided for nomination of variants of the constitutive language units, performing word-formation functions. In the author’s opinion, “verboformants” are the correlants of the language constituents used for formation of lexical units which are new on both the expression and content sides.
Key-words: verboformant, verbotransformant, potential polyfunctionality, trans-level, functional transorientation.

Сучасною лінгвістикою доведено, що мова являє собою складну, нелінейну, відкриту макросистему, яка утворюється сукупністю ієрархічно залежних ендосистем. Виокремлення в складі мовної макросистеми тих чи інших ендосистем, визначення Їхнього місця і статусу ґрунтується на класифікації конститутивних одиниць мови - елементів ендосистем, визначенні та систематизації відносин взаємозалежності та взаємозв’язку між ними. Однак не всі мовні явища знаходять своє належне місце в побудованій за законами дихотомії системі, оскільки в цьому випадку не враховується поліфункціональність лінгвальних одиниць, наявність у мові так званих “перехідних”, периферійних явищ тощо.

Багато питань виникає і при розгляді словотвору як складника мовної системи. Відсутність власних конститутивних одиниць, тісна кореляція з морфемним, лексичним та синтаксичним рівнями, різноплановість шляхів та способів утворення слів перешкоджали виділенню словотвору в окремий рівень мовної системи, визнанню його системного характеру та визначенню належного місця словотвору в складі мовної макросистеми.

Якщо йти шляхом дедуктивних міркувань, то можна стверджувати, що оскільки мова є системою, то і словотвір як її складова частина, теж має бути системою. За законами логіки, виходячи із визначення системи як діалектичної єдності, що складається із взаємопов’язаних та взаємообумовлених елементів, перш за все, нам слід встановити, які саме мовні одиниці можна вважати складовими системи словотвору, необхідно також визначити характер взаємоз’язків та взаємовідносин між елементами, що утворюють субстанцію словотвору як системи. Вирішення цієї проблеми має принциповий характер, оскільки від цього залежить визначення місця і статусу словотвору як складника мовної системи.

Саме тому ми ставимо за мету нашого дослідження встановлення та вивчення конститутивних реєстрів словотвору. Задля досягнення поставленої мети ми маємо виконати такі завдання: визначити, які мовні процеси знаходяться увполі компетенції словотвору; виявити конститутивні одиниці різних рівнів, що здатні виконувати словотвірні функції; виробити критерії віднесення різнорівневих конститутивних одиниць мови до єдиної гіпер-категорії “словотвірна одиниця мови”, або “вербоформант”; вивчити механізми перетворення лінгвальних одиниць морфемного, лексичного та синтаксичного рівнів у словотвірні елементи.

Отже, розпочнемо наше дослідження з уточнення, що ж саме є словотвором. Зазвичай під словотвором розуміють способи утворення слів у різних мовах, але ці способи мають різну природу, і, відповідно, абсолютно різні механізми вербокреації і арсенали матеріальних засобів для її реалізації. Само поняття “словотвір” за логікою визначення передбачає формування нового за формою і за змістом слова (нового знака), що здійснюється за допомогою існуючого у мові “будівельного” матеріалу, – головним чином, словотвірних морфем. Таке визначення словотвору є релевантним для морфологічних способів формування нових слів.

Проте, у мові існує багато лексичних новоутворень, які являють собою нові формальні різновиди (абревіатури, акроніми, телескопійні одиниці) або нові семантичні варіанти вже існуючих у мові лексичних одиниць, тобто йдеться про утворення нових або за формою, або за значенням лексичних

одиниць. У цьому зв'язку постає питання: чи можна розглядати вищезазначені явища "формотвору" і "семотвору" в межах системи словотвору?

Узагальнення існуючих у лінгвістиці думок щодо визначення "поля діяльності" словотвору дає можливість виокремити три головні підходи до вирішення цього питання: 1) утотожнення словотвору із морфологічними способами формування слів; 2) зведення словотвору до афіксального; 3) розширення поля компетенції словотвору шляхом залучення крім морфологічних способів також способів вербокреації, що ґрунтуються на формальних трансформаціях і семантичних модифікаціях.

Задля подолання суперечностей і плутанини ми вважаємо за необхідне розмежувати явища словотворення і словоперетворення [1, 3]. Процеси формування нових знаків - лексичних одиниць нових за формою і за значенням слід вважати словотворенням, а процеси, пов'язані із лише семантичними (змістовними) перетвореннями або лише формальними трансформаціями можна вважати словоперетворенням. Матеріальною базою для словотворення слугують одиниці морфемного (корені, суфікси, префікси), лексичного (компоненти композитів) та синтаксичного (словосполучення, речення) рівнів мовної системи. Словоперетворення здійснюється в межах лексичної системи, збагачуючи лексичний фонд мови новими формальними або семантичними варіантами реєстрових слів.

Як ми вже встановили, словотвір використовує як будівельний матеріал для утворення лексичних інновацій базові одиниці різних рівнів мовної системи. Це, до речі, зовсім не суперечить природі мовних одиниць, які мають потенціальну здатність у конкретних актах комунікації взаємодіяти як з одиницями свого мовного рівня, так і з тими, що належать до інших прошарків структури мови. Таку здатність мовних знаків "до виконання окремих нехарактерних для даної одиниці семантичних, синтаксичних і прагматичних (зокрема і словотворчих – *С.Є.*) ролей" учені називають функцією-потенцією [2, 15-25; 3, 7]. Ми вважаємо більш коректним називати це явище **потенційною поліфункціональністю** лінгвальних одиниць.

Мова, як відомо, являє собою систему, головною ознакою якої є її здатність до самоорганізації та самовдосконалення. Через свою незамкнутість, тобто відкритість, вона може поповнюватися новими елементами. "Потенційна поліфункціональність" лінгвальних одиниць, зумовлена самою природою мовних знаків, дає змогу використовувати різнорівневі конституенти мови в процесі вербокреації і, врешті-решт, збагачувати і вдосконалювати словотвірну систему мови.

Але знов постає питання: які саме елементи утворюють субстанцію словотвірної системи? Традиційно вважалося, що одиницями словотвору є морфеми, які, залишаючись базовими одиницями морфемного рівня мови, одночасно здатні виконувати формотворчі і словотворчі функції [4, 81; 5, 82; 6, 202-203; 7, 14-15, 19]. Іншими словами, здатність морфем брати участь у формуванні нових слів розглядалася як один з функціональних проявів одиниць морфемного рівня. "Біфункціональність" морфем можна проілюструвати простим наприкладом: якщо до основи *friend* додати суфікс *-ship*, то утвориться не лише нова, як у плані вираження, так і у плані змісту лексична одиниця *friendship*, а і нова граматична форма із модифікованим граматичним значенням, таким чином, вищезазначений суфікс одночасно виконує і словотворчу, і формотворчу функції.

Безумовно, словотвірні за своїми функціональними характеристиками морфеми являють собою одиниці словотвору і їх слід розглядати як його конститутивні елементи, однак, не слід "звужувати" словотвір до його морфологічних способів. Крім словотвірних морфем важливу роль у "слововиробництві" відіграють і твірні основи. Зазначимо, що в ряді випадків (як, наприклад, при словоскладанні, конверсії, або семантичній деривації) саме твірна основа є головним матеріальним дистриб'ютером лексичної інновації.

Типологічні особливості англійської мови, які виявляються у відсутності експонентних і змістовних відмінностей між самостійними лексемами і основами слів дають необмеженні можливості для словотворення. Саме типологічними особливостями англійської мови, на думку деяких вчених, пояснюється провідна роль такого способу словотвору як словоскладання (або за іншою термінологією - основоскладання) [8, 67], коли шляхом об'єднання двох або більше слів-основ формується якісно нова за формою і за семантикою лексична одиниця.

Базою для формування нових слів можуть слугувати і синтаксичні одиниці – словосполучення і речення. У результаті "стягнення" синтаксичних конструкцій у єдину лексему утворюються так звані складні слова синтаксичного типу, або слова-фрази, наприклад: *can-do, easy-to-read, just-in-time, matter-of-fact, president-to-be, middle-class-people, up-to-date, would-be*. Відмінність їх від звичайних композитів полягає, головним чином, у тому, що звичайні складні слова утворюються шляхом об'єднання синтаксично незалежних слів-основ, а складні слова синтаксичного типу формуються на базі готових словосполучень шляхом інтеграції синтаксично залежних один від одного компонентів.

Дослідження онтогенезису похідних лексичних одиниць сучасної англійської мови дає підстави стверджуватия, що твірною базою для формування нових лексем і нових словотвірних засобів завжди

слугує слово. При цьому слово може виступати як самостійна, незалежна одиниця і як складник словосполучення або речення.

Отже, будівельним матеріалом для вербокреації можуть слугувати не лише морфеми, але й лексичні одиниці, словосполучення та речення, інакше кажучи, генеративною базою словотвору слугують одиниці морфемного, лексичного та синтаксичного рівнів мови. Для позначення словотвірних функціональних варіантів одиниць будь-якого рівня ми пропонуємо впровадити термін-гіперонім "**вербоформант".**

На нашу думку, **вербоформантами** слід вважати функціональні кореляти різнорівневих конститутивних одиниць мови, що слугують будівельним матеріалом для формування нових за формою і за змістом лексичних одиниць. До вербоформантів ми відносимо як твірні основи (якими можуть бути лексеми, словосполучення, речення), так і словотвірні морфеми (афікси, афіксоїди, або - парафікси).

Отже, до класу вербоформантів як "гіперкатегорії" входять різнорівневі одиниці мови, головною функціональною ознакою яких є їх участь у формуванні якісно нових за формою і за семантикою лексем. Вербоформанти мають формальний та змістовний зв'язок із прототипами - одиницями морфемного, лексичного та синтаксичного рівнів мови; їх формування відбувається внаслідок функціональної трансорієнтації вихідних мовних одиниць.

Вербоформантами слід вважатиі твірні основи, і словотвірні морфеми, що без зміни експоненту знаку беруть участь у "будівництві" нового слова. Наприклад, в афіксальних неологізмах *computerdom, cronehood, marketize, sexism* вербоформантами слід вважати відповідні твірні основи *computer, crone, market, sex* і суфікси *–dom, -hood, -ize, -ism,*. Вербоформантами слід вважати також компоненти композитів *baby-boom, car-jack, firewall, low-smoke, mall-walk, net-surf*, на підставі того, що компоненти складних слів, які корелюють із вільними лексемами, фактично виконують функцію вербоформантів, утворюючи нові номінативні одиниці. Лексичні новотвори є новими за формою, оскільки у свідомості носіїв мови сполучення компонентів "закарбовується" як єдине і неподільне ціле, семантика якого являє собою нову модифікацію, що не є простою сумою значень компонентів-складників цього композиту.

Попри те, що сучасна англійська мова володіє чималим арсеналом афіксів, формування нових словотвірних формантів триває. Нові номінативні одиниці утворюються за участю як "старих", традиційних афіксів, так і нових формантів, формування яких, до речі, також є результатом процесу словотворення. Наші дослідження свідчать про те, що нові словотвірні морфеми утворюються головним чином шляхом афіксалізації компонентів композитів (*-abuse: alcohol-abuse, crack-abuse, child-abuse, solvent-abuse; -friendly: autofriendly, boomer-friendly, child-friendly, citizen-friendly, customer-friendly, dog-friendly, driver-friendly, family-friendly, farmer-friendly, investor-friendly, gay-friendly, guy-spear, nature-friendly, work-friendly; -speak: airlinespeak, autospeak, blackspeak, education-speak, guy-speak, NATO-speak, rapspeak, techspeak*) та формантизації фрагментів слів (*eco- < ecology: eco-city, eco-guerrilla, eco-imperialism, eco-industrial, eco-park, eco-resort, eco-tourism, eco-warrior; info- < information: info-appliance, infomania, infonirvana, inforevolution; -nomics < economics: Bushonomics, ergonomics, mediconomics; -tel < hotel: airtel, boatel, floatel, moontel*) [9, 20; 10, 7; 11, 85-86].

Як вже зазначалося, твірною основою для вербокреації можуть також слугувати синтаксичні одиниці мови – словосполучення та речення. У результаті інтеграції синтаксичних конструкцій [12] утворюються багатокомпонентні лексичні одиниці, які лінгвісти називають складними словами з внутрішнім синтаксисом [13, 136], зрощеннями [14, 25], словами-фразами [15, 86], складними словами синтаксичного типу [16, 11], інкорпорованими словами [17, 77], полікомпонентними лексичними одиницями [18, 3], синтаксичними композитами, голофрастичними композиткомплектами, "композитоїдами", універбатами-реченнями [19, 128-129].

Компонетни складних слів синтаксичного типу є вербоформантами у їхній цілісності та незмінності, оскільки базою для формування нової лексичної одиниці слугують не окремі компоненти словосполучення або речення, а вся конструкція в цілому. У результаті лексикалізації синтаксичної одиниці зв'язки, що існують між її компонентами, втрачають актуальність як граматичні показники, але впливають на семантику похідного слова.

Лексичні інновації такого типу утворюються або з метою універбації номінативних одиниць із складною семантикою, або задля синтаксичної зручності. У першому випадкові лексикалізація синтаксичних одиниць дає можливість економно та ємно виразити складні поняття в межах одного слова, наприклад: *a cheerleader-in-chief, a decade-and-a-half, a government-in-waiting, air-traffic-control (units), chick-and-egg (problem), dog-in-the-manger (wife), direct-to-consumer (advertising), low-to-middle-income (family), stay-at-home (parents).* У другому випадку лексикалізація синтаксичних одиниць уможливлює вживання поширених синтаксичних конструкцій атрибутивного типу в препозиції до слів, які вони визначають, наприклад: *Now when Wallingford dreamed of the lake, he felt cold – a* ***wet-bating-suit-after-the-sun-has-gone-down*** *kind of cold. (J.Irving, 184); US presidents often find themselves in a* ***damned-if-they-don't, damned-if-they-do*** *position. (Newsweek, Feb. 18, 2002); Eighteen months ago it strained the finances of Hutchison, a* ***ports-to-property-to-retailing*** *conglomerate with nearly $ 19 billion in revenues. (The Economist,*

Jan., 8, 2005); When you bring up your friend's engagement, he doesn't get that nervous, ***deer-caught-in-the-headlights*** *look.(Cosmopolitan, March, 2004).*

Отже, конститутивними елементами словотвору є вербоформанти - функціональні кореляти різнорівневих одиниць мови – морфем, лексем, словосполучень та речень, - головною ознакою яких є виконувана ними вербокреативна функція, тобто участь у формуванні якісно нових за формою і за семантикою лексем.

Крім конститутивних елементів, словотвір, як до речі й інші підсистеми мови, включає і неконститутивні складові. До таких "нематеріальних" складових словотвору можна віднести способи організації словотвірних елементів у процесі вербокреації, типові моделі побудови слів, змістовні (семантичні) модифікації, що призводять до формування інновацій тощо. Ці механізми, які ми пропонуємо називати "верботрансформантами", забезпечують функціонування словотвірних одиниць мови, і, певним чином організують та структурують саму словотвірну систему. Зв'язок і взаємодія вербоформантів та верботрансформантів забезпечують здійснення вербокреативних процесів у мові.

Вивчення особливостей зв'язків словотвору з іншими рівнями мовної системи допомагає визначити його статус і місце в складі цієї системи. З огляду на те, що генеративною базою словотвору слугують конститутивні одиниці морфемного, лексичного та синтаксичного рівнів, а, так би мовити, "споживачем готового продукту" виступає лексичний рівень, можна стверджувати, що словотвір має **трансрівневий** характер[21].

Отже, встановлено, що матеріальною базою словотвору слугують конститутивні одиниці морфемного, лексичного та синтаксичного рівнів мови. Різнорівневі одиниці, що виконують функції словотвірних елементів слід, на нашу думку, об'єднати в єдину гіперкатегорію "вербоформант". Саме різнорівневі за своєю етимологією вербоформанти, а не лише морфеми, як традиційно вважає більшість лінгвістів, складають субстанцію системи словотвору. Наше подальше дослідження ми маємо намір спрямувати на вивчення ролі верботрансформантів у різнопланових вербокреативних процесах, що має допомогти встановити їх значення у впорядкуванні та структуруванні словотворчої системи сучасної англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка. – К. : ИПЦ "Київський університет", 2004. – 208 с.
2. Бондарко А.В. Функции языковых единиц в потенциальном и результативном аспектах // Граматика и семантика на славянските езици в комуникативен аспект. – София: Университетско изд-во "Св. Климент Охридски", 1994. – С. 15-25.
3. Левицький А.Е. Функціональні зміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови: Автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.02.04. - КДУ. – Київ, 1999. – 36 с.
4. Гречко В.А. Теория языкознания. – М.: Высшая школа, 2003. – 375 с
5. Кубрякова Е.С. Части речи в ономасиологическом освещении. – М., 1978. – 82 с.
6. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М. : Недра, 1977. – 341 с.
7. Царев П.В. Продуктивное именное словообразование в современном английском языке. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 224 с.
8. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1985. – 187 с.
9. Еникеева С.М. Фрагментация слова как основа создания новых деривационных средств английского языка Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1997. - № 33 (44). – С.20-25.
10. Еникеева С.М. Пополнение арсенала деривационных средств английского языка путём формантизации свободных форм / Придніпровський науковий вісник. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 1998. - № 17 (84). – С. 7-20.
11. Єнікєєва С.М. Формування нових словотворчих елементів англійської мови шляхом афіксалізації лексичних одиниць / Загальні питання філології: Зб. наук. пр. – Т.1. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004. – С.85-90.
12. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. – К.: Высшая школа, 1983. - 84 с.
13. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1956. – 260 с.

14. Каращук П.М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 304 с.

15. Царёв П.В. Сложные слова в английском языке. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 126 с.

16. Ретунская М.С. Английское окказиональное словообразование: Автореф. дис… канд филол. наук. – Горький, 1974. – 22 с.

17. Леонова Л.П. Инкорпорированное слово в типологическом аспекте // Семантика и структура слова: Сб. науч. тр. Калининского гос. ун-та. – Калинин, 1985. – С. 77-88

18. Клименко И.М. Поликомпонентные лексические единицы в американском варианте английского языка (структурно-семантический и функциональный аспекты): Автореф. дис. … канд филол. наук, К., 1993. – 26 с.

19. Омельченко Л.Ф., Максимчук Н.Н., Онищенко И.А. Синтаксическая композиция в ангийском языке// Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. – 2004. - № 636. – С. 128-132.

20. Irving J.The Fourth Hand. - London: Black Swan, 2002 – 378 p.

21. Єнікєєва С.М. Словотвір як трансрівень мовної системи / Матеріали Міжнародної науково-методичної конференції. Ювілейні Четверті Каразінські читання, присвячені 200-річчю Харківського національного університету"Людина. Мова. Комунікація". – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2004. – С. 88-90.

УДК 811.161.2'42 (07)

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ УМІНЬ РОЗКРИВАТИ ТЕМУ ТА ГОЛОВНУ ДУМКУ ВИСЛОВЛЮВАНЬ

Єфименко М.П., к.пед.н., доцент

Запорізький національний університет

Досліджено особливості структури тексту, закономірності його творення. Визначено особливості формування початкових уявлень про смислову єдність тексту, вмінь визначати і розкривати тему та головну думку висловлювань.

Ключові слова: текст, авторський задум, тема, головна думка, смислова єдність тексту, комплексні вправи, зміст, структура, аналіз тексту.

Ефименко Н.П. ФОРМИРОВАНИЕ У УЧАЩИХСЯ УМЕНИЙ РАСКРЫВАТЬ ТЕМУ И ГЛАВНУЮ МЫСЛЬ ВЫСКАЗЫВАНИЙ / Запорожский национальный университет, Украина

Исследованы особенности структуры текста, закономерности его создания. Определены особенности формирования начальных понятий о смысловом единстве текста, умений определять и раскрывать тему и главную мысль высказываний.

Ключевые слова: текст, авторский замысел, тема, главная мысль, смысловое единство текста, комплексные упражнения, содержание, структура, анализ текста.

Efimenko N.P. FORMING THE PUPILS' ABILITY TO OPEN THE THEME AND THE MAIN EXPRESSIONS' IDEA / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The pecularities of the text's structure, regularities of its creation are investigated. The forming features of some primary conceptions about the semantic unity of the text are appointed; some skills for determining and opening the theme and the main idea of telling are defined.

The key words: text, the author's intention, the main conception, the semantic unity of the text, complex exercises, the subject-matter, structure, analysis of the text.

Необхідність удосконалення монологічного мовлення усвідомлюється в методичній науці давно, проте ця проблема ще не знайшла своєї повної комплексної теоретико-практичної реалізації. Протягом останніх десятиліть розвиток монологічного мовлення учнів розглянуто в працях Т.О. Ладиженської, М.І.Пентилюк, М.Г. Стельмаховича, В.Я. Мельничайка, Г.Т. Мелехової, П.І.Білоусенка, С.О. Карамана та ін. Однак, незважаючи на значні успіхи в цьому напрямку, у вітчизняній методиці недостатньо визначено систему роботи учнів над складанням і вдосконаленням текстів. Для того, щоб школярі оволоділи вмінням послідовного викладу думок, їм треба дати певний мінімум знань про текст, його особливості, організувати необхідні тренувальні вправи щодо його складання та вдосконалення.

За визначенням М.Р.Львова «текст, як правило, характеризується єдністю теми і задуму, відносною закінченістю, внутрішньою структурою – синтаксичною, композиційною і логічною» (переклад наш) [1, 206].

Тексти можуть складатися: з одного речення (заклики, прислів'я, афоризми, коломийки, частівки, загадки, вірші-мініатюри); двох і більше речень, які узгоджені між собою і доповнюють або заперечують думку, що висловлена в попередньому реченні.

Побудова тексту розпочинається із авторського задуму. Він стосується не окремого речення, а всього висловлювання. Народжується авторський задум із певних мотивів спілкування: потреба розповісти про якісь події, довести свої твердження, описати предмети, явища дійсності. З огляду на такі ситуації мовлення в учнів виникають наміри: про що, як, із якою метою скажемо (напишемо).

Обрана тема збирає навколо себе цілий ряд уявлень, почуттів, вимагає їх композиційного оформлення, висловлення певної точки зору (головної думки). Таким чином, тема стає центром кристалізації авторського задуму.

З огляду на цю закономірність творення тексту особливої ваги надаємо усвідомленню теми і головної думки, вчимо учнів визначати межі теми, розуміти, про що слід розповідати, висвітлюючи ту чи іншу тему, які факти добирати для їх розкриття. При цьому наголошуємо, що, складаючи текст, необхідно всі його компоненти (зміст, структуру, мовні засоби) підпорядкувати темі і головній думці.

Організовуючи роботу, ми йшли від спостереження за співвідносністю заголовка і змісту твору до формування початкових уявлень про смислову єдність тексту, як його істотної ознаки та вироблення з опорою на здобуті знання вмінь визначати і розкривати тему і головну думку висловлювання.

Це найпліднішій прийом, що допомагає сформувати в п'ятикласників чіткі орієнтири про те, як вичленовувати головну думку усного чи письмового висловлювання та зосередити увагу на наступних прийомах її реалізації. Співвідносити заголовок і зміст твору вчимо дітей, використовуючи комплексні вправи, які передбачають такі аспекти пізнання:

1) поєднання словесно-графічного чи словесно-музичного образів;
2) включення учнів під час аналізу тексту (картини) у різні види діяльності (предметно-практичну, ігрову, драматизацію, спостереження за оточуючим середовищем, змалювання, оспівування тощо).

Використання таких інтегрованих засобів емоційного впливу на особистість дитини має на меті активізувати її життєвий досвід, уяву, забезпечити яскравість, чіткість, повноту сприймання, створити мотивацію навчання.

Вправа 1. Співвідносність поданих заголовків із серією веселих малюнків. Запис речень за допомогою поданої моделі.

Учні розглядають серію малюнків. Ставляться завдання:

- розглянути малюнки і розташувати їх у такій послідовності, як відбувалися події;
- прочитати хором заголовки до картин;
- відшукати потрібний заголовок до кожного з малюнків, записати їх за допомогою графічної моделі (плану).

Вправа 2. Перегляд улюблених фільмів з напруженим, жартівливим чи казковим сюжетами. Бесіда: чому саме так названо фільм? Добір інших варіантів заголовків до цих же фільмів.

Вправа 3. Добір заголовків до сюжетного малюнка (наприклад, про осінь).

3.1. Підготовка до сприймання картини. Виразне читання вірша про осінь.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.
В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня. (В.Сосюра)

Якими фарбами розфарбувала осінь сади, поля, ліси, дерева, квіти?

3.2. Сприймання й аналіз картини. Добір заголовка.

Яка із запропонованих назв найвлучніша?

Розгляньте картину. Який заголовок можна придумати до неї? (*«Осінь», «Осінні мелодії», «Осінній етюд», «Барви осені»*).

Якщо ми назвемо картину *«Барви осені»*, про що тоді слід розповідати?

Треба розповісти: яка природа восени, як квіти й дерева зустрічають осінь, якими фарбами змальовує поет осінь, небо?

А якщо доберемо заголовок *«Осінній етюд»*, про що будемо розповідати?

Про вітер, що котить по полю пожовклі квіти, листя розносить повсюди сухі пелюстки. Про багряно-жовтий сад, синє небо й річку.

Що чується нам, коли восени опинимось у полі, лісі, саду? (Пориви вітру, шелест і запах сухого листя, перші подихи прохолоди). Уважно роздивіться дітей, що працюють у саду. Чим вони займаються? (Збирають пізні груші, яблука, обрізають і обкопують дерева). Чому вони такі веселі? Що вони вигукують? Хто керує процесом праці в саду? Яка пригода трапилася з хлопчиком? (Необережно зачепився за сучок).

Поміркуйте, за яким принципом ми добирали заголовки? (Заголовок передає те найголовніше, що змальовано на картині).

3.3. Хорове виконання або хоровод у музичному супроводі вірша про осінь.

Виконання вправ 1-3 спрямоване на формування початкового уявлення про заголовок як певний чіткий орієнтир, який допомагає правильно зрозуміти твір, що сприймається.

Вправа 4. Добір влучних заголовків до власних малюнків, виконаних під час колективних спостережень за природою.

Діти розглядають галявину, вкриту квітами. У блокнотах виконують малюнки, добирають до них образні заголовки (тобто складають твори-мініатюри).

Вправа 5. Добір виразних заголовків до дитячих висловлювань. Обґрунтувати, чому обраний заголовок влучний, виразний.

Вправа 6. Виразне читання, драматизація розповіді (казки). Спостереження за найважливішими словами при висловленні думки.

6.1. На дошці (екрані, дисплеї) подано текст казки. Прослухайте казку. Які слова ми виділяємо голосом? (Підкреслюємо їх у тексті) Прочитайте хором слова, які підкреслили. Чи можна з цих слів зрозуміти основний зміст казки? (Так). Отже, ці слова найважливіші для висловлення думки.

6.2. Добір і аналіз заголовків.

6.3. Виконання малюнків до казки. Драматизація твору. Дидактична гра «Що це за казка?» Колективний добір прислів'їв. Побудова казки за опорними словами.

Вправа 7. Дидактична гра «бібліотекар і читач».

На уроках позакласного читання відпрацьовуються вміння: користуючись заголовком, знайдіть потрібну книгу, зорієнтуйтесь в її змісті. Від книги діти переходять до ознайомлення з дитячими журналами, газетами.

Сукупність вправ 1-7 програмує розвиток умінь вичленовувати головне під час сприймання тексту, картини, явищ природи. Оволодіння цими узагальненими вміннями мовленнєвої діяльності здійснюється з опорою на сформовані уявлення про заголовок та найважливіші слова для вираження думки.

Відповідаючи на запитання «Чому так названо текст, картину?», діти усвідомлюють, як будується будь-яке зв'язне висловлювання, пізнають основний закон складання тексту – усі речення пов'язуються темою і головною думкою.

Із метою формування уявлень про текст виконуються такі вправи.

Вправа 1. Спостереження за смисловою єдністю тексту як його істотною ознакою.

Прочитайте текст. Розгляньте ілюстрації. Про що розповідається в тексті? Чи відповідає заголовок змісту тексту? Намалюйте до твору три уявні словесні картинки. Чого навчає цей твір?

Вправа 2. Відновлення деформованого тексту (побудова висловлювання з поданих речень). Спостереження за смисловою єдністю і зв'язністю як істотними ознаками тексту.

Прочитайте речення з дошки (екрана).

1. *Мурашка покликала товаришів.*
2. *Воно було важким.*
3. *Дружно тягнуть зернину малі трудівники.*
4. *Мурашка знайшла зерно.*

Чи пов'язані ці речення за змістом? Чому порушився зв'язок? (Переставлено речення місцями).

Яким заголовком можна об'єднати ці речення за змістом? («Працьовиті мурашки», «Випадок у лісі». «Улітку», «Сила дружби»).

Доведіть, що заголовок *«Працьовиті мурашки»* вдалий.

Щоб установити порядок речень у тексті, треба уявити, як відбувалися події. Намалюйте три словесні картини до цього висловлювання і розташуйте їх у такій послідовності, як це могло бути насправді.

Вправа 3. Зіставлення групи речень і тексту (див. схему 1).

Схема 1

Тундра – природна географічна зона. На Півночі мало сонця, довга полярна ніч. Народи Півночі займаються тваринництвом і рибальством.	*Тундра – природна географічна зона південної частини арктичного поясу землі. Характеризується відсутністю лісів, суворим кліматом. Тут ростуть тільки мох і лишайники [2, 274]*
Окремі речення	**Текст**

У ході бесіди діти доходять висновку, що зліва в схемі 1 записано окремі речення. У кожному з них йдеться про різне. Праворуч – текст. Усі речення в ньому зв'язані за змістом, розташовані в певній послідовності. Можна дібрати заголовок *«Тундра»*, який стисло передає предмет.

Розвиваючи уявлення учнів про тему і головну думку висловлювання, виконуємо такі завдання.

Вправа 1. Спостереження за образними висловлюваннями. Визначення головної думки й теми тексту.

Прочитайте текст. Знайдіть у ньому такі слова, в яких передано, як радісно хлопчику працювати в саду.

Андрійко поливає сад. Спраглі дерева радіють кожній краплині. І хочеться йому самому стати прозорим дощиком, зростити кожну билинку.

Продумайте і скажіть одним реченням, про що йдеться в цьому тексті? За що Андрійко заслуговує на подяку? Запишіть текст так, як запам'ятали.

Вправа 2. Добір заголовка до тексту. Визначення теми і головної думки тексту.

Десь попереду вже виразно густим розписом мерехтіли вогники. Наближалося Запоріжжя. Воно напливало із далини, наче гори, обсипані жаром. Незабаром, немов на екрані, розгорнулася барвиста панорама овіяного славою міста.

Починався світанок. Це була улюблена пора Надії. У цю пору місто набувало невимовної краси і могутності. (За Я.Башем).

Запишіть розповідь так, як запам'ятали. Розкажіть, як ви уявляєте рідне місто, село (висловлюванням передує відповідна екскурсія).

Отже, у тексті про щось або про когось розповідається. Це – його тема. У кожного висловлювання є певна мета. Здобуті знання про істотні ознаки монологічного мовлення – заголовок, тему і головну думку – стають орієнтиром в оволодінні вміннями послідовно і виразно розповідати про бачене, пережите.

Під час складання власного висловлювання хід думки дітей спрямовуємо запитаннями: що скажу? для чого? Ці запитання допомагають зорієнтуватися при спілкуванні; формують узагальнені способи того, як із безлічі фактів відібрати найнеобхідніші для вирішення поставленого мовленнєвого завдання; не дають розгубитися серед спостережуваних об'єктів; спрямовують потік чуттєвих сприймань, уявлень, вражень, думок в єдине русло, підказуючи свідомості прийоми формування образів, що виникають.

Вводимо дітей у цей складний процес формування думки і навчаємо усвідомлювати межі теми та головну думку власного висловлювання, підпорядковуючи мовні засоби розкриттю свого задуму за допомогою конструктивної колективної діяльності – виконання вправ на редагування, зіставлення.

Вправа 1. Редагування. Усунення логічних пропусків у тексті.

Прочитайте уважно твір Маринки Є. і дайте відповідь на запитання: «Чи відповідає його зміст заголовкові?»

Зелений курінь

Влітку діти гралися на березі річки. Вони будували зелений курінь. Руки в них забруднилися, накололися. Але зелений курінь вийшов гарний.

Чому зміст розповіді не відповідає заголовкові? (У розповіді пропущено важливе. Невідомо, який же вийшов зелений курінь). Якими реченнями слід доповнити текст? *(У ньому затишно й прохолодно. Тут можна сховатися від дощу. У курені помістилося семеро дітей, бо він великий і просторий).*

Вправа 2. Редагування. Усунення в тексті зайвого. Того, що не відповідає темі.

Прочитайте уважно твір Дмитра С. Чи відповідає його зміст заголовкові? Чи не пропущено щось важливе? Можливо, є щось зайве?

Березень-пустун

Пустує березень. То морозцем затріскотить, то ясним сонечком потішається. Підняв він сонечко вище, і розтопило воно сніги. Потекли веселі гомінкі струмочки. Сіре зимове небо стало блакитним. Земля дихнула на повні груди. Пробудилася вона зі сну. Оживають ліси, ниви, сади, поля…

А до нас спішить весна-красуня. Треба їй навести порядки. Перефарбувати наряди на деревах, розкувати на річках лід. Прикрасити квітами трави.

У процесі обговорення учні доводять, що в цілому автор виразно змалював березня-пустуна. Але речення останнього абзацу є зайвим, тобто учень вийшов за межі теми, коли детально розповідає про весну.

Формуючи вміння орієнтуватися в способі викладу думки, пропонуємо учням такі завдання: зіставити на одну й ту ж саму тему художні й наукові тексти, розповіді, описи, міркування.

Вправа 1. Складання тематично близьких висловлювань за спостереженнями від уроку праці. Прочитайте подані у схемі 2 зачини трьох висловлювань.

Схема 2

Ми змайстрували модель літака. А було це так…	*Ми змайстрували модель літака. Вийшла вона…*	*Ми змайстрували модель літака. А чому саме літака? Бо…*
Розповідь	**Опис**	**Роздум (міркування)**

Про що слід розповідати, щоб розгорнути думку, накреслену зачином першого висловлювання? (Як діти гуртом змайстрували модель літака). У другому висловлюванні учні описували те, яка чудова вийшла модель. У третьому – доводили, чому їм було цікаво й радісно майструвати модель літака. Отже, маємо відповідно розповідь, опис, роздум.

Вправа 2. Спостереження за вираженням тієї самої думки в текстах різного типу (див. схему 3).

Формуючи в учнів розуміння того, що залежно від мети висловлювання (хочемо щось розповісти, описати чи довести), добираємо різні способи викладу думки.

Схема 3

Зразки текстів	**Ключове запитання**
1. Люблю розглядати джерельце. Вода прозора. Дно застелене блакиттю неба. У синій глибині бачу віття сокорини.	Яке джерельце?
2. Петро та Юрко розчистили джерельце. Дно обмостили камінням. І заспівала, задзвеніла вода!	Що зробили хлопчики?
3. Людина оберігає джерела, бо з них починаються ріки.	Чому треба оберігати джерела?

Прочитайте тексти і запитання до них. Поміркуємо, що однакове у всіх трьох текстах (говориться про джерельце), а що різне: у першому тексті описується джерельце (опис), у другому – повідомляється, що відбулося (розповідь), у третьому – пояснюється, чому людина оберігає джерельце (роздум, міркування).

Узагальнення комплексу формування вмінь, складання висловлювань проводимо за опорною схемою 4, яку обов'язково заносимо в зошити.

Схема 4

ОПИС, коли відповідаємо на запитання *який? яка? яке? які?*	**РОЗПОВІДЬ**, якщо відповідаємо на запитання *що сталося? що відбулося?*	**МІРКУВАННЯ**, коли відповідаємо на запитання *чому?*

Таким чином, у процесі виконання завдань для формування вмінь розкривати тему та головну думку висловлювання п'ятикласники отримують чіткі орієнтири, як осмислювати головне в прочитаному, як, складаючи текст, реалізовувати власний задум, тобто керуватися запитаннями *що скажу? для чого?*

ЛІТЕРАТУРА

1. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка: Учебное пособие для студентов педагогических институтов. – М.: Просвещение, 1988. – 240с.
2. Короткий тлумачний словник української мови (Уклад.: Д.Г.Гринчишин, Л.Л.Гумецька, В.Л.Карпова та н.; Відп. Ред. Л.Л.Гумецька). – К.: Радянська школа, 1978. – 296с.

УДК [821.161.2'05-6:81'37]:179.9

ГОНОРАТИВ ПАН ЯК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПОЛЬОВА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКОЇ ЕПІСТОЛЯРНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Журавльова Н.М., к. філол. н., доцент, докторант

Запорізький національний університет

У статті на матеріалі листів письменників, громадських і культурних діячів аналізуються етикетні лексеми *пан, господин*, демінутиви, а також моделі ввічливих звертань: пан+антропонім (власне ім'я, прізвище чи особове ім'я і назва по батькові); пан+загальний іменник. Автор визначає, які етикетно-ввічливі звертання виконували функцію мікрополя найбільш однозначно, вживались часто і через те входили до ядра, а які перебували на периферії даної польової структури.

Ключові слова: гонораторив, етикетний, звертання, прикладка, ввічливий.

Журавлёва Н.Н. ГОНОРАТИВ ПАН КАК ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ПОЛЕВАЯ СТРУКТУРА УКРАИНСКОЙ ЭПИСТОЛЯРНОЙ ВЕЖЛИВОСТИ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА / Запорожский национальный университет, Украина

В статье на материале писем писателей, общественных и культурных деятелей анализируются этикетные лексемы *пан, господин*, деминутивы, а также модели вежливых обращений: пан+антропоним (личное имя, фамилия или имя и отчество); пан+имя нарицательное. Автор определяет, какие этикетно-вежливые обращения выполняли функцию микрополя наиболее однозначно, употреблялись часто, вследствие чего принадлежали к ядру поля, а какие относились к периферии полевой структуры.

Ключевые слова: гонораторив, этикетный, обращение, приложение, вежливый.

Zhuravlyova N.M. POLITE ADDRESS (HONORATIVE) AS A LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL UNIT OF THE EPISTOLARY POLITENESS IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES / Zaporizhzhya National University, Ukraine

Etiquette lexemes such as *mister*, *senior*, deminutives, models of polite adress: *mister*+antroponym (proper name, family name or first name and patronymic); *mister*+common name in epistolary of writers and statesmen are analyzed in the article the author of the article determines which etiquette-polite addresses performed the function of the micro-field definitely, were used often and they belong to the micro-field nucleus which make up its periphery.

Key words: honorative (polite address), etiquette, address, apposition, polite.

Важливим лексичним засобом вираження чемності в епістолярній спадщині українських інтелігентів XIX – початку XX ст. була гонорифічна лексема *пан*, яка в пам'ятках української мови функціонувала в етикетній ролі з XIV ст. і була засобом іменування осіб високого соціального статусу [Див.:31,13-14]. На етикетну роль цього слова в українській мові уже звертали увагу В.Сімович [35,36-46]; С.Богдан [2,154-163]; Я.Радевич-Винницький [33,101-106]; М.Білоус [1,36-38]. Особливості функціонування етикетно-ввічливих звертань *пане, паничу, паниченьку, паноньку, паночку* в мові народної поезії розглядала Н.Журавльова [7,82-84;8,111-112].

Однак на сьогодні етикетне слово *пан* як лексико-семантична структура в українському мовознавстві ще не розглядалося. Така спроба робиться нами вперше. Принцип польового структурування дає можливість виділити ядро і периферію мікрополя. У даній статті ставимо за мету визначити, які ж етикетно-ввічливі звертання, звертальні формули та гонорaтиви з лексемою *пан*, яка становила центр ядра, входили до

ядра, а які були периферійними компонентами лексико-семантичної польової структури, а також вказати на своєрідні особливості, виявлені у функціонуванні етикетної лексеми *пан* в епістолярних текстах.

У листах українських письменників, громадських і культурних діячів етикетна лексема *пан* використовувалась як ввічливе звертання до осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства, у тому числі й інтелігенції. Як зазначав В.Сімович, "його вживали здавна супроти мало знайомої людини" [35,38]. На початку листів чемне звертання *пане* самостійно майже не вживалось, воно траплялося лише в текстах листів, де зрідка, на знак особливої поваги, писалося з великої літери: "Бо мене, *пане*, обібрало наше село за війта, а другі дві селі за завідцю…" (Ю.Федькович до О.Партицького) [40,388]; "Ви ж, *Пане*, маєте по вуха власних клопотів, то нащо Вас дражнити" (С.Крушельницька до М.Павлика) [18,224]; "Дуже мило мені, що подобається Вам, *пане*, моя "Земля" (О.Кобилянська до М.Коцюбинського) [22,26]. Гоноратив *пан* іноді вживався в етикетній ситуації згадування про відсутню особу: "А на Василя Васильовича не оглядуйтесь: сей *пан* своє діло знає, і один за п'ятьох робить…" (П.Куліш до Г.Галагана) [3,95].

Узвичаєними в епістолярноиу етикеті були ввічливі звертальні формули, у яких лексема *пан* сполучалась з означеннями, що своїм змістом вказували на приязнь, сердечну і дружню прихильність. Однак звертанню *пане* такі означення надавали не дружнього, а офіційно-фамільярного відтінку. Такі етикетно-ввічливі вирази вживалися як на початку, так і в текстах листів: "*Ласкавий пане*!" (Н.Кобринська до І.Франка) [12,391]; "*Дорогий пане*!" (А.Кримський до Д.Гладиловича) [16,6]; "Ви мусите через Чернівці їхати, тогди Ви вступите до мене доконче, *добрий пане*, і я Вас познайомлю з нашою руською громадою…" (О.Кобилянська до Петко Тодорова) [11,447]; "Тоді це, значиться, дарунок од Вас, *любий пане*" (А.Кримський до Василя Лукича) [16,10]; "Що ж се Ви, *пане коханий*, замовкли?" (М.Вороний до М.Коцюбинського) [20,181]; "На мене, *пане ласкавий*, дуже велика біда склалась…" (Ю.Федькович до М.Драгоманова) [40,399]. Офіційно-фамільярні ввічливі звертальні формули служили додатковим засобом посилення ввічливості в етикетних ситуаціях вітання та прощання: "Здорові були з Різдвом, *дорогий пане*!" (А.Кримський до О.Огоновського) [16,18]; "Будьте ж мені здоровенькі, *славний пане*!" (Ю.Федькович до Д.Танячкевича) [40,363]; "Здоровлю сердечно Вас, *ласкавий пане*…" (О.Кобилянська до М.Коцюбинського) [11,556]. Інтимізуючий займенник *мій* сприяв посиленню відтінку фамільярності в таких звертальних виразах: "Справді, *пане мій коханий*, послав мені Господь милосердний у їй найлуччі ліки од усякої туги й нудьги" (П.Куліш до О.Бодянського) [3,70]; "*Пане мій любий*!" (Ю.Федькович до О.Партицького) [40,388].

Офіційно-шанобливого відтінку звертанню *пане* надавали означення, виражені прикметниками *шановний, поважаний, чесний* (регіональне, у значенні шановний), *годний* (діалектне, у значенні шановний): "*Поважаний пане*!" (І.Франко до М.Кореневича) [44,422]; "*Шановний пане*!" (Леся Українка до М.Павлика) [38,164]; "*Чесний пане*!" (Ю.Федькович до О.Партицького) [40,397]; "Коли ж мого опвідання ніде до друку Ви не зможете притулити, то, звольте, *шановний пане*, одіслати його мені рекомендованого опаскою" (А.Кримський до І.Франка) [16,37]; "Тепер запізно, запізно, *пане мій годний*…" (Ю.Федькович до О.Партицького) [40,388]; "Будьте ласкаві, *поважаний пане*, відписати мені кілька слів в тій справі" (О.Кобилянська до А.Крушельницького) [11,458].

Гонорифічні означення *вельмишановний, вельмиповажаний, високошановний, високоповажаний, високоповажний* разом з лексемою *пан* у формі кличного відмінка однини утворювали шанобливо-ввічливі звертальні формули, які були виявом великої поваги адресанта до адресата і мали відтінок офіційності: "*Вельмишановний пане*!" (Леся Українка до І.Франка) [38,135]; "*Високоповажаний пане*!" (І.Франко до О.Коваленка) [44,293]; "*Високоповажаний пане*!" (Марко Черемшина до М.Рудницького) [45,374]; "*Вельмиповажаний пане*!" (С.Крушельницька до М.Павлика) [18,282]; "*Високошановний пане*!" (Н.Кибальчич до М.Коцюбинського) [22,22]; "Буду Вас, однак, дуже просити – будьте ласкаві, *високоповажаний пане*, – і єсли вийде вже збірник болгарських новел на німецький мові – вишліть мені один екземпляр" (О.Кобилянська до Петко Тодорова) [11,450]; "Будьте пересвідчені, *високоповажаний пане*, що я тої ради завсіди триматися буду й лише в користь мого бідного, но чесного народа руського писати буду" (Є.Ярошинська до Ю.Федьковича) [47,369]; "Справді, коли б Ви, *вельмишановний пане*, не були філологом високого класу, Ви могли б бути високого класу публіцистом" (І.Франко до І.Бодуена де Куртене) [44,99].

У ролі етикетно-чемного звертання в епістолярію функціонувала форма називного відмінка множини *панове*: "Праведно Ви, *панове*, постерегли, що література в нас не ціль, а спосіб" (П.Куліш до А.Кобилянського і інших буковинців) [3,170]; "*Панове*, не уявляйте собі, що ви герої, бо досі не дали ніякої проби геройства" (І.Франко до університетської молоді у Львові) [44,305]. Разом з гонорифічними означеннями лексема *панове* утворювала офіційні шанобливо-ввічливі звертальні формули, які вживалися переважно на початку листів: "*Чесні Панове*!" (П.Куліш до А.Кобилянського і інших буковинців) [3,170]; "*Високоповажані панове*!" (Леся Українка до бібліотеки наукового товариства імені Шевченка) [39,458]. У листах Лесі Українки до рідних звертання *панове* мало прикладки, виражені загальними іменниками, які надавали йому фамільярно-жартівливого відтінку: "Еге ж, надто ви швидкі,

панове браття-молодці…” (до М.Косача) [38,59]; “Ну, як же ви там, *панове туристи*, маєтесь?” (до О.Косач (матері)) [38,62]. У листах Ю.Федьковича як етикетна вживалася форма *пани*: “…да буде ваша слава, *пани мої милі*, що не тут загину, а дома…” (до Д.Танячкевича, К.Климковича і В.Шашкевича) [40,364]; “Негоже ви ся зо мнов обходите, ви, *галицькі пани*!” (до О.Партицького) [40,390].

Значно рідше, ніж лексема *пан*, етикетну роль у листах XIX – початку XX ст. виконував синонім *господин*, який, як стверджує дослідниця історії українського мовного етикету О.Миронюк, “був власне гоноративом ще в давньорускій мові” [31,12]; “Перебачайте мені, *господине*, же-м ся до Вас так нудною плетанею розписав…” (І.Вагилевич до М.Максимовича) [46,198].

Гоноратив *господин*, сполучаючись з етикетними означеннями *високоучений, пречесний, милостивий, многоповажаємий, високоблагородний*, утворював офіційні шанобливо-ввічливі звертальні формули, які вживалися здебільшого на початку листів: “*Високоучений господине*!” (І.Вагилевич до М.Максимовича) [46,194]; “*Пречесний господине*!” (І.Вагилевич до І.Срезневського) [46,208]; “*Многоповажаємий господине*!” (Я.Головацький до Ю.Федьковича) [46,323]; “*Милостивий господине*!” (Я.Головацький до І.Срезневського) [46,312]; “Дай Боже, щоб Ви, *високоблагородний господине*, єще много літ межи нами прожили і Вашим енергічним пером долю того бідного руського народа поліпшали, котра за Вашим старанєм ще не згасла і будучність має” (Є.Ярошинська до Ю.Федьковича) [47,370].

Іноді початкова офіційно-ввічлива звертальна конструкція складалася з двох формул, у яких роль гоноративів виконували синонімічні лексеми *пан* і *господин* у формі кличного відмінка однини разом з етикетними означеннями, як, наприклад, у листі Я.Головацького до О.Бодянського від 28 березня 1849 року: “*Високопочитаємий господине, милостивий пане*!” [46,318]. Синоніми *пан* і *господин* як взаємозамінні гоноративи вживалися в листах Я.Головацького в різних етикетних ситуаціях. Так, його лист від 8 серпня 1844 року до І.Срезневського розпочинається ввічливим звертанням “*Милостивий господине*!” [46,312], а в етикетній ситуації згадування про відсутню особу вживається гоноратив *пан*: “Матеріалів до історії Хмельницького у мене нема; сли хто їх має, то, певно, *панЗубрицький*, – до нього прошу удатися” [46,313]. Гоноратив *господин* разом з прикладкою, вираженою прізвищем або псевдонімом, автори листів використовували в етикетній ситуації називання відсутньої особи: “…дайте мені вісточку о ізданію якогось “Украинского сборника”, іздаваемого *господином Срезневським…*” (Я.Головацький до П.Лукашевича) [46,308]; “*Господина Зубрицького* “Літопись города Львова” по півтреті года вийшла із цензури – і що диво, же все, що львівська цензура помазала, то у віденській зовсім пропущено, на злість панам ляхам!” (Я.Головацький до О.Бодянського) [46,310]; “*Господин Сивенький*, про котрого пишете, що його розказ появився по-болгарськи, - се малорос з України (з Росії), другим разом напишу, як зветься, – саме в тій хвилі призабула” (О.Кобилянська до Петко Тодорова) [11,451]. Таким чемним гоноративом адресанти іноді послуговувалися і в етикетній ситуації передачі вітання, привіту, поклону кому-небудь відсутньому: “Сердечне поздоровлення Вам і *господинові Партицькому…*” (Уляна Кравченко до І.Франка) [15,437]. Отже, як бачимо, слово *господин* як етикетне вживалося переважно у листах західноукраїнських письменників. Адресанти зі Східної України таким гоноративом послуговувалися дуже рідко в листах, написаних українською мовою, але вживали його в епістолах, написаних по-російськи. Так, у листі М.Кропивницького до М.Аркаса від 29 вересня 1908 року автор запрошує свого друга “по весні проїхати Дніпром від Катеринослава до Херсона на човні з такою метою, щоб одвідать всі Січі, оглядіть Хортицю…” І тут же з ледь помітним відтінком іронії додає: “О… Понімаєте, *господине історику*?” [,544]. Архаїчна форма називного відмінка множини *господинове* в етикетній ролі трапляється зрідка: “*Високопочтеннії господинове*!” (І.Франко до редакції журналу “Друг”) [43,7].

Як ввічлива форма звертання або згадування стосовно до неодружених молодих чоловіків привілейованих верств населення в листах іноді вживалася лексема *панич*. Так, *паничем* називав у листах Г.Квітка-Основ’яненко Тараса Шевченка: “Пишіте ж, *паничу*, у усю руку, напишіте нам ще таке, дайте віддохнути від московських брехень, що читаєш-читаєш та або заснеш гарненько, або на животі затошнить, або на зуби паде оскома, що три дні не хочеться дивиться на книжку” [10,279]. Нею послуговувався і П.Куліш у листах до Д.Каменецького: “Пришліть мені, *паничу*, 300 р. на ім’я Віктора Михайловича Білозерського в Борзну “[3,132]. Гоноратив *панич* використав М.Коцюбинський в етикетній ситуації згадування про Є.Тимченка: “Дістав нині лиш одного листа – од *Панича*. *Бідний Панич*! І не їсть, і не п’є, і не спить, а все коректує свою словницю, по 5 корект держить нещасний!” (М.Коцюбинський до В.Коцюбинської) [13,147]. Чемний гоноратив *панич* у формі називного відмінка множини трапляється у листах Ю.Федьковича: “Ви от на чім стоїте, *паничі*: мені дайте раз завсігди покій – та й на сім конець бесіді” (до львівських “народовців”) [41,486]; “Сли би ваші *паничі* бажали собі також моїх фотографій, то можуть їх дістати у тутешнього фотографа…” (до О.Терлецького) [40,386].

В епістолярній спадщині Є.Гребінки, Г.Квітки-Основ’яненка та деяких інших авторів етикетну роль виконував пестливий дериват *паночок*. Таким фамільярно-ввічливим звертанням послуговувався Є.Гребінка в листі до Г.Квітки-Основ’яненка від 18 листопада 1838 року: “Добре, добре, *паночку*!” [5,594]; “Уже, як хочете, а я вам признаюсь, *паночку*, що люблю вашу жінку, зроду не бачив, а чуючи, що

вона дуже, стало быть мудрая" [5,595]. Етикетні означення, виражені прикметниками *любезний, коханий, милий, добрий*, а також інтимізуючим займенником *мій*, посилювали фамільрність таких поштивих звертань: "А мабуть-то, мало і я зрадувавсь, як получив від вас одвіт, *мій коханий паночку*!" (Є.Гребінка до Г.Квітки-Основ'яненка) [5,594]; "Будьте з пилипівкою здорові, *мій любезний паночку*!" (Г.Квітка-Основ'яненко до Т.Шевченка) [10,264]. Прикладка, виражена величанням на ім'я та по батькові, надавала фамільярно-поштивим звертальним моделям шанобливого відтінку: "*Ой мій милий, мій любезний паночку Тарас Григорьєвич*!" (Г.Квітка-Основ'яненко до Т.Шевченка) [10,238]; "*Милий і добрий мій паночку Тарас Григорич*!" (Г.Квітка-Основ'яненко до Т.Шевченка) [10,279]. Роль прикладки при стилістично маркованому поштивому звертанні *паночку* іноді виконував емоційно-оцінний розмовний демінутив *голубчик*: "Що б то, *паночку-голубчику*, як Ви є так гарно складаєте вірші, що б то якби Ви мою Панну сотниківну (в 3 книзі Современника сього (1840 года) та розказали по-своєму, своїми віршами…" (Г.Квітка-Основ'яненко до Т.Шевченка) [10,200]. Поштиво-пестливе звертання *паночку* іноді мало не одну, а декілька прикладок, виражених як стилістично маркованими дериватами (загальними назвами), так і власним ім'ям та батьківським найменням, які сприяли посиленню фамільярної чемності: "*Паночку, батечку, голубчику Григорій Федорович*!" (Є.Гребінка до Г.Квітки-Основ'яненка) [5,596].

Зрідка трапляється в епістолярію як етикетний народнопісенний дериват *панонько*: "*Милостивий паноньку*!" (Я.Головацький до О.Бодянського) [46,310].

У листах Ю.Федьковича в етикетній ролі використовувався діалектний демінутив *панчик*: "*Панчику*! Я вас щиро люблю, але ваші тиради не конче" (до О.Терлецького) [40,386].

В епістолярному стилі XIX – початку XX ст. гоноратив *пан* часто поєднувався з прикладкою, яка конкретизувала особу, до якої звертався адресант. Роль прикладки виконували як власні імена, так і загальні іменники. Так, при звертанні до адресатів, молодших за віком або приблизно однакового віку з адресантом, у ролі прикладки вживалися як офіційні, так і розмовні варіанти власного особового імені: "Та я до Вас з прошенієм: будьте ласкаві, *пане Грицьку*, пришліте який-небудь казень…" (Є.Гребінка до Г.Квітки-Основ'яненка) [5,593]; "Також і Ви, *пане Володимире*, коли будете посилати мені книжки, звістіть, що саме посилаєте" (М.Коцюбинський до В.Гнатюка) [13,417]. Як зазначав В.Сімович, "прийняті в нас потрохи форми: пан+ім'я власне (пан Василь)… вказують на інтимніший, ближчий характер зносин" [35,40]. Звертальна модель пан+власне ім'я іноді ускладнювалася поширеною препозитивною прикладкою: "*Вельмишановний, серцю любий земляче, пане Панасе*!" (М.Старицький до Панаса Мирного) [36,592]. Гоноративи, виражені лексемою *пан*, разом з прикладкою – власним ім'ям, використовувалися авторами листів і в етикетній ситуації згадування про відсутню особу: "*Пан Тарас* їде" (Марко Вовчок до О.Марковича) [4,18]; "Сам *пан Василь* про се не любить говорити, а думає колись упорядкувати ту купу розрізнених книжок, та сього не буде ніколи…" (П.Куліш до І.Пулюя) [3,207]. Такими етикетно-ввічливими гонораторами адресанти послуговувалися і в етикетній ситуації передачі вітання, привіту, поцілунку (в значенні привіту), подяки кому-небудь відсутньому: "*Пана Івана* вітаю при сій нагоді дуже-дуже сердечно і прошу його найщиріше, щоб, вигладжуючи подекуди мову у Кулішевих перекладах Шекспіра, був дуже і дуже обережним…" (М.Лисенко до О.Франко) [19,312]; "Подякуй *пану Михайлові* і його любій жінці, що пустили переночувати.." (П.Куліш до І.Хильчевського) [3,200]; "Поцілуйте од мене *пана Володимира*" (М.Коцюбинський до О.Гнатюк) [14,440]. Однак значно частіше у листах уживалися ввічливі звертальні формули, у яких етикетні дружні означення, виражені прикметниками, вказували на приязне ставлення адресанта до адресата, а також на сердечну прихильність: "Щойно одержав я Вашого листа, *любий пане Михайле*, і оце зараз же хапаюсь відповісти" (М.Вороний до М.Коцюбинського) [20,182]; "*Любий пане Богдане*!" (І.Франко до Б.Заклинського) [44,268]; "*Дорогий і любий пане Михайле*!" (В.Дурдуківський до М.Коцюбинського) [21,199]. Такі дружньо-ввічливі звертальні формули характерні передусім для епістолярної спадщини М.Коцюбинського: "*Ласкавий пане Йване*!" (до І.Липи) [13,348]; "*Любий пане Миколо*!" (до М.Вороного) [13,361]; "*Любий пане Борисе*!) (до Б.Грінченка) [13,157]; "*Любий пане Павле*!" (до П.Тичини) [14,350]; "*Дорогий пане Миколо*!" (до М.Чернявського) [13,397]. *Дорогим, любим паном Володимиром* письменник дуже часто іменував у листах В.Гнатюка: "Дуже зрадів я, що дістав нарешті од Вас листа, *дорогий пане Володимире*!" [14,28]; "Бережіть своє здоров'я, *любий пане Володимире*, пам'ятайте, що на тім залежить не тільки Вам і Вашій родині, а нам всім, хто любить свій край та шанує своїх кращих людей" [13,436]. Шанобливе означення *високоповажаний* вносило в зміст такого дружньо-ввічливого звертання відтінок пошани: " *Високоповажаний і дорогий пане Володимире*, вибачайте, що аж сьогодні пишу до Вас кілька слів, хоч обіцяв зробити се раніше" [13,403]. Етикетне означення *шановний* надавало ввічливим звертанням, які складалися з лексеми *пан* та особового власного імені, офіційного відтінку: "*Шановний пане Йване*!" (М.Лисенко до І.Франка) [19,151]; "*Шановний пане Болеславе*!" (І.Франко до Болеслава Вислоуха) [44,265]; "*Шановний пане Борисе*!" (М.Коцюбинський до Б.Грінченка) [13,273]; "Великий спасибі Вам, *шановний пане Іване*, що Ви згодились надрукувати "Князя Єремію Вишневецького" в додатках до "Діла"… (І.Нечуй-Левицький до І. Белея) [32,394].

Якщо адресант заслуговував на велику повагу, тоді вживалися шанобливі означення *високоповажний, високоповажаний, вельмишановний*: “Оттак я замовк, *високоповажний пане Василю*!” (П.Куліш до В.Тарновського) [3,205]; “*Вельмишановний пане Сергію*!” (К.Квітка до С.Єфремова) [9,47]; “Христос Воскрес, *вельмишановний пане Михайло*!” (Олена Пчілка до М.Коцюбинського) [23,63]; “*Високоповажаний пане Володимире*!” (М.Коцюбинський до В.Гнатюка) [14,30]; “Чи можна б рахувати, *високоповажаний пане Іване*, на Вашу під тим взглядом працю, так потрібну, нагло потрібну для нашого пробиття на естради європейські?” (М.Лисенко до І.Франка) [19,389]. При ввічливому звертанні *пане* роль прикладки могло виконувати прізвище: “Ні, *пане Кобилянський*, я дармоїдом не хочу – не можу бути” (Ю.Федькович до А.Кобилянського) [40,344]; “*Пане Белей*! Будьте ласкаві, передайте “Свої й чужі” в редакцію “Зорі”, бо воно для “Діла” дуже велике” (І.Нечуй-Левицький до І.Белея) [32,305]; “Вірте мені, *пане Микито*, я ніколи не перся на ніяку гідність і тепер до них не пруся” (І.Франко до Т.Микити) [44,87]; “Будемо мати небавом своє багате, і гарне, і цікаве малярство, *пане Коцюбинський*!” (О.Луцький до М.Коцюбинського) [22,305].

Чемна звертальна формула пане+прізвище часто трапляється в епістолярію О.Кобилянської, оскільки така модель є найуживанішою у німецькому мовленнєвому етикеті, який письменниця добре знала [Див.:42,11]: “Найкращі свої літа в горах прожила, в чудових горах, *пане Тодоров*, – зате я їх пристрасно люблю і мов свою долоню знаю!” (до Петко Тодорова) [11,448]; “Було би добре, якби люди ліпші та тонші, – а передовсім тонші, *пане Стефаник*!” (до В.Стефаника) [11,460]; “*Пане Маковей*, у Вас ще є мати – дбайте про ню і здалека, як зблизька не можете” (до О.Маковея) [11,506]; “Дуже маю ще одну велику просьбу до Вас, *пане Лук’янович*, а то взглядом переводів Якобовського” (до Д.Лук’яновича) [11,427]. У листах інших письменників, громадських і культурних діячів такий офіційно-ввічливий гоноратив частіше траплявся в етикетній ситуації згадування про відсутню особу; де він, мабуть, був доречнішим, ніж у етикетній ситуації звертання: “Стрів мене *пан Куліш*, я його наче перше бачила, зараз і пізнала…” (Марко Вовчок до О.Марковича) [4,06]; “*Пан Шраг*, яким цікавитесь, єсть справді дуже, дуже добрий чоловік… Це Вам буде такий любий знайомий в Чернігові” (М.Лисенко до Г.Грушевського) [19,262]; “*Пан Артемовський* аж підскакує та хвалить” (Г.Квітка-Основ’яненко до Т.Шевченка) [10,279]; “Я відписав до *пана Лукашевича* на його лист про Правду, що зробилась ізнов Кривдою” (П.Куліш до І.Пулюя) [3,226]. Ним послуговувалися автори листів і в етикетній ситуації передачі вітання, привіту, поклону, подяки кому-небудь відсутньому: “Мої поважання й пошана незрівнянному *панові Міцкевичу*” (П.Гулак-Артемовський до М.Максимовича) [6,214]; “Кланяюсь *пану Кривинюкові* і *пану Петруненкові*” (Леся Українка до О.Косач (матері)) [39,352]; “*Пану Павликові* передайте моє вітання і запитайте, чому-то він не озветься до мене ні словом” (Леся Українка до О.Франко) [38,90]; “Привіт *пану Петруненкові*” (Леся Українка до О.Косач (сестри)) [39,313]; “*Пану Кулішеві* подякуйте від мене за його добре слово” (Ю.Федькович до О.Партицького) [40,389].

Німецька звертальна офіційно-ввічлива модель в українському епістолярному етикеті мала свої особливості. Так, дружньо-фамільярного відтінку таким звертанням надавали етикетні означення *дорогий, коханий, ласкавий, любий*: “Прощайте, *коханий пане Кобилянський*, що я Вам мойов бідов голов завертаю…” (Ю.Федькович до А.Кобилянського) [40,344]; “*Ласкавий пане Лук’яновичу*!” (О.Кобилянська до Д. Лук’яновича) [11,428]; “*Ласкавий пане Коцюбинський*!” (В.Степанківський до М.Коцюбинського) [23,151]; “Як щиро і сердечно Ви мені це предложеня робите, так само щиро і сердечно дозвольте Вам на нього, *Дорогий Пане Жеребко*, відповісти” (В.Липинський до О.Жеребка) [26,727]. У листах А.Кримського такі звертальні моделі часто вживалися з етикетним означенням *дорогий*: “*Дорогий пане Гладиловичу*!” [16,5]; “*Дорогий пане Огоновський*!” [16,21]; “*Дорогий пане Левицький*!” (до Василя Лукича) [16,23]. У таких чемних звертаннях означення *дорогий* сприймалося не як дружнє, а як узвичаєне, стереотипне, стилістично нейтральне. Означення *шановний* сприяло посиленню офіційної ввічливості: “*Шановний пане Павлик*!” (І.Франко до М.Павлика) [44,323]; “Зоставайтесь певним, *шановний пане Партицький*, у щирій повазі до Вас” (М.Лисенко до О.Партицького) [19,50]; “З дійсною повагою моєю до Вас, *шановний пане Микито*, зостаюся” (М.Лисенко до І.Микити) [19,84].

Офіційно-шанобливого відтінку надавали таким етикетно-ввічливим звертанням гонорифічні означення: “*Вельмиповажаний пане Франко*!” (А.Кримський до І.Франка) [16,22]; “*Високоповажаний пане Коцюбинський*!” (Л.Старицька до М.Коцюбинського) [23,428]; “*Вельмишановний пане Партицький*!” (М.Лисенко до О.Партицького) [19,50]; “*Високоповажаний пане Чайченку*!” (А.Кримський до Б.Грінченка) [16,42].

Дружні ж означення вносили в офіційну шанобливо-ввічливу звертальну формулу елемент приязні: “*Високоповажний і любий пане Коцюбинський*!” (Л.Старицька до М.Коцюбинського) [23,127]. Шанобливо-ввічливі гоноративи використовувалися і в етикетній ситуації згадування про відсутню особу: “*Високоповажаному пану Лотоцькому* прошу при нагоді ласкаво сказати…” (О.Кобилянська до В.Науменка) [11,428]; “… а також просимо і *вельмишановного пана Чернявського*…” (М.Старицький до М.Коцюбинського) [36,137].

Як справедливо зауважив ще В.Сімович, "в товариській мові інтелігенції кожного народу (від інтелігенції переходить вона й до інших шарів, головно, до міщан) є таки щось своє, своєрідне, щось, що відрізняє її товариську мову від товариської мови інших народів" [35,36]. Такою своєрідною рисою українського епістолярного етикету XIX – початку XX ст. було те, що в ньому при ввічливому звертанні *пане* прикладка могла бути виражена власним особовим ім'ям і назвою по батькові. Однак дехто із сучасних дослідників українського мовного етикету вважає, що "ім'я і по батькові як прикладка зі словом *пан* не поєднується, бо це не відповідає українським традиціям і нормам літературного мовлення" [33,104]. Прикладка-величання на ім'я та по батькові служила засобом створення шанобливої ввічливості: "Десь я думаю, ні з одним чоловіком і ні з яким письмом не було того, що мені було з Вами, *мій коханий пане Тарас Григор'євич*" (Г.Квітка-Основ'яненко до Т.Шевченка) [10,198]; "Радуюсь серцем, що Ви мене назвали другом, *високоповажаний пане Григоріє Павлович*!" (П.Куліш до Г.Галагана) [3,95]; "Високоповажаний Пане Якове Герасимовичу!" (П.Куліш до Я.Кухаренка) [3,169]. Такий шанобливо-ввічливий гоноратив іноді використовувався авторами листів і в ситуації згадування про відсутню особу: "Коли єсть *пан Пантелеймон Олександрович* в Петербурзі, то хай би був ласкав написав мені про вади моєї праці, коли вона не зовсім негодяща, щоб на другий раз я міг поправитись" (А.Свидницький до редактора журналу "Основа") [34,518]. У цій же етикетній ситуації гоноратив *пан* іноді поєднувався з трислівним офіційним іменуванням особи, що було виявом шанобливого ставлення до неї: "…нема тут у Москві такої людини, як, наприклад, у Петрограді *пан Опанас Григорович Сластьон*" (Д.Яворницький до М.Старицького) [24,66].

Крім прикладок-антропонімів, в епістолярію XIX – початку XX ст. звертання *пане* мало прикладки, виражені загальними іменниками. Так, часто в листах українських письменників, громадських і культурних діячів при гоноративі *пан* у ролі прикладки виступала власне українська етикетна лексема *добродій*, хоч, на думку проф. В.Сімовича, "народнє "добродій" – відтінок "пана" – галицькому інтелігентові й досі чуже, бо він його зараз "етимологізує", хоч і вживає постійно в розмові з панами, що їх фаху не знає – "пане-добродію" [35,38]. Чемне звертання *пане-добродію* уживалось переважно в епістолярних текстах у різних етикетних ситуаціях: "Даруйте, *пане добродію*, що Вас турбую…" (Ю.Федькович до М.Бучинського) [41,500]; "По сій мові бувайте, *пане добродію*, живі та здорові!" (О.Бодянський до Т.Шевченка) [25,28]; "За кого ж Ви мене приймаєте, *пане добродію*?" (Леся Українка до М.Павлика) [38,304]; "Ви, *пане добродію*, пишете дуже невиразно, і як читаєш Ваші рукописі, ледве бачучи, то вони дуже од того втрачають" (І.Нечуй-Левицький до М.Грушевського) [32,302]. Дружнього відтінку таким етикетно-ввічливим звертальним висловам надають означення *ласкавий, любий, дорогий*: "На всі тії подані праці можете числити з певністю, *ласкавий пане добродію*…" (О.Кобилянська до Василя Лукича) [11,269]; "*Любий пане добродію*!" (М.Коцюбинський до Л.Будая) [14,264]; "*Дорогий пане добродію*!" (М.Коцюбинський до Л.Гарматія) [14,401].

Про офіційно-ввічливий характер взаємин між адресантом і адресатом сигналізувало етикетне означення, виражене прикметником *шановний*: "*Шановний пане добродію мій*!" (М.Грушевський до І.Нечуя-Левицького) [27,32]; "*Шановний пане добродію*, беріть, будь ласка, з оповіданій, що собі бажаєте – маю тільки дякувать" (Марко Вовчок до В.Доманицького) [4,259]. Гонорифічні означення *високоповажаний, високоповажний, великоповажаний, вельмишановний* разом з прикладковим звертанням *пане-добродію* утворювали шанобливо-ввічливі формули, вживані здебільшого на початку листів, хоч такі вирази використовувалися і в епістолярних текстах: "*Вельмишановний пане-добродію*!" (П.Гулак-Артемовський до З.Доленги-Ходаковського) [6,211]; "*Високоповажаний Пане Добродію*" (Є.Ярошинська до І.Франка) [47,423]; "*Високоповажний пане добродію*!" (Марко Черемшина до О.Маковея) [45,358]; "Засилаю ж Вам, *високоповажаний пане добродію*, фотографію Михайла Старицького й його деякі дати життя" (М.Лисенко до Василя Лукича) [19,194]; "Сердечно вітаю Вас, *високоповажаний пане добродію*, і Вашу симпатичну родину в день великодних свят" (М.Коцюбинський до О.Волянського) [14,378]. Ефект шанобливої ввічливості посилювався, якщо до таких звертальних формул додавалася ще й прикладка, виражена власним ім'ям та назвою по батькові: "*Високошановний пане-добродію Михайло Михайловичу*!" (Панас Мирний до М.Коцюбинського) [30,486]; "*Високоповажаний пане добродію Єлисею Кипріяновичу*!" (І.Франко до Є.Тригубова) [44,337]. Якщо у ролі прикладки виступало прізвище адресанта, то шанобливо-ввічлива звертальна модель набувала відтінку офіційності: "*Високоповажний пане добродію Левицький*!" (М.Грушевський до І.Нечуя-Левицького) [27,28].

Характерною особливістю епістолярної спадщини східноукраїнських письменників, громадських і культурних діячів було те, що в їхніх листах переважно до адресатів Західної України вживалися етикетно-ввічливі конструкції, в яких звертання *пане* мало дві прикладки: препозитивну, виражену лексемою *добродій* та гонорифічним означенням, і постпозитивну, яка виражалась різними антропонімами: а) власним особовим ім'ям: "*Дорогий і вельмиповажний добродію пане Іване*!" (М.Старицький до І.Франка) [36,644]; "*Вельмишановний добродію пане Олексію*!" (М.Кропивницький до О.Коваленка) [17,537]; "*Вельмиповажаний добродію пане Іване*!" (М.Лисенко до І.Франка) [19,244]; "*Вельмишановний добродію пане Олексо*! Слід би додати ще й по батькові, та Ви про це ймення нічого не

пишете, а я – не знаю. Вибачте, що так коротко Вас іменую" (Панас Мирний до О.Коваленка) [30,524]; б) власним ім'ям і батьківським найменням: "*Високоповажний, в.шановний і коханий добродію, пане Пантелеймоне Александрович*!" (М.Старицький до П.Куліша) [36,534]; "*Високоповажаний добродію, пане Михайло Михайлович*!" (А.Дуляк до М.Коцюбинського) [2,179]; в) прізвищем: "*Високоповажний добродію пане Барвінський*!" (М.Лисенко до О.Барвінського) [19,103]; "*Вельмишановний добродію пане Шухевичу*!" (М.Лисенко до В.Шухевича) [19,134]; "*Високоповажний добродію пане Белею*!" (І.Нечуй-Левицький до І.Белея) [32,305]. В етикетній ситуації згадування про відсутню особу в ролі прикладки іноді використовувалось власне ім'я та прізвище: "Не сподіваючись, щоб лист мій застав *шановного добродія пана Олександра Барвінського* ві Львові, осміляюся непокоїти Вас, шановна пані…" (М.Лисенко до Є.Барвінської) [19,249].

Функцію прикладки в епістолярію XIX – початку XX ст. виконували також загальні іменники, які вказували на соціальний статус адресата (рід занять, вчений ступінь або звання). Як писав В.Сімович, іменування чоловіка за його фахом є західноєвропейською традицією, яка "засильно закоренилась у Галичині й на Буковині, щоб можна було цю товариську форму замінити іншою, дарма що вона наша. Та тільки життя криком кричить за те, щоб той західноєвропейський церемоніял якось спростити" [35,39].

Паралельні форми етикетно-ввічливих звертань *пане професоре* і *пане професор, пане докторе* і *пане доктор* уживалися переважно у текстах листів: "Будьте ласкаві, *пане доктор*, коли були би-сте прихильні моїй просьбі та не відмовили їй-переглянути переклад і єсли б було ще потрібно (се вже як Ви скажете, *пане доктор*) поробити деякі замітки до праці…" (О.Кобилянська до І.Франка) [11,435]; "Тільки ж прошу Вас, *пане доктор*, хоч як не любите писати листів, аби Ви зараз написали Лисенку лист…" (М.Грушевський до І.Франка) [27,86]; "Боюсь, щоби такі люде згодом не стали з ворогів Голови й ворогами Товариства та не шкодили тій справі, яку піднесли Ви, *Пане Професор*…" (В.Дорошенко до М.Грушевського) [28,253]; "…а тим часом ще раз дуже і дуже Вам, *Пане Професоре*, за ласкаву пораду дякую" (В.Липинський до М.Грушевського). Такі ввічливі гоноративи траплялися і в етикетних ситуаціях згадування про відсутню особу або передачі їй вітання, привіту, поклону: "Дуже жалували-сьмо, що *пан-доктор* не приїхав на той час до Чернівець" (О.Кобилянська до О.Франко) [11,382]; "…*пану доктору* кланяюсь низенько…" (О.Кобилянська до О.Франко) [11,384].

Відтінку приязні та сердечної прихильності надавали таким офіційно-ввічливим прикладковим звертанням дружні означення: "*Любий Пане Докторе*!" (П.Куліш до І.Пулюя) [3,230]; "*Вельми любий Пане Докторе*!" (П.Куліш до І.Пулюя) [3,236]; "*Коханий Пане Докторе*!" (П.Куліш до І.Пулюя) [3,226]; "*Дорогий пане професоре*!" І.Франко до Ф.Вовка) [44,274]; "Бувайте здорові, *дорогий пане професоре*!" (А.Кримський до О.Огоновського) [16,29]; "Бувайте здорові, *мій дорогий пане редакторе*!" (А.Кримський до Василя Лукича) [16,33]. Етикетні означення *шановний, поважний* вказували на офіційний характер стосунків між адресантом і адресатом: "*Поважаний пане редактор*!" (Є.Ярошинська до О.Маковея) [47,403]; "Ось, *шановний пане професоре*, більше-менше все, що я встиг надрукувати в протязі тих 3 1/2 років, коли я знайомий з галицькою літературою" (А.Кримський до О.Огоновського) [16,120].

При звертанні до осіб поважних, які були достойні великої поваги, адресанти часто послуговувалися гонорифічними означеннями, які, сполучаючись з прикладковими звертаннями, утворювали офіційні+шанобливо-ввічливі етикетні вирази: "*Високоповажаний пане после*!" (І.Франко до О.Барвінського) [44,172]; "*Високоповажані пане доктор*!" (В.Стефаник до І.Франка) [37,247]; "*Високоповажний пане редакторе*!" (Марко Черемшина до М.Павлика) [45,361]; "*Вельмиповажаний пане професоре*!" (А.Кримський до О.Огоновського) [16,29]; "*Вельмишановний пане раднику*!" (І.Франко до Ватрослава Ягича) [44,155]; "*Високоповажаний Пане Доктор*!" (М.Грушевський до І.Франка) [28,253]. Офіційно-шанобливі звертальні формули траплялися нерідко і в епістолярних текстах: "Мені надзвичайно було приємно одібрати Вашого щирого сердечного листа, у якому Ви, *високоповажаний пане професоре*, удалися до мене з проханням завітати до зеленої Буковини, у славне місто Чернівці" (М.Лисенко до С.Смаль-Стоцького) [19,382]; "Щиро та сердечно дякую Вам, *Вельмишановний Пане Професоре*, за обітницю прислати мені ці книжки" (В.Липинський до М.Грушевського) [28,303]; "Хочу Вас просити, *високоповажаний пане докторе*, чи не були б Ви ласкаві дозволити, щоб перша часть Вашої прегарної розвідки "Русько-українська література" увійшла як переднє слово до зібраних новел?" (О.Кобилянська до І.Франка) [11,435].

Отже, матеріали дослідження дають усі підстави стверджувати, що гоноратив *пан* є лексико-семантичним мікрополем епістолярної ввічливості XIX – початку XX ст., у якому виділяються ядро і периферія. Етикетна лексема *пан* становить центр ядра. До ядра відносимо етикетно-ввічливі звертання *панове*, звертальні моделі пан+антропонім (власне ім'я, прізвище, особове ім'я і назва по батькові); пан+загальний іменник (*пане добродію, пане професоре, пане редакторе*). На периферії даної польової структури перебували етикетні лексеми і форми *господин (господинове), пани, панич (паничі),* демінутиви (*паночко, пановько*, діалектне *панчик*); увічливі звертальні моделі *господин*+прізвище, псевдонім; *годний пане* (діалектне), *чесний пане (чесні панове*) (регіональне).

Функціонування лексеми *пан* в епістолярію мало свої особливості.

1. Чемна звертальна модель пан+прізвище в українському етикеті, на відміну від німецького, поєднувалася як з дружніми, так і шанобливими означеннями.
2. При ввічливому звертанні *пане* прикладка виражалась не лише прізвищем, власним ім'ям, але й особовим ім'ям та назвою по батькові.
3. У листах східноукраїнських авторів звертання *пане* нерідко могло мати одночасно дві прикладки: препозитивну, виражену лексемою *добродій* разом з етикетними означеннями, і постпозитивну, виражену різноманітними антропонімами (власним ім'ям, прізвищем, особовим ім'ям і назвою по батькові).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус М. Чарівні слова//Урок української.-2002.-№10.-С.36-38.
2. Богдан С.К. Чи здавна відомі українцям звертання пане, пані, панно? ("Гречна паннонько…")//Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність.-К.:Рідна мова,1998.-С.154-163.
3. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані.-Нью-Йорк-Торонто: Українська вільна Академія наук у США,1984.-326с.
4. Вовчок Марко Твори: У 7т.-Т.7,Кн.2: Листи.-К.:Наукова думка,1967.-423с.
5. Гребінка Є.П. Твори: У 3т.-Т.3: Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи.-К.:Наукова думка,1981.-С.593-598.
6. Гулак-Артемовський П.П. Твори. Вибрані листи.-К.: Дніпро,1964.-С.211-236.
7. Журавльова Н.М. Звертальні формули в обрядово-величальній народній поезії//Питання синтаксису української мови. Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції. До 100-річчя від дня народження Сергія Смеречинського. 19-20 березня 1993р.-Запоріжжя,1993.-С.82-84.
8. Журавльова Н.М. Про ввічливі звертання пані, пане у мові народної поезії//Актуальні проблеми синтаксису. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І.І.Слинька.-Чернівці:ЧДУ,1997.-С.111-112.
9. З архіву Сергія Єфремова. Листи Климента Квітки. Вступне слово і коментарі Тараса Філенка//Народна творчість та етнографія.-1994.-№2-3.-С.46-50.
10. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори: У 8т.-Т.8:Літературно-публіцистичні твори. Вибрані листи.-К.:Дніпро,1970.-С.198-200; 238-241; 264-266; 279.
11. Кобилянська О.Ю. Твори: У 5т.-Т.5:Статті та спогади. Автобіографії. Листи.-К.:Держ. вид-во худ. літ.,1963.-С.247-767.
12. Кобринська Н.І. Вибрані твори: Повісті та оповідання. Статті. Вибрані листи.-К.:Дніпро,1980.-С.390-439.
13. Коцюбинський М.М. Твори: У 6т.-Т.5:Листи (1886-1905).-К.: Вид-во АН УРСР,1961.-463с.
14. Коцюбинський М.М. Твори: У 6т.-Т.6:Листи (1906-1913).-К.: Вид-во АН УРСР,1962.-491с.
15. Кравченко Уляна Вибрані твори. Листи до Івана Франка.-К.:Держ. вид-во худ. літ.,1958.- С. 436-498.
16. Кримський А.Ю. Твори: У 5т.-Т.5,Кн.1:Листи (1890-1917).-К.:Наукова думка,1973.-547с.
17. Кропивницький М.Л. Твори: У 6т.-Т.6:Нариси та вірші. Автобіографічні матеріали. Листи.-К.:Держ. вид-во худ. літ.,1960.-С.241-572.
18. Крушельницька С.А. Спогади. Матеріали. Листування: У 2ч.-Матеріали. Листування.-К.:Музична Україна,1979.-С.183-447.
19. Лисенко М.В. Листи.-К.:Мистецтво,1964.-533с.
20. Листи до Михайла Коцюбинського.-Т.1:Айхельбергер-Гнатюк.-К.:Українські пропілеї,2002.-367с.
21. Листи до Михайла Коцюбинського.-Т.2:Горошовський-Іткін.-Ніжин,2002.-343с.
22. Листи до Михайла Коцюбинського.-Т.3.-Карманський-Мочульський.-Ніжин:Чернігівські обереги,2002.-479с.
23. Листи до Михайла Коцюбинського.-Т.4.-Науменко-Яновська.-Ніжин:Аспект-Поліграф,2003.-398с.
24. Листи до М.П.Старицького. Подав В.І.Олійник//Радянське літературознавство.-1970.-№10.-С.66-71.

25. Листи до Тараса Шевченка.-К.:Наукова думка,1993.-382с.
26. Листування В.Липинського.-Т.1.-К.:Смолоскип,2003.-960с.
27. Листування Михайла Грушевського.-Т.1.-К.-Нью-Йорк:УІТ,1997.-399с.
28. Листування Михайла Грушевського.-Т.2.-К.-Нью-Йорк:УІТ,2001.-412с.
29. Листування Пантелеймона Куліша з Євгеном Тимченком (1894-1895). Захаркін Степан. Вступна стаття, коментарі//Київська старовина.-1998.-№4.-С.94-104.
30. Мирний Панас Твори: У 5т.-Т.5:Драматичні твори. Листи.-К.:Держ. вид-во худ. літ.,1960.-С.429-530.
31. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості):Автореф. дис. … канд. філол. наук.-К.,1993.-22с.
32. Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів: У 10т.-Т.10:Біографічні матеріали. Статті та рецензії. Фольклорні записи. Листи.-К.:Наукова думка,1968.-С.253-504.
33. Радевич-Винницький Я.К. Етикет і культура спілкування.-Львів:Сполом,2001.-С.98-110.
34. Свидницький А.П. Оповідання. Нариси. Вірші. Фольклорно-етнографічні нариси та статті. Листи.-К.:Наукова думка,1985.С.518-574.
35. Сімович В.І. Наша товариська мова//Сімович В.І. Українське мовознавство. Розвідки й статті//Українські студії Оттавського університету.-1984.-№6.-С.36-46.
36. Старицький М.П. Твори: У 8т.-Т.8:Оповідання. Статті. Листи.-К.:Дніпро,1965.-С.431-751.
37. Стефаник В.С. Повне зібрання творів: У 3т.-Т.3:Листи.-К.:Вид-во АН УРСР,1954.-255с.
38. Українка Леся. Зібрання творів: У 12т.-Т.10:Листи (1876-1897).-К.:Наукова думка,1978.-542с.
39. Українка Леся. Зібрання творів: У 12т.-Т.12:Листи (1903-1913).-К.Наукова думка,1979.-694с.
40. Федькович Ю.А. Твори: У 2т.-Т.2:Повісті. Оповідання. Казки. Драматичні твори. Листи.-К.:Дніпро,1984.-С.343-426.
41. Федькович Ю.А. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Листи.-К.:Наукова думка,1985.-С.452-574.
42. Формановская Н.И., Соколова Х.П. Речевой этикет. Русско-немецкие соответствия. Справочник.-М.:Высшая школа,1989.-С.11.
43. Франко І.Я. Зібрання творів: У50 т.-Т.50:Листи (1895-1916).-К.Наукова думка,1986.-704с.
44. Черемшина Марко Новели. Посвяти Василеві Стефанику. Ранні твори. Переклади. Літературно-критичні виступи. Спогади. Автобіографія. Листи.-К.:Наукова думка,1987.-С.356-444.
45. Шашкевич М.С., Вагилевич І.М., Головацький Я.Ф. Твори.-К.:Дніпро,1982.-367с.
46. Ярошинська Є.І. Твори: Оповідання. Статті. Листи.-К.:Дніпро,1968.-С.369-467.

УДК 821.161.2Т- 4.08

АНАЛІЗ СТИЛЬОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НОВЕЛ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (НА ПРИКЛАДІ НОВЕЛИ “ ДЕРЕВІЙ “)

Звягіна Г.О., пошукач

Запорізький національний технічний університет

У статті розглядаються стильові особливості новели Григора Тютюнника “Деревій“. Аналізуються лексика новели, тропи та синтаксис.

Ключові слова: новела, стиль, ритм прози

Звягина А.А. АНАЛИЗ СТИЛЕВЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ НОВЕЛ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА (НА ПРИМЕРЕ НОВЕЛЛЫ “ДЕРЕВИЙ“) / Запорожский национальный технический университет, Украина

В статье рассматриваются стилевые особенности новеллы Григора Тютюнника “Деревий“. Анализируются лексика новеллы, тропы и синтаксис.

Ключевые слова: новелла, стиль, ритм прозы

Zvyagina G.O. GRIGORY TUTUNNIK'S NOVEL PECULIARITIES (IN EXAMPLE OF NOVEL "DEREVY")/ Zaporizhzhya National Technical University, Ukraine
Stylistic peculiarities of Grigor Tutunnik's novel "Derevy" are considered in the article. The lexics of the novel, tropes, syntax are analised.
Key words: novel, style, rhythm of the prose

Сьогодні науковці тільки на підступах до усвідомлення природи, самобутньої краси таланту, глибинної суті художніх узагальнень Григора Тютюнника : робляться перші кроки осягнення складності, внутрішньої будови, структурної цілісності, особливостей стилю письменника.

Такий аспект, як функції художньої деталі у творчості Григора Тютюнника був досліджений зокрема Т.Авраховим , В.Святовець , В.Литвин ; функції народної пісні – М.Сулимою; лексико-фразеологічні діалектизми – А.Смирновою; функції опису природи – І.Сименчуком; стильові тенденції творчої манери – Р. Мовчан.

Автори дійшли висновку, що для творчої манери письменника характерна індивідуалізація мови героїв, багатство лексики, яскраві, експресивні деталі, виразні портретні характеристики, насиченість оповіді за повної відсутності авторських оцінок.

Однак достатньо стильові особливості новел Григора Тютюнника на сьогодні не досліджені, тому пропонована стаття є спробою дослідити стильові особливості новел на прикладі конкретної –"Дере - вій", виявити лексичні та синтаксичні особливості .

Для вивчення особливостей стилю письменника необхідне спостереження над текстом, над засобами й способами розгортання художнього оповідання. На думку В.Виноградова " естетично зумовлене вживання засобів мови знаходить своє вираження в композиційному розгортанні художнього твору ". Саме в композиції художнього твору динамічно розгортається відображення світу як зміна та чергування різних форм і типів мовлення, різних стилів, які синтезовані в образі автора [6, 80].

Така форма оповіді, як новела, за визначенням В.Лесина та О.Пулинець, це невеличкий розповідний твір про якусь незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом. Персонажами новели є люди, що потрапили в складні обставини. Автор приділяє увагу переживанням і настроям персонажів. Новелі властивий лаконізм, економність і влучність художніх засобів[10,230]). Саме тому новела є художнім дослідженням подій зовнішньо незначних, але тих, які мають вихід в глибинні, життєво важливі проце - си дійсності.

Уперше новела "Деревій" з'явилася в журналі "Вітчизна" (1968, № 7). Наступного, 1969 року, ця новела дала назву другій збірці оповідань. Багато праці вклав автор у новелу, довго шліфував та відгранював її, мов коштовний камінь. Мав цілковиту рацію В. Іваненко, стверджуючи, що "інтерпретація новел Григора Тютюнника – справа надзвичайної трудності, бо буквально кожен епізод, кожна фраза, кожне слово має в них своє місце, говорить багато" [5, 189].

Важливу роль в організації, інтеграції тексту, в ритмічному ладі новели відіграє наскрізне слово-сим-вол – деревій. Спочатку згадку про деревій знаходимо в списку Данила Коряка майже на початку новели. Далі пояснюється пристрасть Данила до деревія : "Змалечку чинбарував з батьком, то й звик, щоб у хаті міцним, колючим, як нашатир, дубовим настоєм пахло". Після прибуття Данила в сторожку він розкладає деревій у хаті. Новела закінчується запаховими відчуттями : пахне сонцем, ящиками з-під насіння та деревієм.

Символізує він любов до природи, людей, життя, це символ цілющості природи, до якої навертається увага людей [7, 23].

І з любов'ю виписаний образ Данила Коряка, який байдужий до розкошів і понад усе любить природу, щиро піклується нею. Філософія Коряка близька по духу до сковородинської: задовольняйся найменшим, віддаляйся від мирських знад, будь якнайближче до природи . Коряк близький авторові духовно. Він трошки іронізує над Данилом, але симпатизує простоті його життя, єдності з природою, душевному ладові. В образі Коряка й пасічника Прокіпка змальовані колоритні народні характери. З описом Данила пов'язано порівняння, яке викликає добру посмішку : "Сорочка на його плечах розіп'ята, мовби кроляча шкурка на граблищі", і чує Данил, "мов сова ". Калюжі разом з дружиною обходить, "як молоді круг аналоя".

Одним із ресурсів творення образної мови у новелі "Деревій" є епітет . З описом природи пов'язані і цікаві епітети, що викликають зорові та запахові відчуття : "тихі весняні повені, п'янкий дух розбухлої брості, прозоро-зелені шпичаки конвалій, соковиті, аж рипучі квіти, сріблястий відпар (так званий "кольоровий" епітет), сира погрібна пітьма".

Автор багато використовує пряму мову. За словами В. Шукшина: "Врешті-решт ми саме так і складаємо враження про людину – слухаючи її" [8, 130]. Мова героїв індивідуалізована, використана просторічна лексика : "лавошні, отамо, слабує, ружжо, цибає (йде), прошкують (йдуть), глядися, чимчикує,

примусія, обидився, пообижається, не здишеться, гопки вибивають (кілька останніх з мови Прокіпка)". Для характеристики зарозумілого Голови використані дієслова середнього роду : "постояло, похекало".

За твердженням багатьох учених, ритм художньої прози відіграє знач -ну роль у творчому процесі. У прозі є специфічний, відмінний від віршованого твору ритм, тут існує єдина закономірність членування мовлення на надфразні єдності, фрази, синтагми. На думку М. Гиршмана, "урегульованість руху, особлива струнκість у ньому – це є найелементарніший і найперший вияв ритму" [9, 17].

Частим прийомом створення ритмічності прози в новелі "Деревій" є вживання прямої мови та діалогів. Пряма мова характеризується неповними реченнями, що наближають новелу до реальної розмови. Часто такі речення починаються службовими частинами мови, наприклад "ну, еге ж, угу, атож, це, того ж, та, то, так-то".

У дослідженій новелі було виявлено 42 прості речення та 68 складних речень. І з них 12 простих ускладнених речень, 10 складносурядних, 22 складнопідрядні, 6 безсполучникових та 30 складних синтаксичних конструкцій. Отже, найбільша вага складних речень, а саме, складнопідрядних та складних синтаксичних конструкцій. Виявлено багато вставних конструкцій (в основному словосполучень) та вставлені конструкції. Така структура речень максимально наближає новелу до усної оповідки : "У затінках попід гінкою ліщиною (рибалки тут щоосені вудлища собі ріжуть) прозоро-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться, молоденька, ще не жалка.."

Часто інтонація "підхоплюється" однорідними членами речення : "На розсаднику ані душі, навіть слідів людських немає – неторкана земля. Тільки рівненькі кленочки, тополі, дубки, ясени до сонця пнуться та напружуються в бруньках.." Оповідь ця захоплює , викликає почуття співпереживання до героїв.

Неповторний ритмічний малюнок створює чергування простих, ускладнених та складних речень у довільній послідовності : "А в сторожці пахло сонцем, що цілий день угрівало долівку та стіни, сухими теплими ящиками з-під насіння та деревієм. І грудям дихалося легко, просторо, тільки щеміло там щось на самісінькому дні ..."

Характерною рисою є велика кількість складних синтаксичних конструкцій : " Коли сітка виставлена- зяє угорі діромаччям, тільки внизу ціла, залаштована сировою ниткою, Коряк повертається до сторожки, вимітає звідти прілі гриби, що проросли по кутках і під приміcткою ще восени, сушить, переколошкує сіно, розкладає на поличках своє начиння, але найприємніша йому робота – розперезати снопик деревію і ощадливо, по одній стеблині уквітчати ним стіни, низеньку стелю, холодні темні кутки, а тоді сісти на коритце, перекинуте догори дном, і дихати, дихати так розкішно, глибоко, що аж у грудях щем .."

Отже, особливості індивідуального стилю письменника тісно пов'язані із чітко окресленим колом проблем, мотивів . У новелі " Деревій " це наближення до природи – як синонім щастя. Письменник мовби каже: живи просто, в злагоді з душею та совістю. Мотив цей освітлений по-новому в його творчості.

Мова героїв майже завжди індивідуалізована, з синтаксичного погляду це досягається великою кількістю вставлених конструкцій, що наближає оповідача до читача. Всі ці компоненти тісно переплетені між собою, зцементовані певним стрижнем творчого процесу, що визначає і керує ними. Закономірно, що новели Григора Тютюнника є явищем незвичайним, але важливим в українській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Художній світ Григора Тютюнника// Мовчан Р. Українська література XX ст.- К., 1997.- 223 с.
2. Шевченко Г. " Вічна загадка любові "(Із спостережень над новелістикою Григора Тютюнника)// Радянське літературознавство.- 1981.-№7.-С.42.
3. Гримич Г.М. Оповідь у сучасній новелі(на прикладі новел Григора Тютюнника)// Мовознавство.- 1971.- №2.- С. 28.
4. Іванишин В. Запах деревію. Спостереження над прозою Григора Тютюнника//Дніпро. - 1970.- №8.-С.34.
5. Иваненко В. Вечная загадка любви // Звезда.- 1982.- №5.- С.15.
6. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика .- М, 1963.- С.80.
7. Ротач П. До висоти шедевру// Українська мова та література в школі, 1989.- №4.-С.17.
8. Папаева В.И. Композиционно-речевая структура рассказа В.Шукшина " Горе" // Стилистика художественной литературы.- М., 1982.- С.128-135.
9. Гиршман М.М. Ритм художественной прозы.- М., 1982.- С.17.
10. Лесин В, Пулинець О. Словник літературознавчих термінів.- К., 1971.

УДК 81’276.634

ПРО ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СТАТУС ЗАГАЛЬНОВЖИВАНОЇ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Зотова В.П., к.філол.н., начальник навчально-методичного відділу

Запорізький юридичний інститут МВС України

Досліджуються процеси термінологізації загальновживаної лексики у професійній сфері її функціонування, аналізується вплив понятійного апарату галузі права на способи термінологічної номінації.

Ключові слова: юридична лінгвістика, термінологія, семантизація.

Зотова В.П. О ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОМ СТАТУСЕ ОБЩЕУПОТРЕБИТЕЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ В КОНТЕКСТЕ ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ / Запорожский юридический институт МВД Украины.

Исследуются процессы терминологизации общеупотребительной лексики в профессиональной сфере ее функционирования, анализируется влияние понятийного аппарата отрасли права на способы терминологической номинации.

Ключевые слова: юридическая лингвистики, терминология, семантизация.

Zotova V. P. ON TERMINOLOGICAL STATUS OF WORDS IN CURRENT USAGE IN THE CONTEXT OF LEGAL LINGUISTICS / Zaporozhya Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The processes of changing words in current usage and obtaining characteristics of terms and their functioning in the special (professional) sphere are investigated. The influence of conceptual apparatus of the branch of law on the ways of terminological nomination is analysed.

Key words: legal linguistics, terminology, semantics.

На тлі еволюціонування наукової думки спостерігається трансформація власне лінгвістичних проблем у нових умовах: органічний розвиток мови, що екстраполюється в різні комунікативні сфери громадського і наукового життя, у тому числі в юридичну сферу.

Донедавна мова юридичних документів, як і кожна мова професійного спрямування, була виключно об’єктом термінознавства, яке вивчає терміносистеми окремих галузей науки у двох аспектах: нормативному і дескриптивному.

У межах нормативного підходу були сформульовані вимоги до терміна (однозначність, точність, системність, відсутність синонімів та інші), одним з найперших авторів яких вважається Д.С.Лотте [1]. Прихильники ж дескриптивного підходу стверджують, що функцію терміна спроможне виконувати будь-яке слово і що терміни – це не особливі слова, а лише слова, які виконують особливу функцію [2].

Чисельні дослідження проблем, пов’язаних з особливостями функціонування термінів, засвідчили, що термінами можуть бути як окремі слова (лексеми), так і словосполучення, абревіатури, символи та їх комбінації за умови співвіднесення таких номінативних одиниць зі спеціальним поняттям. Згідно з цією точкою зору, функцію номінації спеціального поняття можуть виконувати не лише спеціальні лексичні одиниці (терміни), а й загальновживані слова і словосполучення [3-5].

Проведений нами аналіз свідчить, що у вітчизняній і закордонній науці чимало зроблено в царині розробки проблем, пов’язаних з лінгвістичним забезпеченням розвитку правознавства й удосконаленням законодавчої та юридичної практики, що дозволило говорити про виникнення юридичної лінгвістики як окремої науки на межі права і лінгвістики. Свідченням цього є наукові праці, опубліковані як в Україні, так і за її межами [6-14].

Якщо термінознавство, вивчаючи мову професійного спілкування правників, перш за все аналізує мовно-правові явища з позицій лінгвістики, їх детермінацію власне мовними чинниками, що мають вторинний характер по відношенню до реалій життя, то юридична лінгвістика, досліджуючи феномен “право і мова”, розглядає сукупність існуючих юридичних законів і традицій, юридичну лексику як систему значною мірою умовну стосовно загальновживаної мови, як систему, що прагне до автономії від неї [15,12].

Юридична лінгвістика, спираючись на доробки теоретиків права і значні досягнення термінознавців, поставила питання прикладного аспекту - дослідження значення мови у законотворчій діяльності.

Особливістю будь-якого функціонального стилю української літературної мови є загальновживана лексика. Однак під упливом екстралінгвістичних факторів вона змінює власне лінгвістичні характеристики як на рівні парадигматики, так і синтагматичних відносин, що не завжди знаходить адекватне відображення у мові законів і нормативно-правових актів.

Пропонована стаття, присвячена дослідженню термінологічного статусу, якого набувають загальновживані лексичні одиниці у сфері їхнього функціонування, виконана на лексичному матеріалі, представленому у Сімейному кодексі України.

Сімейний кодекс України (далі – СК), в якому дістали закріплення деякі нові положення, пов'язані з регулюванням сімейних відносин, набрав чинності з 1 січня 2004 року [16]. Аналіз теоретичних аспектів сімейного права і практики його застосування, правильне й однозначне застосування норм СК неможливі без з'ясування понятійного апарату, що знаходить своє відображення на рівні номінативних одиниць різного ступеня термінологічності. У ньому викладені основні положення, які мають принципове значення для правового регулювання відносин, що виникають зі шлюбу, споріднення, усиновлення та взяття дітей на виховання; приділено увагу правовому статусу дитини, закріплено принципи регулювання сімейних відносин в Україні; розкрито значення основних понять і/або наведено дефініції термінів: *сім'я, шлюб, шлюбний вік, недійсний шлюб, неукладений шлюб, дитина, малолітня дитина, неповнолітня дитина, рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра, опіка, піклування, непрацездатна особа, усиновлення, патронатний вихователь; майно, що є особистою приватною власністю дружини, чоловіка*.

Стратифікація лексичного масиву СК, здійснена за типовою методикою, дала змогу визначити прошарки загальновживаної, загальнонаукової, термінологічної лексики. Якщо формування корпусу загальновживаних (*почуття, любов, повага, взаємодопомога*), а також загальнонаукових слів (*положення, засади, зміст, мета, забезпечення*) і окремих термінів (*закон, кодекс, нормативно-правові акти, особисті майнові права*) не викликає сумніву, то, наприклад, слова *батьки, подружжя, падчерка, пасинок, родичі,* якими оперує законодавець, потребують семантичного аналізу.

Ключовим питанням, розв'язуваним при дослідженні спеціальної лексики правничого спрямування, стало виділення термінологічних одиниць з тексту.

Визначальна роль у стратифікації лексики належить семантичному критерію. Якщо лексичні одиниці номінують професійні поняття, що спричиняє обмеження сфери їхнього функціонування, то такі лексичні одиниці виділяються з тексту як спеціальні, маючи при цьому різні ступені термінологічності.

Сфера фіксації (словники) сучасної української мови дає таке визначення лексеми *дитина*: Дитина, -и, *ж.* (*мн.* діти, -ей) 1. Маленька дівчинка або маленький хлопчик. *У порівн. // *перен.* Про наївну, недосвідчену людину. 2. Син або дочка незалежно від віку. *Образно. 3. *чого, перен.* Той або те, що успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища і т. ін. [17,224]. Однак у досліджуваній галузі права термін *дитина* виступає тільки на позначення особи у віці до вісімнадцяти років (ст. 6 СК). Крім того, як номінативна одиниця спеціальної лексики (на відміну від загальновживаної) термін *дитина* не має конототивних нашарувань.

Наведемо ще один приклад. У статті 3 СК вперше в законодавстві України зроблено спробу дати нормативне визначення поняття "сім'я". Для різних галузей права воно є єдиним, незважаючи на те, що поняття "член сім'ї" у кожній галузі відображає притаманну їй специфіку. У зазначеній статті викладені ознаки сім'ї та природні підстави її виникнення: вона визначає сім'ю як первинний та основний осередок суспільства і вказує на такі її ознаки, як спільне проживання осіб, котрі пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки. Таким чином, у ній розкривається значення поняття "сім'я" в юридичному розумінні, що дає підстави говорити про лексему на позначення цього поняття як про термін.

Слід зазначити, що в юридичній літературі розрізняють поняття сім'ї в соціологічному (*сім'я — це історично визначена організована соціальна спільність, заснована на шлюбі та кровному спорідненні (або лише на шлюбі чи лише на кровному спорідненні), усиновленні та взятті дітей на виховання, характерними рисами якої є спільне життя членів сім'ї, взаємна моральна та матеріальна підтримка та спільне виховання ними одне одного, насамперед підростаючого покоління)* та юридичному *(сім'я - історично визначена організована соціальна спільність, пов'язана взаємними правами та обов'язками, які випливають зі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, взяття дітей на виховання*) розумінні [18,12]. Однак на відміну від сім'ї в юридичному розумінні, як вже зазначалося, характерне те, що її члени пов'язані взаємними правами та обов'язками. Водночас, сімейні права та обов'язки можуть існувати не лише між членами однієї сім'ї, а й між окремими членами різних сімей. Так, згідно зі ст. 264 СК дорослі діти, які створили власні сім'ї, мають певні обов'язки перед своїми батьками, неповнолітніми братами та сестрами, які проживають в інших сім'ях, або відповідно до ст. 271 СК утримувати непрацездатних родичів та інших осіб, з якими проживали не менш як п'ять років.

За наявності основного (змістовного) аналізу одиниць тексту з точки зору цілісності їхнього значення, існують формально-логічні критерії визначення термінів, які виступають як допоміжні.

Спираючись на розроблену Б.М.Головіним і Р.Ю.Кобріним методику логічних теорем [19,66-67], для вичленовування термінологічних одиниць з тексту СК ми керувалися наступними постулатами: якщо

одиниця мови, що позначає родове поняття, - термін, то і всі одиниці мови, що позначають відповідні видові поняття, - також терміни; якщо одиниця мови, що позначає щось ціле, деяку складну систему, - термін, то і всі одиниці мови, що позначають частини цілого, сторони, елементи і відносини структури, - теж терміни.

Крім того, щоб правильно зорієнтуватися в доборі термінів, необхідно враховувати, що кожний з них - компонент якоїсь наукової системи. Лексична одиниця, що є терміном, неодмінно посідає чи повинна посідати своє місце в лінійній, ієрархічній або тезаурусній науковій системі. Лише за допомогою орієнтирів наукової класифікації з повною вірогідністю вдається обмежити склад спеціальної лексики на тлі нетермінологічної.

Так, значну частку лексичного масиву (54 одиниці), представленого у СК, складають назви осіб, що утворюють семантичне поле, а саме: *баба, батько, брат, вихователь, відповідач, відчужувач, вітчим, внук, годувальник, громадяни, дитина, дід, дружина, дядько, жінка, зародок, іноземець, керівник, людина, мати (матір), мачуха, наречена, наречений, нащадок, неповнолітній, нотаріус, одержувач, опікун, особа, падчерка, пасинок, піклувальник, платник, племінник, племінниця, подружжя, позивач, прабаба, правнуки, прадід, працівник, представник, президент, прокурор, родичі, сестра, спадкоємці, сторона (у значенні "особа"), тітка, усиновлений, усиновлювач, учасник, член (сім'ї), чоловік.*

Основним параметром семантичного поля є наявність інтегральної семантичної ознаки, яка об'єднує всі одиниці поля і виражається лексемою з узагальнюючим значенням – архілексемою (у нашому випадку – ознака "назви осіб") і наявність диференційних ознак, за якими одиниці поля відрізняються одна від одної.

Розглядуване нами семантичне поле характеризується наявністю семантичних кореляцій між словами, що його складають; системним характером цих кореляцій; взаємозалежністю та взаємовизначеністю лексичних одиниць; взаємним зв'язком з іншими полями у межах усієї лексичної системи мови.

Інтегральні семантичні ознаки за певних умов можуть виступати як диференційні. Наприклад, ознака "рідство осіб", яка об'єднує лексеми *баба, батько, брат, внук, дід, дядько, мати* виступає диференційною за наявності семантичних полів з іншими інтегральними ознаками, наприклад, "громадянство" (*громадянин України, особа без громадянства, іноземець*), "учасник (сторона) судового процесу" *(відповідач, позивач, представник, третя сторона)* тощо.

За ознакою „правовий статус" (обсяг правоздатності, дієздатності особи та сукупність її суб'єктивних прав і обов'язків), яка є визначальною у процесі регулювання правовідносин СК, ми виділяємо семантичне поле термінів: *подружжя, батьки, діти, усиновлювач, усиновлені, мати, батько, дід, баба, онук, онучка, прадід, прабаба, правнук, правнучка, рідні брати і сестри, мачуха, вітчим, пасинок, падчерка, опікун, піклувальник; дитина, над якою встановлено опіку або піклування; особа, яка уклала договір про патронат*; *дитина, передана у сім'ю патронатного вихователя.*

Крім того, сімейні правовідносини існують і між колишніми членами сім'ї, наприклад, між подружжям, яке розірвало шлюб, або між вітчимом, мачухою та пасинком, падчеркою, які багато років не живуть однією сім'єю. За цією ознакою можна виділити, наприклад, терміни *колишній чоловік, колишня дружина*, тому що розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу, наприклад, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або протягом одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу (ч. 2 ст. 76).

Однак СК не регулює сімейні відносини між *двоюрідними братами* та *сестрами*, *тіткою, дядьком* і *племінницею*, *племінником* та між *іншими родичами за походженням*, тому зазначені лексичні одиниці не можна вважати термінами.

У процесі семантичного аналізу одиниць тексту СК з точки зору цілісності їхнього значення, відповідності понятійному змісту конкретної галузі права надзвичайної ваги набуває параметр так званого юридичного часу, наявний у термінах, а у семантиці загальновживаних слів відсутній.

Спочатку про слова *строк* і *термін*, які у загальнолітературній мові виступають абсолютними синонімами (дублетами) [20].

У СК названі лексеми є термінами, які номінують нетотожні поняття і тому їхня семантика не співпадає, що знаходить своє вираження у дефініціях.

Строки, встановлені в СК, обчислюються відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК) [21]. Згідно зі ст. 251 ЦК *строк - це певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення*. Водночас у цій же статті закріплене поняття *терміну як певного моменту в часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення*. Відповідно до ст. 252 ЦК строк визначається роками,

місяцями, тижнями, днями або годинами, а термін - календарною датою або вказівкою на подію, яка має неминуче настати. Згідно зі ст. 253 ЦК перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок. Відповідно до ст. 254 ЦК строк, що визначений роками, спливає у відповідні місяць та число останнього року строку, а строк, що визначений місяцями, - у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, визначеного місяцем, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа (наприклад, на 30 лютого), строк спливає в останній день цього місяця. Якщо останній день строку припадає на вихідний, святковий або інший неробочий день, що визначений згідно з законом у місці вчинення певної дії, днем закінчення строку є перший за ним робочий день.

Треба зазначити, що не всі наведені вище положення ЦК можуть застосовуватися до обчислення строків, закріплених в СК. Так, в останньому відсутні строки, які обчислюються днями, тижнями, кварталами. В СК строки обчислюються місяцями, наприклад, строк реєстрації шлюбу (ст. 32) і його розірвання (ч. 2 ст. 106), роками (ч. 4 ст. 76, ч. 2 ст. 110).

Крім того, в СК зафіксовані строки, пов’язані з досягненням особою певного віку, що знаходить своє відображення не лише у нормах права, а й в процесі термінологічної номінації.

Повернемось до лексеми „дитина” як термінологічної одиниці. У ч. 1 ст. 6 СК зазначається, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Частина 2 залежно від віку розрізняє *малолітніх* (до 14 років) та *неповнолітніх* (у віці від 14 до 18 років) *дітей*.

За цією ж ознакою правового статусу виділяють терміни *дитина, яка досягла семи років - дитина, яка не досягла семи років; дитина, яка досягла десяти років - дитина, яка не досягла десяти років; дитина, яка досягла чотирнадцяти років - дитина, яка не досягла чотирнадцяти років.* Наприклад, місце проживання *дитини, яка не досягла десятирічного віку*, визначається за згодою батьків (ч. 1 ст. 160), а місце проживання *дитини, яка досягла десяти років*, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини (ч. 2 ст. 160). Отже, у першому випадку батьківські права та обов'язки реалізуються шляхом вчинення юридичних дій безпосередньо батьками, у другому - батьками і самою дитиною.

Розкриваючи поняття особистих немайнових прав і обов’язків батьків і дітей, СК визначає, що у разі зміни прізвища обома батьками змінюється прізвище *дитини, яка не досягла семи років* (ч.1 ст.148); у разі зміни прізвища обома батьками прізвище *дитини, яка досягла семи років*, змінюється за її згодою (ч.2 ст.148). Також за згодою *дитини, яка досягла чотирнадцяти років*, змінюється її по батькові за умови, якщо батько змінив своє ім’я (ч. 1 ст. 149). Крім того, дитина, як і *кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років*, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ч.1 ст.18).

Оговорюючи умови влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, СК визначає: якщо усиновлюється *дитина, яка не досягла семи років*, службові особи зобов’язані вжити заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини (ч.3 ст.227), а якщо усиновлюється *дитина, яка досягла семи років*, то для запису усиновлювача матір’ю, батьком потрібна згода дитини, тобто таємниці усиновлення не існує (ч.2 ст.229).

Виходячи з того, що відтворюваність виступає функціональною характеристикою мовної одиниці, яка повторюється в тексті, можна говорити і про статистичний критерій як ознаку наведених вище термінологічних словосполучень.

Термінологічним словосполученням номінативного типу притаманна повторюваність із чіткою фіксацією компонентів. наприклад: *особа, дієздатність якої обмежена; особа, яка визнана недієздатною; особа, з якою проживає дитина; особа, позбавлена батьківських прав; особа, яка була визнана безвісно відсутньою; особа, яка відмовилася від шлюбу; особа, яка досягла шлюбного віку.*

Однак сфера функціонування, виступаючи екстралінгвістичним фактором, впливає на цей процес за умови незмінності семантики самої номінативної одиниці, тому зустрічаємо варіанти: *двоюрідні брат і сестра/двоюрідні брат та сестра; дитина, яка є громадянином України, але проживає за межами України/дитина, яка є громадянином України, але проживає за її межами; мати, батько, позбавлені батьківських прав/мати, батько, які позбавлені батьківських прав; неповнолітній/неповнолітня дитина; особи, які подали заяву на реєстрацію шлюбу/особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу; особи, які мають право звернутися з позовом до суду/особи, які мають право на звернення до суду з позовом; той із батьків, хто проживає окремо від дитини/той із батьків, хто проживає окремо від неї/той із батьків, хто проживає окремо; усиновлена дитина/усиновлена особа.*

Термінологічні одиниці *недійсність шлюбу* і *недійсний шлюб* також є варіантними, у той же час словосполучення *шлюб, який є недійсним* (ст. 39), *шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду* (ст. 40) і *шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду* (ст. 41) виступають не як тотожні номінативні одиниці, тому що містять неоднакові підстави для визнання недійсності шлюбу.

Номінативні одиниці термінологічного типу спроможні вступати у лексико-семантичні відношення антонімічного (*позивач - відповідач, батьки - діти, особи, які перебувають у шлюбі між собою – особи, шлюб між якими було розірвано; подружжя, яке має дітей - подружжя, яке не має дітей; дитина, батьки якої перебувають у шлюбі між собою - дитина, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою; дитина, яка досягла семи років - дитина, яка не досягла семи років)* або синонімічного типу (*неповнолітня дитина = дитина, яка досягла чотирнадцяти років).* Для термінологічної одиниці *учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років* синонімами є словосполучення із опорними словами *подружжя, мати та батько, дитина, онук і онучка, правнук і правнучка, рідні брати та сестри, пасинок і падчерка* як такі, що виступають видовими стосовно родової знаки „учасник сімейних відносин".

Явище омонімії спостерігаємо на прикладі термінів *член сім'ї, спадкоємці, близькі родичі*, які у різних галузях права (кримінальному, цивільному, сімейному) дефінуються за різними ознаками.

Багатокомпонентні термінологічні словосполучення умовно можна поділити на дві групи. До першої належать словосполучення із кількістю складових від двох до чотирьох, наприклад, *заінтересована сторона, недієздатна особа; платник аліментів; особа без громадянства, родичі за походженням; відчужувач нерухомого майна, акти цивільного стану, опікун недієздатної особи; непрацездатні члени сім'ї, законний представник дитини; рідні брат і сестра, повнорідні брат і сестра, неповнорідні брат і сестра; право на таємницю особистого життя*, які зазвичай мають дефініції.

Другу складають словосполучення із кількістю компонентів більшою за чотири та чітко визначеною структурою: пояснюване слово + пояснювальний зворот, який має власну типологію лексико-морфологічного оформлення: а) *дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав; дитина, над батьками якої встановлено опіку або піклування; дитина, над якою встановлено опіку або піклування; б) жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою; жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; жінка, яка вважає себе матір'ю дитини; жінка, яка записана матір'ю дитини; в) той з батьків, з кого присуджено стягнення аліментів на дитину; той з батьків, хто є неповнолітнім; той з батьків, хто позбавлений батьківських прав; той з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід; той з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги; той з подружжя, хто визнаний недієздатним.* Розглядувані фразеологічні словосполучення за змістовною ознакою належать до термінологічних, тому що СК розрізняє правовий статус, наприклад, *жінки, яка вважає себе матір'ю дитини* і *жінки, яка записана матір'ю дитини.* Перша, згідно зі ст.139 СК, може оспорити своє материнство, а друга має право пред'явити позов до жінки, яка записана матір'ю дитини, про визнання свого материнства.

Можна говорити і про термінологічний статус словосполучень *жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою*, бо на цих осіб поширюються права подружжя по утриманню (глава 9 СК), і *жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою*, тому що на них поширюються права спільної сумісної власності подружжя (глава 8 СК).

Необхідно зазначити, що особливість досліджуваних багатокомпонентних термінологічних словосполучень полягає також у відсутності дефініції як обов'язкової ознаки терміна, тому що їхнє значення частково або повністю (абсолютно) вмотивоване власними значущими компонентами.

Таким чином, проведений аналіз особливостей трансформації семантики загальновживаних слів у правничій сфері їхнього функціонування свідчить, що, по-перше, закріплення за мовними одиницями термінологічних значень викликає певний резонанс на семантичному рівні лексики загального вжитку, оскільки значення окремих мовних знаків формуються з допомогою наукової інформації; по-друге, понятійна система галузі права детермінує зміни на лексико-семантичному рівні у бік жорсткішої унормованості та кодифікації. Крім того, особливості лексичного масиву у мовно-правовому просторі передбачають урахування результатів упливу двох детермінант мовних норм (системної і функціональної), що потребує комплексного підходу до юридичної регламентації: не лише з боку мови, але і з боку права. На користь цього свідчить існуюча система законів і юридичної практики, а також необхідність у зв'язку з цим уточнення складних закономірностей самої мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики.- М.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1961. – С.15-16, 72-79.
2. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Сб.статей по языкознанию / Под ред. М.В.Сергиевского, Д.Н.Ушакова, Р.О.Шор: Тр. Московского института истории, философии и литературы.- М.,1939.- Т. V.- С.3-54.
3. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 245 с.
4. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

5. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.

6. Губаева Т.В., Малков В.П. Словесность в юриспруденции как учебная дисциплина // Государство и право. - 1996 . - N 12. - С. 108-116.

7. Губаева Т.В., Малков В.П. Государственный язык и его правовой статус // Государство и право. - 1999. - № 7. - С. 5-13.

8. Как готовить законопроекты // Журнал российского права. - 1998. - № 4-5. - С. 197-203.

9. Прадід Ю.Ф. Вступ до юридичної лінгвістики: Навчальний посібник / За ред. чл.-кор. АПрН України Ярмиша О.Н. – Сімферополь: Доля, 2002. – 104 с.

10. Черноморец А.Е. Логико-лингвистический аспект теории права собственности // Государство и право. – 1993. - N 11. - С. 13-23.

11. Юрислингвистика-2: русский язык в его естественном и юридическом бытии: Межвуз. сб. науч. тр. / Под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2000. – 272 с.

12. Юрислингвистика-3: проблемы юрислингвистической экспертизы: Межвуз. сб. науч. тр. / Под ред. Н.Д. Голева. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2002. – 262 с.

13. Ярмиш Н.М. Використання методу лінгвістичної інтуїції для встановлення причинного зв'язку у кримінальному праві // Вісник Запорізького юридичного інституту. - 2003. - №2. – С.255-263.

14. Ярмыш Н.Н. Филологический аспект познания причинной связи как одного из признаков объективной стороны состава преступления // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. - 2003. - № 3(12). - С.216-222.

15. Голев Н.Д. Юридический аспект языка в лингвистическом отношении // Юрислингвистика-1: Проблемы и перспективы. – Барнаул: Изд-во АГУ, 1999. - С. 11-58.

16. Сімейний кодекс України. – Х.: ТОВ "Одіссей", 2002. – 104 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.

18. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / За ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2003. – С.12.

19. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах.- М.: Высшая школа, 1987.- 104 с.

20. Деркач П.М. Короткий словник синонімів української мови. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – 208 с.

21. Цивільний кодекс України. – К.: Атіка, 2003. – 416 с.

УДК 81'373.611:784.4

СЛОВОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНОПІСЕННИХ ОЦІННИХ НАЗВ ОСІБ

Левадна Н.І., асистент

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті визначається роль словотвірних засобів у формуванні оцінної семантики слів, що вживаються в українських народних піснях для оцінного найменування осіб.

Ключові слова: народнопісенні оцінні назви осіб, оцінність, словотвірна структура слова, суфікси суб'єктивної оцінки, відад'єктивні назви осіб, відсубстантивні назви осіб.

Левадная Н.И. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАРОДНОПЕСЕННЫХ ОЦЕНОЧНЫХ НАЗВАНИЙ ЛИЦ / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина.

В статье определяется роль словообразовательных средств в формировании оценочной семантики слов, которые используются в украинских народных песнях для оценочного наименования лиц.

Ключевые слова: народнопесенные оценочные названия лиц, оценочность, словообразовательная структура слова, суффиксы субъективной оценки, отадъективные названия лиц, отсубстантивные названия лиц.

Levadna N.I. WORD FORMING PECULIARITIES OF FOLK-SONG ESTIMATING NAMES OF PERSONS / Melitopol state Pedagogical University, Ukraine.

In the article the role of word-forming means in formation of estimating semantics of a word is defined.

Key words: folk-song estimating names of persons, estimation, word-forming structure of a word, suffixes of subjective estimation, derivative adjective names of persons, derivative substantive names of persons.

Народнопісенні оцінні назви осіб становлять інтерес не тільки з погляду семантики, а й з погляду своєї словотвірної структури. З'ясування способів творення оцінних лексем із предметною семантикою є необхідним, адже основну масу цих народнопісенних лексем утворюють саме похідні форми слів. Крім того, у багатьох випадках народнопісенні іменники набувають здатності виражати оцінне значення тільки завдяки наявності в їхній структурі оцінних суфіксів.

Висвітленню питання словотворення так званих емоційно-оцінних іменників із позитивним/негативним значенням присвячена достатня кількість наукових праць, але спеціальні дослідження словотворчих особливостей фольклорних, зокрема народнопісенних, оцінних назв осіб в українському мовознавстві майже відсутні. Слід відзначити дослідження С.Я.Єрмоленко [1], Н.М.Журавльової [2; 3], Р.М.Римар [4], у яких разом з іншими аспектами фольклорної лексики розглядається й словотворчий, проте народнопісенні оцінні назви осіб не виступають тут окремим об'єктом дослідження.

У цій статті ми ставимо завдання з'ясувати, як словотвірні структури народнопісенних назв осіб пов'язані з вираженням оцінних коннотацій, які словотвірні засоби виступають одночасно й засобами формування оцінного значення слова.

Українська народна пісня традиційно вважається джерелом проникнення в літературну мову емоційно-оцінних суфіксальних дериватів. Тексти народних пісень буквально насичені такими утвореннями, вони є однією зі специфічних рис народнопісенних творів.

З огляду на досліджуваний матеріал можемо зауважити, що найбільш продуктивним засобом творення оцінних назв осіб у народнопісенній мові є суфікси суб'єктивної оцінки. До них належать суфікси на позначення здрібнілості, пестливості, позитивної суб'єктивної оцінки, а також суфікси збільшеності, згрубілості, негативної суб'єктивної оцінки. Вони можуть приєднуватися як до основ (або кореневих морфем), які вже самі по собі є оцінними, так і до нейтральнооцінних основ (або кореневих морфем). Значний корпус лексем складають народнопісенні назви осіб, у яких оцінне значення створюється суфіксами і не залежить від оцінного потенціалу кореневих морфем. Отже, саме суфікси вносять оцінний компонент у лексичне значення таких похідних слів.

До суфіксів, що виконують власне оцінну функцію, приєднуючись до кореня (або основи) з нейтральнооцінною семантикою, належать:

-еньк-: *батенько, доненька, козаченько, подруженька, свекрушенька, тестенько, тещенька*. Наприклад: „Ой давно, давно у ***батенька*** була, Уже ж моя доріженька терном заросла" („Ой давно, давно у батенька була", РПЛ, 49); „Чого стоїш, моя ***доненько***? Чому не йдеш та додомоньку? Чи травиця ноги спутала, Або роса очі вибила?" („Іще сонце не заходило", РПЛ, 36); „Ой зіронька зійшла, усе поле да й освітила, А дівчина вийшла – ***козаченька*** звеселила" („Ой зійди, зійди ти, зірочко та й вечірняя!", РПЛ, 356); „Текли річки да все кривавії Просто, просто до ***тестенька*** в сіни" („Ой летів сокіл да високо з орлами", РПЛ, 113);

-оньк-: *дитинонька, дівчинонька, дружинонька, кумонька, сестронька, сирітонька, сусідонька, татонько*. Наприклад: „Ой бодай ти, ***дівчинонько***, Того не діждала, Ой щоб моя пшениченька В полі зимувала" („Обіщався селянин міщаночку взяти", РПЛ, 78); „Прийшов я , став роззуватись; Ніхто не почув, як старая мати: „Гріх, ***синоньку***, в неділоньку пити..." („Вийду я на двір білими ніженьками", РПЛ, 220); „Нема ж цвіту білішого Та над ожиноньку, Нема в світі вірнішого Та над ***дружиноньку***" („Віє вітер на долину", РПЛ, 111); „Ой просить він рятунку: „Рятуй мене, ***сестронько***, Молод козак потопає!" („По сім боці Дунаю, РПЛ, 166); „Ой чи жаль тобі ***татонька*** свого, Чи подвір'ячка його?" („Летять галочки у три рядочки", УНП-2, 249);

-очк-: *дитиночка, дівчиночка, невісточко, паняночка, таточко*. Наприклад: „А-а, люлечки! Шовковії вервечки, Золотії бильця, Срібні колокільця, Мальована колисочка, - Засни, мала ***дитиночка***!" („А-а, люлечки!", РПЛ-1, 3-4); „Ой, кіт буде воркотати, ***Дитиночка*** буде спати!" („А-а, котино!", РПЛ-1, 4); „Ой у полі криниченька, там холодна водиченька. Там дівчина воду брала, із Сидором розмовляла: „Ой Сидоре, Сидорочку, сватай мене, ***дівчиночку***!" („Ой у полі криниченька", РПЛ-1, 123); „Вставай, ***невісточко***, бо заспала, Подій корови, що нагнала" („Малая нічка-петрівочка", УНП-2, 5); „Дивітеся, чоловіченьки, Які в мене черевиченьки... Оце ж мені панотець покупив, Щоб хороший молодець полюбив; А панчішки паніматка дала, Щоб хороша я ***паняночка*** була" („Ой на річці та на дощечці", УНП-1, 33); „Не доходить до двора – вибігає дітвора: „Ой ***таточку***, ***таточку***, Ой де ж ти дів мамочку?" („Мати сина оженила", РПЛ, 59);

-ечк -: *батечко, донечка*. Наприклад: „Полюбила парня, да гей, та й журюся, Умер мій ***батечко*** да, гей, ще й матуся" („Ой послала мати", УНП-2, 372); „Батько у воріт, а мати в віконечка: „Ой хто ходить? Моя ***донечка***! Хто ж то ходить, спотикається, Слізоньками умивається?" („Кохав мене да мій батенько", РПЛ, 92);

-ик: *бондарик, братик*. Наприклад: „***Бондарику, бондарику***, Набий мені коновочку, Що я мед-вино носю, А другую дорожчую, Що козаків частую" (Ой на горі дубнячок", ІМ, 268); „Ой приїхав ***братик*** та до сестри в гості, Поставив коня на дубовім помості..." („Ой приїхав братик та до сестри в гості", РПЛ, 76);

-чик: *братчик, кравчик, молодчик, одинчик, синчик*. Наприклад: „По сім боці Дунаю, Недалеко від краю, Молод козак потопає. Ой просить він рятунку: „Рятуй мене, ***братчику***, Молод козак потопає!" („По сім боці Дунаю", РПЛ, 166); „Ой ні, козаченьку, не брешу, Щовечора на улицю не ходжу. ***Кравчику*** невеличкий, поший мені черевички" („Ой де ж тії коваленки живуть", УНП-1, 24); „Ой полоскала на річці, заправляла в горілці, Підносила ***молодчику*** на циновій тарілці" („Іще місяць не зіходив", РПЛ, 124); „Ой ***синчику***, мій ***одинчику***, Коли в гостоньки прийдеш?" (Та ти, калино, та ти, малино", ІМ, 265);

-ок: *козачок, наймиток, синок, старичок, чумачок*. Наприклад: „Туди їхав ***козачок***, Туди їхав, серденько, ***козачок***" („Ой на горі калина", УНП-2, 105); „Добре було ***наймиткові*** У хазяїна зразу" („Росла, росла черешенька", ІМ, 274); „Іди, іди, ***синку***, Іди не барися, Та гляди ж ти, синку, Та й не оженися" („Ой у полі, в полі", РПЛ, 136); „Як задумав ***старичок*** Завдруге жениться, Сів,сів, думав, думав – Завдруге жениться" („Як задумав старичок", ІМ, 289). „Як зібрався та й поїхав у дорогу ***чумачок***, Лишив вдома жінку і четверо діточок" („Як зібрався та й поїхав у дорогу чумачок", ЧП, 228);

-иц′-: *дівиця, сестриця, удовиця*. Наприклад: „Я не хочу в хату, Хочу у світлицю, Розбужу солодкий сон, *Красную* ***дівицю***" („Ой при лужку, при лужку", УНП-1,220); „Да нема древа ряснішого над кислицю, Да нема роду ріднішого над ***сестрицю***" („Да немає кращого цвіту над яворка", РПЛ, 47); „Ой сину ж мій, сину, Ти моя дитино, Не женися на тій ***удовиці***, Бо щастя не буде!" („Ой хмелю ж мій, хмелю", УНП-2, 34);

-ец': *бондарець*. Наприклад: „Ой на горі дубнячок, А в дубнячку вишнячок, А в вишнячку курінець, А в курінці ***бондарець***" (Ой на горі дубнячок", ІМ, 268);

-к-: *діверко, кумка, молодичка, сирітка, сотничок, чепурушка*. Наприклад: „Хоть я пущу, дак ***діверко*** не пустить" („Місяць над водою, челядь на й улиці", РПЛ, 58); „***Кумко***, голубко, сокілко моя, Хто б тебе відвідав, якби не я?" („Ой кум до куми раненько іде", ІМ, 288); „Ой там на горі, там малюють малярі. Змалювали черевички для молодой ***молодички*** за чотири таляри" („Ой там на горі", УНП-1, 207); „В чистім полі могила, Там ***сирітка*** ходила; Там ***сирітка*** ходила, Свою неньку будила..." („Щось у лісі гухає", РПЛ, 194); „Дали коня пану-отаману, А ***сотничку*** –ясну зброю", („Служив я в війську, служив в Чорноморськім", ІМ, 233); „Що чужії жіночки конопельки сіють, Моя ***чепурушка*** ще й не думає"(„Що чужії жіночки конопельки сіють", РПЛ, 166);

-інк-: *матінка*. Наприклад: „Оддала мене моя ***матінка***, Оддала мене, оддала, Як зеленую коноплиночку У болотечку" („Ой нема, нема із сина добра", РПЛ, 84);

-ус′-: *матуся, татусь*, а також деякі власні імена людей, зокрема: *Ганнуся, Петрусь* тощо. Наприклад: „***Матуся*** вийшла, Віночка зняла, Віночка зняла Та нелюбові дала" („Вийди, вийди, Іванку", РПЛ, 79); „***Петрусь*** любий, ***Петрусь*** милий, ***Петрусь***, мамцю, чорнобривий. Ой мати моя, мати, Позволь ***Петруся*** кохати!" („Скоро бігла, чуть глянула", РПЛ-1, 192); „Від Івана до ***Ганнусі*** Побиті кілочки; А в Івана нема штанів, В ***Ганнусі*** сорочки"(„Ой у лісі на горі", РПЛ-1, 200);

-ц′-: *мамця, свекровцьо*. Наприклад: „Не лежала, моя ***мамцю***, Ні дня і ні ночі, Попалася в лихі руки – Виплакала очі" („Ой піду я в ліс по дрова", УНП-1, 421); „Встань, ***свекровцю***, встань, Бити мя не дай". А ***свекровцьо*** встає, Нагаєчку дає" („Й а в світлиці при столі", РПЛ-1, 73);

-ушк-: *жонушка, матушка.* Наприклад: „... Ой бив по подушці, Та казав – по ***жонушці***" („Ой ти, мамко моя", РПЛ-1, 62); „Поставлю я коня в наряді, А сам піду к ***матушці*** на пораду; Моя ***матушка*** по кімнаті ходить, Сорочечку у рученьках носить" („Поставлю я коня в наряді", РПЛ-1, 53);

-иченьк-: *мужиченько*. Наприклад: „Нема кому, чи не хотять дати бідній вдові знати, Щоби свого ***мужиченька*** прийшла поховати?" („Ой ходив джуман сім рік по долу", ЧП, 220);

-ас'-: *кумася*. Наприклад: „Та того козак, та того Нечай, Того не турає, Та з Хмельницькою все ***кумасею*** Мед-вино кружає" („Ой з-під гаю, гаю зеленого", ІМ, 212);

-ин-: *сиротина, чумачина*. Наприклад: „В кого батько, в кого мати – Є з ким розмовляти, А у мене ***сиротини***, немає родини" („В кого батько, в кого мати", РПЛ-1, 198); „Зажурився ***чумачина***, Що й копійочки нема, Сидить, лупає очима, Мов голодная сова" („Зажурився чумачина", УНП-1, 149).

Наведені вище суфікси виражають, як правило, позитивну оцінку. Але назвати їх однозначно позитивнооцінними ми не можемо. Адже іменники, що формуються за допомогою цих суфіксів, можуть

виражати в текстах українських народних пісень і несхвальну, негативну оцінку. Велике значення для трактування знака оцінки суфіксального іменника має народнопісенний контекст, у якому, як відомо, з метою інтимізації навіть на позначення лихої людини може вживатися зменшено-пестлива назва (*татарчик, ляшок*).

Суфікси, за допомогою яких формуються народнопісенні назви осіб, що виражають різний ступінь несхвальної оцінки – від іронічної до різко негативної:

-ищ-: *дідище, наймитище, свекрушище, старичище*. Наприклад: „Приймай, жінко, з стола вареники, - Бо йде наймитище, Бо йде ***наймитище***" („Ой хто не служив ой та й у багатиря", УНП-1, 178); „Вари, вари, ***свекрушище***, Вареники з маслом, Чорти б пробив твого батька І з сином ледащом!" („Ой на той двір, де мій милий", РПЛ, 70); „Бо у мене ***старичище***, Не пускає на улицю на ігрище..." („Молодії молодиці!", РПЛ, 137);

-иськ-: *парубчисько.* Наприклад: „Який тепер світ настав, Що шапки рогачки; Сякий-такий ***парубчисько***, Та й той до багачки" („Загадав я женитися", РПЛ, 229);

-юг-: *наймитюга, татарюга*. Наприклад: „Бери, бери, та ***наймитюго***, А кожух та сіряк, Та йди, та йди, та ***наймитюго***, Під солому спати" („Ой хто не служив та у багача", ІМ, 275); „Біжить, біжить ***татарюга*** Морозенка в'язати; Ой став йому Морозенко щиру правду казати..." („Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче", ІП, 254).

Деякі з наведених вище суфіксів, приєднуючись до кореня (або основи) з оцінним значенням (як похідної, так і непохідної), виступають своєрідними підсилювачами оцінки. Це, зокрема, зменшено-пестливі суфікси:

-еньк-: *дідусенько* ← *дідусь*; *матусенька* ← *матуся*. Наприклад: „Яка в тебе, ***дідусеньку***, Козлиная борода; Козлиная борода, Совиної очі" („Як задумав старий женитися", РПЛ, 140); „Через тую криниченьку орел воду носить: ***Матусенька*** свого сина вечеряти просить" („Чи ти чула, дівчинонько, як я тебе кликав", РПЛ, 139);

-ок: *братичок* ← *братик, дідочок* ← *дідок, наймиточок* ← *наймиток, паріньочок* ← *паріньок, синочок* ← *синок, хлопчинок* ← *хлопчина*. Наприклад: „Ой полети, орле, Де ***братичок*** оре, Та й накажи йому, орле, Яке мені горе!" („Ой попливи, вутко", РПЛ, 45); „Поїхав ***дідочок*** вранці на риночок" („Задумав дідочок", УНП-2, 226); „Вчора була суботонька, Сьогодні неділя; Чом на тобі, ***наймиточку***, Сорочка не біла?" („Вчора була суботонька", УНП-1, 172); „Хорош ***парінь, паріньочок***, удовин синочок, На воронім коню грає, в голубім жупані, Під тещин двір під'їжджає, милу викликає" („Брали, брали некрутиків та у тії солдати", ІМ, 262); „Ото ж тобі, мій ***синочку***, своя воленька робить, Що до тебе, мій ***синочку***, сама дівчина ходить" („Ой сон, мати, ой сон, мати", РПЛ-1, 110); „Ой уж цяя слава у Полтаві стала, що дівчина та ***хлопчичка*** та й причарувала" („Ой не ходи, барабашу, на вулицю нашу", ІМ, 289);

-тяй: *гультяй*. Наприклад: „Дурна пташечка жовтобрюшечка, Що по пруттячку скаче, Дурна дівчина ще й безумная, Що за ***гультяєм*** плаче" („Дурна пташечка жовтобрюшечка", РПЛ, 295);

-ик: *дідусик* ← *дідусь*. Наприклад: „Ой не видно, ***дідусику***, та й не видно буде: Як погнала я їх пасти, наврочили люди!" („Задумала вража баба", УНП-2, 221).

Відіменникові суфіксальні похідні формують основний шар оцінних найменувань осіб в українській народній пісні, проте не єдиний. Зокрема, виділяємо групу відад'єктивних народнопісенних назв осіб. ЇЇ утворюють деривати, мотивовані прикметниковими основами з оцінним значенням. Похідні іменники цієї групи творяться шляхом усічення або суфіксальним способом.

Іменник ***нелюб*** твориться від прикметника *нелюбий* шляхом усічення. Наприклад: „Ах ти, мила, ах ти, люба, Відсунься же від ***нелюба***; Вдарю з лука, вб'ю ***нелюба***, Як сивенького голуба" („Коло млина, коло броду", РПЛ, 437).

Від цієї лексеми в народнопісенній мові утворюється словотвірний ряд ***нелюб - нелюбчик - нелюбонько***. Наприклад: „Не хорувала я, мамцю, ні дня, ні години, Зів'яла квіточка, як від ***нелюбочка***..." („Ой дав мене батько та з багатого дому", РПЛ, 42); „Нехай же мої чорні очі Щука-риба виїдає, - Нехай же той ***нелюбонько*** Кулаками не виймає" („Утопила мене мати", РПЛ, 99).

При творенні словоформ ***нелюбчик, нелюбонько*** виникає протиріччя між оцінною семантикою твірної основи та суфікса, які мають полярні оцінні знаки. Наголосимо, що саме оцінне значення твірної основи (у цьому випадку – негативнооцінне) визначає характер оцінки похідної основи:

нелюб (-) + *-оньк-* (+) → *нелюбонько* (-).

Лексеми ***чорнобривець, чорнобривка*** творяться суфіксальним способом від прикметника *чорнобривий*, що у народнопісенній мові функціонує як позитивнооцінний. Похідні лексеми зберігають оцінний знак твірної основи. Наприклад: „Ой пливе щука з Кременчука та підстрелена в крильця – Нема мого

миленького, нема й не буде мого ***чорнобривця***” („Ой час-пора до куреня, бо вже хмара нависла”, РПЛ, 341); „Ой я в батька єдиниця – Полюбила *Гриця* ***чорнобривця***” („Ой я в батька єдиниця”, РПЛ-1, 161); „Ой у полі нивка, кругом материнка... Там дівчина жито, жито жала, сама ***чорнобривка***” („Ой у полі нивка, кругом материнка...”, РПЛ, 60).

Аналогічним способом утворені відприкметникові народнопісенні іменники ***сердега*** (*сердега* ← *сердечний*), ***розкудрявчик*** *(розкудрявчик* ← *розкудрявий)*. Наприклад: „Не вертатись вже до тебе козаку, – Заснув в степу він, ***сердега***, довіку...” („Козаченьку, куди йдеш”, УНП-1, 104); „Не для тебе, та ***розкудрявчик***, Ой та я посадила, А для того, ой, посадила, Ой кого я любила” („Ой не ходи, та розкудрявчику”, УНП, 245).

Суфіксальним способом утворені відприкметникові народнопісенні назви осіб *ледащина* (суфікс *-ин-*), *ледащиця* (суфікс *-иц'-*), *любко* (суфікс *-к-*), *любо* (нульовий суфікс), *невдаха* (суфікс *-х-*), *нелюб* (нульовий суфікс), *п'яниця* (суфікс *-иц'-*) та ін. Наприклад: „Я сад не садила, ані поливала, Але сам садок ріс, Я ***любка*** не знала, зроду не видала, Сам ми господь приніс” („Стелі сі, барвінку, стели сі, зелений”, УНП-1, 292); „Не плач, Дзюбо, моя ***любо***, Поки я з тобою, Як поїду на Вкраїну, Заплачеш за мною” („Козак коня напував”, УНП-1, 235); „А я в батька єдиниця була, Мене мати за ***п'яницю*** оддала” („Попід гаєм зелененьким”, РПЛ-1, 149).

Окрему групу формують іменники, що виникли внаслідок субстантивації. До прикметників, що найчастіше субстантивуються в українській народній пісні, належать такі: ***милий, чорнобровий, чорнявий*** та їх словотвірні варіанти. Наприклад: „Степ широкий, вода чиста, – ***Милого*** не бачу. Не побачу ***миленького***, Та й не раз заплачу” („Степ широкий, вода чиста”, РПЛ, 226); „Нема ж мого ***миленького***, Що карії очі, – Ні з ким мені розмовляти Темненької ночі” („Болить моя головонька”, УНП-1, 286); „Їде ***милий*** під гору, Вдарив милу по чолу: „Гов, помалу, ***чорноброва***, Перевернеш мені дрова!” („Продай, милий, сиві бички”, УНП-2, 233); „Ой не вийшла ***чорнявая***, А вийшла її мати: „А хто любить мою дочку – Най іде до хати” („Іде дощик лугами”, РПЛ, 59).

Отже, похідні народнопісенні оцінні найменування осіб творяться кількома способами: суфіксальним, усіченням, морфолого-синтаксичним. Найбільш продуктивним способом творення меліоративних та пейоративних назв осіб є суфіксальний. Причому суфікси можуть виконувати як оцінну семантичну функцію, так і виступати своєрідними підсилювачами оцінної семантики кореня або основи слова. Вимагають подальшого дослідження різні аспекти, пов'язані зі словотворенням народнопісенних оцінних назв осіб, зокрема вплив контексту на оцінну семантику дериватів - назв осіб.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ІМ – Народні пісні в записах Івана Манжури. – К.: Муз. Україна, 1974. – 351 с.
ІП – Історичні пісні. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 1067 с.
РПЛ-1, РПЛ -2 – Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика: В 2-х част. – К.: Дніпро, 1965.
УНП-1, УНП-2 – Українські народні пісні: В 2 кн. – К.: Мистецтво, 1955.
ЧП – Чумацькі пісні. – К.: Наукова думка, 1976. – 542 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наук. думка, 1987. – 245 с.
2. Журавлёва Н.Н. Стилистическая маркированность форм имен существительных в языке украинского фольклора (на материале лирических песен). Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Харьк. гос. ун-т им. А.М.Горького. – Х., 1986. – 26 с.
3. Журавльова Н.М. Емоційно-експресивне суфіксальне словотворення іменників у мові українських народних ліричних пісень// Дослідження з словотвору та лексикології. – К.: Гол. вид-во видавничого об'єднання „Вища школа”, 1985. – С.61-65.
4. Рымарь Р.М. Именные образования экспрессивно-оценочных форм в языке фольклора (на материале русских частушек): Автореф. дисс. … докт. филол. наук. – Краснодар, 1995. – 45 с.

УДК 81 – 13 : 004.5

ПИТАННЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЕКВІВАЛЕНТНТІВ У МОВІ СФЕРИ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Махачашвілі Р.К., аспірант

Запорізький національний університет

У наданій статті представлено на розгляд певні аспекти явища еквівалентності на словотворчому рівні, що спостерігається на сучасному етапі розвитку англійської мови у галузі новітніх технологій. Метою роботи є виявлення підходів до інтерпретації та типологізації „словотворчих еквівалентів" за лінгвально-онтологічними критеріями.

Ключові слова: словотвірні еквіваленти, гетерогенні еквіваленти, синонімічна міні-парадигма, лінгвальна інновація техносфери.

Махачашвили Р.К. ПРОБЛЕМА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ЭКВИВАЛЕНТОВ В ЯЗЫКЕ СФЕРЫ НОВЕЙШИХ ТЕХНОЛОГИЙ / Запорожский национальный університет, Украина

В данной статье представлены к рассмотрению определённые аспекты явления эквивалентности на словообразовательном уровне, которое имеет место на современном этапе развития английского языка в сфере новейших технологий. Целью работы является выявление подходов к интерпретации и типологизации «словообразовательных эквивалентов» по лингво-онтологическим критериям.

Ключевые слова: словообразовательные эквиваленты, гетерогенные эквиваленты, синонимическая мини-парадигма, лингвальная инновация техносферы.

Makhachashvili R.K. THE WORD-BUILDING EQUIVALENTS ISSUE IN THE LANGUAGE OF THE MODERN TECHNOLOGIES SPHERE / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article deals with certain aspects of equivalency on the word-building level which is detected on the current stage of English development in the modern technologies sphere. The aim of the article is to distinguish the "word-building equivalents" interpretation and typologisation modes according to the linguo-onthological criteria.

Key words: word-building equivalents, heterogeneous equivalents, synonymic mini-paradigm, lingual innovation of the technosphere.

Надзвичайно бурхливого розвитку в умовах новітньої фази розгортання інформаційної революції набуває та галузь лексичних новоутворень англійської мови, яка безпосередньо співвідноситься з науково-технічним прогресом, тобто так звана "*комп'ютерна лексика*". Проте, на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки майже поза фокусом вивчення залишається специфічна сутність комп'ютерної сфери, як мовного феномену, що її, за нашим припущенням, має бути актуалізовано з огляду на термінологічну природу загалу лексичних інновацій у наданій галузі. Зокрема, особливої уваги потребує, на нашу думку, вивчення специфіки асиметрії „комп'ютерного терміна" як мовного знака.

Слід зауважити, що явище синонімії (як прояву зазначеної вище асиметрії [1]) здебільшого притаманне "молодим" терміносистемам (до яких, безперечно, відноситься і комп'ютерна) і являє собою результат пошуку найбільш раціональної номінації відповідного поняття, а також, прояв системності в термінах різних науково-технічних галузей.

Широкого розповсюдження в межах загалу лінгвальних інновацій сфери новітніх технологій набуває явище атракції синонімічних неологізмів навколо ключових понять / концептів, які виступають центрами словотворчих парадигм. До таких концептуальних центрів ми відносимо: упровадження сучасних цифрових технологій, яке обертається так званими "революціями" у відповідних галузях (*cable revolution, cyber revolution, wireless revolution,* etc.); характеристика періоду "тотальної комп'ютеризації" (*Cyber Age, Digital Age, Age of Bits, Nano-Age*, etc.); метамова світу комп'ютерних технологій (*cyberjargon, cyberlingo, cyberspeech, cyberstyle, software-speak, Netois*, etc.); фахівець у галузі новітніх технологій (*cyberguru, technonerd, supergeek*, etc.); особа, відчужена від домену технічної сфери (*Internot, neoludite*, etc.) тощо.

Зауважимо, що поданий вище перелік ключових центрів синонімічних парадигм не є вичерпним. У наших попередніх роботах явище концентрації синонімічних неологізмів як специфічна стратегія поповнення загалу лінгвальних інновацій сфери новітніх технологій було розглянуто більш докладно [див.: 2, 144-148]. Маємо зазначити, що, на думку сучасних науковців надане явище, у контексті розвитку новітніх комп'ютерних технологій, може бути зумовлене актуальністю процесів, що протікають в умовах науково-технічної революції [3, 75-78; 4].

Проте, необхідно звернути увагу, що процес розгалуження синонімічних парадигм поширюється не лише на лексико-семантичний рівень інновацій у наданій сфері. Вербалізованому „помноженню" підлягають, за результатами наших спостережень, і елементи словотвірного рівня. Отже, **метою** нашої роботи є дослідження явища синонімії в домені словотворення.

Так, в англійській мові на сучасному етапі основоположне поняття „*співвідношення зі сферою новітніх технологій*” паралельно репрезентовано декількома продуктивними словотворчими формантами: *cyber-, techno- (tech-), tele-, web-, electronic- (e-), virtual-, dot-, information- (i-)*. Звернімо увагу, що зазначену вище парадигму складають елементи, неоднорідні за своєю лінгвальною сутністю. Зокрема, туди залучено як специфічні елементи словотвірного рівня, (ми пропонуємо ідентифікувати їх як „хибні морфеми” (*e-, dot-, i-*), так і „суб’єкти” двоступеневого процесу *“семантично – функціонального перероджения”* загальновживаних лексичних одиниць англійської мови.

На ініціальній стадії лексична одиниця підлягає *семантичній трансорієнтації*, яка відбувається із залученням до її семантики техногенного компоненту значення. На заключній стадії зазначеного процесу, техно-перероджена одиниця набуває функціонального статусу словотворчого елемента і надалі залучається до системних відносин у межах комп’ютерної терміносистеми як компонент структури (*cyber-, techno-, web-, electronic-, virtual-, information-*).

Наголосимо, що зазвичай процес розгалуження синонімічної парадигми відбувається за рахунок залучення синонімічних основ (чи то кореневих морфем), у той час як у зазначеному випадкові стикаємось із синонімією на рівні афіксів (афіксоїдів). У такий спосіб, можливо, відбувається широкомасштабна лінгвально-закріплена інтеграція загалу інновацій англійської мови в галузі новітніх технологій (у силу майже невичерпного словотвірного потенціалу зазначених елементів) та створення лінгвальної макропарадигми техносфери.

Причому, маємо зауважити, що в процесі становлення лінгвальної парадигми техносфери семантичні відмінності (девіації) між наданими елементами (*cyber-, techno-, web-, electronic-, virtual-, information-*) було майже нівельовано. У наданому випадку нам здається можливим вести мову про своєрідну адсорбцію інтралінгвального (семантичного) плану екстралінгвальним (поняттєво-концептуальним) планом. Інакше кажучи, експансія архісеми в семантичній структурі зазначених вище елементів („такий, що співвідноситься зі сферою новітніх технологій”), сягає за межі безпосередньо плану змісту. Елемент семантичної сфери перетворюється на елемент поняттєво-концептуальної сфери (тобто, набуває статусу поняття).

Отже, вочевидь, більш релевантним видається вести мову не стільки про явище синонімії на словотворчому рівні, скільки про *еквівалентність* певних словотворчих елементів (тобто про утотожнення на рівні плану вираження). Звернімо увагу, що в ході подібного утотожнення відбувається інтенсифікація знакової природи зазначених вище формантів. Це зауваження є суттєвим з огляду на ядерне (центральне) навантаження сеґмента поняттєво-концептуальної сфери, який репрезентовано наданими елементами.

Вартим уваги, з огляду на вивчення новітніх словотворчих тенденцій в галузі комп’ютерної лексики, є, на нашу думку, також феномен функціонування на словотворчому рівні *еквівалентів*, які за етимологічним критерієм можна назвати „гетерогенними”. Під такими ми розуміємо два чи більше словотворчі елементи, різні за походженням, але ідентичні, чи то, майже тотожні за сигніфікативним значенням.

Зазначимо, що мовні знаки (лексичні одиниці), утворені із застосуванням відповідних „клонованих” елементів зазвичай співвідносяться з одним і тим самим поняттям, тобто утворюють своєрідну синонімічну міні-парадигму (*Таблиця 1*). Як бачимо, у такий спосіб актуалізується генетичний (діалектичний причинно-наслідковий) зв’язок між всіма рівнями мовної системи.

Так, наприклад, розглянемо міні-парадигму таких новоутворень, як *superhacker / supernerd, überhacker, archanerd*. Усі надані одиниці було утворено шляхом префіксації із залученням різних словотворчих елементів, які на даному етапі розвитку англійської мови функціонують як майже абсолютні синоніми в значені “фахівець з комп’ютерної техніки екстра-класу”. Звернімо увагу, що безпосередньо суперлативний компонент значення даного поняття передано із застосуванням трьох етимологічно різних елементів (*super-, über-* та *arch(a)-* відповідно): романського, німецького та грецького походження. Необхідно зазначити, що в будь-якому випадкові префікс зберігає значення “кращий; такий, що перевершує інших за певними покажчиками”.

Таблиця 1. Гетерогенні словотворчі еквіваленти

ПОНЯТТЯ / КОНЦЕПТ	СЛОВОТВОРЧИЙ КОМПОНЕНТ		ПРИКЛАДИ (вербалізація)
	Автентичний (загальноанглійський) еквівалент	Запозичення - еквівалент	
“віртуальний простір із маркованою динамічною компонентою”	- *way* - *[highway]*	- *Bahn*	*I-way, I-Bahn, Information highway*

„стан під'єднаності / непід'єднаності до Всесвітньої комп'ютерної мережі"	*- line*	- *kai*	*online,onkai, off-line, off-kai*
"елемент простору, місцезнаходження певної кількості партиципантів комп'ютерного соціуму"	- *city* - *garden*	- *polis* - *stan* - *ville*	*cybercity, cybergarden, technopolis, nerdistan, cyberville*
"неперевершений, надзвичайно вправний фахівець у комп'ютерній сфері"	- *super-*	- *über-* - *arch(a)*	*superhacker, supergeek, überhacker, archanerd*
"комп'ютерний підприємець, магнат комп'ютерно-індустріального комплексу"	–	- *mogul* - *czar*	*cybermogul, technomogul, cyberczar*
"жах; неприйняття техногенних інновацій"	- *fear* - *terror*	- *angst* - *phobia*	*Technofear, cyberterror, cyberphobia, technoangst*

Необхідно наголосити, що в межах однієї міні-парадигми, утвореної із залученням словотворчих еквівалентів цілком можливим виявляється довільне компонування (колокація) та взаємозамінність конституентних частин лексичних новоутворень. Наприклад: *übergeek – archageek; archanerd – supernerd; superhacker – überhacker*. З одного боку, зазначене явище спроможне виявити загальний динамічний (і певною мірою нестабільний) характер таких парадигм. А з іншого боку, подібна хаотична динаміка на рівні безпосередніх мовних репрезентацій при непорушності поняттєвого (концептуального) денотату, має, на наш погляд, маніфестувати первинність плану змісту щодо плану вираження.

Маємо звернути увагу на те, що зазначений параметр є одним із дистинктивних ознак термінології, а отже, зафіксований у домені лінгвальних інновацій сфери новітніх технологій, може сприяти додатковій актуалізації термінологічної природи корпусу лексичних одиниць даної сфери.

Ще один приклад "*гетерогенного клонування*" в межах комп'ютерної словотворчої парадигми потребує більш детального аналізу: кілька синонімічних термінів для позначення одного й того ж самого поняття – "жах перед поступом технічного прогресу та сучасною технікою" – *technofear* та *technoangst*. Причому, зазначимо, що, як і в попередньому випадку, один з формантів було запозичено з німецької (angst – "жах" [5, 258]).

Специфіка наданої міні-парадигми полягає саме в залученні одиниці *angst*. Необхідно мати на увазі, що в німецькомовній картині світу Angst постає як мовний знак для сигніфікації певної складно організованої, багатовимірної сутності, яка інкорпорує в собі такі прототипічні елементи як, наприклад, „екзистенційний жах невідомого", „очікування небезпеки", „хвилювання без видимої причини" тощо [6, 44-126; 7, 371]. Отже, „*angst"* являє собою те, що зазвичай у межах сучасної лінгвістичної науки ідентифікується як „слово-концепт". Останній, у свою чергу, є такою двосторонньою сутністю, яка одночасно функціонує як мовна одиниця та конституент домену ментальних репрезентацій.

Отже, до загалу лінгвальних інновацій техносфери (і безпосередньо до системи англійської мови) запозичується лексична одиниця, а до поняттєвої сфери – особливий концепт (наголосимо, що в наданому випадку вони являють собою нерозривну єдність). Суттєве навантаження явища, яке підлягає висвітленню, виявляється більш очевидним, якщо прийняти за основу твердження, що формування (формулювання) концепту являє собою одну з основних стадій процесу інкорпорації мовної та мисленнєвої сфер. Необхідно мати на увазі, що в наданому випадку один і той самий знак, як було зазначено вище, виступає в діалектичній єдності лінгвального та мисленнєвого параметрів.

Більше того, на нашу думку, можна вести мову не лише про поповнення (збагачення) корпусу лінгвальних інновацій та відповідної йому концептосфери. У наданій ситуації, вочевидь, йдеться про можливість градієнтної (поступової) інкорпорації до метафізичної сутності техносфери певного додаткового екзистенційного (зокрема, антропоцентричного) виміру.

Зауважимо, що, на нашу думку, синхронізація зазначених процесів, які відбуваються як на глибинному поняттєво-сутнісному (і зазвичай менш швидкозмінному) рівні, так і на гіпердинамічному лінгво-концептуальному рівні, уможливлюється завдяки потенції терміна як специфічної лінгво-філософської сутності до синкретичного поєднання та певною мірою уніфікації вищерозглянутих параметрів.

Розглянемо надалі таке новоутворення, як *technopolis* – "тотальна технологічна інфраструктура суспільства". Варте уваги те, що конституентна частина терміна – *polis* (яка першочинно походить від давньогрецького поняття "місто-держава" [8, 143] і є носієм певної "просторової" семантики) у цьому

випадкові набуває, так би мовити, *"надпросторового"* значення. Техноорієнтоване структурування позамережевого простору також знаходить відповідне відображення в парадигмі комп'ютерної термінолексики. Так, наприклад, міста, що є провідним чином оснащеними новітніми засобами телекомунікацій, отримали визначення за допомогою слова *cybercity* [9, 31].

Крім того, звернімо увагу на такий неологізм, як *nerdistan* – "елітне, самодостатнє передмістя / невеличке містечко, населення якого складається переважно з працівників підприємств та компаній комп'ютерно-індустріального комплексу, або ж з професійних програмістів". Зазначимо, що в цьому випадкові аналогічне поняття (поселення, "*позамережева*" географічно-ідейна єдність) актуалізовано шляхом залучення форманта тюркського походження *–stan*. Необхідно наголосити, що першочинно наданий елемент було запозичено до сучасної англійської мови з пейоративним значенням (Cnf.: *Londistan* – „зневажливе позначення районів Лондона, що заселені емігрантами з країн „третього світу", здебільшого з Туреччини").

Як бачимо, у домені техноорієнтованих інновацій розглянутий формант підлягає своєрідній стилістичній енантіосемії (пейоративний компонент значення перетворюється на суперлативний). У свою чергу, зазначене явище, на нашу думку, можливо пояснити, згаданим вище процесом поняттєво-концептуальної адсорбції і одночасною інтенсифікацією знаковості плану вираження.

Загалом, по більш ретельному розміркуванні, маємо дійти висновку, що в цьому випадкові формант грецького походження (*-polis*) є носієм "нематеріалізованого" (певною мірою "віртуального" – в найновішому розумінні) значення. У той час, як другий формант співвідноситься з поняттєвою сферою "реального", буденного світу. Отже, у такий спосіб відбувається лексично – закріплена актуалізація своєрідного „двосвіття" (в античному, чи то платонівському сенсі), тобто розгалуження техногенного простору на сфери "ідеального" та "матеріального". Причому, віртуальна комп'ютерна дійсність набуває властивостей матерії, і, навпаки, матеріальному світові певною мірою передаються характерні покажчики віртуальності.

Таким чином, зазначені вище факти можна вважати певним доказом твердження про непохитність ланки між поняттям та його безпосередньою мовною (лексичною) актуалізацією (незалежно від засобів такої актуалізації), що, у свою чергу, являє собою наявну ілюстрацію однієї з провідних характеристик терміна.

Крім того, звернімо увагу на те, що зафіксовані нами випадки "гетерогенного клонування" словостворюючих елементів у сфері новітніх технологій та сформовані за їх допомогою синонімічні міні-парадигми виявляється можливим умовно поділити на дві нерівновеликі групи. До першої належать міні-парадигми, у межах яких помноженню підлягає словостворюючий формант (*super-, archa-, uber-*). До другої (більш розгалуженої) належать міні-парадигми, у межах яких помноженню підлягає поняття, репрезентоване кореневими морфемами, які так чи інакше відносяться до домену загальновживаної лексики.

Необхідно підкреслити, що в будь якому випадкові „НЕтехноорієнтований" („технонейтральний") компонент поліморфемної одиниці клонується гетерогенно. Цілком можливо, що надане явище можна пояснити з огляду саме на своєрідний „синергезис" (взаємодетермінуючу взаємодію) лінгво-когнітивно-метафізичних аспектів у межах технократичної терміносистеми. Так, у наданому випадку, „техно-маркований" компонент виступає репрезентацією сталих, неминущих (стабільних, статичних) параметрів техносфери, у той час як редуплікові компоненти являють собою індикатори суто мовної динамічної рівноваги.

Маємо зауважити, що на сучасному етапі розвитку лексичного складу англійської мови у сфері новітніх технологій пояснення причин та передбачуваних наслідків виникнення синонімії на рівні словотвірних елементів ускладнюється тим, що надана лексична підсистема ще й досі знаходиться в стані становлення та надзвичайно бурхливої динаміки, що, безперечно, призводить до тимчасових порушень загально-мовного балансу на окремих ділянках мовної системи. Таким чином, ми можемо лише виказати пресупозицію, що наявний стан речей є наочною актуалізацією процесу так званого „мовного пошуку", тобто універсальної мовної інтенції до вираження певних сутностей якнайбільш адекватними засобами.

З огляду на вищезазначене, наголосимо, що подальше комплексне дослідження специфічних (та багато в чому унікальних) процесів, які супроводжують поповнення загалу лінгвальних інновацій англійської мови у сфері новітніх технологій, може являти собою ключ до розуміння та певною мірою розв'язання рішення деяких фундаментальних проблем кореляції мови та мислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панько Т.І. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.

2. Махачашвілі Р.К. Комп'ютерні новотвори сучасної англійської мови: до проблеми соціолінгвістичної типологізації // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – 2003. – № 4 (50). – С. 144-148.

3. Зацний Ю.А. Інтернет і збагачення словникового складу англійської мови у новому столітті // Вісник Сумського державного університету. Філологічні науки. – 2003. – № 4 (50). – С.75-79.

4. Єнікєєва С. М. Формування та функціонування нових словотворчих елементів англійської мови: Автореф. дис.… канд. філол. наук: 10.02.04 / Харків. держ. ун-т. – Харків, 1999. – 17 с.

5. Warig Deutsches Wörterbuch. – Gutersloch: Bertelsmann Lexocon Vrelag GMBH, 1997. – 1655 s.

6. Вежбицкая А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.

7. Хайдеггер М. Бытие и время. – М.: Фолио, 2003. – 503 с.

8. Боннар А. Греческая цивилизация: В 2 т. – М.: Наука, 1986. – Т.1. – 387 с.

9. Katz P., Walljasper J. 10 Most Enlightened Suburbs // Utne. – 2003. – March / April.– P. 31 – 38.

УДК 81: 371.3

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО УРОКУ З МОВИ З НЕСТАНДАРТНИМИ ФОРМАМИ НАВЧАННЯ

Мінкова О.Ф., ст. викладач

Мелітопольський державний педагогічний університет

Провідною ідеєю освіти на сучасному етапі в українській державі є гуманізація, адже гуманітарна освіта є засобом і сферою формування державного етносу, розвитку особистості як найвищої цінності суспільства. Ідеалом сучасного навчання є особистість не з енциклопедично розвиненою пам'яттю, а з гнучким розумом, швидкою реакцією на все нове, з повноцінними, розвинутими потребами дальшого пізнання та самостійної дії, з добрими орієнтувальними навичками й творчими здібностями.

Ключові слова: гуманітарна освіта, модерний урок, урок-бесіда, урок-семінар, урок-практикум, урок-консультація, лекція-розмірковування, лекція-описання, урок-залік, диференціація навчання, технологія навчання.

Минкова О.Ф. ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО УРОКА ПО ЯЗЫКУ С НЕСТАНДАРТНЫМИ ФОРМАМИ ОБУЧЕНИЯ / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина

Ведущей идеей образования на современном этапе в Украине является гуманизация, ибо гуманитарное образование – это средство и сфера формирования государственного этноса, развития личности как высшей ценности общества. Идеалом современного обучения является личность не с энциклопедически развитой памятью, гибким умом, быстрой реакцией на все новое, с полноценными развитыми потребностями дальнейшего познания и самостоятельного действия, с ориентированными навыками и творческими способностями.

Ключевые слова: гуманитарное образование, модерный урок, урок-беседа, урок-семинар, урок-практикум, урок-консультация, лекция-размышление, лекция-описание, урок-зачет, дифференциация обучения, технология обучения.

Minkova O.F. PECULIARITIES OF MODERN LANGUAGE LESSON WITH NON-STANDARD FORMS OF TEACHING / Melitopol State Pedagogical University, Ukraine

The principal idea of education on the contemporary stage of Ukraine is humanisation, because education, pertaining to the humanities is the sphere and means of forming of state ethnology, and the development of personality as the highest value of the society. The ideal of the modern edukation is a personality not only with the encyclopaedic memory, but also with the developed intellect, prompt reaction at all the innovations, with valuable necessities of further cognition and independent action, with good oriented acquired habits and creative abilities.

Key words: education, pertaining to the humanities, modern lesson, lesson-conversation, lesson-seminar, lesson-practice, lesson-tutorial, lecture-reflection, lecture-description, lesson-test, differentiation of education, technology of education.

Урок української мови – це динамічна, історично змінна структура, що перебуває у стані постійного розвитку. Однією з особливостей організації уроку рідної мови є ідея оптимальних способів

структурування теоретичного матеріалу з метою інтенсифікації навчання. Реалізація цієї ідеї спричинила нові підходи до організації уроку. У практиці вчителів з'явився термін "нестандартність у вивченні мови", "нестандартні уроки". Проблема нестандартних форм навчання останніми роками все більше привертає увагу як українських, так і російських лінгводидактів. Обґрунтуванню ефективності й доцільності різних нетрадиційних форм навчання присвячено роботи В.С.Римаренка [8], Т.В.Форостюк [10], Т.К.Донченко [5], Т.П.Симоненкової [9], І.О.Варзацької [1], М.І.Пентилюк [7], Ю.А.Конаржевського [6]. Методичні рекомендації та зразки нестандартних уроків розробляють І.М.Хом'як [11], М.В.Девдера [3,4], О.В.Красноголовець [3,4] тощо. На сьогодні він повинен розглядатися як цілісна система, елементи якої відображають положення лінгводидактики і спрямовані на формування в учнів пізнавальної активності, потреби у самоосвіті. Основоположним у змісті сучасного уроку української мови є концепт комунікативної спрямованості, за яким метою навчання є оволодіння національною мовою як цілісною багаторівневою, телефонічною системою безпосередньо у її комунікативній функції. Сучасний етап гуманізації та демократизації українського суспільства має нагальну потребу у зміні ряду особливостей уроку з мови: його технологія мусить мати розвивально-діяльнісно-проблемну основу, забезпечувати співробітництво вчителя й учнів, бути особистісно-зорієнтованою і водночас такою, яка забезпечить найкращі навчальні результати. Технологія модерного уроку має бути репрезентована проблемністю змісту (системою проблемно-пізнавальних, проблемно-ситуативних завдань, що забезпечує глибину, міцність і гнучкість знань), диференціацією та індивідуалізацію повчання, що виявляється у варіативності навчального змісту, використанні системи диференційованих за рівнем складності й відповідності пізнавальними потребами учнів навчальних завдань, в організації групової, парної форми проведення завдань. Одним із шляхів інтенсифікації навчання повинно бути застосування різних способів структурування програмового матеріалу з використанням узагальнюючих таблиць і схем, що містять головні теоретичні відомості і факти мови, виділення широкого кола відомостей найістотнішого, головного, узагальнення і систематизація вивченого на основі певного теоретичного положення, мовного поняття або правила. Крім укрупнених частин мовного матеріалу, що здійснюється по горизонталі, мають застосовуватися групування за контрастом, а також наскрізне (вертикальне) об'єднання, що охоплює ряд однорідних питань курсу.

Необхідним є також упровадження до шкільної практики нових форм навчання з метою подолання традиційного схематизму та шаблонності. Однак слід пам'ятати, що новації – не самоціль: вони мусять бути педагогічно виправданими і повинні максимально результативно сприяти формуванню національної самосвідомої особистості, інтенсивній мовленнєвій практиці у всіх видах, жанрах, стилях, перетворити учення в засіб духовного збагачення і розумового розвитку.

Реалізація ідеї оптимальних способів структурування теоретичного матеріалу з метою інтенсифікації навчання спричинила нові підходи до організації уроку. У методичній літературі та в практиці вчителів з'явилося нове поняття „нестандартні уроки".

Відомо, що вибір конкретного способу діяльності залежить від рівня методичної підготовленості вчителя, вибору методів навчання і деяких інших факторів.

Коли при визначенні форм навчання за основу береться не сам метод, а лише спосіб (форма) його організації, то є всі підстави говорити про вид (різновид) уроку. Наприклад, якщо на уроці вивчення нового матеріалу застосовується метод діалогічного викладу, то основною формою його реалізації є бесіда, а, отже, його слід уважати уроком-бесідою.

Серед найбільш поширених у сучасній шкільній практиці можна назвати: урок-семінар, практикум, залік, консультацію, лекцію тощо.

Семінар – це здебільшого різновид повторювально–узагальнювального уроку, що втілює в собі ідею співпраці вчителя й учнів, стимулює самоосвіту школярів, сприяє глибокому узагальненню матеріалу, формує комунікативні вміння, виробляє навички спілкування з аудиторією за допомогою невербальних засобів.

Уроки-семінари сприяють також формуванню в учнів навичок самостійної роботи з науковими джерелами, дозволяють оптимально враховувати індивідуальні здібності і нахили школярів. Ця форма навчання може проводитися при вивченні окремих, найбільш важливих тем програм, а також при узагальнені цілих розділів курсу рідної мови. Цей різновид уроку може бути використаний і для повторення матеріалу і перед вивченням нового і під час організації тематичного заліку.

Проведення цих форм занять не повинно бути суворо регламентованим: усе залежить від особливостей класу, рівня знань учнів. Так, в одному класі школярі можуть виступати з рефератом по написаному тексту, в іншому буде достатнім, якщо учні підготують тези доповідей; в одному класі даються теми рефератів, розраховані на відтворення матеріалу з підручника і наведення своїх прикладів, у іншому – теми дослідницького характеру.

Сформульовані питання семінару повинні бути як репродуктивного, так і проблемного характеру. Наприклад, при підготовці підсумкового семінару з теми „Складнопідрядне речення" вони можуть бути такими: „Структура складнопідрядного речення", „Засоби зв'язку залежної частини з головною". Відповіді на них школярі можуть знайти безпосередньо в підручнику. Разом з тим необхідно пропонувати і запитання, що вимагають самостійного пошуку учня, наприклад: „В чому схожість і різниця складнопідрядних і складносурядних". Крім того, в число питань уроку варто включити завдання практичного характеру, наприклад: „Знайти в тексті складнопідрядні і складносурядні речення і дати їм характеристику", „Простежити, якого типу складнопідрядні речення вживаються в тексті і чому" тощо. Такі завдання посилять практичну (в тому числі й комунікативну) спрямованість уроку.

Важливо, аби всі доповіді були тісно пов'язані між собою. Це надасть структурі уроку системної цілісності. При переході від одного виступу до іншого вчитель за допомогою кількох фраз, мінімально коментуючи, мусить допомагати учням побачити логіку загальної теми.

При обговоренні того чи іншого повідомлення варто використовувати практичні завдання, що допоможуть учням переконатися в істинності висловлених суджень. З цією метою можна звернутися до тих практичних завдань, які учні виконували при підготовці до семінару, або запропонувати нові.

Нестандартною формою навчального процесу в середній школі є лекція, або її варіант – лекція-бесіда. Уроки цього різновиду дозволяють лаконічно подати наукову інформацію, систематизувати знання учнів за розділами, темою, виділити основні ідеї, розкрити історію їх виникнення, розвитку, познайомити учнів з новими поглядами у мовознавстві.

Лекція з мови є монологічним висловлюванням учителя на ту чи іншу програмову тему. Побудована з урахуванням вікових особливостей учнів, логічна, доказова, вона має виділяти в матеріалі основну думку, робити висновки із сказаного.

Слід відзначити, що не всі відомості, передбачені навчальною програмою, можуть бути подані учням у формі лекцій. Найпридатнішим для цього є матеріал вступних уроків до курсу мови кожного класу, теми, розділу. Теми з лексики, морфології, синтаксису можна опрацьовувати на лекціях-бесідах.

У методичній літературі визначилися такі форми лекцій:
- лекція-оповідь (практикується для характеристики явищ, фактів, їх причин і наслідків);
- лекція-описання (ознайомлює з явищами, їх властивостями);
- лекція-розмірковування (вчитель доводить певні положення, розкриває думку, висловлює судження про явища, факти, найповніше реалізуються переваги проблемного навчання);
- лекція, де переплітаються усі форми викладу.

Уроки-практикуми присвячуються вдосконаленню правописних і мовленнєвих умінь і навичок учнів. Експериментальна перевірка вивчення української мови, способів подачі теоретичного матеріалу укрупненими частинами показала, що час, який вивільнюється, дає змогу відводити спеціальні уроки на формування в учнів умінь і навичок. На таких уроках виконуються завдання, що складаються із спеціально обраного дидактичного матеріалу. Результативність уроків-практикумів залежить від якості підібраного дидактичного матеріалу і характеру завдань.

У дидактичному матеріалі повинні мати місце різні варіанти орфограм і пунктограм. Завдання повинні забезпечити оволодіння способами розв'язання граматичних і правописних завдань, тому необхідно, щоб формулювання завдань мали навчальний характер. Так, якщо на уроці-практикумі ставиться завдання сформулювати навички виділення комами, відокремлених означень, то в завданні мусять знайти відображення ті операції, які повинен здійснювати учень, ставлячи розділові знаки, наприклад: „Знайдіть і підкресліть означення, підкресліть означуване слово. Визначте, чи треба відокремлювати означення комами". На наступному етапі, коли виникає потреба вдосконалення навичок, завдання формується по-іншому: „Поставте розділові знаки і поясніть їх за допомогою графічних схем".

Оскільки на уроці-практикумі розв'язуються перш за все завдання навчальні, необхідно забезпечити всі умова для того, аби учні мали можливість виконати завдання без помилок. Тому на таких уроках доцільно дозволяти учням користуватися таблицями, схемами, підручниками, словниками-довідниками.

Уроки-заліки сприяють повторенню, узагальненню та систематизації вивченого матеріалу, активізації розумової діяльності учнів, вихованню серйозного ставленню до предмета.

Варто сказати, що контролююча функція заліку не є основною, важливо, щоб діти закріпили, узагальнили, систематизували матеріал з теми чи розділу, працювали над виробленням навичок культури усного і писемного мовлення. Такі уроки доцільно проводити два-чотири рази на рік. Для цієї форми проведення занять обираються теми теоретичного чи практичного характеру, учні готуються до них протягом певного часу. Поділ класу на кілька груп значно прискорить перевірку знань школярів.

Не можна не сказати про такий різновид уроку, як консультація, роль якої на сучасному етапі помітно зростає. Особливо вагомими бувають консультації перед уроком-практикумом, заліком і напередодні екзамену. Почасти консультувати школярів можуть і ровесники, які добре засвоїли навчальний матеріал.

Урок-конференція проводиться у старшій ланці середньої школи і є типовою моделлю організації роботи наукових завдань; існує як вид повторювально-узагальнюючого уроку.

На першому етапі – підготовці до уроку оголошується тема майбутнього заняття, вчитель ознайомлює школярів із вимогами стосовно підготовки і проведення цього уроку, наголошує на письмовому оформленні доповідей з наступним їх вільним викладом в усній формі, що має ілюструватися виготовленими таблицями, цікавими мовними зразками. Визначаються основні доповідачі (розглядають аспектно проблему, з порівняно вузького, але цікавого мовного питання), рецензенти (переконливо оцінюють виступи і мотивують свій погляд на оцінку, заздалегідь ознайомлюються з доповідями), опоненти (глибоко штудіюють проблему, уважно слухають виступи, знаходять неточності в них, акцентують увагу слухачів на недостатньо висвітлених проблемах, попередньо продумують свого роду „провокаційні" питання з метою визначення рівня зорієнтованості доповідача у проблемі). На підготовчому і основному етапах учні працюють у малих групах – це доцільно як в організаційному, так і в контрольному плані. Кількість основних питань, що виносяться на конференцію повинна відповідати кількості учнівських груп, у межах яких один учень виголошуватиме доповідь, другий – співдоповідь, третій і четвертий – писатимуть рецензії, п'ятий виступатиме опонентом.

Урок – конференція може мати таку структуру: виступ доповідача, питання до нього, виступи рецензентів стосовно доповіді й співдоповіді, виступ опонента, виступ другого доповідача і т.д. Треба уникати надмірної заакадемізованості, бо це, насамперед, урок мови, а тому в його основі – цікавий текст і робота з ним, яскраві приклади, які пропонують для запису в зошиті доповідачі, окремі учні, що отримали спеціальне завдання добрати із джерел оригінальні та ефективні вправи.

На нашу думку, остаточно зафіксувати й певним чином класифікувати абсолютно всі нестандартні уроки неможливо, оскільки процес модифікації традиційних форм навчання може бути безкінечним. У сучасній шкільній практиці існує безліч видів нестандартних уроків у формі, скажімо, дидактичної гри, кожен з яких має свою оригінальну поліфонічну структуру (урок-подорож, казка, екскурсія, прес-конференція, змагання, уроки типу КВК, винаходу творчості, аукціони знань тощо).

Наприклад, урок типу КВК може бути проведений як урок повторення певної теми чи розділу. Структура його може бути така:

1. Етап-розминка – розповідь з вивченої теми. Учні двох команд по черзі розповідають, з'ясовуючи теоретичний матеріал, аргументують його прикладами;
2. Етап-конкурс „Перевірка домашнього завдання". Завдання творчого характеру. Може бути розіграна сценка, діалог тощо;
3. Етап – виконання завдань з вибором правильної відповіді. Кожній команді пропонується рівнозначні завдання;
4. Етап-конкурс „Відгадай". Мовні ігри (для кожної команди окремо). Наприклад, гра: один учень виходить з класу, а коли повертається, то інші натяками підказують йому відповідь. Виграє та команда, учні якої дадуть відповіді швидко і точно;
5. Етап-конкурс акторів і художників. Творчі завдання з використанням мовного матеріалу;
6. Етап-підсумки уроку, визначення переможців.

Урок-пресконференція, приміром, може бути одним із уроків зв'язного мовлення. Його можна провести під час ознайомлення з газетою у 5-му класі чи опрацювання одного з газетних жанрів у 6-7-му класах. Цей урок може мати чотири етапи: 1) відповіді на запитання; 2) підготовка й оформлення редакційних завдань; 3) підтвердження підсумків; 4) випуск експрес газети.

Більшість згаданих видів модерного уроку передбачають групове навчання. Групова навчальна діяльність школярів сприяє успішній реалізації комплексної мети навчання, засвоєнню бази знань, формує навички самоконтролю, почуття обов'язку й відповідальності за результати навчання. У процесі групового навчання формуються вміння і навички: діти вчаться висловлювати особисту думку й уважно ставитися до думки товаришів. Крім того, докорінно змінюється позиція учня: із пасивного об'єкта впливу він перетворюється в активного суб'єкта особистого навчання. На таких уроках учень не лише сприймає інформацію, а й бере активну участь у засвоєнні матеріалу, опановує способи самостійного поповнення і розширення знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варзацька І.О. Типи інтегрованих уроків мови та мовлення //Початкова школа. – 1996. – №6. – С.35-36.
2. Гуманітарні технології: Конспект лекцій /За ред. В.Різуна. – К.: Либідь, 1994. – 452 с.
3. Девдера М.В., Красноголовець О.В. Уроки української мови – нетрадиційно //Освіта. – 1997. – №18. – С.45-47.
4. Девдера М.В., Красноголовець О.В. Уроки української мови – нетрадиційно //Освіта. – 1997. – №19. – С.34-35.
5. Донченко Т.К. Уроки мови мають стати уроками словесності //Дивослово. – 1995. – №4. – С.36-38.
6. Конаржевский Ю.А. Анализ урока. – М.: Высшая школа, 2000. – 336 с.
7. Пентилюк М.І. Особливості технології уроків мови //Дивослово. – 1998. – №4. – С.37-38.
8. Римаренко В.С. Лекції і семінарські заняття у загальноосвітній школі. – К.: Радянська школа, 1987. – 463 с.
9. Симоненкова Т.П. Нові форми проведення уроків з мови //Дивослово. – 1998. – №5. – С.45-46.
10. Форостюк Т.В. Урізноманітнюємо форми занять //Дивослово. – 2000. – №10. – С.35-38.
11. Хом'як І.М. Два нестандартні уроки з мови //Дивослово. – 1997. – №1. – С.36-38.

УДК 81'371

КОНТЕКСТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТІВ РОМАНУ Ф.КАФКИ "ЗАМОК"

Мінькова А.Ю., асистент

Мелітопольський державний педагогічний університет

Складність сприйняття творів Ф.Кафки пояснюється нетрадиційною формою подачі художнього матеріалу, що базується на різних видах контексту, котрі переходять у підтекст. Застосування до аналізу творів автора концептуального підходу, як багаторівневого процесу встановлення змісту дозволяє виявити оригінальність використаних ним концептів. Контекстуальний аналіз мовного матеріалу розкриває механізм їхньої наповнюваності і показує можливість ідентифікації концептів.

Ключові слова: лінгвопоетика, концепт, концептологія, контекст, контекстологічний аналіз, асоціація, семантика

Минькова А.Ю. КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТОВ РОМАНА Ф.КАФКИ «ЗАМОК» / Мелитопольский государственный педагогический університет, Украина

Сложность восприятия произведений Ф.Кафки объясняется нетрадиционной формой подачи художественного материала, базирующийся на различных видах контекста, переходящих в подтекст. Применение к анализу произведений автора концептуального подхода, как многоуровнего процесса установления смысла позволяет выявить оригинальность использованных им концептов. Контекстуальный анализ языкового материала раскрывает механизм их наполняемости и показывает возможность идентификации концептов.

Ключевые слова: лингвопоэтика, концепт, концептология, контекст, контекстологический анализ, ассоциация, семантика.

Minjkova A.Y. CONTEXTUAL ANALYSIS OF CONCEPTS KAFKA'S NOVEL "CASTLE" / Melitopol State Pedagogical University, Ukraine

The difficulty of perception of Kafka's works is explained by not traditional form of presenting of work of art, based on various kinds of context, turning into implication. The use of conceptual approach to the analysis of autor's works as multi-leveled process of determining the sense helps to reveal the originality of the used concepts. The contextual analysis of language material reveals the mechanism of their filling and shows the possibility of the identification of the concepts.

Key words: linguo-poetics, concept, conceptology, context, contextual analysis, association, semantics.

Поява в ХХ столітті серед великої кількості літератури добутків, створених нетрадиційними методами (за допомогою контексту і підтексту) які не піддаються класичній інтерпретації (до них належить і творчість Ф.Кафки), обумовило інтенсивні пошуки нових методів аналізу.

Загальною тенденцією активних пошукувань у цьому напрямку є тяжіння до взаємодії власне лінгвістики з іншими дисциплінами широкого гуманітарного циклу, що орієнтують дослідників на вивчення суті мовних явищ у їхньому зв'язку з позалінгвістичними факторами.

Передові позиції в межах цієї нової орієнтації займає лінгвопоетика. Один з її варіантів, представлений концепцією А.М.Науменка [1:166-336], заслуговує на особливу увагу. Категорія контексту, будучи однією з основних складників даного підходу, покликана зіграти визначальну роль у виявленні семантики мовних одиниць і, отже, змістів художнього тексту.

Розглядаючи об'єкт дослідження у функціональному аспекті, лінгвопоетика вимагає більш пильної уваги до семантики мовної одиниці, а з огляду на те, що контекст як цілісне явище мовної дійсності поєднує в собі формальну і змістовну сторони, застосування в межах функціонального підходу концептологічного аналізу дозволяє розкрити раніше не помічені значеннєві шари творів сучасної літератури.

Використання при аналізі художнього тексту різних видів контексту в межах даного підходу має свої особливості. Контекст застосовується тут не в його традиційному розумінні як оточення мовної одиниці з позиції лінгвістики чи як середовище, у якому функціонує добуток, з позиції літературознавства, а як група слів і їхня функція в створенні образу. Тобто в лінгвопоетиці контекст розглядається як засіб створення додаткового значення слова за рахунок асоціативного поля. При цьому тлумачення художньої функції кожної мовної і позамовної одиниці спирається тільки на текст твору.

Сприймаючи художній твір як злиту цілісність, лінгвопоетика веде його аналіз не від образу до слова, а від образності кожного слова до образу твору. Але кожне художнє слово розглядається тільки з опорою на текст твору, тобто тільки в контексті цілого. При цьому головним джерелом виникнення художнього образу визнається не сума слів, а їхнє чергування — послідовне вживання, оскільки художній образ будується лінійно.

Спостереження за виникненням художнього образу припускає багаторівневий процес встановлення змісту. Поступовий аналіз всіляких контекстів здатний привести до ідентифікації текстових концептів.

Розуміючи під «концептом» «будь-яку оперативну одиницю мислення, що може одержувати чи не одержувати чітку форму» [2:153-155], поняття, що є цінністю культури і виражається насамперед (але не єдино) абстрактними словами типу «любов», «закон», «беззаконня» і т.п. [3:3-11], лінгвістика вбачає в концепті деякий глибинний зміст, від початку максимально й абсолютно згорнуту значеннєву структуру тексту, що втілює мотив, який цікавить автора, і призводить до породження тексту. Виступаючи своєрідною «крапкою вибуху», що викликає текст до життя, концепт служить, з одного боку, відправним моментом при породженні тексту, а з іншого– кінцевою метою при його сприйнятті» [4].

Особливу актуальність вивчення даної категорії отримує у художній творчості Ф.Кафки.

Оскільки метою комплексного підходу до вивчення тексту, як до усвідомленого результату творчого процесу, є рівнозначне вивчення оточення кожної мовної одиниці з виходом на певні рівні смислоутворення, категорія концепту визнається в даному дослідженні головною, а його завданнями передбачається ідентифікація концептів за допомогою контексту, аналіз процесу нагромадження концептів, їхнє структурування і подача ними певної художньої інформації.

Концептологічний розгляд роману Ф.Кафки «Замок» виявляє в ньому дві основні гілки концептів, що розвиваються паралельно: «Підпорядкованість» і «Керування» (у даній статті не надається обґрунтування виявлення цих двох ведучих концептологічних блоків). Які припускають безліч під-концептів, що характеризуються одночасно як негативними так і позитивними коннотаціями. Наведемо концептуальний аналіз фрагментів двох під-концептів: «Знеособленість» і «Деформація особистості».

ПІД-КОНЦЕПТ «ЗНЕОСОБЛЕНІСТЬ»

Вплив владних «вищих» сфер наклав відбиток на кожного героя роману, серед них окремої уваги заслуговує «жінка в білому», або «*die Frau im Lehnstuhl*».

„Aber noch überraschender, ohne dass man genau wusste, worin das Überraschende bestand, war die rechte Ecke. Aus einer grossen Lücke, der einzigen in der Stubenrückwand, kam dort, wohl vom Hof her, bleiches Schneelicht und gab dem Kleid einer Frau, die tief in der Ecke in einem hohen Lehnstuhl müde fast lag, einen Schein wie von Seide. Sie trug einen Säugling an der Brust. Um sie herum spielten ein paar Kinder, Bauernkinder, wie zu sehen war, sie aber schien nicht zu ihnen zu hören, freilich, Krankheit und Müdigkeit macht auch Bauern fein [S. 531].

Сполучник «*aber*», що починає перше речення і вжитий в словосполученні «*noch überraschender*» синтаксично акцентує дивовижність. Більш того, прислівник у порівняльному ступені «*überraschender*»

посилений «*noch*», вводить підрядне наслідкове речення зі сполучником «*ohne daß*», також підкріплюючи неймовірність спостережуваного. У свою чергу, ступінь несподіваності, раптовості, разючості підсилює і лексичний повтор кореня «*überraschend*», що вдруге з'явився як субстантивований прислівник, у підрядному обставини місця «*worin das Überraschende bestand*».

Граматичний контекст репрезентує «*die rechte Ecke*», представлений поширеним предикативним означенням, подає події, що спостерігаються в цьому куті одночасно з тими, які відбуваються у будиночку, і в цьому також несподіваність баченого. Своєрідність, неповторність баченого створена контекстом означеного артикля + конкретний прикметник «*recht*» перед іменником «*Ecke*».

Наступне складне речення привертає увагу експресивністю суб'єкта. «Bleiches Schneelicht» вжите в якості підмета, але незвичайність його не в його синтактиці, а в його семантиці. Поширена обставина місця «*aus einer grossen Lücke, der einzigen in der Stubenrückwand*», прислівник місця «*dort*», вставка з обставиною місця «*wohl vom Hof her*», що змістили в кінець першого речення носія дії «*bleiches Schneelicht*» підкреслюють силу, активність природного світла, що тягнеться через низку перешкод до об'єкта - «*dem Kleid einer Frau*». Неживий «*bleiches Schneelicht*» намагається віддати частину себе, додавши сукні жінки блиск шовку («*einen Schein wie von Seide*»). Неживе наділене активністю (дієслова дії "*kommen*", "*geben*"), а живе подається як обставина мети. Не жінка оббілює себе, а природа прагне до неї, чистота природи виявляє чистоту цієї жінки. Активність природи підкреслює пасивність героїні.

Розглянемо контекст іменника «*Frau*». Вживання його як означення до іменника «*Kleid*» автоматично відносить «*eine Frau*» до другорядних членів речення, що семантично вказує на значущість, а звідси і роль жінки (другорядна). Граматичний контекст іменника «*Frau*» - неозначений артикль представляє тип жінок з певними характеристиками, зазначеними тут же у відносному підрядному реченні, що виступає означенням до «*eine Frau*», і знову підкреслює додатковий характер жіночої особи. Виступаючи означенням до іменника, воно звужує, конкретизує тип жінок, виділяючи з ряду інших ту, місце якої хоча і «*tief in der Ecke*», але «*in einem hohen Lehnstuhl*». Тобто, більша частина синтаксичного контексту цього підрядного речення – складена обставиною місця.

Семантика іменника «*Lehnstuhl*» наділяє «*eine Frau*» керівною, повчальною функцією. Оскільки «*im Lehnstuhl*» - місце не тільки людини-зразка, що користується повагою й авторитетом усіх навколишніх, людини, чия думка не піддається сумніву. Лексико-граматичний контекст «*Lehnstuhl*» - його означення - «*hoch*» підсилює основне значення, високо піднімаючи жінку. Стан жінки, переданий через дієслово «*liegen*», обмежується прислівником «*fast*» і посилюється прислівником способу дії «*müde*».

Граматичний контекст наступного речення робить її активною, здатною до дії (перше місце в реченні + дієслово дії «*tragen*», що вимагає доповнення в Akk + додаток (обставина місця) для дитини).

У наступному реченні площа спостереження трохи розширюється. З одного боку, це речення також показує пасивність героїні. Займенник «*sie*» подано в оточенні прийменникової конструкції «*um ... herum*» зі значенням руху навколо певного центру. І так, хоча синтаксично «*sie*» у контексті «*um ... herum*» виступає обставиною місця стосовно суб'єкта речення, семантично жінка-мати є центром життєдіяльності дітей. Біологічно тяжіння матері і дитини повинно бути взаємним, алогічність і неймовірність даної ситуації в однобічній активності. Положення не зміниться і далі, у наступному реченні пасивність її стосовно дітей повторюється: «*sie aber schien nicht zu ihnen zu hören*».

Семантика дієслова «*scheinen*» виявляє присутність спостерігача, який розмірковує і дає власну оцінку подіям, що відбуваються перед його очима. Здивованість спостерігача, відсутність реакції жінки в напрямку до дітей, що знаходяться поряд, виражена, як лексичним, так і граматичним контекстом. Спочатку – протиставним сполучником «*aber*», а потім поширеним інфінітивом, який виступає в реченні означенням до підмета.

Заперечення «*nicht*», що складає частину означення інфінітива, заперечує не саму здатність суб'єкта «*sie*» чути, а підкреслює здатність чути вибірково. Тобто поширений інфінітив, що включає заперечення «*nicht*» визначає «*sie*» як суб'єкта, що володіє почуттям слуху, властивого людині, але яке стосовно дітей не виявляється.

Модальне «*freilich*», що продовжує ланцюжок складного речення, і є спробою пояснити поводження жінки, вводить причину бездіяльності: «*Krankheit und Müdigkeit macht auch Bauern fein*». Значення короткої форми прикметника «*fein*» визначається контекстом.

Семантика іменника «*Bauer*» припускає в людях землі витривалість, терпимість, споконвічну міцність тілом, стійкість до хвороб і т.п. Але надмірні психологічні і фізичні навантаження здатні зруйнувати навіть найміцніший організм, а виснажлива, важка робота підриває будь-яке здоров'я. Іменник «*Bauer*» у контексті даного фрагмента є контекстним синонімом до «*sie*» і, отже, до «*eine Frau*». Отже, можливою причиною неуважності жінки до дітей є слабкість «*fein*», викликана фізичними і психічними навантаженнями. Але це тільки приблизно, тому що справжня причина відсутності уваги матері до дітей має бути більш вагомої, ніж хвороба чи втома. Причина ця – в наступному фрагменті.

„ ... die Frau im Lehnstuhl lag wie leblos, nicht einmal auf das Kind an ihrer Brust blickte sie hinab, sondern unbestimmt in die Höhe“ [S. 532]. Стан жінки передається через присудок «*liegen*», уточнений порівнянням «*wie leblos*». Обставина порівняння, що констатує стан «*die Frau im Lehnstuhl*» як «*leblos*», припускає єдність тільки деяких ознак, тільки подібність станів героїні і людини,позбавленої життя, а не повний їх збіг. Затверджує деяку присутність життя і контекст наступного речення, у якому велика семантична вага лягає на заперечення «*nicht*», з якого воно починається при прислівнику «*einmal*», оскільки заперечує воно не саму дію, а тільки одну з обставин місця «*das Kind an ihrer Brust*». Увага до другої обставини місця «*die Höhe*» не тільки не заперечується, але синтаксично і логічно підкреслюється. Прямо протиставлена сурядним сполучником «*aber*» першій обставині, вона з'являється відразу в підрядному реченні, протиставляючи негативне відношення героїні до дитини її зацікавленості височінню «*die Höhe*».

Отже, приналежність даного речення до типу позитивних з частковим запереченням, дозволяє стверджувати, що жінка хоча і перебуває в ускладненому стані не тільки жива, але і біологічно активна.

Семантика дієслова «*blicken*», як і у випадку з дієсловом «*hören*» першого фрагмента, констатує робочий стан органів сприйняття. Перевага другої обставини місця «*in die Höhe*» перед першою «*nicht einmal auf das Kind an ihrer Brust ... hinab*» підкреслює вибіркову спрямованість її візуальної уваги.

Виснажена фізично, без очевидного прояву активності «*lag wie leblos*», «*die Frau im Lehnstuhl*» ще здатна органами відчуття сприймати деякі сигнали ззовні. Але органи почуттів жінки реагують тільки на певний тип подразника - якісь сигналів, що очікуються зверху. Оскільки на звичні подразники знизу (діти) вона не реагує. Отже, сигнали, що надходять зверху такого характеру, що за своєю значущістю перевершили важливість для жінки-матері її власного немовляти.

Важко переоцінити в даному випадку роль прислівника «*unbestimmt*», оскільки його семантика додатково визначає психічну здатність жінки візуально сприймати світ. Підкреслюючи її знесиленість, він підсилює безвихідну необхідність фізичної активності. Жінка може дозволити собі неуважність до дітей, але не може, навіть наостанку сил, відмовитися від зосередженості (від сконцентрованості уваги) «нагорі». Що могло пригнітити в жінці материнський інстинкт? Що зробило з неї байдужу людину? Чи цілком вона втратила здатність реагувати на те, що навколо неї діється?

Ситуація, що представлена в наступному фрагменті, стосовно вже розглянутих, здається зовсім неймовірною.

“*Und unerwartet für jedermann kehrte sich K. förmlich in einem Sprunge um und stand vor der Frau. Aus müde, blauen Augen blickte sie K. an, ein seidenes,durchsichtiges Kopftuch reichte ihr bis in die Mitte der Stirn hinab, der Säugling schlief an ihrer Brust. «Wer bist du?» fragte K. Wegwerfend – es war undeutlich, ob die Verachtlichkeit K. oder ihrer eigenen Antwort galt – sagte sie: «Ein Mädchen aus dem Schloss*» [S.532].

Зворотний порядок слів, використаний у першому реченні є важливим семантико-стилістичним засобом для всього фрагмента. У словосполученні «*unerwartet für jedermann*» синтаксично і інтонаційно підкреслюється неозначений займенник «*jedermann*». Позначаючи усіх без винятку присутніх, він логічно припускає і «*die Frau im Lehnstuhl*».

Переміщення суб'єкта дії К. у другу частину речення акцентує увагу на характеристиці самої дії - прислівнику способу дії «*förmlich*», що є ключовим словом для розвитку ситуації даного фрагмента. Семантика цього прислівника співвідноситься з характеристикою людей, що вміють поводитися офіційно, тобто як чиновники.

Отже, перше речення, представивши К. як особу, зовнішній стиль поводження якої відповідає манерам чиновництва, показує, що будь-яка людина, яка дотримується при виконанні будь-якої справи зовнішніх вимог, деяких формальностей, автоматично попадає в коло інтересів усіх жителів, і навіть може сподіватися на їхню небайдужість. Не виключення серед них і «*die Frau im Lehnstuhl*».

Дотепер байдужа до всього вона удостоює К. своєї уваги! Погляд, спрямований увесь цей час «*in die Höhe*», спрямовується тепер до К. Причому вона не просто на нього дивиться, вона зосереджується на ньому. На спрямованість візуальної уваги до особи К. вказує префікс «an-» при перехідному дієслові «*blicken*», що характеризує реакцію жінки на особливого роду поводження К.

Отже, якщо перше речення даного фрагменту виступає ситуативним контекстом, пояснюючи як можна заволодіти увагою «жінки в білому», називаючи дії, на які вона неодмінно відреагує, то цінність другого речення полягає в представленні особистісних портретних характеристик героїні, що контрастно зображують підпорядкованість (підлегле положення) безгріховності.

Відповідно до контексту роману одні з них повторюючись зблизять героїню з деякими персонажами (блакитні очі, утома і т.п.), інші - білий відблиск одягу, шовкові покриви – особистісні характеристики, властиві тільки цій жінці. Чиста і внутрішньо, і ззовні вона підкоряється формальностям. Виправдання – при ній немовля. Тут, безперечно, натяк на особисту жертву.

Враховуючи все наведене вище, реакція жінки цілком адекватна ситуації: на питання «*Wer bist du*?» (підкреслимо, а не «*Was bist du*?») особистого характеру вона дає офіційну відповідь - «*Ein Mädchen aus dem Schloß*». Свідомо, або автоматично відсуваючи на задній план особистісне, не сумніваючись, що в даній ситуації (в умовах, коли людина дотримується зовнішніх вимог формального характеру), особисте нікого не може цікавити. Відповідь можна розцінювати як представлення відчуття себе у світі.

Звернемо увагу, що у відповіді, називаючи себе, героїня не використовує особистого займенника першої особи «*ich*», за рахунок чого повністю відрізає можливість особистісної ідентифікації. Вживаючи у відповіді неозначений артикль, вона показує, що для характеристики її статусу, загального для багатьох, підходить одне з однорідних понять - «*ein Mädchen*». Отже, таких як вона багато, загальним поняттям, що визначає їхнє положення, є іменник «*Mädchen*» із усіма наслідками, що випливають.

Постпозитивне прийменникове означення «*aus dem Schloß*» звужує, конкретизує віднесеність і, відповідно, приналежність особи до Замку. А якщо виходити зі значення іменника «*Schloß*» у контексті всього роману як активно діючого початку, то означення «*aus dem Schloß*» значить для «*ein Mädchen*» майже позачасову віднесеність, приналежність, залежність, якщо не його власність, що органічно зрослася з ним і вже не мислить себе окремо. Тому зрозуміло, чому на питання «*Wer bist du*?», жінка відповідає – "*Ein Mädchen aus dem Schloß*". Особисте зникло. Але це не до кінця так. Відповідно до контексту роману, портретних характеристик, вона має своє власне обличчя. Виходить, що персонаж поки що залишається людиною (а не річчю).

Хоча ця жінка, як видно, вже твердо стоїть на шляху до знеособлення, вона, поки що особистість, котра не злилася з загальною селянською масою, що вже давно перетворилася на людське "стадо". Тобто знеособлення жінки-матері відбувається через пригнічення її материнського інстинкту. А до пригнічення материнства призвела відповідальність, що була покладена на неї "зверху" керівними структурами, від яких залежить доля та добробут її сім'ї, і передусім – дітей.

Про інший бік під-концепту "знеособленість" дають уявлення наступні фрагменти роману.

«*Einige Bauern waren noch beim Bier ...*» [5: 521]; « *... die Bauern waren still ...*» [5:521]; «*Die Bauern waren auch noch da, einige hatten ihre Sessel herumgedreht, um besser zu sehen und zu hören.*» [5: 521]

Перші контексти, у яких вжитий іменник «*Bauern*» представляють селян як людей, що п'ють пиво в «*Wirtshaus zur Brücke*» (***1***), тобто відпочиваючих, розслаблюючих свій організм за допомогою вживання легкого спиртного напою; лексична семантика прислівника способу дії «*still*» визначає «*Bauern*» як тихих, смирних осіб (***2***); активність деяких з них часто буває викликана цікавістю «*einige hatten ihre Sessel herumgedreht, um besser zu sehen und zu hören*» (***3***). В основному, селяни пасивні, вони тільки "*є*" (семантика дієслова «*sein*» — побутування), ціль же діяльності деяких з них розкриває контекст інфінітивного звороту з «*um...zu*», що виконує тут функцію обставини мети – проста цікавість, розвага.

Якщо люди бувають чимось налякані, схвильовані, відчуваючи ззовні щось, що нагадує небезпеку, вони насторожуються, збиваються докупи:

«*Er (K.) sah die Bauern scheu zusammenrücken...*» [5: 523]. Лексична семантика прислівника способу дії «*scheu*» – «*боязливо*», «*лякливо*» припускає використання його в характеристиках поводження тварин, ужите в даному фрагменті при дієслові «*zusammenrücken*» (зближатися), воно уподібнює поводження селян у тривожних на їхній погляд ситуаціях до поводження зляканої худоби. Отже, селяни збиваються докупи, збираються разом тоді, коли їм страшно.

«*... (und K.) mußte gar nicht erst verlangen, daß der Saal geleert wurde, denn alles drängte mit abgewendeten Gesichtern hinaus, um nicht etwa morgen von ihm erkannt zu werden*» [5:525]. Даний контекст показує поводження селян після того, як був визначений статус К. (головного герою роману) – землеміра.

Отже, К. не довелося вимагати очистити приміщення, тому що селяни вже самі поспішили піти. При цьому селяни визначені як «*alles*» – займенником-іменником зі значенням «*усякий*», «*кожен*», тобто усі вони віддвигалися з відверненими обличчями, для того, щоб навіть приблизно не бути впізнаними К.

Розглянемо контексти, у яких займенник-іменник «*alles*», що виступає в романі контекстуальним синонімом до іменника «*Bauern*». Важлива деталь — «*alles*» називає суб'єкта дії середнього роду, тобто щось середнє між чоловіком і жінкою (між людьми і тваринами?).

Лексична семантика дієслова «*hinausdrangen*» — «*тіснитися*», «*юрбитися*», «*витіснятися назовні*», викликає асоціацію з діями худови загрозливій ситуації. Намагаючись залишити приміщення, селяни відвертають обличчя. Обличчя відвернені в усіх — дієприкметник II «*abgewendeten*», ужитий як прикметник при іменнику «*Gesichter*» відбиває реакцію селян на результат сцени, зацікавленими спостерігачами якої вони виявилися. Іфінітивний зворот з «*um...zu*» , що виступає обставиною мети, пояснює причину одноманітного поводження цілої групи людей, цілого виду подібних особистостей (оскільки дієприкметник II, утворений від перехідних дієслів, має результативне видове значення).

ПІД-КОНЦЕПТ «ДЕФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ»

Деформацію людської сутності селян через деформацію зовнішності представляє наступний фрагмент.

«Gefällt es dir hier?» fragte K. und zeigte auf die Bauern, ... die mit ihren förmlich gequälten Gesichtern – der Schädel sah aus, als sei er oben platt geschlagen worden, und die Gesichtszüge hatten sich im Schmerz des Geschlagenwerdens gebildet —, ihren wulstigen Lippen, ihren offenen Mündern zusahen, aber doch auch wieder nicht zusahen, denn manchmal irrte ihr Blick ab und blieb, ehe er zurückkehrte, an irgendeinem gleichgültigen Gegenstande haften, ...» [5:541-542].

Змістовна сторона підмету *«es»* першого речення фрагменту лексично розкривається прямим додатком його наступного речення, де читачу *«показують»* (*zeigen*) те, що головний герой К. позначив займенником *«es»*, від початку визначивши характер об'єкта, що спостерігається як *«знеособлений»*: *«Gefällt es dir hier?» fragte K. und zeigte auf die Bauern, ...»*

Як бачимо, під *«es»* узагальнено розуміються селяни (варто підкреслити, що аналізований фрагмент – це тільки перша половина складного речення (періоду), у другому, увага переключається на поводження помічників К. — Артура і Йеремію, які також включаються у знеособлене *«es»*, але ці герої тут розглядатися не будуть). Що ж дало підставу, затверджувати *«безособовий»* характер селян, пояснює постпозитивне означення іменника множини *«die Bauern»*, виражене підрядним означальним: *« ...die mit ihren förmlich gequälten Gesichtern ... , ihren offenen Mündern zusahen»*. Розглянемо його детальніше. *« ... K. ... und zeigte auf die Bauern, ... die mit ihren förmlich gequälten Gesichtern …»*.

Прикметник *«gequält»* представляє собою ад'єктивований Partizip II від дієслова *«quälen»* — *«мучити»*, відбиваючи своїм походженням результативність дії, що виражається ним, виявляє *«зовнішнє»* значення іменника *«Gesichter»*. Тобто вказує, що мова йде про характеристики в обличчях селян, які вони придбали в результаті перенесеного ними несприятливого фізичного впливу, зазнавши мук та страждань.

Які саме риси в обличчях видають це, пояснить наступний контекст. А поки повернемося до прислівника *«förmlich»*, який також визначає іменник *«Gesichter»*, уточнюючи ознаку, виражену прикметником *«gequält»*. Будучи прислівником способу дії, він своєю лексичною семантикою вказує на характер дії, що призвела до *«gequälte Gesichter» — «має відношення до форми», «формальний», «офіційний»*, тобто управлінський. Чи інакше – на обличчях селян викарбовані муки, заподіяні владою.

Вставне речення *«...– der Schädel sah aus, als sei er oben platt geschlagen worden, und die Gesichtszüge hatten sich im Schmerz des Geschlagenwerdens gebildet —…»* уточнює, що слід розуміти під *«förmlich gequälte Gesichter»*. Як видно, це, насамперед, деформація кісток черепа. Використання в підрядному порівняльному реченні коньюнктива, вказує на його метафоричний характер, тобто інформацію, що повідомляється ним, — причину, що викликала деформацію черепа потрібно розуміти не в прямому, а в переносному значенні. Перфект двочленного пасиву коньюнктива, що склав граматичну основу його синтаксичної конструкції, дозволив всю увагу зосередити на предметі, що піддається впливу — *«er»* (*der Schädel*) і приховати виробника дії. Тобто він є, але він прихований. Оскільки на його існування вказує прислівник його місця *«oben»* «зверху». Чому місце виробника дії? Тому, що граматична функція прислівників — виражати ознаку ознаки або ознаку дії. Але оскільки в даному реченні об'єкт *«er»* не характеризується ніякими ознаками, крім насильства, що відбувається над ним, то спрямованість, походження насильства і характеризує прислівник місця *«oben»* — тобто «зверху».

Фразеологічний зворот *«j-n platt schlagen»*, що лексично наповнює розглянуте речення, семантично показує крайній ступінь зазнаного руйнівного впливу. Повна деформація черепа семантично припускає руйнування головного мозку, що захищається ним (його кістками), руйнування центральної нервової системи, усіх її функцій, отже, повне руйнування психіки. Але, оскільки людський організм у такому стані існувати не може, факт, що констатується фразеологічним зворотом *«j-n platt schlagen»* заперечує фізичну деформацію людського черепа, а стверджує психічну деформацію особистості, заявляючи про фізичне знищення всіляких особистісних характеристик, людської волі, роздавленої психологічно.

На те, що предмет *«er»* (= *Schädel*), який зазнав руйнівного впливу, живий, натякає також заміна традиційного у фразеологічному звороті *«j-n platt schlagen»* об'єкта впливу – «живого» обличчя «неживим» іменником *„Schädel”* (= *er*), але з властивими йому психічними функціями. Таким чином, іменник «*Schädel*» визначається контекстом підрядного речення, як синонім понять «*людина*», «*особистість*», «*характерна особистість*», «*людська природа*».

Наступним за вже розглянутим йде речення наслідку *«und die Gesichtszüge hatten sich im Schmerz des Geschlagenwerdens gebildet»*. Неоціненна заслуга синтактико-граматичної сторони цього речення. Підкресливши час інформації, що викладається формою плюсквамперфекта воно показало, що усі до цього перераховані дії відбувалися вже під впливом зафіксованого ним граматично процесу. Не менш важлива і його лексична сторона, ємна своєю семантикою.

Отже, якщо попередні речення пояснювали, що *«förmlich gequälte Gesichter»* мають на увазі фізичну деформацію зовнішньої форми, до якої призвела деформація через повне руйнування, придушення

внутрішнього змісту «психічної» сутності людини, то заключна частина вставки *«und die Gesichtszüge hatten sich im Schmerz des Geschlagenwerdens gebildet»* розповідає про результативний характер цього процесу і про його тимчасову тривалість. Підмет *«die Gesichtszüge»* визначається і конкретизується контекстом як даного речення, так і попередніх. Роль дієслова-присудка *«sich bilden»* неоднозначна.

З одного боку, приєднання зворотнього займенника «*sich*» до «*bilden*» і присутність поруч обставини способу дії *«im Schmerz des Geschlagenwerdens»* охарактеризувало процес, результат якого зафіксувався рисами облич як «*хворобливий*». Тобто приєднання «*sich*» показало, які наслідки дана дія мала для підмета «*die Gesichtszüge*». Традиція вживати зворотній займенник «*sich*» у зазначеній функції при суб'єктних дієсловах знову таки натякає на живий особистісний характер описуваного об'єкта спостереження «*die Bauern*» (на противагу до «*es*»).

З іншого боку, «*sich*», додавши дієслову-присудку відтінок пасивного значення, вказало на пасивність підмета (який логічно, граматично і семантично стосується характеристики селянства), виявивши одну з його рис — пасивно сприймати зовнішні впливи, навіть незважаючи на їхній явно хворобливий характер.

Будучи реченням наслідку *«und die Gesichtszüge hatten sich im Schmerz des Geschlagenwerdens gebildet»* логічно і граматично продовжуючи підрядне порівняльне *«als sei er ... geschlagen worden»*, виражає результат, що з нього випливає *«череп деформувався ударами зверху і риси облич формувалися в процесі биття»*. А обставина способу дії *«im Schmerz des Geschlagenwerdens»* граматично продовжує характеризувати обставини процесу, згаданого раніше, лексично передаючи його хворобливість.

Граматичний час дієслова-присудка *«bilden»* — плюсквамперфект виражає значну віддаленість у часі початку цього процесу. Як видно, момент початку не тільки не позначений, він навіть не відчутний. Тобто, хворобливий процес, під впливом якого формувалися риси облич (риси особистостей, характерів селян) почався не вчора і не позавчора, а так давно, що інформація про час його початку не збереглася. Ні лексична, ні граматична семантика не дають на це ніякого натяку, а навпаки підсилюють протилежне відчуття. Постпозитивне означення обставини способу дії *«im Schmerz» «des Geschlagenwerdens»* складений іменник, утворений від Partizip II дієслова *«schlagen»* і інфінітива дієслова *«werden»* натякає на відсутність тривалості, нескінченність процесу «удосконалення» за допомогою биття, на його природність і навіть «прогресивність», свого роду еволюцію, у процесі силового впливу *«geschlagen»* (оскільки в основі лексичної семантики *«werden»* його головне значення «ставати»).

Асоціації, що супроводжують ці два підконцепти привносять у їхнє розуміння іформацію тільки негативного характеру, яка, судячи навіть по невеликому її фрагменту, проходить в одному, один раз установленому руслі, переслідуючи головну мету автора — розкрити механізми підпорядкованості. Як видно, у групу концепту «підпорядкованість» попадають і концепти «знеособленість» і «деформація особистості», що знайшли своє предметне втілення в образі «селянства».

Структура під-концепту «знеособленість» (стосовно селянства), згідно контекстного аналізу фрагментів тексту, має наступний вид: ледарство — пасивність — побутування — розвага — худобоподібність. Доповнює його під-концепт «деформація особистості», що має, виходячи з обраних фрагментів, трохи меншу структуру за формою, але більш ємну за своєю семантикою: придушення волі — руйнування психіки — деформація зовнішності.

Особливість розгортання текстових концептів у романі «Замок», як чітко видно вже з наведеного аналізу, криється в їхній широкій розгалуженості і підпорядкованості. Заслуга ж контекстуального аналізу — у його об'єктивності, оскільки заснований він тільки на матеріальній тканині твору – на його мовній структурі.

Широка концептна розгалуженість роману є свідченням його багатогранності, а можливість за допомогою глибокого контекстуального аналізу виявити семантичне наповнення цих концептів дозволяє продемонструвати зрозумілість творів Кафки для широкого кола читачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Науменко А.М. Типологія лінгвопоетики // Нова філологія, 2001. — № 1(10). – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – С. 166-336.
2. Кубрякова Е.С. Рецензия на книгу Ю.Н.Караулова «Русский язык и языковая личность» // ВЯ, 1988. – № 5. – С. 153-155.
3. Степанов Ю.С. «Интертекст», «Интернет», «Интерсубъект» (К основам сравнительной концептологии) // Известия АН. Серия лит-ры и язика, 2001. – Т. 60. – № 1. – С. 3-11.
4. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). – М.: Диалог. – МГУ, 1988.
5. Kafka F. Das Schloß // Kafka F. Das erzählerische Werk. — Berlin: Ruttena & Loening, 1983 .— Bd.2. — S. 521-834.

УДК 81’367.4

СИНТАГМА ЯК ОДИНИЦЯ РИТМУ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

Мінькова І.Ю., асистент

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті подається короткий огляд досліджень щодо визначення смислової одиниці ритму німецькомовної художньої прози, аналізується виникнення понять «ритм» та «рима», їхніх розбіжностей і використання в літературі, починаючи від Гомера і до наших днів, обґрунтовується вибір синтагми в якості одиниці ритму як смислотвірного чинника побудови тексту, пропонується використання синтагми як засобу вимірювання відстані між повторними явищами, наводиться методика обчислювання кількості синтагм у текстовому уривку за допомогою комп’ютера.

Ключові слова: ритм, рима, колон, штабрайм, синтагма, математичне очікування.

Минькова И.Ю. СИНТАГМА КАК ЕДИНИЦА РИТМА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина

В статье дается краткий обзор исследований проблем определения смысловой единицы ритма немецкоязычной художественной прозы, проводится анализ происхождения понятий «ритм» и «рифма», их отличий, употребления в литературе, начиная от Гомера и до наших дней, обосновывается выбор синтагмы в качестве единицы ритма как смыслообразующего фактора в структуре текста, предлагается использование синтагмы в качестве способа измерения расстояния между повторяющимися явлениями, приводится методика подсчета количества синтагм в текстовом отрывке при помощи компьютера.

Ключевые слова: ритм, рифма, колон, штабрайм, синтагма, математическое ожидание.

Minjkova I.Y. SYNTAGMA AS A UNIT OF RHYTHM IN ARTISTIC PROSE / Melitopol State Pedagogical University,Ukraine

The article gives a short review of researches of the problems of defining semantic unit of rhythm in German artistic prose, an analysis of origin of the terms “rhythm” and “rhyme”, their differences, their use in literature beginning from Gomer’s times to our days. The choice of syntagma as a unit of rhythm a as meaning forming factor in the text structure is grounded in the article. The use of syntagma as the way of measuring the distance between recurring phenomena is proposed, the method of calculation of syntagmas in the text passage with the help of computer is given.

Key words: rhythm, rhyme, colon, colons’ modification in ancient German literature, syntagma, mathematical waiting.

Проблема виявлення структурних категорій прозового твору і показників стилю продовжує викликати пожвавлення серед мовознавців, що цікавляться питаннями ритму. Огляд матеріалів фундаментальних досліджень у галузі значеннєвого ритму свідчить, що виникла потрібність в нових аргументах на користь висунутих положень у таких напрямках, як семантичний ритм, ритм синтаксичних конструкцій, ритм образів тощо. Однак уже сьогодні можна підвести підсумки, виділити найбільш важливі питання, до рішення яких необхідно звернутися в першу чергу.

Певне значення передається сукупністю мовних засобів. Цей факт став предметом уваги лінгвістів протягом останніх десятиліть з проблем сучасної семантики стосовно опису змістовних одиниць мови в усій сукупності їх своєрідностей та встановлення їхньої семантичної мотивації несемантичних властивостей. Діапазон досліджень, безпосередньо пов’язаних як із загальною проблемою ритму, так і конкретними питаннями в плані вираження його в тексті є надзвичайно широкий, тому складність вивчення ритму в художньому тексті примушує шукати прийоми та методи комплексного підходу, що застосовував би водночас інструменти аналізу з різних гілок філології: мовознавства (лексикології, фонетики, граматики), літературознавства (поетики), перекладознавства (відтворення мелодійних та звукових структур), текстології (текстоутворюючі фактори) та ін. Поки що універсальним практичним методом залишається багаторазове уважне вчитування в текст. Як влучно висловився відомий мовознавець Ю.Д.Апресян, “мова виявляється чи не найнадійнішим провідником у внутрішній світ людини, кожен раз, коли ми маємо справу з цим світом, оскільки закріплює досвід інтроспекції тисяч поколінь протягом багатьох тисяч років, і це значно більше, ніж може запропонувати сучасна психологія” [1:43].

Поступовий перехід від вивчення “поверхневих” аспектів ритму прози через дослідження синтаксису призвів до аналізу його глибинних шарів. Одним з актуальних на сьогодні уявляється розгляд питання про функції ритму у формуванні архітектоніки тексту в змістовному аспекті.

Категорія ритму тісно пов'язана з категорією, що виражає упорядкованість, в основі якої лежить дотримання міри. У семантиці на даний момент залишається не розробленим питання виділення ритмічної одиниці взагалі і значеннєвої одиниці зокрема, немає чіткої методики визначення значеннєвого ритму в прозі, все ще точаться суперечки щодо його природи.

Незважаючи на те, що питання про наявність у художній прозі значеннєвого ритму одержало деяку розробку в другій половині XX століття, імпліцитно вихідні моменти цієї проблеми містяться в теоретичних роботах давнини. Так, вже в античних риториках відзначалося, що розходження в побудові структурних елементів прози (колонів) і розходження в їхньому складі приводить до зміни змісту.

У роботах мовознавців останньої третини XX сторіччя зустрічається безліч описань таких одиниць. То їх визначали як словесні явища, що викликають ритмічні рухи і складають при цьому шматки оповідання [2:151-155]; то говорили про них як про компоненти речення, що виражають лише частини, елементи комплексного висловлювання [3:216-221]. В усіх випадках автори подібних описів не давали ні ясного визначення даному явищу, ні конкретної назви, не піддаючи при цьому сумніву його існування.

О.Є.Бочкарьов [1987], М.Г.Маріанашвілі [1993], Є.А.Зоз [1987], О.В.Чічерін [1980] зробили вагомий внесок у теоретичну розробку проблем ритму прози: дали вичерпні характеристики ритмічних одиниць, визначили функції ритму у впливі на читача, оцінили його значення для когерентності тексту. Однак єдності у визначенні одиниць значеннєвого ритму і прикладів їхнього практичного застосування все ще немає.

Серед пошуків останнього десятиліття, що демонструють успіхи у вивченні одиниць значеннєвої структури художнього тексту, найбільш ґрунтовними представляються роботи О.В.Бондарко [1991], Р.К.Потапової, Г В.Лінднер [1991], М.М.Гіршмана [1999 та ін.], що наводять вичерпні дані про властивості таких складових. По суті, під найменшим компонентом тексту розуміють більш-менш об'ємні елементи семантичної структури речення, чи навіть фрагмента тексту. При цьому одні дослідники підходять до рішення проблеми жорстко, вважаючи, що в ритмічній прозі один реальний принцип членування – синтаксичний і одна реальна одиниця мови – речення [4:35]; інші вважають за необхідне поділ словесного ряду на семантичні засоби, що досягається за рахунок акумулювання подібних коннотативних ознак і виключення деяких денотативних [5:13-21]. Розбіжності, таким чином, у підходах (структура і зміст) залишаються й чекають на своє вирішення.

У зв’язку з цим, до початку XXI століття, з’явилося безліч визначень ритму. Вчені, що цікавляться даною проблемою, вважають своїм обов’язком спробувати по-новому аргументувати це явище, зокрема Г.Л.Єрмаш [6:231-235], Г.М.Іванова-Лук’янова [7:55], А.М.Антипова [8:20], М.А.Красноперова [9:7], І.В.Арнольд [10:222-225], М.М.Гіршман [11:5], О.Я.Івасюк [12:5] І.А.Синиця [13:155], Н.М.Сологуб [4:36], Р.К.Потапова, В.В.Потапов [14:105], та багато ін.). Наукові праці продовжують з’являтися [15:256-158, 16:400-402] і свідчать, що природа ритму, який виявляється всюди, так само неясна. Загалом учені доходять висновку, що ритм – це правильне чергування повторюваних у часі однакових елементів.

Поняття “ритм” застосовують у найрізноманітніших галузях науки і практики; загальною рисою ритму в будь-якій зі сфер є складність встановлення різновидів, неможливість відокремлення їх один від одного через одночасне функціонування. І тоді їх розглядають як властивості, що призводять до ефекту рівномірності спільним впливом. Відсутність чіткого розмежування між поняттям “періодичність” та “ритм” свідчить про нез’ясованість їх особливостей у кожній окремо взятій галузі та про недоробленість визначень, тобто проблема створення ритмології – інтегрованої системи вивчення ритму – усе ще залишається відкритою.

Метою даної роботи було продемонструвати процес виділення одиниці ритму прози та описати можливості її використання для вивчення функцій смислового ритму у формуванні структури тексту. Поставлена мета зумовила вирішення таких завдань: аналіз еволюції теоретичних поглядів на проблему ритму прози і виявлення підґрунтя для виникнення в мовознавстві напрямку «значеннєвий ритм»; обґрунтування вибору первинної одиниці семантичного ритму в плані вираження і в плані змісту; розробка методики дослідження ритмічної структури тексту.

ПОХОДЖЕННЯ ОДИНИЦІ РИТМУ ПРОЗИ

Незважаючи на те, що в поезії ритм, як стилістичний засіб, використовували ще на етапі розвитку усних форм мовної творчості, тобто з давніх часів, як естетичній категорії йому почали надавати увагу значно пізніше. Тільки послідовне порівняння його одиниці у стартовому та кінцевому пунктах дає чітке про неї уявлення.

Життя терміну дало давньогрецьке слово rhythmos (ρυθμος). З причини двоваріантності вимови літери θ (фіта або тета) у поетиці виникають з майже однаковими функціями: ***ритм***, якщо читати давньогрецьке ρυθμος як рітмос; та ***рима*** (рос. рифма, нім. Reim), якщо те ж саме слово прочитати як ріфмос. Приблизно 28 століть тому, в епічних творах Гомера використовувався саме ***віршований ритм***, тобто був визначальним мелодійний принцип побудови твору. Отже епос, як оповідний рід літератури, від початку будувався на ритмічній основі, продиктованій метричним складом грецької мови, особливого значення набувало рівномірне повторення основних одиниць – складів однакових, або приблизно однакових за кількістю (довжиною).

Якщо зважити на те, що твори Гомера були написані досить ускладненим метричним (=ритмічним) віршем шестистопного дактиля – гекзаметром, та згадати, що правила читання віршів для милозвучності строго регламентували пропуск першого голосного (аферeза) або пропуск кінцевого голосного (елізія), іноді навіть цілих складів – закінчень слів, або стягнення двох голосних в один склад (синереза), то можна зробити висновок, про існування вже в давньогрецькій літературі певної структури смислової одиниці, яка формувалася завершеним відтинком думки. Оскільки довжина рядка гекзаметричного вірша (шестистопного дактиля) мала бути десь приблизно 18 складів, то, якщо додати ті, що випадали (1-3) довжина такого рядка буде сягати 20-ти й більше складів.

І тільки значно пізніше, у пізньолатинській та давньонімецькій поезії IV ст. н.е. [17:593], ρυθμος починають розглядати як стилістичний прийом, тісно пов'язаний із ритмомелодикою, лексикою, синтаксисом та строфікою віршованого мовлення. Запроваджується поняття ***рима*** для позначення мірності, сумірності, суголосся закінчень у суміжних та близько розташованих словах. Введення цього, нового на той час, поняття можна вважати перехідним моментом для відокремлення художньої (побудованої за певними правилами) прози від поезії та відкриттям нового розділу в стилістиці.

Розвиток ораторського мистецтва викликав зацікавлення будовою прозової мови; щодо цього варті уваги дані з добутків Архедена, Деметрія та Аристотеля про періодичну мову, одиницею ритму якої визнається ко́лон (κωλον). "Подібно до того, як у поезії вірш розчленовується на метричні одиниці, так і прозаїчну мову розділяють і розчленовують так звані ко́лони, що немовби дають відпочинок промовцю і переривають саме мовлення, ставлячи йому ряд меж, тому що інакше воно було б довше й безмежніше, і в промовця просто б не вистачило подиху. Задача ко́лону – відзначити кінець думки, причому іноді він охоплює її цілком, іноді ж тільки завершену частину її" [18:239].

Сучасні дослідники вважають ко́лон ритміко-інтонаційною одиницею людського мовлення, власне мовним тактом, виділеним паузами й логічним наголосом. «Поняття колон в артикуляційному аспекті наближене до поняття «дихальна група», у значеннєвому – до синтагми» [17:364]. З'ясовано, що стандартною кількістю складів у колоні (= синтагмі) є 7±2 складів, а для німецької мови, завдяки її властивості утворювати складні лексеми, не рідким явищем є довжина у 13 складів [19:225].

Змішаність звукових систем латинської мови та давньонімецької сприяє появі у VIII ст. алітераційного вірша *штабрайму*, який вживали тільки в давньонімецькій, англосаксонській та давньоісландській поезії. Принципи побудови штабрайму нагадують гомерівський гекзаметр – те ж розмежування рядка цезурою на два-три піввірші, та ж подеколи довільність у кількості складів між наголосами; тільки тут вони звуться стрижнями та додається обов'язкове повторення переднаголошеного приголосного на початку першого та другого піввіршів, з римуванням однакових приголосних та всіх голосних між собою. Цікаво, що підрахунок кількості складів у стрижнях штабрайму показує, що середня їх кількість теж дорівнює класичній кількості складів в античному ко́лоні (= дихальній групі = синтагмі = мовній групі тощо). Для ілюстрації цього висновку поділимо на склади два рядки з оригінального тексту "Пісні про Хільдебранда":

1) ***Hiltibrant gimahalta, Heribrantes sunu – her uuas hероro man*** – три стрижні, їх складоподіл:

Hil-ti-brant gi-ma-hal-ta (7 складів), ***He-ri-bran-tes su-nu*** (6 складів) – ***her uuas he-ro-ro man*** (6 складів)

2) ***garutun sê iro guðhamun, gurtun sih iro suert ana, –*** два стрижні, їх складоподіл:

ga-ru-tun sê iro gu-ða-mun (8 складів), ***gur-tun sih iro su-ert ana*** (7 складів),

Наведені приклади красномовно свідчать, що кількість складів штабрайму не відрізняється від їх кількості в розглянутому вище гекзаметрі: те ж коливання 18-20. Оскільки піввірші штабрайму характеризуються завершеністю думки та підкреслюють важливі місця, можна вважати їх перехідною формою від ко́лона прози до поетичного рядка, і мабуть не випадково штабрайм, як і гекзаметр, використовувався переважно в героїчному епосі.

Поступова заміна латинської мови давньонімецькою призводить до неминучих змін у поетичному мистецтві. Отфрід фон Вайзенбург (820-870), перший із поіменно відомих німецьких письменників у своїй "Євангельській гармонії" відмовився від *штабрайму* і вперше вжив *кінцеві рими* та *альтерновані підвищення* та *зниження інтонації.*

У доробку початківця традиції придворного роману Х.Фельдеке (1140-1210) зустрічаємо все ще *ускладнений альтернований ритмічний вірш* із чергуванням ямбів та хореїв, з пірихіями у віршованому рядку поряд з чистими римами.

Три століття потому, у творах знаменитих гуманістів Г.Сакса (1494-1576) та С.Бранта (1458-1521) вживається той же *альтернований ритмічний вірш,* але з чотирма підвищеннями тону та з парними кінцевими римами. Письменство остаточно переходить на національну мову з латинської і переносить туди класичні правила.

Вишуканість доби Бароко віддзеркалилася й на характері поетичних творів: саме в цей час німцями запозичується з Франції мелодійний *олександрійський вірш* – римований 12-складник із цезурою посередині, наголосом на 6-му і 12-му складах та чергуванням парних окситонних (на останньому складі) і парокситонних (на передостанньому) рим. Його використовує А.Гріфіус (1616-1644) у трагедії "Лєо Арменіус" (1650).

Все ті ж розміри зберігаються в запозиченому німецькими ліриками в італійців *сонеті* та в *баладі* – епічному вірші, з римованими без певної структури строфами, поетичній формі з ознаками драматичної розповіді та ліричної пісні [20:43].

Й.В.Гете (1749-1832) "Іфігенію в Тавриді» (1787), твір на класичну тематику, пише, намагаючись привести до відповідності форму та зміст, *білим віршем* – неримованим п'ятистопним ямбом із чіткою внутрішньою *метричною* структурою *без рим*.

Романтики красу прози пов'язували з ритмом благозвучної мелодії, вираженої *метром*. І, як результат впливу такої тенденції, – Новаліс (1772-1801) навіть гімни пише частково *ритмічною прозою*, частково віршами.

Представниця Бідермейєр А.фон Дросте-Хюльсхофф (1797-1848) вибирає своєрідність *ритму* засобом вираження внутрішньої мови у творі поряд з фарбами та звуками.

На рубежі XIX-XX ст. Г.фон Гофмансталь (1874–1929) та Р.М.Рільке (1875–1926) майстерно демонструють можливості використання *ритму як у поетичних,* так і *в прозових творах*. У другій половині XX ст. Рількевські принципи вживання певних зразків рими та *вишуканих ритмів* буде наслідувати у своїх творах австрійка І.Бахман (1926-1973).

У творчості експресіоністів, де ігнорується морфологія, семантика та синтаксис в прозі *ритм* залишається засобом поєднання та зв'язування слів; в поетиці поширюється вживання *ритмічних віршів*: білого, акцентного та верлібру.

Отже слід відзначити дивовижну стійкість розміру ритмічних схем від епохи до епохи. Не важко помітити, що ритмічні одиниці XXI ст. відрізняються від ранніх експериментів у цій галузі. Пройшовши шлях від *гекзаметру та штабрайму* до *олександрійського вірша* структура віршованого рядка переважно залишилася 12-ти складовою, збереглася роль цезури як механізму смислового поділу. Наведений аналіз свідчить, що для прози характерне вживання тієї ж самої структури смислового відтинку, що й для віршування. Довжина її у 12 складів (або 12+12, якщо рядок довгий), зважаючи на схильність німецької лексики утворювати складні багатокомпонентні слова, виявилася найзручнішою для вираження емоційності та психологізму, відійшла початкова простота побудови, заснована на мелодиці, акцент перемістився на смислові складники тексту.

СИНТАГМА ЯК ЗАСІБ ВИМІРЮВАННЯ ВІДСТАНІ МІЖ ПОВТОРЮВАНИМИ ЯВИЩАМИ

Помічено, що в дослідженнях, пов'язаних з аналізом смислового ритму як у прозі, так і в поезії майже завжди науковці стикаються з проблемою відсутності засобу вимірювання та механізму підрахунку відстані між повторюваними явищами. Незалежно від того, вивчаються звуки, слова, словосполучення чи навіть речення, дослідники вимушені вживати пояснення, які відображають віддаленість, але не можуть вказати її розмірів: "далеко стоять один від одного", "у середині фрагмента", "наприкінці фрагмента" [21:107,109], "відірвані один від одного великими фрагментами тексту" [22:187, 195], оперують категоріями «стислість», «розгалуженість», але затрудняються у їх вимірюванні [23:144-145], з метою продемонструвати черговість вживання навіть присвоюють номери реченням та реплікам [24:141].

Оскільки мова в роботах по дослідженню функцій ритму йде про періодичне повторення близьких чи тотожних за значенням думок, структурованих у вигляді одиниць, що містять певне логіко-семантичне наповнення (фрагментів речень, абзацу тощо), то доцільним бачиться використовувати для вимірювання відстані саме синтагми, бо вони несуть семантично завершені відтинки думки.

Метою цієї частини дослідження було встановити: *середню кількість слів в одній синтагмі* (оскільки синтагми зазвичай вимірюються у складах, але використання в науці сучасних технологій вимагає деякого вдосконалення такого підходу; комп'ютер поки що не навчили «підраховувати» склади, він може «рахувати» тільки слова; ці обставини диктують необхідність розглядати синтагму не як складосполучення, а як словосполучення); *середню кількість синтагм на 100 слів* (щоб потім, знаючи кількість слів, що легко встановлює комп'ютер, оперувати кількістю синтагм-думок).

Для відокремлення синтагм у реченнях використовувалась комплексна методика смислового та граматичного аналізу, запропонована Г.Лінднер та Р.К.Потаповою [19:226]. ЇЇ основні положення:

– найсприятливішою універсальною позицією для вичленування фонетичного слова, або ряду слів у самостійну синтагму є початкова та кінцева позиція у фразі;

- просте непоширене речення на синтагми не ділиться (Er ist gekommen.);
- якщо група підмета або присудка поширюється, то з'являється нова синтагма (Meine Freundin ist nach Moskau gefliegt. – Meine beste Freundin /ist nach Moskauer Gebiet gefliegt.);
- група підмета та група присудка виокремлюються у самостійні синтагми (Dieser Junge / ist schon ein großer Meister.);
- при поширенні груп підмета та присудка їх членування носить варіативний характер;
- означення складає разом з означальним словом одну синтагму (Eine schöne Wiese / lag in der Nähe.);
- однорідні означення здебільшого відокремлюються в окремі синтагми; неоднорідні не відокремлюються (Blaue, / rote, / gelbe Flaggen trugen die Demonstranten.);
- відокремлені означення завжди утворюють самостійну синтагму (Die Dame, / schlank und elegant, / betrtat das Zimmer.);
- одиночні та поширені додатки та обставини в препозиції на початку фрази, як правило, вичленовуються в окрему синтагму (Wir reisen morgen früh ab. – Morgen früh / reisen wir ab. Ich habe dieses Buch nicht gelesen. – Dieses Buch / habe ich nicht gelesen.);
- члени речення, що перераховуються (передусім якщо вони виражені числівниками) є самостійними синтагмами (Die erste, / zweite, / und dritte Gruppe / sind frei.);
- у самостійні синтагми виокремлюються вигуки (O! O weh!), модальні частки та слова (na, also, nun), якщо вони знаходяться в початковій позиції в реченні;
- слова автора зазвичай утворюють самостійну синтагму.

Граматична своєрідність рамкової конструкції німецького речення потребує вирішення проблеми відокремлювального префікса. У даній роботі (слідом за дослідницями синтагм Р.К.Потаповою та Г.Лінднер [19:228]), що внесли в рішення проблеми неоціненний вклад), береться до уваги така умова: якщо за фонетичне слово прийняти мовний знак, то відокремлювальний префікс слід вважати фонетичним словом (тому що він, з одного боку вносить певне значення, із другого боку, таке право нам дає визначення синтагми як складового об'єднання, побудованого за змістовним принципом. Особливість конструкції німецького речення, коли відокремлювальний префікс розташовується наприкінці, у даному випадку має важливе значення, оскільки додавання до синтагми одного фонетичного слова (=додавання складу) змінює не тільки довжину, а й суттєво впливає на формування змісту. Крім цього, за визначенням, синтагма характеризується *нефіксованим* виокремленням, тобто одне й теж речення можна поділити на синтагми по-різному і всі ці варіанти будуть правильними.

Застосування наведених правил членування на синтагми дозволило дійти висновку, що кількість слів у синтагмах може нараховувати не більше шести, в іншому разі відбувається поділення даної смислової групи на дві короткі синтагми.

Матеріал дослідження: методом випадкової вибірки було відібрано 500 творів німецької художньої літератури 164 авторів XIX-XX ст. Для аналізу відбирались казки, новели, оповідання, романи, драми, по 2 повні сторінки з кожного – всього 1000 сторінок прозаїчних жанрів. Увесь матеріал було змодельовано у вигляді структурних ритмічних схем. У результаті отримано 67167 синтагм, що і піддалися подальшому статистичному аналізу. Усі формули взяті з літератури з основ теорії вірогідності для мовознавців [25:28] та для широкого кола дослідників [9:67, 26:124].

Таблиця 1. Кількість синтагм у проаналізованих вибірках

Види синтагм $\{x_i\}$	1-слівні $x_1 = 1$	2-слівні $x_2 = 2$	3-слівні $x_3 = 3$	4-слівні $x_4 = 4$	5-слівні $x_5 = 5$	6-слівні $x_6 = 6$	Всього
Кількість синтагм $\{n_i\}$	2875	8081	11027	15466	16192	13526	67167
Кількість синтагм у %	4,2803	12,0312	16,4172	23,0265	24,107	20,1378	100
Кількість слів	2875	16163	33082	61864	80961	81157	276102
Кількість слів у %	1,0413	5,853	11,9818	22,4069	29,3230	29,3940	100

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОТРИМАНОЇ КІЛЬКОСТІ СИНТАГМ

1. Підрахуємо відносні частоти синтагм за формулою: $\omega_i = \frac{n_i}{n}$

де

n_i – *число* i - слівних синтагм

n – число всіх синтагм (**n** = 67167)

Таблиця 2. Відносні частоти синтагм у виборці з 1000 сторінок

Види синтагм $\{x_i\}$	1-слівні $x_1 = 1$	2-слівні $x_2 = 2$	3-слівні $x_3 = 3$	4-слівні $x_4 = 4$	5-слівні $x_5 = 5$	6-слівні $x_6 = 6$	Всього n
$\{\omega_i\}$	0,043	0,120	0,164	0,230	0,241	0,202	1000

Оскільки кількість проаналізованих синтагм була достатньо великою, то згідно з законом великих чисел частотність даних видів синтагм в отриманій абсолютній та відносній (у процентному відношенні) кількості можна вважати близькою до вірогідної.

2. Підрахуємо кількість слів, що приходиться на одну синтагму за формулою: $l_i = \frac{n_i}{k_i}$

де

n_i – число i – слівних синтагм

$\mathbf{k}_i$ – кількість слів в i – слівній синтагмі.

Наприклад: $L_1 = \frac{n_1}{k_1} = \frac{2875}{2875} = 1{,}00$; $L_2 = \frac{n_2}{k_2} = \frac{8081}{16163} = 0{,}500$

Таблиця 3. Кількість слів, що приходиться на одну синтагму

Види синтагм $\{x_i\}$	1-слівні $x_1 = 1$	2-слівні $x_2 = 2$	3-слівні $x_3 = 3$	4-слівні $x_4 = 4$	5-слівні $x_5 = 5$	6-слівні $x_6 = 6$
Кількість синтагм $\{n_i\}$	2875	8081	11027	15466	16192	13526
Кількість слів за статистикою $\{\mathbf{k}_i\}$	2875	16163	33082	61864	80961	81157
$\mathbf{l}_i$	1,00	0,500	0,333	0,250	0,200	0,167

Підрахуємо математичне очікування синтагм, що приходиться на одне слово за формулою [9 : 67]:

$\mathbf{m} = \sum = l_i \omega_i = 1{,}0 \cdot 0{,}043 + 0{,}500 \cdot 0{,}120 + 0{,}333 \cdot 0{,}164 + 0{,}250 \cdot 0{,}230 + 0{,}200 \cdot 0{,}241 + 0{,}167 \cdot 0{,}202 = 0{,}297$

Отже, загальна кількість синтагм на 1000 книжкових сторінках складає 67167 шт. Кількість синтагм на одну сторінку тексту становить 67167 : 1000 = 67,167 (тобто 67 синтагм).

Кількість слів на 1000 книжкових сторінках становить 276102. На одну сторінку припадає в середньому 276102 : 1000 = 276,102 (тобто 276 слів на одну сторінку).

Отримані дані дозволяють проводити підрахунок кількості синтагм у будь-якому уривку прозового тексту. Для цього треба виділити текст необхідного обсягу, далі мишею клацнути рядок меню: Сервіс – Статистика – Слів (переписуємо кількість слів). Тепер кількість слів треба перевести у синтагми за допомогою наведеної вище формули. Наприклад, у виділеному уривку за підрахунками комп'ютера 714 слів. Помножуємо 714 на 0,297 (кількість синтагм на одне слово), отримуємо 212,058 синтагми. Цю цифру скорочуємо до 212 вона означає, що у виділеному нами фрагменті 212 синтагм.

Застосування наведеної, досить простої, методики підрахунку слів за допомогою комп'ютера та подальше співвіднесення довжини текстового масиву з визначеною кількістю синтагм (на 100 слів приходиться 29 синтагм; на 50 слів – 14,5; на 25 – приблизно 7,2; на 1 слово – 0,29 синтагм) дуже добре себе зарекомендувало як зручний та швидкий метод підрахунку. До того ж він дозволяє доволі точно оцінити

не просто обсяг певного уривку з точки зору відстані між будь-якими явищами, а й змістовне наповнення самого уривку (наприклад, коли на один великий період приходиться декілька повторів певного звуку, слова, словосполучення тощо).

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Отечественная теоретическая семантика в конце XX столетия // Известия АН. Серия лит-ры и языка, 1999. – № 4. – С. 39-53.
2. Гучинская Н.О. Заметки о ритме манновской прозы // Языковой стиль Т.Манна. – Часть 1. – Л.: ЛГПИ им. Герцена, 1973. – С. 151 – 186.
3. Фридман Л.Г. К вопросу о сверхфразовых единицах (на материале нем. языка) // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л.: Наука, 1975. – С. 216 – 221.
4. Сологуб Н.М. Синтаксична організація і ритмічність прози Олеся Гончара // Мовознавство, 1998. – № 1. – С. 35 – 40.
5. Бочкарев А.Е. Ритм как отражение дискретности/континуальности текста литературного произведения // Функции единиц языка в системе текста. Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – Вып. 294. – М., 1987. – С. 13 – 21.
6. Ермаш Г.Л. Искусство как мышление.– М.: Искусство, 1982. – 277 с.
7. Иванова-Лукьянова Г.Н. Ритм прозы и перевод // Сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – Вып. 293. – М., 1987. – С. 55 – 63.
8. Антипова А.М. Беседы о ритме // Иностранные языки в школе, 1986. – № 1 – С. 20 – 24.
9. Красноперова М.А. Модели лингвистической поэтики. Ритміка: Уч. пособие. – Л.: ЛГУ, 1989, - 87 с.
10. Арнольд И.В. Ритм прозы // Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования) : Учеб. пос. 3-е изд. М: Просвещение, 1990. – С. 222-225.
11. Гиршман М.М. Литературное произведение: теория и практика анализа.– М.: Высш. шк.,1991.– 159 с.
12. Івасюк О. Я. Відтворення ритмомелодійних особливостей оригіналу як засіб репрезентації його змісту (на матеріалі перекладів сучасної англомовної поезії українською мовою): Дис… канд. філол. наук. Чернівці. 1993. – 240 с.
13. Синиця І.А. Лексичний повтор як засіб реалізації семантичної зв'язності тексту // Мовознавство, 1994. – № 2-3. – С. 56 – 60.
14. Потапова Р.К., Потапов В.В. Проблемы ритма немецкой звучащей речи // ВЯ, 2001. – № 6. – С. 104 – 122.
15. Рибіна Н.В. Специфіка вивчення ритму в когнітивній лінгвістиці // Іноземна філологія на межі тисячоліть. Тези доповідей міжн. наукової конференції. – Х.: Константа, 2000. – С. 256 –258.
16. Яцик О.П. Ритм як конституант експресивності композиційно-мовленнєвих форм (на матеріалі малої прози К.Тухольського) // Нова філологія, 2002. – № 2 (13). – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С. 400 – 402.
17. Літературознавчий словник-довідник /Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с. (Серія Nota bene)
18. Античные теории языка и стиля. – Спб.: Алетейя, 1996. – 326 с.
19. Потапова Р.К., Линднер Г. Особенности немецкого произношения. – М.: Высш. шк., 1991. – 319 с.
20. Kleines Wörterbuch der WELT-LITERATUR. – Leipzig: Bibliografisches Institut Leipzig, 1985. – 320 S.
21. Потапова Р.К., Прокопенко С.В. К опыту изучения семантико-синтаксической ритмизации текстов художественной прозы // ВЯ, 1997. – № 4. – С. 101 – 114.
22. Кожевникова Н.А. Об одном типе звуковых повторов в русской поэзии XVIII – начала XX в. / Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1982. – С. 187 – 211.
23. Дегтяренко В.С. Лінгвопоетичне трактування синтаксичних особливостей прози Гюнтера Грасса // Іноземна філологія на межі тисячоліть. Тези доповідей міжнародної наукової конференції, присвяченій 70-річчу факультета іноземних мов. – Х.: Константа, 2000. – С. 55 – 56.

24. Кагановська О.М. Когнітивний аспект розгортання концепту руйнування мрії у художньому творі // Нова філологія, 2001. – № 1 (10). – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – С. 129-156.

25. Головин Б.Н. Язык и статистика. – М.: Просвещение, 1970. – 190 с.

26. Халамайзер А.Я. Математика гарантирует выигрыш. – М.: Московский рабочий, 1981. – 248 с.

УДК 81’373.21

ПРИНЦИПЫ И МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ТОПОНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ЛИНГВИСТИКЕ

Музя Е.М., преподаватель

Мелитопольский государственный педагогический университет

Статья раскрывает процесс развития и становления наиболее распространённых методов топонимических исследований – этимологического, исторического и формантного методов, а также применение полученных результатов в англоязычной лексикографической практике.

Ключевые слова: топоним, этимология, лексикография.

МУЗЯ Є.М. ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ТОПОНІМІЧНОЇ ЛЕКСИКИ В ЛІНГВІСТИЦІ / Мелітопольський державний педагогічний університет, Україна

Стаття розкриває процес розвитку та становлення найбільш важливих методів топонімічних досліджень – етимологічного, історичного та формантного методів, а також використання отриманих результатів в англомовній лексикографічній практиці.

Ключові слова: етимологізування, лесикографічна практика.

Muzya E.M. PRINCIPLES AND METHODS OF STUDING OF TOPONYMICAL LEXIS IN LINGUISTICS / Melitopol state pedagogical university, Ukraine

Methods of the toponyms research – etymological, historical and formant – are analyzed diachronically and synchronically with the main emphasis on English tradition both linguistic and lexicographic.

Key words: toponyms, etymology, lexicography.

В традиционной лингвистике при изучении топонимов применяется несколько основных методов – этимологический, исторический, формантный, типологический. Два из них, которые можно считать взаимодополняющими, – этимологический и исторический – позволяют проследить генезис топонимов, выявить связь между топонимами и другими слоями лексики [5,45,46]. Исторический, кроме того, дает возможность собрать информацию о культурно-историческом фоне, стоящем за топонимической лексикой. Формантный метод направлен на изучение топонимов как элементов лексической системы, характеризующихся определенной структурой, составные части которой отличаются рядом специфических черт. Типологический метод служит средством изучения совокупности топонимов как структурированной системы.

Исследование этимологии топонимов на протяжении длительного времени было основным инструментом их анализа на материале различных языков и в рамках разных школ. Интерес к данному вопросу формировался как в научной среде, так и у широкой общественности. Нельзя не согласиться с английским исследователем 19-го в., когда он пишет: «.. as words are the common counters, or coins rather, with which we mark out points in all the business and sport of life, any man whose curiosity has not been blunted with familiarity will naturally find a pleasure in understanding what the image and superscription on these markers mean; *and amongst words there are none that so powerfully stimulate the curiosity as the names of persons and places...*» [11].

Этот интерес нашел проявление и в лингвистических исследованиях, и в лексикографической практике. Примерами могут служить работы В.К. Тредиаковского [2, 206-207], Я.К. Грота [3], А. Ф.Орлова [8] в отечественной лингвистике, С. Блэки [11], Т. Гибсона и Ч. Блека [15], И. Тейлора [20], Дж. Джонсона [16] в английском языкознании. Следует, однако, учитывать, что ранние работы в данной области нередко грешат произвольностью в выборе этимонов. Так, Тредиаковский, по наблюдениям С.К. Булича, этимологизирует на основании фонетической близости слов, например, Британия от Пристании (здесь пристали кельты), Италия от Удалия (удалена от севера) [2, 206-207]. Нередко в качестве отправной точки служил и анализ корневых морфем в родственных языках. В англистике в основе ошибочной этимологии нередко лежало сходство латинских и германских корней, мнимое подобие топонимов или их элементов словам сорменного исследователям языка.

В действительности же исконные значения топонимов практически невозможно разглядеть в их современных формах, поскольку, образно говоря, топонимические названия – это лингвистические окаменелости. Несмотря на то, что изначально они были живыми единицами речи, созданными на основе ассоциаций с внешним обликом объектов, их расположением, использованием для определенных целей или принадлежности какому-то конкретному лицу, в ходе времени в большинстве названий эти ассоциации были утрачены. Вместе с тем, некоторые топонимы изменились незначительно, и их значения вполне мотивированы для современного носителя языка. Примерами могут служить такие английские топонимы как Claybrooke, Horseheath, Marshwood, Nettlebed, Oxford, Saltmarshe, Sandford и Woodbridge. В большинстве случаев, однако, полагаться в этимологизировании на современную форму слова нельзя. Так, топоним Easter восходит не к христианскому празднику, а к более раннему слову в значении the *sheep-fold,* Slaughter – это не кровопролитие, а 'the muddy place', Swine – не представитель животного мира, а 'the creek or channel', a Wool – не шерсть, а 'the spring or springs'.

В целом ряде случаев этимологии строились на основе устной традиции. Так, например, название столицы Великобритании Лондона [<?L. *Londinium*] часто интерпретировалось как *место, принадлежащее человеку по имени Londinos* – предполагаемое кельтское имя собственное, обозначающее *the wild one*. Очевидно, что в определенной мере такое этимологизирование близко народной этимологии.

Вполне закономерно, что с развитием языкознания в целом и сравнительно-исторического метода, в частности, формируется и строго научный подход к этимологии, в том числе и к этимологии топонимов [1, 9]. При том, что для поисков происхождения топонимов актуальны такие методы этимологической науки как тщательное изучение ранней орфографии в свете диалектного развития звукового строя языка, сопоставление изучаемого слова со сходными или идентичными именами в данном или родственных языках и т.п., особое значение именно для топонимики имеет изучение географических и исторических фактов [7,24-25,31]. Ярким подтверждением этому может служить история названия канадского города Китченер (Kitchener, Ontario), возникшего как поселение в 1799 г. и получившего название Sand Hills из-за песчанных дюн, обнаруженных там. Вскоре, однако, оно было переименовано в Ebytown в честь первого канадского ерископа-менонита Бенджамина Эби (Benjamin Eby). В 1841 г. здесь была открыта почта, и поселок получил название Берлин. Однако анти-немецкие настроения во время первой мировой войны привели к тому, что в 1916 г. муниципалитет принимает решение о переименовании города в Китченер в честь лорда Китчинера – британского фельдмаршала, погибшего в начале войны [13;14]. Как видим, проследить историю имени данного города возможно только благодаря использованию исторических документов.

Актуальны для этимологии топонимов и методы, основанные на принципах фонетических соответствий, выработанные компаративистами и значительно ограничившие произвольность в топонимичских этимологиях [5, 11-12]

Как и при этимологических разысканиях в других слоях лексики, к топонимам необходимо применять комплексный подход, то есть использовать все теоретически возможные методы. Так, при применении словообразовательного метода, который некоторые исследователи [4,216],[6, 218] считают основой этимологизирования топонимов, нельзя ограничиваться анализом отдельных единиц, но следует непременно учитывать парадигматические связи как в рамках определенного вида топонимов (например, гидронимов), так и с топонимами других видов, расположнными в анализируемом ареале, а также с нетопонимической лексикой в целом.

Как было отмечено выше, роль и место этимологических разысканий при исследовании топонимов наглядно проявляются в лексикографической практике. Словари, посвященные описанию результатов этимологического анализа топонимов, имеют давнюю традицию, но особенно активизировался процесс их составления в 20-м веке. Примечательна в этом плане деятельность такого английского лексикографа, как А. Рум (Adrian Room), автора таких словарей как *Place names of the world: origins and meanings of the names for over 5000 natural features, countries, capitals, territories, cities, and historic sites* [18],*African place names : origins and meanings of the names for over 2000 natural features, towns, cities, provinces, and countries* [17],*The Street Names of England*[19] и др.

Исследование этимологии топонимов проводится кроме того и рамках деятельности многочисленных правительственных и неправительственных организаций (например, *Committee for Geographic Names in Australia, Canadian Permanent Committee on Geographical Names (CPCGN), Geographical Names Board of Canada (GNBC), the United States Board on Geographic Names, the New Zealand Geographic Board Nga Pou Taunaha o Aotearoa,*), и в университетских центрах. Одним их проектов такого рода является *The Survey of English Place-Names,* целью которого является исследование происхождения и развития топонимов Англии, проводимое на основе анализа орфографии письменных источников, начиная с 1400 г.

Очень важной для изучения происхождения английских топонимов является деятельность *The English Place-Name Society* (University of Nottingham), основанного в 1923 г. Результатом работы этого общества являются 80 томов публикаций, в которых содержится информация о значениях и происхождении

топонимических названий, исторической, археологической и географической значимости каждого из описываемых объектов.

Очевидно, что этимологический и исторический методы изучения топонимов сохраняют свою актуальность, что объясняется не только их значимостью для лингвистических исследований, но и в неменьшей степени тем, что получаемый в ходе этих видов анализа топонимов материал важен для других отраслей науки, таких как история, этнография и география, культурология.

Тесно связан с этимологическим и историческим поиском и формантный метод, суть которого заключается в вычленении в топонимических названиях повторяющихся элементов – топооснов и топоформантов (префиксальных и суффиксальных), восстановление внутренней формы которых расскрывает их исконную семантику.

Приведем в качестве примера анализ топонимических названий Лондона, имеющих в своей структуре топоформант – *ton*. Список этих топонимов насчитывает 32 единицы. Анализ их этимологий позволяет установить временные рамки использования данного топоформанта в образовании названий топонимов, в частности, то, что данный топоформант начинает формировать топонимические названия Лондона с древне-английского периода, особенно активно используется в 11 веке и сохраняет свою актуальность в данном качестве до начала 16 века (см. Таблицу 1).

Таблица 1. Динамика использования топоформанта – *ton.*

Дата первой регистрации в письменных источниках	*Топоним*	*Значение топонима*
831	Harlington	Hygered's estate
838	Kingston	King's estate on the Thames
900	Crofton	Farm near a hill
967	Merton	Farm by a pool
969	Teddington	Tide end town
973	Keston	Cyssi’s boundary stone
1000	Islington	Gisla’s hill
1032	Orpington	Orped’s estate
1050	Leyton	Farm on the river Lea
1050	Paddington	Padda’s estate
1086	Brixton	Beorhtsige’s stone
1086	Carshalton	Farm by the spring where cress grows
1086	Chessington	Cissa’s hill
1086	Edmonton	Eadhelm’s farm
1086	Haggerston	Haergod’s boundary stone
1086	Hampton	Farm in the river bend
1086	Hoxton	Hoc’s farm
1086	Kennington	Cena’s farm
1086	Kensington	Cynesige’s estate
1086	Kenton	Farm on the River Kenn
1086	Stoke Newington	New farm by the tree stumps
1086	Sutton	Southern farm
1086	Wallington	Village of the Britons
1125	Heston	Farm among the brushwood
1179	Surbiton	Southern grange
1200	Newington	New farm
1205	Norbiton	Northern outlying farm
1240	Goddington	Goda’s estate
1294	Dalston	Deorlaf’s farm
1332	Roehampton	Home farm where the rooks gather
1343	Homerton	Hunburh’s farm
1511	Thornton Heath	Heath by a farm with thorn trees

Из данных Таблицы 1 видно, что наибольшее количество топонимов с данным формантом (53 %) образовано в 11 веке, на ранних этапах развития английского языка таких топонимов 6 (~ 19%), а в 12 – 16 века – 9 (28 %).

Анализ значений топонимов в соспоставлении с историческими данными позволяет проследить изменения семантики топоформанта – *ton*, которые отражены в Таблице 2.

Сопоставление данных из Таблиц 1 и 2 дает сведения об активности каждого из значений топоформанта – *ton.* Так, наиболее активно он применяется в значении *farm* (18 топонимов) и *estate* (6), в остальных значениях он использует спорадически: *stone* (3), *hill* (2), *village* и *grange* (1).

Таблица 2. Трансформация значения топоформанта – *ton* в истории английского языка

Год	*Значение*
831	Estate
900	Farm
969	Town
973	Stone
1000	Hill
1086	Village
1179	Grange

Приведенный пример наглядно демонстрирует потенциал формантного метода, который не только пиводит к пониманию значение топонима, но и позволяет проследить изменение его семантики во времени.

Наглядно показывает потенциал формантного метода и работа В.Н. Топорова и О.Н. Трубачева [9], в которой проводится лингвистический анализ всей гидронимии Верхнего Поднепровья. Расклассифицировав весь материал по формантам, авторы работы получили возможность узнать о времени образования названия, нанести полученные данные на карту, а также провести этимологический анализ названий, который также даёт возможность определить язык-источник топоформанта и его семантику. [9,28]

Таким образом, проведенное исследование показало, что используемые в лингвистике методы изучения топонимической лексики, особенно в своей совокупности, дают достаточно полную информацию как об этимологии данного разряда лексики, так и о структуре и семантике.

Параллельно с данным исследованием мы проводили анализ методов описания топонимов в английских толковых словарях, который, в частности, показал, что составители словарей зачастую пренебрегают данными лингвистических исследований. Но данная проблема будет предметом следующей статьи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Білецький А.О. Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу // Ономастика.- К., 1966.
2. Булич С.К. Очерк истории языкознания в России.- Т. 1.- СПб., 1904.
3. Грот Я.К. Заметка о названиях мест. // Филологические разыскания Я. Грота.- Т. 1.- СПб., 1876.
4. Иллич-Свитыч В.М. О принципах этимологичеслого исследования топонимики. Питання топоніміки та ономастики: сб.статей відп. ред. К.К. Цілуйко.– К., 1962.
5. Карпенко Ю.А. История этимологического метода в отечественной топонимике. Развитие методов топонимических исследований: Сб. статей / Отв. ред. Е.М. Поспелов.– М.: Наука, 1970.
6. Кравчук Р.В. Про етимологізування топонімічних назв. Питання топоніміки та ономастики: сб. Статей / Відп. ред. К.К. Цілуйко.– К., 1962.
7. Мурзаев Э.М. Основные направления топонимических исследований. Принципы топонимики: сб.ст./ Под ред. Никонова В.А., Трубачева О.Н. – М.: Мысль, 1974.
8. Орлов А.Ф. Происхождение названий русских и некоторых западноевропейских рек, городов, племён и местностей.- Вельск: Тип. М.П.Киспемского, 1907. - 430 с.
9. Топоров В.Н, Трубачёв О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья.- М., 1962.
10. Трубачёв О.Н. Названия рек Правобережной Украины.- М., 1968.
11. Blackie C. Etymological geography; with an introduction by J. S. Blackie. - London : Daldy, Isbister, & Co., 1875.- xli, 196 p
12. By Paul Watkins Publishing (1992)
13. Carter, Floreen Ellen. Place Names of Ontario, Vol. 1. London, Ont.: Phelps Publishing, 1984
14. Douglas, R. Meaning of Canadian City Names. Ottawa: F.A. Acland, 1922
15. Gibson T. A., Black Ch. Etymological geography: Being a classified list of terms & epithets of most frequent occurrence, entering, as postfixes or prefixes, into the composition of geographical names. – London, 1840.

16. Johnson James B. Place-names of Scotland. An account of place names derived from Celtic, Norse, English, Roman, Norman and Ecclesiastical influences, followed by an alphabetical list of place names. – Edinburgh: D. Douglas, 1892. – xlix, 256 p.

17. Room A. African placenames : origins and meanings of the names for over 2000 natural features, towns, cities, provinces, and countries. - Jefferson, N.C. : McFarland, 1994. x, 235 p.

18. Room A. Placenames of the world: origins and meanings of the names for over 5000 natural features, countries, capitals, territories, cities, and historic sites. – Jefferson, NC : McFarland,1997. – v, 441 p.

19. Room A. The Street Names of England

20. Taylor I. Words and places: or Etymological illustrations of history, ethnology, and geography London: Macmillan, 1893. - xii, 375 p.

УДК 821. 161. 2 С – 31. 091

ІДЕЯ МЕСІАНСТВА В ТРИЛОГІЇ М.СТАРИЦЬКОГО „БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ”

Ніколаєнко В.М., к.філол.н., доцент, Бондарчук Л.В., студент

Запорізький національний університет

У статті розглядається образ головного персонажа з однойменної трилогії М.Старицького “Богдан Хмельницкий”, на матеріалі якої зроблено спробу довести важливість гетьмана як месії українського народу. Зокрема, значна увага приділяється питанню толерантного ставлення до особи Богдана Хмельницького. Розуміння цієї концепції полягає в осмисленні й аналізі своєрідності відображення історичного минулого.

Ключові слова: концепція образу, ідея Богообраності, історична місія, прийом ретроспекції.

Николаенко В.Н., Бондарчук Л.В. ИДЕЯ МЕССИАНСТВА В ТРИЛОГИИ М.СТАРИЦКОГО «БОГДАН ХМЕЛЬНИЦКИЙ» / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматривается образ главного персонажа из одноименной трилогии М.Старицкого “Богдан Хмельницкий”, на материале которой сделана попытка доказать важность деятельности гетмана как мессии украинского народа. В частности, значительное внимание уделено вопросу толерантного отношения к личности Богдана Хмельницкого. Понимание этой концепции состоит в осмыслении и анализе своеобразности отображения исторического прошлого.

Ключевые слова: концепция образа, идея Богоизбранности, историческая миссия, прием ретроспекции.

Nikolaenko V.M., Bondarchuk L.V. THE IDEA OF MESSIANISM IN THE TRILOGY “BOGDAN KHMELNITSKY” BY M.STARITSKY/ Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The article is dedicated to the image of Bogdan Khmelnitsky from the trilogy of the same name. It was made an attempt on the materials of this trilogy to prove importance of the hetman’s activity as Messiah of Ukrainian people. Considerable attention was devoted to the question of tolerant attitude to the person of B. Khmelnitsky. Understanding of this conception is in giving a meaning and analysis the originality of reflection of the historical past.

Key words: conception of the image, the idea of God’s selectivity, historical Messiah, method of retrospectivity.

М.Старицький – прозаїк, який увійшов в історію літератури передусім як автор великих історичних повістей і романів. Найвагомішим історико-художнім літературним здобутком письменника є трилогія „Богдан Хмельницкий” („Перед бурей”, „Буря”, „У пристани”) [1-3].. У ній митець поставив собі за мету досягти „артистичних цілей”, про які писав І.Франко:„...Праця історична має вартість, коли факти в ній представлені докладно і в причиновім зв’язку; повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе заняти сучасних живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна...”[4,107].

Отже, за І.Франком, у творах на історичну тематику вимисел не повинен руйнувати рамки загальновідомих подій, суперечити фактам життя й діяльності історичної особи. Цієї позиції дотримувався і М.Старицький. Документи, народні пісні, думи, історичні праці дали можливість письменникові сформувати світогляд і мистецький смак, що відповідав тогочасній традиції. Але автор не сліпо наслідує її. Це проявилось, насамперед, у творчому продовженні й переосмисленні ідей, тем, образів, мотивів, в оригінальному, самостійному сприйнятті й відтворенні минувшини.

Творчість письменника в цілому і трилогія „Богдан Хмельницкий” зокрема цікавили І.Франка, Олену Пчілку, С.Пінчука, В.Поліщука, Н.Левчик, Л.Сокирка, М.Комишанченка та інших. Проте проза

М.Старицького до сьогодні вивчена найменше. Дослідників відлякувало дражливе для застійних часів витлумачення деяких історичних осіб, а також і російськомовність ряду творів. Митець, пишучи російською мовою історичні твори, прагне в такий спосіб ознайомити широке коло росіян і російськомовних українських читачів з українським минулим, традиціями, культурою. Ці художні полотна відзначаються притаманним йому стилем написання історичних творів – зокрема широким уведенням у текст української лексики.

Концепція героя у трилогії насамперед визначається релігійною складовою світогляду М.Старицького і релігійністю як одним із визначальних чинників його ідейно-естетичної системи. ,,Людина як Божа істота, з якої й волосина не впаде без волі Творця (це теза буквально рефреном звучить у всій творчості митця), виписувалася і трактувалася у відповідних координатах"[5,57]. Звичайно, герой був і соціальною особистістю, виявляв свою національну сутність, але дії його були спрямовані в руслі морально-релігійної площини. У цьому випадку можна говорити про людину як константу, але в письменника сталість людської натури концептуально визначається релігійним фактором.

Богдан Хмельницький на сторінках твору – визволитель України, український Мойсей, народний герой. Ця ідея Богообраності Богдана найчіткіше і найточніше сформульована в заключній частині трилогії:,,Ты, как Давид, с одним лишь пращем пошел на грозного Голиафа, и поверг гордого к стопам своим, и его же мечом сокрушил ненавистника. Ты, как Моисей, вывел из тьмы египетской свой народ и возвратил ему обетованную землю…Ты – избранник Господен, и на тебе почиет десница Его!"[3,525].

Гетьман виступає як народний проводир, пророк, що вказує народові цілком конкретний шлях визволення. Та, насамперед, Хмельницький – це страдник за народ. Він часто вагається при вирішенні важливих проблем, неодноразово аналізує свої вчинки: ,,А гетман в это время пересматривал в последний раз договорные пункты. Приближающаяся минута давила его своим величием и как-то ужасала. … Да, близок час – ударит последний звон, и доля Украйны – свершится. Но что сулит ей грядущее? Желанный ли покой или новое горе?.. "[3,586].

Автор переслідує мету піднесення ідеї месіанства Богдана Хмельницького в дусі літописної традиції (,,божий вождь"), що залишив по собі безсмертну славу. Проте висвітлений М.Старицьким хід історичних подій, суспільних ситуацій свідчив, що рішення, вчинки гетьмана України є результатом свідомого вибору, і який здійснювався відповідно до моральних норм героя. Важливим є гуманістичне спрямування політичної і громадської діяльності Богдана, його сподівання шляхом спілки із православною Московською державою на правах територіальної і політичної автономії України припинити кровопролиття, врятувати націю від фізичного знищення, конфесійних чвар. Звертаючись до народу, що зібрався на Раду в Переяславі, гетьман каже:,,Придёт час, – я этому глубоко верю, – что обнимемся мы с московитами, как братья родные, сплетём неразрывно наши руки навеки и пойдём вместе по пути могущества, просвещения и славы, да таких, что заставят весь свет расступиться перед нами почтительно…"[3,588].

Варто звернути увагу ще на одну обставину – на збереження, а де в чому й розвиток М.Старицьким давньої релігійної традиції в українській літературі. У нього, здається, як ні в кого іншого з митців-сучасників другої половини XIX ст., релігійна традиція склала основу ідейно-естетичної системи, виступила мірилом національних, соціальних, гуманістичних, морально-етичних цінностей. Вона включає в себе і щось сковородинське (,,сродна праця"), і щось гоголівське (боротьба зі злом в ім'я абсолютного добра), і щось шевченківське (ідея єднання братніх слов'янських народів), і, звичайно, щось від самого М.Старицького. І кожне це ,,щось" заслуговує на окрему увагу. Власне, релігійність, її функціональна місія є одним із найважливіших смислових ,,ключів" до творчості М.Старицького, без якого вона – творчість – адекватно не ,,відімкнеться", не усвідомиться [6,55].

Н.Левчик акцентує на вмінні письменника ,,зобразити Хмельницького як дуже яскраву, живу, конкретну індивідуальність, як поривний, сповнений глибокої внутрішньої людської цінності характер. Розум і воля, багатство духовного життя, висока людська гідність, політична прозірливість, сміливість думки, хоробрість, невичерпність душевних сил та енергії – все це начеб із самого початку свідомого життєвого шляху ,,прирікає" його на велику історичну місію"[7,40].

Варто відзначити, що при змалюванні головного персонажа, М.Старицький застосовує прийом ретроспекції, повертається разом із героєм у минуле, що посилює контраст між мрією і дійсністю.
Віршована історія України, відома під назвою "Героїчні стихи о славних Воєнних действиях войск запорожских", порівнює Хмельницького з Мойсеєм:

Вдохнул Бог як Мойсею, по вірі і роду
Ревность Хмельницькому, чтоб отдал свободу
Под ігом поляков стенячой родині
І православну віру Україні [8,206].

Цей авторитет, пошана, якими користувався Б.Хмельницький в історії нашої історіографії XVII–XVIII ст., зазнали в XIX ст. рішучих змін. Так, П.Куліш обвинувачував гетьмана в тому, що він ,,наш квітучий край обернув в пустиню, засипану попелом і засіяну кістками наших предків"[9,117].

Безперечно, Богдан Хмельницький – історична особа, оцінка якої не може бути однозначною. Доба й сам гетьман як її репрезентант ще не досить рельєфна і пластична. Так, автор визнає непослідовність і навіть ,,половинчастість" дій гетьмана, часом нелогічність його вчинків, відсутність окремих ціннісних орієнтирів:,,А что, взаправду, если это только интрига, если хотят соблазнить нас шаткими обещаниями, поднять всех на борьбу с бусурманом, и, опрокинувши его за Чёрное море, раздавить безбоязненно всё козачество? Какую тогда роль сыграю я для своей Украйны?.."[1,477]. Та все це він одразу узгоджує з контекстом тогочасної епохи – неоднозначної й суперечливої, де переплiталися старі й нові порядки, де все ще панував середньовічний світогляд і тільки зароджувалися суспільні явища, характерні для Європи XVII ст. Варто усвідомити й те, що в оточенні ворожих сил Хмельницькому доводилося йти на компроміси, часто відмовлятися від своїх планів і задумів. Але генеральної лінії свого життя, глибокий сенс якої полягав у визволенні рідної землі, ,,просвітленні" суспільних мас, він не полишав ніколи.

М.Старицький створив такий образ Богдана, що найповніше відповідає історичній правді. Цим самим розвінчав ряд міфів про гетьмана. Провідника нації змальовано широкопланово, комплексно, всупереч тенденції фрагментарного зображення. Така оцінка автором ролі гетьмана в українській історії слугувала прикладом виваженого, толерантного ставлення до особи Б.Хмельницького.

ЛІТЕРАТУРА

1. Старицкий М. Богдан Хмельницкий. – К.: Дніпро, 1987. – Т. I: Перед бурей. – 645 с.
2. Старицкий М. Богдан Хмельницкий. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 2: Буря. – 570 с.
3. Старицкий М. Богдан Хмельницкий. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 3: У пристани. – 606 с.
4. Франко І.Старе і нове в сучасній українській літературі // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т.35. – С.107–108.
5. Поліщук В. Герой (характер) у повістевій прозі М. Старицького (узагальнені оцінки) // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 8. – С 56-–9.
6. Поліщук В. Художня проза М. Старицького. – Черкаси: Брама, 2003. – 376 с.
7. Левчик Н. Історична проза М. Старицького (Далекі образи – близькі ідеї) // Слово і час. – 1990. – № 12. – С. 38–44.
8. Історія народів Росії: від найдавніших часів до середини XVIII ст. –К., 1992. – 450 с.
9. Пінчук С. Розвиток жанру-еволюції образу : Богдан Хмельницький в українській історико-літературній прозі // Проблеми, жанри, майстерність. – Вип. VI: Літературно-критичні статті. – К.: Радянський письменник, 1981. – С. 117–125.

УДК 398.6(477.5/6)(091)

КРЕАТИВНИЙ ІМПУЛЬС ЗАПОРОЖЖЯ ТА РЕҐІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФОЛЬКЛОРУ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Павленко І.Я., к.філол.н., доцент

Запорізький національний університет

У статті розглядаються питання регіональної специфіки фольклору Нижньої Наддніпрянщини та чинники, що її зумовили.

Ключові слова: регіональне, фольклорна традиція, динаміка розвитку, запорозька спадщина, легенда, переказ, міфологізація.

Павленко И.Я. КРЕАТИВНИЙ ИМПУЛЬС ЗАПОРОЖЬЯ И РЕГИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА ФОЛЬКЛОРА НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье рассматриваются вопросы региональной специфики фольклора Нижнего Поднепровья и обусловившие её факторы.

Ключевые слова: региональное, фольклорная традиция, динамика развития, запорожское наследие, легенда, предание, мифологизация.

Pavlenko I.J. CREATIVE PULSE OF ZAPOROZHZHYA AND REGIONAL SPECIFICITY OF FOLKLORE ZAPORIZHZHYA /Zaporizhzhya National University, Ukraine.

In the article the questions of regional specificity of folklore Zaporizhzhya and caused the factors are considered.

Key words: regional, folklore tradition, dynamics(changes) of development, Zaporozhye heritage, legend, mitt.

Нижня Наддніпрянщина – колишні Вольності Запорозькі, землі Війська Запорозького низового, Дніпровський Низ або просто Низ - земля, до якої довгий час були звернені надії та сподівання всього українського народу, оспівана в численних українських думах, історичних піснях, легендах та переказах. Саме на цій території розпочалося цілеспрямоване збирання українського історичного фольклору, що відтворений у знаменитому альманасі І.Срезневського "Запорожская старина" [1] та надзвичайно популярному серед видавців першої половини XIX ст. та сучасних дослідників "Усному оповіданні Микити Коржа" [2]. Саме на цій території розгорталася фольклорно-етнографічна діяльність таких відомих українських фольклористів, як Г.Залюбовський, І.Манжура, Я.Новицький, Д.Яворницький, чий доробок ще повністю не виданий та в достатній мірі не вивчений. Перші регіональні фольклорні збірки також містять матеріали з теренів історичного Запорожжя [3]. Але, попри всі здобутки регіональної фольклористики XIX-початку XX ст., на сьогоднішній карті фольклорних регіонів України межі досліджуваної території подані, за визначенням відомого дослідника Р.Кирчіва, "гіпотетично" [4], а характер розвитку та трансформації фольклору потребує дослідження. Тож мета пропонованої розвідки – виявлення основних форм впливу історії регіону на характер та динаміку зміни фольклорної традиції.

Регіональна специфіка фольклорної традиції Нижньої Наддніпрянщини зумовлена низкою як суто фольклорних, так і позафольклорних чинників, серед яких значне місце належить геоісторичним та соціокультурним факторам. Провідними, на наш погляд, є:

1. Специфічність заселення території Дніпровського Низу, що довгий час для слов'ян був Диким степом, і військовий характер її первинної колонізації. Визначну роль відіграло довготермінове перебуванням на цих теренах своєрідної войовничої чоловічої спільноти, у надрах якої сформувався власний етнос, духовна культура, способи її трансмісії.

У відповідності до ґендерної природи Війська Запорозького Низового, характеру його діяльності, моралі, аксіологічних домінант, воно продукувало та транслювало в першу чергу такі фольклорні жанри, як думи (героїчні), історичні пісні, легенди, перекази, усні оповідання. Оскільки козацтво збиралося з різних українських земель, той на терени Запорожжя заносилися твори, різні за регіональним походженням, але в чоловічому середовищі вони "вишліфовувалися", пристосовувалися до нового середовища як за змістом, так і за поетикою, і поряд із власне запорозькими творами складали репертуар спільноти. Креативною та рухомою, зацікавленою в поширенні власної слави була вся спільнота, то творів складалося багато і розповсюджувалися вони на всіх українських землях. Запорозькі історичні пісні, деякі мотиви легенд та переказів й до сьогодні функціонують на теренах всієї України, колишньої Дев'ятої Січі, Кубані тощо, про що йшлося в дослідженні історичної пісенності регіону [5].

2. Постійні міграційні процеси, що розпочалися в період існування історичного Запорожжя, а пізніше посилилися в результаті бурхливої аграрної колонізації і відбувалися впродовж всієї посткозацької історії краю.

Ще з часів існування Запорожжя на його землях створювалися російські гарнізони, частину землі було виділено для переселення сербів. Після знищення Січі на колишні запорозькі землі переселяють російських розкольників, російських та українських селян із різних губерній, частину земель віддають німцям-колоністам. У другій половині XIX ст., після відселення ногайців, на місцях їхніх аулів виникають болгарські поселення тощо. Склалася безпрецедентна ситуація, коли пристосовуватися до нових обставин змушені були всі, але процеси культурної адаптації в різних місцевостях проходили по-різному: у місцях компактного поселення вихідців з однієї місцевості зберігався та консервувався "вивезений" з діаспори репертуар, оновлення відбувалося за рахунок нових творів, що виникли як рефлексія на нові форми та умови життя. При дисперсному розселенні переймався репертуар більшості або креативнішої частини населення. Найкраще збереглася традиція та схильність до фольклоротворення в нащадків запорозького козацтва.

У результаті постійних міграцій сформувалося неоднорідне за ґендерними, етнічними та соціальними ознаками суспільство, яке в силу різноманітних чинників (переселення із різних регіонів і навіть країн, оселення поряд представників різних етносів, відсутність у населення регіону та окремих локусів спільної довгострокової історичної пам'яті) звертається до місцевої фольклорної традиції і активно засвоює жанри та окремі тексти, що транслювалися запорозькими сиднями, „дідами", які залишилися на цій території після руйнування Січі або повернулися з-за Дунаю чи з Кубані.

Записи, зроблені в період активної фольклористичної роботи в регіоні І.Срезнєвським, А.Скальковським, О.Афанасьєвим-Чужбинським, І.Манжурою, Л.Падалкою, Я.Новицьким, Д.Яворницьким та ін., свідчать про те, що впродовж XIX – початку XX ст. тут домінувала запорозька фольклорна традиція. Відповідні твори записувалися не лише на місцях колишніх „запорозьких попелищ" (хоч саме на них орієнтувалися Я.Новицький та Д.Яворницький), але й серед всього українського населення краю. Активне засвоєння запорозького фольклору новим населенням краю відбилося вже в перших публікаціях місцевого фольклору, адже перша надрукована історична пісня про руйнування Запорожжя була записана на

досліджуваній території від німця [6], а через сторіччя легенди та перекази про діяльність запорожців фіксувалися від всього населення краю. Ще в середині XIX ст. О.Афанасьєв-Чужбинський помітив відсутність глибокої історичної пам'яті в російського населення краю та переймання жителями Знам'янки (переважно росіянами) легенд і переказів від нікопольчан (старезних запорожців та їхніх безпосередніх нащадків) [7]. Старі місцеві твори знали та співали і розповідали волохи (знання ними творів про дніпровські пороги та острови засвідчене записами Я. Новицького [8]), німці (про що йдеться у Д.Яворницького – серед колоністів на Хортиці були поширені легенди про величезного полоза на Хортиці та перекази про запорожців, що залишилися на старих землях [9]) тощо.

Аналіз розвитку та сучасного стану фольклору на теренах Дніпровського Низу дає підстави для висновків про те, що креативний імпульс Запорожжя виявився:

- У довгостроковій трансмісії запорозького духу та відповідних творів, чому сприяло й повернення багатьох старих запорожців на власну територію та формування Азовського війська. Цей дух виявився в ідеалізації запорозької волі, структурування спільноти на демократичних засадах, у збереженні високої самооцінки вільної особи. Закріплені у фольклорі ідеали Запорожжя, напевне, спровокували розвиток саме на традиційно запорозьких землях махновського руху.

- У подовженому, порівняно з іншими регіонами, збереженні ґендерної специфіки побутування та трансмісії фольклорних творів, збереженні чіткої чоловічої парадигми у функціонуванні традиційних для регіону жанрів (її „розмивання" відбувалося впродовж XX ст.). Дослідження засвідчують, що носіями та виконавцями традиційних запорозьких творів довгий час були "запорозькі діди", тобто, запорожці, що залишилися на своїх землях. Пізніше – діди – нащадки запорозьких вояків та сиднів. Записи цих творів упродовж XIX ст. були поодинокими, ситуація змінилася лише в минулому столітті.

- У постійному зверненні до запорозької спадщини та зберіганні нащадками запорозьких творів, у першу чергу, історичних пісень, легенд та переказів. Наприклад, достовірно відомо про побутування серед запорожців мотиву сакральності сіркової руки, оскільки перша фіксація легенди належить князеві Мишецькому, що перебував на Запорожжі .... Він же записав і легенду про походження перших запорожців [10]. Ці та подібні мотиви фіксувалися впродовж XIX-XX ст.. та фіксуються зараз. Запорозькі історичні пісні творилися ще й після 1775 р (твори про руйнування Січі, "Ой, полети, полети чорная галка...", "Дарувала нам цариця" та ін.), та виконуються в регіоні й до сьогодні, що засвідчується фольклорними записами різних років. Запорозькі пісні прислужилися для творення гайдамацьких, чумацьких, бурлацьких та солдатських пісень.

- У наявності регіонально зумовленого головного героя історичних фольклорних творів – запорожця, який часто ідеалізується, а іноді переймає риси різних фольклорних типів (велетів, богатирів тощо). Цей герой захищає українські землі, чинить розправу над ворогами власної землі та віри, "мирно гуляє, нікого не займає", і в той же час знаходить гідного супротивника. Одна з особливостей регіонального фольклору полягає в тому, що часто "запорожці" сприймаються як колективний герой, оскільки спільнота змальовується як колектив спільників, наділених практично ідентичними рисами та за єдиними законами, тому традиційним став герой "наше славне Запорожжя", та "наші славні запорожці", "славні хлопці-запорожці". Більш-менш "індивідуалізовані" лише фольклорні герої, наділені іменами самих славних членів спільноти.

- У поступовій міфологізації запорозького козацтва, наділенні спільноти та її окремих представників рисами „знаюк", а іноді деміургічними функціями, зведенні їхніх образів до міфологем культурного героя, героя-першопредка тощо. Запорозькі характерники передбачали майбутнє, захищали від різної зброї, могли перетворити невеликий козацький загін на байрак Велетень-запорожець запряг змія та проорав річище Орелі [11], кинув камінь-скелю далі, ніж татарський велетень, та заселив землю біля порогів власними людьми [12], звичайні козаки під час безпеки переливалися в ріки. Сірко батогом вбиває чорта та створює річку-кордон між запорожцями та татарами ... [13]. Отже, у нижньонаддніпрянському фольклорі історична спільнота дала поштовх для творення міфу про неї.

- У формуванні в легендах та переказах про минуле краю власного концепту „золотого віку", хронотоп якого збігається із часопростором Запорожжя. Уже за часів козацтва Запорожжя сприймалося як земля абсолютної соціальної та особистісної свободи, високо цінувалися його демократичні засади, військово-патріотичні традиції. Слава Запорожця у думах, піснях, легендах, переказах та усних оповіданнях розносилася самими козаками, кобзарями, людьми, що побували на Запорожжі, і ці твори збурювали уяву та жадобу діяльності, вабили на Запорожжя нові сили. Після руйнування Січі та розпорошення спільноти розвинувся етнічний варіант загально розповсюдженого мотиву "втраченого раю", що в різних культурах корелює із мотивом "золотого віку". У легендах та переказах нащадків Запорожжя – земля вільних войовничих людей, де

існують практично едемські стосунки між козацтвом та природою, всього доволі: наповнені рибою ріки, безмежні степи із різною звіриною та травами для годівлі худоби і, що найголовніше, безмежні вільні "нічиї" землі. Але все багатство загинуло разом із Запорожцями: річки обміліли, землі розорані, а звірі, птахи та риба "звалували із запорожцями" [14]. Надія на відродження "золотого віку" пов'язується із надією на повернення запорожців, які "десь" пішли, та ще повернуться та своє візьмуть.

- У побутуванні соціально-утопічних легенд про захисника, що повертається. Цим захисником уявлялася як уся спільнота, так і „славні із славних". Цей мотив розвинувся із мотиву принципового безсмертя Сірка та Палія, які можуть повернутися, оскільки за цими іменами в легендах закріплений мотив смерті/відродження [15]. Для дітей та онуків запорожців мотив захисника часто пов'язувався із іменем сина П. Калнишевського [16]. Отже, цей мотив, як і концепт „золотого віку", мав спрямованість у запорозьке минуле краю.
- У збереженні топонімічних мотивів, пов'язаних із історією Запорожжя та діяльністю запорожців. У регіональних легендах та переказах з топонімічними мотивами поява значної частини географічних об'єктів та їхніх назв пояснюється діяльністю запорожців або їх перебуванням на цій території.

Фольклорна проза засвідчує і сам факт називання річок, скель, урочищ, тобто природних локусів, самими запорожцями [17]. Водночас, фольклор зберіг свідчення про подальші перейменування "запорозьких" топооб'єктів.

Звичайно, що непідсилюваний імпульс поступово вгасає, нові часи породжують нові жанри, мотиви та концепти, а колективна пам'ять, як і пам'ять окремої особи, не безмежна, отже відбувається постійний розвиток та трансформація як фольклорної традиції в цілому, так і окремих її складників. Поступове затухання імпульсу виявляється в тому, що в останні десятиріччя залишаються поширеними історичні пісні, але часто закріплюються варіанти, пропаговані засобами масової інформації, менше фіксується легенд та переказів про запорожців та Запорожжя. У сучасних записах відчувається забуття особливостей не лише запорозького часопростору, але й моралі та побуту чоловічої спільноти, тому герої-запорожці часто наділяються рисами та мораллю сучасної пересічної людини. Пережита техногенна криза (будівництво спочатку каналів, а потім ГЕС та штучних морів зруйнувало традиційний ландшафт та екосистему значної частини регіону) спричинила вгасання багатьох топонімічних мотивів, а разом з тим й історичних легенд та переказів, оскільки зникли природні локуси, із якими вони були пов'язані. Знищення пам'ятки, що актуалізує згадку про події, часто призводить й до втрати фольклорної пам'яті про минуле.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запорожская старина. Издание Измаила Срезневского. - Х. – Ч.1-3. – 1833, 1834, 1838.
2. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842; Стороженко О. Спомини про Микиту Леонтійовича Коржа // Олекса Стороженко. Твори: В 2 т. – Т. 1. - К., 1957. – С.233-264; Біднов В.О. "Устное повествование запорожца Н.Л.Коржа" та його походження і значіння. – Прага: Видавництво українського історико-філологічного товариства в Празі, 1923.
3. Малорусские сказки, предания, пословицы и поверья, зап. И.И.Манжурой в Екатеринославской губ. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. -Т.6. - Вып 2. – Харьков, 1894; Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я.П.Новицким в Екатеринославской губернии в 1874 – 1894 гг. // Там же.
4. Кирчів Роман. Із фольклорних регіонів України: Нариси і статті. – Львів, 2002. – С. 28.
5. "Історичні пісні Запорожжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. – Запоріжжя: Тандем – У, 2003.
6. Лазаревский А. Запорожская песня, записанная немцем от немца // Киевская старина.– 1883. - № 10. – С.322-324.
7. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. – Ч. 1. – СПб. – 1863. – С. 354.
8. Новицкий Я.П. Малорусские народные предания, поверия и рассказы. (Оттиск из Адрес-Календаря г. Александровска на 1908 г. – Александровск, 1907.- С.83; Легенди та перекази / Упорядкування та примітки А.Л.Іоніаді. Вступна ст. О.І.Дея. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 122.
9. Эварницкий Д.И. Остров Хортица на реке Днепре (из поездки по запорожским урочищам) // Киевская старина. – 1886. – Т.14. №1.- С. 72-73.

10. Мышецкий С.И. История о козаках запорожских, как оные из древних лет зачалися, и откуда свое происхождение имеют, и в каком состоянии ныне находятся. – М., 1847. – С.6.

11. Яворницький Д.І. Вольності запорозьких козаків. – Дніпропетровськ: Січ, 2002. –С.145-146.

12. Яворницький Д.І. Дніпрові пороги. Географічно-історичний нарис. Дніпропетровськ: Промінь, 1989. – С.41; Легенди та перекази / Упор. та прим. А.Л. Іоаніді. Вст. ст. О.І.Дея - К.: Наукова думка, 1985.- С.121-122.

13. Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини. Упорядкування, передмова та примітки Віктора Чабаненка. – Запоріжжя, ЗДУ, 1999. – с. 292.

14. Новицкий Я.П. Духовный мир в представлениях малорусского народа. Сказания, суеверия и верования, собранные в Екатеринославщине. – Екатеринослав, 1912. – С.21-22; Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославшине. 1875-1905. - Репринтное воспроизведение издания 1911 г. – Рига: Спридитис, 1990. – С. 48, 53-54 та ін.

15. Яворницкий Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. -Ч. 1, 2. / Упор. М.М. Олійник-Шубравської. – К.: Веселка, 1995 - С. 234; Новицкий Я.П. Народная память о Запорожье. Предания и рассказы, собранные в Екатеринославшине. 1875-1905. - Репринтное воспроизведение издания 1911 г. – Рига: Спридитис, 1990. – 120 с. – С. 76.

16. Память о Запорожье и о последних днях Запорожской Сечи. Сочинение Г.П.Надхина. – М., 1877. - С.25.

17. Новицкий Я. Запорожские и гайдамацкие клады. Малорусские народные предания, поверия и рассказы, собранные в Екатеринославе. 1873-1906 г. –С. 30, 32 та ін.; Эварницкий Д.И. Топографический очерк Запорожья. – Санкт-Петербург, 1884.- С. 229.

УДК 811.161.1’243’272 (07)

КОММУНИКАТИВНОСТЬ КАК КАТЕГОРИЯ НАУКИ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Пацера Л.В., к. филол. н., доцент

Запорожский национальный университет

В статье изложены вопросы коммуникативности как категории науки методики преподавания русского языка как иностранного. Цель: ознакомить преподавателей с теоретическими основами современной методики обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: коммуникативность, методическая идея, концепция обучения.

Пацера Л.В. КОМУНІКАТИВНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЯ НАУКИ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті викладені питання комунікативності як категорії науки методики викладання російської мови як іноземного. Мета ознайомити викладачів із теоретичними основами сучасної методики навчання іноземним мовам.

Ключові слова: комунікативність, методична ідея, концепція навчання.

Patsera L.V. COMMUNICATION AS THE CATEGORY OF THE SCIENCE OF THE TECHNIQUE OF TEACHING OF RUSSIAN AS FOREIGN / Zaporizhzhya National University, Ukraine

In clause questions communicatively as categories of a science of a technique of teaching of Russian as foreign are stated. The purpose: to acquaint teachers with theoretical bases of a modern technique of training to foreign languages.

Key words: communicatively, methodical idea, the concept of training.

Общие изменения, которые происходят в методиках преподавания конкретных языков, появление за последние годы большого числа фундаментальных теоретических исследований Ю. Лотмана [1], Е.Н. Зарецкой [2], Ю.В. Борева, А.В. Коваленко [3], Г.Г. Почепцова [4], В.В. Богданова [5], и др., а также методических изысканий Е.И. Пассова [6], Н.И. Формановской [7], Н.Д. Арутюнова [8], И.А. Стернина [9] свидетельствуют о наличии развитой парадигмы методики.

Являясь гуманитарной наукой, методика интенсивно развивается в рамках традиций, что не препятствует появлению качественно новых идей, принципов и практических приемов, представленных в работах

отечественных и зарубежных ученых [10; 11; 12; 13]. Характерно, что новое при этом не отрицает старое, а вписывает его в формирующуюся парадигму обучения иностранным языкам, в частности русскому языку как иностранному.

Общепризнанно, что теория – есть система научных знаний, описывающая и объясняющая некую совокупность явлений и сводящая открытые в данной области закономерные связи к единому объединяющему началу. Исходя из данного положения, а также учитывая практический опыт обучения иностранным языкам, можно утверждать, что объединяющим началом, доминирующей методической идеей выступает коммуникативность (коммуникативный подход, коммуникативная направленность / ориентация обучения, учебный принцип активной коммуникативности), прочно утвердившаяся в настоящее время, в разных по замыслу, концепциях обучения.

Анализируя теоретические и методические постулаты ведущих ученых, в частности Е.И. Пассова 14, Г.А. Золотовой [15], Н.И. Формановской [16], В.Г. Костомарова, О.Д. Митрофановой [17], А.А. Леонтьева, А.Н. Щукина [18], можно констатировать, что категория коммуникативности является сегодня основной платформой, объединяющей мировую методику, а вопрос о выделении ведущей категории, исходного принципа и раскрытие его связей с остальными рассматривается в качестве особо важного, перспективного и актуального.

Стремлением систематизировать и выстроить существующие на данный момент позиции по отношению к коммуникативности объясняется предложенный нами обобщенный вариант данной модели. Коммуникативность понимается нами как выражение педагогической концепции, инструментальное данное в категориях деятельности; методическое отражение познанных законов и закономерностей в преподавательской практике; уподобление процесса обучения процессу реальной коммуникации.

Несомненно, что коммуникативность представляет собой интегральный подход, исходную позицию, через призму которой рассматриваются и оцениваются традиционные и новые лингвометодические и методические принципы, положения, решения. Данный статус нацеливает нас рассматривать и представлять коммуникативность в её отношении ко всем основным сторонам учебного процесса.

Взяв за основу утверждения Г.О. Винокура, согласно которому «язык есть только тогда, когда он употребляется», что «в реальной действительности строй языка обнаруживается только в тех или иных формах его употребления» [19, 21], можно полагать, что коммуникативность в первую очередь определяется не грамматикой, а функционированием системы современного русского языка, целями и коммуникативными потребностями иностранного студента, природой самого общения.

Разрабатывая лингвистические, лингво-психологические вопросы методики преподавания иностранных языков, Э.П. Шубин считает, что общение также включает аспекты культуры, личности и общества, речевого поведения носителей языка, процессов, имеющих место «при передаче и восприятии высказываний, существующих и потенциальных потребностей учащихся, языковых средств и их речевых реализаций» [20, 203].

Центральным понятием в коммуникативно ориентированном обучении является сама «коммуникация / общение», раскрываемая представителями разных наук различно.

Лингвисты под коммуникацией обычно понимают процесс общения между людьми при помощи языка как комплекс явлений, связанных с обменом информацией, а простейшим случаем коммуникации считают общение между двумя собеседниками [21; 20; 17].

Социолингвистов, изучающих русский язык в плане использования его как средства общения, интересуют в одинаковой мере как два собеседника, так и большие группы говорящих на языке, их знания, отношения, традиции, взаимовлияние и взаимопонимание [22; 23; 24].

Различные аспекты коммуникации общения исследуют прагмалингвистика, стилистика, теория текста [7; 25; 26; 27; 28].

Семантика общения, коммуникации – это все то, что говорящие и пишущие могут озвучить и означить, а слушающие и читающие понять и соответствующим образом отреагировать. К ней можно отнести: передачу и получение информации; установление социальных контактов; воздействие на собеседника; выражение и влияние интеллектуальных, моральных отношений и пр. [29; 30; 11].

В методических целях коммуникация описывается многоаспектно: с точки зрения системы языка и её реализации в речи; семантики и психологии; теории речевых актов и речевой деятельности; с точки зрения культуры. Главным средством коммуникации выступает язык, другие средства (жесты, мимика, телодвижения и др.) играют дополнительную, вспомогательную роль [31; 32; 33].

В зависимости от того, каким аспектам описания языка уделяется преимущественное внимание, различают три направления:

а) собственно лингвистическое, разрабатывающее теорию формальных (языковых) средств выражения в коммуникации;

б) психологическое, исследующее способность человека пользоваться системой языковых средств для порождения и восприятия предложений вне ситуаций общения (языковая или лингвистическая компетенция);

в) социолингвистическое, объясняющее систему языка и лингвистическую (языковую) компетенция, связанную с социальными факторами и контекстами (ситуациями) в которых имеют место акты речи.

На наш взгляд, ни одно из этих направлений преимуществ не имеет. Методика русского языка как иностранного должна пользоваться интерпретированными данными, результатами всех этих описаний, чтобы адекватно представлять в учебных целях процесс общения, а также функционирование языка.

Следовательно, коммуникативная ориентация обучения сопрягается с идущей от лингвистики проблемой речи, языкового употребления, охватывающего все стороны реального общения современных людей, что несомненно ставит в центр теории и практики обучения иностранному языку само употребление языка, его функционирование.

Культура, в рамках которой происходит обмен информацией, и язык, являющийся основным средством общения, представляя собой хранилища знаний, обладая самостоятельными знаниями, приобретают смысл и актуализируют значения в конкретных актах коммуникации. В актах коммуникации происходит постоянный процесс порождения значений, смыслов и значимостей, формы же языка играют как бы служебную роль.

В общении владеющие языком согласуют, соотносят свои замыслы, коммуникативные намерения с тем, что означается и делается посредством языка в данных условиях. Следовательно, отталкиваясь от коммуникативной природы языка, в обучении русскому языку как иностранному предпочтительнее идти от контекстов культуры, коммуникации и ситуации к системе языка, а не наоборот. При соблюдении этого условия можно понять, как происходит взаимопонимание, эффект воздействия при общении. Из того, что сообщается инициатором разговора, слушающий может многое знать, а поэтому сможет предугадывать семантику на основе знаний, контекстов культуры, коммуникации, ситуаций, в которых протекает разговор. Исходя из этого, коммуникативность предполагает представление системы языка в речевых актах для выполнения коммуникативных задач разного уровня: *как вызвать врача на дом; как принять участие в научной конференции и др.* Такой целостный способ презентации сможет обеспечить условия, максимально благоприятствующие овладению языком как средствам общения. Ведь и теория речевой деятельности утверждает, что строя свою речь, человек идет не от формы к содержанию, а наоборот – от содержания к форме, которая наилучшим образом может передать это содержание. Характерно, что языковые формы не задаются заранее, а подыскиваются, подбираются в ходе семантико-грамматического структурирования высказывания.

Резюмируя изложенное выше, можно констатировать, что коммуникативность, как основополагающая категория науки методики преподавания русского языка как иностранного ориентирует на включение обучающихся иностранных студентов в непосредственный акт общения между собой (или преподавателем) для решения жизненных задач, возникающих в ходе изменяющейся действительности. Данная категория предполагает активное использование языка в процессе обучения в целях общения, письменного и устного обмена знаниями, мнениями, информацией, нацеливает на развитие практических навыков владения русским языком в разных видах интеллектуальной и практической деятельности учащихся и на повышение интереса иностранных учащихся к русскому языку. Она заставляет лингвистов по-иному взглянуть на некоторые традиционные положения методики, в частности, на роль внеязыковых компонентов общения, языковой среды, технических и наглядных средств обучения.

Таким образом, возникнув и развиваясь в недрах практического преподавания, коммуникативность составляет сегодня магистральное направление методики обучения иностранцев русскому языку, характеризует все основные стороны учебного процесса, способы использования законов усвоения обучения языку в соответствии с целями воспитания и образования, определяет содержание, избираемые методы и организацию обучения. В настоящее время накоплен опыт удачного сочетания коммуникативного характера занятий по русскому языку с практическим усвоением теоретических знаний, разумно опираясь при этом на родной язык учащихся.

Необходимо отметить, что действующие учебники русского языка для средней школы не в полной мере соответствуют уровню развития современной методики в плане отбираемого для них коммуникативного содержания. Исследователям открываются весьма перспективные моменты коммуникативной направленности обучения не только иностранного языка, но и родного. Здесь традиционные методы обучения русскому языку обогащаются опытом обучения русскому языку иностранных граждан. «Коммуникативный подход усилен в программах и учебниках по русскому языку» [33, 83].

ЛИТЕРАТУРА

1. Лотман Ю. Д. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Языки рус. культ., 1996. – 464 с.
2. Зарецкая Е.Н. Риторика. Теория и практика речевой коммуникации. – М.: Просвещение, 1998. – 362 с.
3. Борев В.Ю., Коваленко А.В. Культура и массовая коммуникация. – М.: Наука, 1986. – 294 с.
4. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.-К.: Просвіта, 2000. – 417 с.
5. Богданов В.В. Коммуникативная компетенция и коммуникативное лидерство / Язык, дискурс и личность. – Тверь, 1990. – С.73-78.
6. Пассов Е.Н. основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – 208 с.
7. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. – М.: Наука, 1998. – 312 с.
8. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Наука, 1999. – 204 с.
9. Стернин И.А. Коммуникативное поведение в структуре национальной культуры / Этнокультурная специфика языкового сознания. – М.: Русский язык, 1996. – С.97-112.
10. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи. – СПб.: Наука, 1999. – 381 с.
11. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. – Рефл-бук: Ваклер, 2001. – 652 с.
12. Стернин И.А. Коммуникативный подход к слову и обучение лексике / Языковая системность при коммуникативном обучении. – М.: Просвещение, 1988. – С.103-109.
13. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Темпоральный дейксис / Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис. – М.: Наука, 1992. – С.236-242.
14. Пассов Е.И. Ситуация, тема, социальный контакт / Общая методика обучения иностранным языкам: Хрестоматия. Сост. А.А. Леонтьев. – М.: Русский язык, 1991. – С.162-173.
15. Золотова Г.А. К вопросу о конститутивных единицах текста / Русский язык. Функционирование грамматических категорий. Текст и контекст. – М.: Наука, 1984. – С.300-319.
16. Формановская Н.И. Размышления о единицах языка // Русский язык за рубежом. – 2001. – №1. – С.56-63.
17. Костомаров В.Г., Митрофанова О.Д. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – М.: Русский язык, 1984. – 159 с.
18. Методика преподавания русского языка как иностранного для зарубежных филологов-русистов (включенное обучение). Под ред. А.Н. Щукина. – М.: Русский язык. – 231 с.
19. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М.: АН СССР. Отделение лит-ры и языка, 1952. – 491 с.
20. Шубин Э.П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1972. – 350 с.
21. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 608 с.
22. Большой толковый социологический словарь. – Т.1. – М.: Вега, АСТ, 1999. – 544 с.
23. Конецкая В.П. Социология коммуникации. – М.: Просвещение, 1997. – 342 с.
24. Тагаль М. Дж. Русский язык в коммуникативном пространстве юга Киргизии. Опыт социолингвистического и лингводидактического анализа // Русский язык за рубежом. – 2004. – № 2. – С.94-100.
25. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука. – 319 с.
26. Бландел Р. Эффективные биснес-коммуникации. Принципы и практика в эпоху информации. – СПб., 2000. – 289 с.
27. Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка. Под ред. М.В. Всеволодовой и С.А. Шуваловой. – М.: Наука, 1989. – 293 с.
28. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. – М.: Рольф, 2001. – 448 с.
29. Беляева Г.В., Горская Е.И., Еремина Л.И. Слушайте. Спрашивайте. Отвечайте. – М.: Русский язык, 2004. – 148 с.

30. Аникина Н.М. Начинаем изучать русский язык. Лестница. Практикум. – М.: Русский язык, 2004. – 260 с.

31. Методика преподавания русского языка на начальном этапе обучения. – М.: Русский язык, 1983. – 168 с.

32. Методика преподавания русского языка как иностранного. – М.: Русский язык, 1983. – 149 с.

33. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М.: Просвещение, 1988. – 239 с.

УДК 811.112.2’42:33

СУЧАСНА КОНЦЕПТОСФЕРА НІМЕЦЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Пилипенко Р.Є., к.філол.н., докторант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню сучасної концептосфери німецького економічного дискурсу. Визначено поняття структури концептосфери німецького економічного дискурсу та її основних рівнів із базовими концептами. Розглянуто типові прецедентні феномени, які входять до концептосфери німецького економічного дискурсу. Проаналізовано перспективи дослідження концептосфери німецького економічного дискурсу в галузі сфери інституційного багатомовного середовища.

Ключові слова: економічний дискурс, концепт, концептуальний аналіз, прецедентні феномени.

Пилипенко Р.Е. СОВРЕМЕННАЯ КОНЦЕПТОСФЕРА НЕМЕЦКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА / Киевский национальнй университет имени Тараса Шевченко,Украина

Статья посвящена исследованию современной концептосферы немецкого экономического дискурса. Определено понятие структуры концептосферы немецкого экономического дискурса и её основные уровни вместе с базовыми концептами. Рассмотрены типичные прецедентные феномены, которые входят в концептосферу немецкого экономического дискурса. Проанализированы перспективы исследования концептосферы немецкого экономического дискурса в институциональной многоязычной среде.

Ключевые слова: экономический дискурс, концепт, концептуальный анализ, прецедентные феномены.

Pylypenko R.E. ACTUAL CONCEPTUAL SPACE OF THE ECONOMIC DISCOURSE / Kyiv National Taras Shevchenko’s University, Ukraine

The article is dedicated to study of the conceptual space of German economic discourse in development. It is determined a definition of the discursive structure and its main levels with basic concepts. The work considers the typical precedent phenomena, which belong to the actual conceptual space of economic discourse. It is analysed the reseach perspectives of conceptual space of economic discourse in the field of institutional multilingual environment.

Key words: economic discourse, concept, conceptual analyze, precedent phenomena.

Метою статті є визначення основних рис сучасної концептосфери німецького економічного дискурсу. **Наукова новизна** статті полягає у виокремленні мовно-культурної специфіки сучасної концептосфери німецького економічного дискурсу. **Об’єктом статті** є економічні тексти в інституційній сфері фінансово-грошової політики. **Як предмет статті** обрано концептуальні підходи й мовні засоби відбиття економічних змістів у сучасному німецькому економічному дискурсі.

Як невід’ємну частину загальнолюдської культури, світ економіки маркує певна символіка, через яку людина сприймає цей світ. Знакова залежність виводиться із ланцюжків залежностей, які відбивають через людську свідомість уявлення про світ. В економічному дискурсі всі ментальні сфери, наявні в людській свідомості, дістають відповідне віддзеркалення й утілення в знаках, які, своєю чергою, мають свій економічний імплікат. Такий взаємозв’язок, на нашу думку, відповідає одному з важливих уявлень про дискурс як про текст, що реалізує свій зміст у процесі розуміння, коли “вихідний” зміст відповідає авторській інтенції. Дискурсивність активізує у свідомості мовця додаткові змісти, які можуть значно розширювати буквальне розуміння тексту [1]. Це означає, що дискурс може розглядатися як певний когнітивний простір (discourse as a cognitive space), який реконструюється у свідомості мовця в процесі сприймання тексту [2]. Поділяючи такий погляд на дискурс, слід визнати, що дискурс потребує не лише аналізу мовного втілення тексту, але й аналізу змістових факторів, які відбивають світогляд автора. Ураховуючи активний розвиток сучасної концептосфери німецького економічного дискурсу, слід визнати актуальність обраної теми, насамперед, під оглядом дискурсології, яка приділяє особливу увагу

екстралінгвістичним факторам впливу на прагматичну реалізацію комунікативних одиниць. Екстралінгвістичні фактори, котрі випромінює текст, можна поєднати у формулі П.Верта “PACKAGED”:
P - прагматичні цілі (pragmatic purposes/pragmatic level);
A – емоції та вірування (emotions and beliefs/attitudinal level);
C – ментальні процеси (mental processes/cognitive level);
K – знання та пам’ять (knowledge and memory/knowledge-fed level);
A – творчі здібності (creativity/artistic level);
G – контекстуальні ситуації (contextual situation/grounded level);
E – досвід (experience/experiential level);
D – мовні знання (linguistic knowledge/discourse-driven level).

Такі властивості змістових факторів екстралінгвістичного фону тексту є суттєвими саме в аспекті когнітивно-прагматичної інтерпретації будь-якого дискурсу. Інтерпретація дискурсу завжди спирається на різноманітні лінгвістичні й екстралінгвістичні контексти, які відбито в мовній картині світу, пов’язаній із таким поняттям, як концепт. Сукупність концептів становить, на думку англо-американської школи, концептуальний простір (conceptual space) або, у контексті східнослов’янських лінгвістичних шкіл, концептосферу, яка виступає основою когнітивно-прагматичного аналізу дискурсу [3]. Д.Лихачов уважає за потрібне розглядати будь-яку картину світу через певну концептосферу. Кожна концептосфера містить глибинні граматичні і семантичні структури, які дають можливість мовній особистості втілити свої знання або досвід. Ці глибинні мовні й екстралінгвістичні значення передають концепти, тісно пов’язані з національно-культурним, професійним, емоційним, гендерним досвідом мовця.
Наше розуміння поняття „концепт” спирається на тлумачення А.Вежбицької. Австралійський дослідник убачає в концепті об’єкт зі світу ідеального, який має ім’я та віддзеркалює певні культурно зумовлені уявлення людини про дійсність. Саму дійсність, на думку А.Вежбицької, дано людині через мову, а не безпосередньо [4]. Концепт слугує для пояснення ментальних або психічних ресурсів людської свідомості, а також містить знання й досвід людини, що „репрезентуються в соціальній пам’яті, ментальному лексиконі та психічній мові”. На думку О.Селиванової, концепт є різносубстратною одиницею свідомості [5:111]. Він відбиває об’єктивну і суб’єктивну інформацію (уявлення, настанови, припущення), яка є зрозумілою для певного лінгвокультурного середовища [6:101-102]. Концептуальний аналіз, крім іншого, є методом сучасних дискурсивних досліджень. Дискурс визначається як об’єкт дослідження, а концепт – як інструмент дискурс-аналізу [7: 90-91]. Важливим різновидом концепту виступає лінгвокультурний концепт [8:75]. Під таким концептом розуміється умовна ментальна одиниця, яку використовують у лінгвістиці для аналізу взаємодії мови, свідомості й національно-культурних компонентів.

В останні роки спостерігається інтерес до концептуальних значень мовних одиниць, що пов’язано з використанням когнітивних методик, дослідженням мовної картини світу та її національно-специфічних особливостей. Через дослідження центральних концептів кожного окремого типу дискурсу фіксуються нові значення, які входять у мову ззовні. Концептуальний аналіз допомагає визначити зв’язок знань, відбитих у мові, із суб’єктом сприйняття, пізнання, мислення, поведінки та практичної діяльності; зв’язок реального світу – його бачення, розуміння й структурування – з фокусуванням у мові суб’єктно (етнічно) орієнтованих понять, уявлень, образів, концептів і моделей [9].

Серед інших важливих дефініцій, пов’язаних із проблемою виявлення й аналізу значень слова, є відношення слова до поняття та інших ментальних сутностей. Проблема значення слова – одна з найактуальніших у лінгвістиці. У значенні слова відбивається фрагмент дійсності. Використання поняття “концепт” з позицій когнітивного напрямку дискурсології. Їх розроблення стосується важливих понять культури, філософських універсалій, світоглядних аспектів мовної особистості. У такому значенні концепт відбиває:

а) взаємозв’язок когнітивного і комунікативного аспектів, що є початком розгортання будь-якої економічної концепції або ідеології. Наприклад, економічний концепт “Німецька марка” (D-Mark) відповідає уявленню німців про колишню економічну стабільність:

- Für uns Deutsche steht im Entwurf des EU-Verfassungsvertrags ein wichtiger Teil des Erbes der D-Mark auf dem Spiel. Es hat in der deutschen Wirtschaft über ein halbes Jahrhundert gewisse Axiome gegeben. Die Stabilitätspolitik gehört eindeutig dazu [10];

б) процеси детермінологізації (наприклад, через поняття “інфляція”, “девальвація”, “дефіцитний контроль” тощо):

- Straffere Defizitkontrolle in Eurozone;

в) запозичення чи словотворення (ризик інфляції на ринку нафти):

- EZB über das Öl-Inflationsrisiko noch nicht besorg [11]. Запозичення активно використовуються як економічні номінації (Insideraktivitäten), зокрема як позначення економічних процесів (liberalisieren), учасників економічних відносин (Broker) тощо;

г) поєднання семантичної деривації і субстантивації:

- Da sie steigende Kurse erwarteten, begannen Bullen, in groβem Umfang in Aktien zu investieren, um sie später wieder mit Gewinn zu verkaufen [12]. У цьому контексті роль семантичного деривата відіграє фаховий біржовий термін "бик", який позначає спекулянта, що грає на високих курсах (Haussespekulant).

Концепти є ключовими одиницями сучасної економічної картини світу; концептам ієрархічно підпорядковуються інші мовні одиниці, знання та змісти. Сучасну концептосферу німецького економічного дискурсу можемо подати як багаторівневу будову, архітектура якої відбиває різноманітні глибинні мовні й екстралінгвістичні значення економічної картини світу. Структура концептосфери німецького економічного дискурсу є соціолінгвальним явищем інституційної природи, оскільки економіка становить інституційну макросистему. До основних рівнів цієї макросистеми, розглянутих разом із базовими концептами, належать:

1. Системний рівень економічної концептосфери разом із концептами переважно академічного значення, зокрема Makro- und Mikroökonomie, Werte, Normen, Daten und Bedeutungen der wirtschfaftswissenschaftlichen Termini. Цей рівень більшою мірою підпорядковується науковому дискурсові.

2. Функціональний рівень економічної концептосфери можна віднести до того, що в лінгвістиці кваліфікують як бізнес-дискурс, оскільки основним завданням функціональної концепції економіки є пояснення поведінки суб'єктів комерційної діяльності, наприклад покупця і продавця, бізнес- партнерів тощо. Принцип функціональної концепції економіки використовують і в науковому дискурсі, оскільки основними концептами цього рівня є концепти "Гроші", "Ціни", "Ціноутворення", "Інфляція", "Прибутки", Фіскальна політика", "Монетарна політика" тощо.

3. Інституційний рівень концептосфери німецького економічного дискурсу є всебічним і транспарентним, особливо в публічній сфері суспільства. До основних підрівнів цього сеґмента концептосфери відносимо такі:

- держава як основний інституційний суб'єкт регулювання економіки (Der Staat als das wichtigste Institutionssubjekt der Wirtschaftsregulierung);
- інститути власності, оренди, контрактів, оподаткування, митниці, підприємництва, конкуренції та монополії, банківських послуг, цінних паперів, страхування, бюджетного устрою, зайнятості, подолання тіньового бізнесу та банкрутства.

Загальне уявлення про концептосферу економічного дискурсу відбивають концепти „Економіка" і „Ринок", які перетинаються із змістами більшості інших економічних концептів. Проте, основним концептом будь-якого економічного дискурсу залишається концепт „Економіка", оскільки економіка, на відміну від ринку, не має соціальних обмежень. Економіка не обмежується категоріями „покупець-продавець". Значення концепту „Економіка" є значно ширшим з оглядом на його інтердискурсивний характер. Економіка задовольняє не тільки попит, чим обмежується ринок, але й загальні потреби людей. Тому економіка передбачає не лише ринкові, але й неринкові концепти, які належать суспільній, державній сфері. В останньому факті вбачаємо лінгвістичну і міждисциплінарну легітимність досліджувати мовне відбиття економічної картини світу в публічному інституційному середовищі, у якому реалізується комунікативний характер німецького економічного дискурсу. Значення основних концептів економічного дискурсу „Wirtschaft" і "Markt" у німецькому економічному дискурсі також набули інтердискурсивного характеру, оскільки вони активно взаємодіють із політичним і юридичним дискурсами. Це пов'язано з тим, що ці економічні концепти відбивають ставлення до таких загальнолюдських цінностей, як свобода й демократія. Щоправда, у німецькому економічному дискурсі ці концепти можуть протиставлятися справедливості й добробутові громадян:

- Es handelt sich heute um eine globalisierte Wirtschaft, die neoliberal verfasst ist, d.h., dass in der globalisierten Weltwirtschaft kein anderes Gesetz zu gelten scheint als das des Marktes und damit das Gesetz des Profits. Neoliberale Globalisierung meint also immer auch kapitalistische Globalisierung. „Der Markt, der Markt, der Markt hat immer recht" [13].

Лінгвокультурною особливістю цього тексту є мовне відбиття семантичної абсурдності тієї ситуації, яку критикують. Така абсурдність може бути цілковито зрозумілою лише представникам певної соціальної спільноти. Абсурдність ситуації ґрунтується на аналогії зі словами партійного гімну колишньої НДР „Die Partei, die Partei, die Partei hat immer recht". Іронію може зрозуміти лише той, хто чув гімн НДР. Номінація соцпартії – основний концепт минулої соціалістичної доби заміщується одним із центральних концептів сучасної економіки, який теж має своє імпліцитне ідеологічне навантаження (neoliberaler

Markt). Об'єктом критики є сучасна економічна ідеологія, відбита в концепті „kapitalistische Globalisierung".

Дослідження концептів як складових концептосфери виводить на світоглядні аспекти мовної особистості, на зміну її цінностей. Концепт є фокусом співзалежності когнітивного і комунікативного аспектів, вихідним пунктом розгортання певної ідеї, концепції тощо. Сукупність концептів словникового запасу мовця – тих концептів, що поширюються й на дискурс індивідуума, витворюють концептосферу. Методологія опису концептосфери, на нашу думку, може спиратися на виявлення типових для сучасного німецького економічного дискурсу прецедентних феноменів. Прецедентні феномени значно розширюють розуміння взаємозв'язків між концептами, поглиблюючи уявлення про концептосферу. Використовуючи тлумачення В.Красних, типовими серед прецедентних феноменів з огляду на національно-культурні особливості німецької економічної комунікації є такі, що:

- достатньо відомі всім представникам національної культурної спільноти;
- актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані, тобто за прецедентним феноменом завжди стоять певні уявлення про нього, спільні й обов'язкові для всіх носіїв того чи того національно-культурного менталітету, отже, зрозумілі й конотативно оформлені;
- ужиткові, тобто здатні оновлюватися в мові представників тієї чи тієї національної культурної спільноти. Під оновленням розуміється те, що апеляція до прецедентного феномена може бути потенційною. Це означає, що контекст прецедентного феномену повинен бути всім зрозумілим без додаткового коментарю [14].

Для того, щоб зафіксувати в економічній мові моделі дійсності, потрібно визначити в ній прецедентні феномени, ствердження чого-небудь, що характеризує висловлювання в дійсному чи прихованому плані. Це можна показати на прикладі центральних економічних концептів, зокрема концепту "німецька економіка". Національно-культурну специфіку цих концептів зафіксовано в прецедентних феноменах, зрозумілих представникам певної національної спільноти. Мовне відбиття цієї специфіки можна виявити:

- у крилатих висловах, прислів'ях або цитатах, наприклад:

An den Ohren erkennt man den Esel und an der Qualität erkennt man den Markt [15];

- у прихованих оцінних висловлюваннях, наприклад вислів "країна з молочними річками" позначає не лише певне національно-культурне явище, але й містить його оцінку, у даному випадку – позитивну:

- Wolfgang Nolz, Steuer-Sektionschef im Finanzministerium, zeigte den Kaumnoch-Abstand zum offiziellen Unternehmenssteuer-Schlaraffenland Nr. 1 in Europa auf. Das ist die Erklärung, was die ausländischen Unternehmen ins alpenländische Steuerparadies lockt [16];

- у непрямих значеннях, котрі являють собою декодоване ствердження. У цьому випадку інформація про концепт має багато складових. Так, епітет "хмара" щодо концепту "Osterweiterung" позначає негативні настрої німців щодо розширення ЄС на Схід. Отже, слово "хмара" прямо характеризує певний настрій у суспільно-економічному житті німецького суспільства:

- In schlechten Zeiten ist das besser als gar nichts – und jedenfalls keine Verlustrechnung. Doch gerade in deutschen Landen droht die Angst vor dem Osten wie eine dunkle Wolke über den Mai-Feiern zu schweben. Arbeitslosigkeit, Stagnation, Reformangst, Globalisierung – sie verderben die Lust am Feiern. Für das Argument, die Osterweiterung bringe so viel politischen Nutzen, dass es sich lohnt, dafür unter Umständen ökonomische Kosten in Kauf zu nehmen, ist da ohnehin kein Platz [17].

- у деяких прецедентних феноменах, які "працюють" на асоціативному рівні. Можна виявити два різновиди зв'язку: від стимулу до реакції і від реакції до стимулу. Наприклад, реакція "німецька марка" щодо концепту німецької економіки є прихованим ствердженням сили колишньої німецької економіки.

Geboren als Besatzungskind der drei Westalliierten im zerstörten und wirtschaftlich darniederliegenden Nachkriegs-Deutschland entwickelte sich die D-Mark national und international zum Markenzeichen für das „Wirtschaftswunder", zum Identifikationssymbol für die Deutschen in West und Ost, zur Ankerwährung in Europa und zur international begehrten Reserve-, Finanz- und Handelswährung [18].

Для визначення основних процедур опису концепту, його ближчих або віддаленіших змістів відносимо такі:

- пряма дефініція або посилання на національно-культурні джерела, наприклад посилання на відповідне німецьке слово італійського походження „Rabatt":

Da Sie einer unserer treusten Kunden sind, sind wir bereit, Ihnen einen Rabatt (einen Preisnachlaβ) 5% zu gewähren;

- етимологічний аналіз, коли вдаються до лексикографічних джерел, наприклад ein Wirtschaftsgremium ist ein beratender Ausschuβ von Wirtschaftsexperten.

Центральним орієнтиром у дослідженнях економічного концепту і загальної концептосфери німецького економічного дискурсу є феномен економіки із властивими йому прецедентними феноменами, зокрема прецедентними ситуаціями, текстами, уявленнями та стереотипами. Дослідження економічних концептів та прецедентних феноменів світу економіки дозволяє поглибити знання про сучасну концептосферу німецького економічного дискурсу. **Перспективним напрямком дослідження** концептосфери вважаємо

вивчення її інституційного рівня, оскільки саме на ньому з особливою інтенсивністю віддзеркалюються нові дискурсивні практики різноманітних економічних спільнот. Феноменальний світ економіки, зокрема інституційної економічної картини світу, віддзеркалюється в мові завдяки як граматичним категоріям, так і уявленням та оцінкам, відбитим в економічній мові. Розгляд основних економічних концептів та прецедентних феноменів становить динамічний зріз загальної концептосфери німецького економічного дискурсу і допомагає виявити в ньому роль сучасного мовця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Д. Субъективная модальность как начало дискурсии // Материалы международной юбилейной сессии по случаю 100-летия со дня рождения академика В.В.Виноградова. – М., 1995. – С.233-234.
2. Werth P. Text worlds: Representing Conceptual Space in Discourse. – Longman, 1999. – 379 p.
3. Лихачёв Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. - С.280-287.
4. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Universal human concepts in culture-specific configurations. - New York: Oxford Univ. Press, 1992. – 496 p.
5. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое пособие. – К.: ЦУЛ «Фитосоциоцентр», 2002. – 336с.
6. Павиленис Р.И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка. – М.: Academia, 1983. – 355с.
7. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов.- М.: МГУ, 1996. – 245с.
8. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сборник научных трудов / Под ред. И.А.Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
9. Рябцева Н. К. Ментальная лексика, когнитивная лингвистика и антропоцентричность языка, 2001. http://www.Dialog-21.ru/Archive/2000/Dialogue%202000-1/268.htm.
10. Stark J. Begrüßungsansprache vom Vizepräsident der Deutschen Bundesbank, anlässlich der Amtseinführung des Präsidenten der Deutschen Bundesbank. In: Börsen-Zeitung vom 12. Mai 2004. - Frankfurt am Main.
11. Stark J. Begrüßungsansprache. Зазнач. праця .
12. O.Issing. Geldpolitik und Vermögenspreise. In: Börsen-Zeitung vom 10.02.2005. – Frankfurt am Main.
13. Tatort Globalisierung. Wo Macht ist, ist auch Widerstand. // Verlag “BUKO 25-Vorbereitungsgruppe” vom 13. April 2002.
14. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 352с.
15. Fazio geht auf Konfrontation mit EU. In: Börsen-Zeitung vom 15.02.2005. - Frankfurt am Main.
16. Rotweißroter Lockruf wirkt. In: Voralberger Wirtschaftsbulletin vom 11.03.2005.
17. Schmid K.-P. Osterweiterung. Die EU-Erweiterung wird teuer, fürchten viele Deutsche. Richtig. Aber dafür wächst die Wirtschaft schneller. In: Die Zeit vom 29.04.2004.
18. Scharrer H.-E. Zum Abschied vom Markenzeichen für das „Wirtschaftswunder". In: Wirtschaftsdienst 1998/06. – S.6.

УДК 821.161.1.09-055.2 (092)

С.И. ПОНОМАРЁВ О ЖЕНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

Погребная В.Л., д. филол. н., профессор

Запорожский национальный университет

В статье рассматриваются труды С.И. Пономарёва, посвящённые творчеству женщин-писательниц (словари, рецензии, предисловия, статьи, комментарии)

Ключевые слова: женское творчество, автобиография, предисловие, рецензия, комментарий.

Погребна В.Л. С.І. ПОНОМАРЬОВ ПРО ЖІНОЧУ ЛІТЕРАТУРНУ ТВОРЧІСТЬ / Запорізький національний університет, Україна

У статті розглядаються праці С.І. Пономарьова, присвячені творчості жінок письменниць (словники, рецензії, передмови, статті, коментарі)

Ключові слова: жіноча творчість, автобіографія, передмова, рецензія, коментар.

Pogrebnaya V.L. S.I. PONOMARYOV ABOUT FEMALE LITERARY FICTION / National University of Zaporizhzhya, Ukraine.

The article views S.I. Ponomaryov's works devoted to the female literary fiction (dictionaries, reviews, introductions, articles, commentaries).

Key words: female fiction, introductory, review, commentary.

В октябре 2003 года мировая общественность отметила 175-летие со дня рождения выдающегося библиографа, литературоведа, поэта, Степана Ивановича Пономарёва. Вклад этого учёного в развитие русской словесности является поистине титаническим. Собранные им библиографические материалы вошли в словари, посвящённые творчеству М.В. Ломоносова, Н.М. Карамзина, А.С. Грибоедова, П.А. Вяземского, А.С. Пушкина, Н.И. Гнедича, Н.В. Гоголя, Н.А. Некрасова и др. писателей. Перу учёного принадлежат многочисленные библиографические заметки, критические статьи, отзывы и рецензии на новинки литературы, театральные спектакли, публичные лекции. Известно, что С.И. Пономарёв был талантливым поэтом и переводчиком с древних языков, а так же собирателем и популяризатором духовных песен, пословиц и поговорок.

С.И. Пономарёв – один из немногих критиков второй половины XIX века, высоко ценивших женское творчество, призывавших к его поощрению. Поскольку сегодня полузабытое и малоизученное женское наследие названного периода возвращается к нам, опыт этого учёного в изучении женских текстов представляется небезынтересным. Специальных работ о трудах С.И. Пономарёва, посвящённых женскому литературному творчеству, к сожалению, до сих пор нет. Цель нашего исследования состоит в рассмотрении словарей, рецензий, предисловий, статей С.И. Пономарёва, посвящённых творчеству писательниц XIX века.

Особого внимания заслуживают его «Дополнения к библиографическому словарю русских писательниц кн. Н.Н. Голицына», а так же большая статья-предисловие к этому словарю – «Наши писательницы», в которой учёный делает обзор женского творчества XVIII-XIX веков. До сих пор исследователи пользуются этими материалами, поскольку после Н.Н. Голицына [1] и С.И. Пономарёва [2] никто из русских и украинских библиографов не предпринял попытку издания словаря женского литературного творчества. «Словарь русских женщин-писательниц» вышел под редакцией М. Ледковской, Ш. Розенталь, М. Зирин в Лондоне в 1994 году [3]. Создатели этого уникального труда собрали огромный фактический материал о 448 русских писательницах, творивших с 1760-го по 1992-й год. Примечательно, что составители этого словаря многократно ссылаются на работу С.И. Пономарёва – «Дополнения к библиографическому словарю русских писательниц кн. Н.Н. Голицына».

С.И. Пономарёв в статье «Наши писательницы» замечает, что мужчины-писатели и критики часто с предубеждением относятся к литературной деятельности женщин [2, 18]. Как пример незаслуженно забытого женского литературного имени учёный называет имя Надежды Степановны Соханской (1823-1884), прозаика, критика, драматурга, этнографа, публиковавшей свои произведения под псевдонимом Кохановская. Многие современники Соханской высоко оценили её крупный, яркий и своеобразный талант (П.В. Анненков, А.А. Григорьев, И.С. Аксаков, П.А. Плетнёв, А.В. Дружинин, М.Н. Катков, М.Е. Салтыков-Щедрин, Г.П. Данилевский, Е.В. Салиас де Турнемир, А.Н. Энгельгардт и др.).

Пономарёв не только высоко ценил литературный талант Соханской, он восторгался её личностными качествами. Учёный пропагандировал творчество этой писательницы, поскольку считал её лучшей среди других. Именно он составил опись рукописей, бумаг и писем, оставшихся после смерти Соханской, хронологический список её художественных произведений и переводов, а так же список литературы о ней [4; 5]. Учёный опубликовал переписку писательницы с П.А. Плетнёвым [6], М.Н. Катковым [7], снабдив её своими комментариями. Он справедливо считал, что письма Соханской и её корреспондентов являются чрезвычайно интересными историко-литературными документами, расширяющими

представления о личности и творчестве самобытного автора, раскрывающими историю создания её рассказов, повестей, романов.

По мнению Пономарёва, именно П.А. Плетнёв «открыл и развил это маленькое сокровище (талант Соханской – В.П.)» [6, 469]. Действительно, Плетнёв, известный писатель-романтик, редактор «Современника», оказал огромное влияние на литературную судьбу писательницы. Плетнёв предложил двадцатидвухлетней Соханской описать свою собственную жизнь. В письме к Плетнёву от 29 марта 1847 года девушка пишет: «Я вам представлю, по возможности, полный и верный отчёт о моей жизни. Понимаю, что для вас мало одних внешних обстоятельств; вы хотите заглядывать глубже в человека, – и я удовлетворю вашему благородному любопытству. Да! Я разверну пред вами внутреннюю мою жизнь, ощущения духа, – это будет залогом моей к вам неизменной преданности и того глубокого уважения, которыми я полна к вам» [6, 471]. Описание своей жизни Соханская предварительно разделяет на пять частей, каждую из которых последовательно отсылает к Плетнёву в течение 1847-1848 года. В июне 1847 года писательница отправляет своему духовному наставнику первую тетрадь своих воспоминаний, в которой содержится описание её детства до поступления в институт. Записки привели Плетнёва в восторг. Он так оценивает воспоминания Соханской в письме от 1 сентября 1847 г.: «Автобиография ваша есть образец ума, воображения, вкуса и грации. Вам более, нежели кому-нибудь, известно, что я не льстец; зато и правду я люблю говорить с чистым увлечением. Пройденный вами период жизни вашей изложен так полно, так непринуждённо, так занимательно, что я не могу не умолять вас о продолжении этого труда» [6, 471].

Плетнёв просит Соханскую продолжить написание автобиографии, особо интересует его именно период её обучения в институте. Он отмечает в письме от 9 октября 1847 г.: «Мне очень хочется понять, что значит институтка в самой себе, действительно, без реверансов и уроков…» [6 , 472]. Писательнице как раз удалось передать не только внешнюю обстановку, атмосферу, царящую в институте, но и своё внутреннее состояние, свой духовный рост. Она была принята в Институт благородных девиц как сирота на казённый счёт. Талантливой, но бедной девочке там жилось нелегко. Соханская терпит унижения и преследования со стороны дирекции и классных дам. Её трудолюбие, упорное стремление к знаниям, терпение, сдержанность и вера в Бога помогли выстоять, преодолеть препятствия. Она оканчивает в 1840 году институт первой ученицей и получает золотой «шифр».

После окончания института талантливая девушка оказалась в глухой провинции без общения с внешним миром, без книг, письменных принадлежностей (свои первые литературные опыты она писала на старых синих рапортах своего отца, ротмистра и казначея, долго не могла упросить мать купить хорошую бумагу для письма). Девушка ищет дело, ищет средство, которое могло бы дать пищу уму и сердцу. Она так характеризует своё «преображение», духовное возрождение: «Чтобы дать понятие об этом, надобно бы было собрать все выражения внезапного, благодатного пересоздания в человеке, и все они выскажутся для меня тремя словами: я начала писать» [8, 106-107]. Именно обращение к литературным опытам помогло ей преодолеть отчаяние и чувство одиночества.

Автобиография Соханской имеет исповедальный тон. Этому способствовали доверительные отношения писательницы с единственным читателем этого произведения, Плетнёвым. Она пишет ему 15 марта 1848 года: «Судите, довольно ли я искренна. Так говорить – не говорит даже дочь с отцом; этак, развёртывая все изгибы души, можно только исповедываться глубокоуважаемому, разумному, благородному другу; я исповедалась вам, Петр Александрович» [6 , 473].

П.А. Плетнёв, тронутый автобиографией Соханской, выказывал своё восхищение В.А. Жуковскому, П.А. Вяземскому, Государыне Императрице – Марии Александровне, Я.К. Гроту и др. Например, через полтора года после написания автобиографии, он замечает в письме к В. Жуковскому от 4 (16) марта 1850 года: «… эта автобиография, по моему признанию, есть лучшее, что только явилось у нас оригинального в последние пять лет. Тут исчерпаны все роды красоты и все оттенки русской жизни. А сама она является таким неподражаемо-милым существом, что не расстаться бы с нею. Одну из этих тетрадей (описание жизни в институте) я препровождал для прочтения к Государыне Императрице и Её Величество разделяет моё мнение» [9 , 3, 642].

Чувство скромности не позволило Соханской разрешить напечатать автобиографию при жизни. После смерти писательницы, в 1884 г., её бумаги, по духовному завещанию, перешли к семье племянницы, Мозговой. С.И. Пономарёв в 1896 году доставил «Автобиографию» в редакцию «Русского обозрения», и она была напечатана там (№№ 6-12) через 49 лет с момента написания. В этом же году она была издана отдельно в сопровождении предисловия С. Пономарёва [8].

«Автобиография» Соханской содержит богатый материал для характеристики культурной жизни, быта харьковского дворянства, в ней воссоздаётся атмосфера, царящая в Харьковском институте благородных девиц. Но ценность этого художественного произведения заключается не только в этом – в автобиографии отражён жизненный путь провинциальной девушки, одарённой от природы умом и талантом, передаётся история её души, формирование её писательского опыта. Только лишь узнав

внутреннюю жизнь Соханской, которая так полно и всесторонне анализируется в «Автобиографии», можно понять её творчество и особенности её мировоззрения. Задушевный искренний тон автобиографии в сочетании с тонким психологическим анализом чувств, наблюдательностью делают это произведение непревзойдённым с точки зрения художественности, интересным и для наших современников.

Пономарёв является автором нескольких предисловий к повестям, вышедшим уже после смерти писательницы – «Словесная кроха хлеба» (Русское обозрение, 1898, №2), «Старина» (Русское обозрение, 1898, №1), а так же автором предисловия к её «Очерку Малороссии», который тоже был опубликован при его содействии (Русское обозрение, 1897, №1).

С.И. Пономарёву были близки идеалы Кохановской, призывающей к терпению, всепрощению, стремящейся к гармонии, а не разрушению. Сам человек глубоко верующий, Степан Иванович ценил в творчестве писательницы христианское начало. В статьях учёного «Истинная христианка (Н.С. Соханская)» (Бог-помочь, 1900, № 1) [10], «Уроки верующего сердца о перенесении горя (Отрывки из писем известной писательницы)» (Черниговские Епархиальные Известия, 1905, № 11) [11] утверждается мысль о том, что художественные произведения Соханской, её письма, дневниковые записи, автобиография «ясно показывают прекрасную душу писательницы и могут принести читателям великую пользу душевную» [11, 353].

Заслуживает внимания и рецензия С.И. Пономарёва на трёхтомное исследование Е.И. Лихачёвой «Материалы для истории женского образования в России» (СПб., 1890-1895). Елена Иосифовна Лихачёва – педагог, журналистка, общественная деятельница, издательница научно-популярных книг для детей, автор многочисленных статей о женском движении, образовании, воспитании. «Материалы для истории женского образования в России» – её главный труд, представляющий и сегодня интерес для историков, педагогов, филологов. В нём исследуется история возникновения и развития женского образования и воспитания в России. Эта книга получила почетный отзыв Академии наук, привлекла внимание общественности и педагогов к женскому образованию.

Приветствуя выход этого труда, С. Пономарёв отмечает: «…у нас доселе ничего подобного в такой полноте не было сделано» [12, 340], утверждает, что автор «Материалов…» способствует поднятию уровня женского образования в России. Особенностью многих рецензий Пономарёва является то, что он «дописывает» анализируемый материал, подправляет и дополняет его. Обычно учёный скромно замечает, что он «прибавит и кое-что от себя» [12, 253]. Именно эти добавления библиографа и представляют особую ценность. В своей рецензии на труд Лихачёвой Пономарёв даёт краткую характеристику творчества женщин-писательниц: А.П. Зонтаг, А.О. Ишимовой, Е.П. Ростопчиной, М.С. Жуковой, К.К. Павловой, Ю.В. Жадовской, Е. Тур, Н.С. Соханской, Н.Д. Хвощинской. Он вносит ряд поправок и замечаний библиографического характера, а так же особо выделяет творчество Н.А. Дуровой, о которой Лихачёва не упоминает вовсе.

Таким образом, С.И. Пономарёв был «защитником» женского творчества. Он пропагандировал его и как библиограф, и как критик, и как читатель. Учёный высоко ценил творчество Соханской (Кохановской), именно он познакомил читателей с её ранее неопубликованными произведениями, письмами, записками, автобиографией. К сожалению, приходится констатировать, что творчество этой талантливой писательницы сегодня забыто. Единственное издание её повестей в двух томах (М., 1863) давно стало библиографической редкостью, к тому же, в него вошло далеко не всё, что было ею написано. Думается, творчество этой самобытной и талантливой писательницы нуждается в переосмыслении и изучении. Произведения Кохановской и сегодня привлекают своей свежестью, самобытностью, проповедью общечеловеческих моральных ценностей, имеют немалую ценность – и художественную, и нравственную.

Разносторонняя деятельность С.И. Пономарёва оставила глубокий след в истории изящной словесности. Его гуманизм, трудолюбие, любовь к литературе, несомненно, могут служить примером для потомков. Память о нём жива, поскольку труды этого замечательного библиографа и критика востребованы современными учёными. Мы упомянули лишь некоторую часть трудов С.И. Пономарёва, посвящённую женскому литературному творчеству. Многогранное творчество этого учёного, писателя, критика ещё ждёт своих исследователей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Голицын Н.Н. Библиографический словарь русских писательниц 1759-1859. – СПб.: Типография В.С. Балашова, 1889. – 308с.
2. Пономарёв С.И. Дополнения к Библиографическому Словарю русских писательниц кн. Н.Н. Голицына. Спб., 1889 / Пономарёв С.И. Наши писательницы. Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – Т. LII, № 7. – СПб.: Типография императорской Академии наук, 1891. – С. 23–77.

3. Dictionary of Russian women writers /Ed. by Ledkovsky M. et al. – Westport (Conn.); London : Greenwood Press, 1994 – 870p.

4. Пономарёв С.И. Опись бумаг, оставшихся после Н.С. Соханской (Кохановской)// Русское обозрение. – 1898. – № 1. – С. 277-312.

5. Пономарёв С.И. Рукописи Н.С. Соханской (Кохановской) и письма к ней// Русское обозрение. – 1897. – № 2. – С. 561-568.

6. Пономарёв С.И. П.А. Плетнёв и Н.С. Соханская (Кохановская). (Её автобиография, посмертные бумаги и письма) // Русское обозрение. – 1896. – № 6. – С. 469-479.

7. Письма к Н.С. Соханской (Кохановской) М.Н. Каткова. Сообщ. С. Пономарёв// Русское обозрение. – 1897. – № 2. – С. 1020-1028.

8. Автобиография Н.С. Соханской (Кохановской). Со вступит. ст. и под ред. С.И. Пономарёва. – М.: Университетская типография, 1896. – 193 с.

9. Плетнёв П.А. Сочинения и переписка: В 3 т. - СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1885. В тексте даны ссылки с указанием тома и страницы.

10. Пономарёв С.И. Истинная христианка (Н.С. Соханская)// Бог-помочь. – 1900. – № 1. – С. 4-10.

11. Пономарёв С.И. Уроки верующего сердца о перенесении горя (Отрывки из писем известной писательницы) // Черниговские Епархиальные Известия. – 1905. – № 11. – С. 346-354.

12. Пономарёв С.И. Материалы для истории женского образования в России Е.И. Лихачёвой// Записки историко-филологического отделения Санкт-Петербургского университета. – СПб., 1899. – С. 251-341.

УДК 821.161.2 С – 3.09 : 94(477) “16”

ХУДОЖНЯ РЕКОНСТРУКЦІЯ КОЗАЧЧИНИ В РОМАНІ О.СОКОЛОВСЬКОГО “БОГУН”

Сагайдак Т.О., аспірант

Запорізький національний університет

У статті розглядається проблема художньої реконструкції козаччини середини XVII ст. Особлива увага зосереджена на романі О.Соколовського “Богун” як розлогій, переважно реалістичній художній панорамі Визвольної війни українського народу під орудою Богдана Хмельницького.

Ключові слова: історичний роман; художня правда; соціальні й національні чинники; художній домисел, вимисел.

Сагайдак Т.А. ХУДОЖЕСТВЕННАЯ РЕКОНСТРУКЦИЯ КАЗАТЧИНЫ В РОМАНЕ А.СОКОЛОВСКОГО “БОГУН» / Запорожский национальный университет, Украина

В статье рассматривается проблема художественной реконструкции казатчины середины XVII в. Особое внимание сосредоточено на романе А.Соколовского «Богун» как развернутой, преимущественно реалистической художественной панораме Освободительной войны украинского народа под руководством Богдана Хмельницкого.

Ключевые слова: исторический роман; художественная правда; социальные и национальные факторы; художественный домысел, вымысел.

Sagaidak T.A. ARTISTIK REKONSTRUCTION OF COSSACHINA IN THE NOVEL OF A. SOKOLOVSKY “BOGUN “ / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article examines the problem of artistic reconstruction of Cossachina in the middle of XVII centuru. A special attention is drawn to A. Sokolovskj novel “Bogun” as a detailed and chiefly realistic and artistic panorama of liberation war of ukrainian people under the leader ship of Bohdan Hmelnitsky.

Key words: historical novel; artistic conjecture; social and national factors; fantasy invention.

Письменницький інтерес до історії України, художнє моделювання визвольних воєн і походів, їх полководців і ватажків засвідчили твори про козацтво в українській літературі першої половини XX ст. Боротьбу козаків з іноземними поневолювачами письменники 20-40-х рр. “прагнули оцінити з класових

позицій, що набули форм залежності від вульгарно-соціологічних концепцій, орієнтації на схематизм і спрощенство, на антиісторизм" [1, 525].

Потребу глибокого й систематизованого пізнання історії козацтва, її повноти і повчальності засвідчив історичний роман Олександра Соколовського "Богун" (1931). Основний задум роману набагато ширший і визначений переломною подією — національно-визвольною війною середини XVII ст., у якій найважливішу роль відіграло козацтво, яке "міцно тримало у своїх руках провід і винесло на своїх плечах основний тягар боротьби за незалежність", "відіграло провідну роль у руйнуванні польських і становленні українських державних інституцій – центральних і місцевих органів влади, судових установ, армії, адміністративно-територіального устрою" [2, 64].

Сьогодні, не маючи у своєму розпорядженні рукописної спадщини автора, його архіву, нелегко збагнути, з чого і як розпочалася його праця над "Богуном". Ймовірно, тут знайшов вияв давній і тривкий інтерес письменника до історії України, що з новою силою нагадав про себе, як тільки він набув першого досвіду романіста. Дослідники радянських часів не виключали, що певну роль у творчих намірах О.Соколовського відіграла і його багаторічна дружба з командиром Червоного козацтва Віталієм Примаковим, який знайомився з окремими розділами "Богуна" в рукописі, ділився з автором своїми враженнями. В.Агєєва наголошувала на тому, що все ж зберігся один загальний зошит із записами, зробленими рукою О. Соколовського, що свідчать, як старанно готувався він до роботи над «Богуном», що читав, де шукав матеріали: літописи, історичні, економічні, етнографічні дослідження, журнали (зокрема «Киевская старина»), у яких друкувалися статті і замітки з Історії України, деякі польські джерела. А крім того — ґрунтовно вивчав тогочасний побут, фольклор, знаряддя праці, обряди. Зустрічаються в зошиті й окремі характерні фрази і звороти, що їх потім автор увів у текст роману [Див.: 3, 190]. Правда, письменник не міг у той час скористатися багатими польськими архівами, така можливість відкрилася перед нашими романістами пізніше.

Дослідники відзначали: роман "Богун" "справді збагачений історизмом, що полягає не лише в художньому віддзеркаленні зовнішнього образу Визвольної війни, а й в умінні побачити національну історію неначе зсередини, в процесі її поступування" [4, 14]. Роман О.Соколовського багатоплановий, різними своїми сюжетними лініями торкається становища багатьох верств збуреного суспільства середини XVII ст. Барвисті описи гомінких козацьких рад, велелюдних базарів із неодмінними кобзарями, як і вражаючі епізоди панських розправ над повстанцями, знущань над селянами, коли "тільки палі та шибениці, тільки трупи на чорних руїнах, тільки зловіщі зграї круків", як і яскраві батальні картини, – все це створює багатогранний образ далекої епохи. Художня інтерпретація давноминулих подій заґрунтована у творі на широких ретроспективних логіко-смислових взаємозв'язках, на зіставленнях характеру із середовищем і епохою, на майстерному переплетенні історичних реалій і авторських версій, документів і легенд.

Легендарна постать козачого полковника Івана Богуна: *"Очі були звичайні — карі, веселі. Але хвилинами спалахували в них якісь блискавки, якісь незвичайні промені. Від них таке на перший погляд звичайне обличчя цього козака світилося своєрідною владною красою. Спритність, відвага лева, хитрість лиса і воднораз одвертість і щирість оживлювали це обличчя, що, глянувши на нього один раз, запам'ятаєш на все життя, впізнаєш серед сотень і тисяч інших"* [5, 37], із чиїм іменем зв'язана не одна сторінка в літописі знаменних перемог українського народу над польсько-шляхетськими поневолювачами, сподвижника Богдана Хмельницького, оспіваного в народних думах, закономірно привабила О. Соколовського. У його інтерпретації Богун духовно близький до тих бунтарів, які до останку віддавали себе служінню найвищій ідеї. Автор «Богуна» не відступив у головному від історичної правди. Змодельовано тяжкі поневіряння українських селян, безправних, катованих, придушених жорстокою панщиною, розкоші зажерливої шляхетської аристократії на поті і крові «хлопів», розтоптану людську гідність, карання смертю за найменші вияви невдоволення, переплетення соціального гніту з національно-релігійним, небажання волелюбного народу миритися з панським ярмом. І в ситуації ідеологічного протесту О.Соколовський зумів створити художнє полотно про державницькі змагання українців, акцентувати повчальність історичного досвіду.

У невеликому вступі-екскурсі письменник, називаючи дати і факти, немовби звертається за свідченням до самої історії. А епіграфом першої частини взято слова цілком об'єктивного у своїй безсторонності француза Боплана: *«Шляхта живе, як у раю, а селяни — як у чистилищі. А як ще селянам трапиться попасти в неволю лихому панові — їхнє становище гірше від галерних невільників. Ця неволя багатьох з них змушує до втечі, а найвідважніші йдуть до запорожців"* [5, 8]. Народні низи, трудові маси виступають у романі вирішальною силою, здатною здобути визволення. На своїх плечах виносять вони і численні втрати в боях, і голод, розруху, хвороби, що неминуче супроводжують тривалу війну. Образ України, що бореться, — у романі це, насамперед, образ народу, мета боротьби — майбутнє цього народу.

Художня концепція Івана Богуна оперта, як свідчив сам письменник, на історичні версії М.Грушевського та О.Єфименко. О.Соколовському дорога ідея волелюбності, боротьби проти рабства в будь-яких його

виявах. Богун, цей козацький улюбленець, "чаклун і характерник", плоть від плоті свого народу, найближчий з-поміж ватажків до низового козацтва, найрішучіше виступає проти вивищення купки старшини над тими, чиїми зусиллями й жертвами знищується шляхетське панування. Для нього неприйнятний вузький "старшинський" демократизм, не раз і не двічі виявляє він у гострій формі свою одверту неприязнь до старшини, яка найбільше дбає про власні привілеї і багатства. *«І що таке врешті та старшина?.. —* гнівається він. *— Ті, що тільки про те й мріють, щоб панками й підпанками поробитися?...»* [5, 139]. Коли ж йому цілком резонно нагадують, що за своїм становищем він теж належить до старшини, Богун навіть не хоче всерйоз слухати того. І все ж не може виправити становище, бо "гетьман звичайно спиратиметься на старшину, а старшина на гетьмана..."

Захоплююче відчуття органічної єдності з народом окрилює і надихає його. Ось він спостерігає, як насипають рятівні греблі, що допоможуть війську вибратися з польського оточення, думає над минулим і майбутнім — *«і груди йому ширшали, і кров іще швидше, ніж завжди, струмувала по жилах, і руки відчували в собі ще більшу, ніж завжди, здавалося, нездоланну міць. І все міцніше, все яскравіше й чутливіше відчував Богун той незримий могутній зв'язок, що вже багато років з'єднував його з полком, з усім військом, з усім народом»* [5, 351].

Самобутній, сміливий, рішучий воєначальник Богун уміє зважити на думку і досвід громади, спиратися на її мудрість. Він гарячкуватий, незмінно рветься в бій, щоб там, у поєдинкові з ворогом, розв'язати раз і назавжди всі основні проблеми. Та вміє він і самокритично глянути на себе, щиро визнати і перевагу Хмельницького як дипломата і стратега.

Взаємини Хмельницького і Богуна в романі складні. Але ці образи не протиставлені один одному. Хмельницький і Богун роблять спільну справу, мають спільну мету, поважають один одного. Але певне зіставлення є. Гетьман у О.Соколовського – поміркований полководець, тверезий політик, не схильний до крайніх рішень, до зміни існуючої ієрархії, бачить далеко, розраховує, зважуючи максимально можливу кількість факторів – "*Якусь таємничу владу над військом мав цей чоловік. Нікого так не любили й ні на кого часами так не лютували, як на Хмельницького. Здавалось хвилинами, що не кріпко держить він у руках булаву гетьманську, що значно більшу владу над масою мають Кривоніс, Чорнота, Гладкий та Богун. Але це тільки здавалося. Поміркований, обачний, нахильний вирішувати справи не силою зброї, а хитрістю, листуванням, трактатами, Хмельницький в рішучі хвилини показував неабияку силу волі"* [5, 201].

Гетьмана показано як здібного політика і стратега, автор часто доводить переваги Хмельницького як дипломата перед Богуном: *Він передбачав те, що інколи навіть і не снилося його товаришам: він завжди добре знав, що робилося у Варшаві, в Москві, в Цареграді, бо піклувався не тільки про силу й боєспроможність козацького війська, не тільки про його харчування, амуніцію, зброю, а й про те, щоб не вдарили на козаків з тилу чи то цар московський, чи то гетьман литовський, чи то князь семигородський..."* [5, 201].

Для ґрунтовнішого художнього "просвічування" психічних і моральних якостей персонажа прозаїк відчутно активізує колізійні начала, незвичайні ситуації: "*Він любив гуляти й пиячити з голотою, він, як ніхто інший з козацької старшини, тримав себе рівнею з простими козаками, і то, здавалося, цілком щиро. Але за пияцтвом, що інколи переходило всі межі, він ніколи не забував справ громадських.*

Він піклувався про найдрібніші дрібниці, прагнув усе знати, все зважити.

Він нікому не довірявся цілком і бачив іноді підступи там, де їх не було.

Але зате завжди був готовий дати відсіч чи то справжнім ворогам своїм, чи то таким, як Кривоніс і Богун, у щирості яких сумніву в гетьмана не було.

Як не насідали на нього Богун, Кривоніс, Чорнота, Кричевський — він уперто стояв на своєму" [5, 201]. У цьому основна причина суперечок Хмельницького з молодим Богуном, у романі прихильником козацьких низів, надто запальним, не здатним рахуватися з реальними умовами боротьби. Не є секретом для Хмельницького і вдача Богуна, чиї раптові спалахи неприязні, незадоволення і навіть гніву до гетьмана, через його неквапливі, обережні дії, відомі у війську. Хмельницький не надає їм особливо великого значення, бо впевнений, що до відкритого конфлікту не дійде, що полковник рано чи пізно зрозуміє його. Лицарська безоглядність подільського полковника, може, й привабливіша зовні в романі, ніж неспішна розважливість гетьмана. Хмельницький значно схематичніший. Богун - добрий помічник і перший порадник гетьмана, він визнає, що "такої голови, як у Богдана, немає ні в кого". Можна сперечатися з приводу того, чи правомірні подібні зіставлення, породжені бажанням відтінити характери, чи мають вони під собою реальний ґрунт. Як відомо, у народній думі «Іван Богун» гетьман і полковник стоять поряд:

Все козацтво
І вояцтво
У ряди вставало,

На всі-голоси кричало,
Промовляло,
А кобзарі грали,
В струни дотинали
Та Богдана із Богуном
Піснями хвалили! [6, 116]

Не можна погодитися і з міркуваннями, ніби образ Богуна вийшов у романі не таким, яким його хотів вивести О. Соколовський**.** Але, йдеться лише про частину задуманого історичного повістування, важко передбачити, яка еволюція відбулася б із тим чи іншим персонажем. Адже у творі йдеться лише про перший етап визвольної війни – роман завершується берестецькою поразкою, і до Переяслава ще чимало боїв і випробувань.

У романі багато батальних картин, виписаних із таким баченням деталей і подробиць, яке можливе тільки при винятково глибокому вивченні матеріалу і сильній художницькій уяві. Уведено в роман інтимну сюжетну лінію, а точніше — взаємини Богуна з Оксаною, виповнені тонкою лірикою. Оксана — втілення чистого кохання і незламної вірності, доля її і романтична, і трагічна водночас: *"Оксана не чула, як у саду заливалися солов'ї, як мрійно шепотіли тополі і як тиховійний вітер дихав пахощами буйно розквітлих троянд. Вона відчувала тільки гнітючу нудьгу й страшну зловорожу тишу. Занадто важкими здавалися їй буйні її коси, немовби чужим, помертвілим і млявим було все тіло. І така пекуча, така нестерпна була нудьга, що інколи з непереможною силою тягнуло Оксану кудись іти, їхати – однаково куди, аби тільки не відчувати пекучої нудьги, не чекати щодня, щохвилини якоїсь страшної, неминучої, невблаганної біди"* [5, 358]. Така характеристика може видатися традиційною, але й образ Оксани здається нам теж таким, що спирається на художній досвід поетів-романтиків і особливо – Т.Шевченка. Автор повертає сюжет так, що у фіналі роману Оксана гине.

Час від часу на сторінках роману з'являється трохи дивакуватий літописець Самійло Зорка, найближчий приятель і неодмінний писар Богдана Хмельницького, щоб занотувати у свій докладний діаріуш гідні пам'яті нащадків події. Можна зауважити, що й цим "літописним" вставкам, і стилю роману часом шкодить надмірна описовість, мляве нанизування зовнішніх подробиць. Перед нами – реальні люди із своїми ідеалами, інтересами у праці і битвах. Вони – мирні люди, але обставини (татарські напади, польсько-шляхетська сваволя) змушують змінювати плуги на мечі, відстоювати своє право, особисту й національну честь. Козацтво осмислено в романі діалектично: Запорожжя – фортеця державності і свободи, а козаки, їхні вожді (Богун, Хмельницький, Кривоніс, Морозенко, Нечай) – це носії загальноукраїнських настроїв, традицій, ідеалів – родинних, соціально-політичних, релігійних, освітньо-наукових, культурних. Завдяки цьому роль і значення України постає в масштабах всієї Європи. Роман О.Соколовського "Богун" і нині залишається достойним внеском в утвердження української національної ідеї, яскравою сторінкою історії української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко В. Художня література українська про козацтво // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – С.520-527.
2. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.
3. Агєєва В. Життя подвижницьке, трагічне // Вітчизна. – 1989. - № 12. – С. 188-192.
4. Литвиненко О. Історичні романи Олександра Соколовського в літературно-критичному контексті доби: Автореферат дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.01. – К., 2004. – 21 с.
5. Соколовський О. Богун // Соколовський О. Зібрання творів: У 2 т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1971. – 366 с.
6. Українські народні думи та історичні пісні. – К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1955. – 652 с.
7. Агєєва В. О.Соколовський // Письменники радянської України: 20-30 рр. – К.: Радянський письменник, 1989. – С. 197-216.
8. Соколовська Т. Не все судилося здійснити // Київ. – 1989. - № 6. – С. 124-127.
9. Яковлева Т. Іван Богун: проблеми біографії // Український історичний журнал. – 2000. - № 2. – С. 147-157; № 4. – С. 144-152.
10. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років. – К.: Радянський письменник, 1958. – 334 с.

УДК 883.0 – 23

БАРОКО І РЕАЛІЗМ: ІСТОРІОГРАФІЧНА ОСНОВА ПИТАННЯ

Сафонов Ю.М., к. філол. н., доцент

Криворізький економічний інститут КНЕУ

Автор у своїй роботі представляє передусім історичні процеси, що стали чинниками появи бароко і реалізму, та роль бароко у формуванні реалізму. Автор прагне до чіткого розмежування цих понять перш за все через віднайдення їхніх спільних та відмінних рис. Також здійснюється спроба внести ясність у суперечливе і дискусійне поняття “бароко”. Зазначаються особливості естетичної системи бароко як такої, що прийшла на зміну теологічній, у той час як наукова лише формувалась. Детально розглядаються деякі основні риси бароко: лабіринт як модель простору, сміх карнавалу, міф як складна семіотична структура, багатовимірність особистості людини.

Ключові слова: бароко, реалізм, класицизм, романтизм, риторичний раціоналізм, міф, людина, буття, Vanitas (суєта).

Сафонов Ю.М. БАРОККО И РЕАЛИЗМ: ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ ОСНОВА ВОПРОСА / Криворожский экономический институт КНЭУ, Украина.

Автор в своей работе представляет прежде всего исторические процессы, которые привели к появлению барокко и реализма, и роль барокко в формировании реализма. Автор стремится к четкому разграничению этих понятий в первую очередь путем отыскания их общих и отличительных черт. Также делается попытка внести ясность в противоречивое и дискуссионное понятие «барокко». Указываются особенности эстетической системы барокко как такой, что пришла на смену теологической, в то время как научная только формировалась. Детально рассматриваются некоторые основные черты барокко: лабиринт как модель пространства, смех карнавала, миф как сложная семиотическая структура, многоплановость личности человека.

Ключевые слова: барокко, реализм, классицизм, романтизм, риторический рационализм, миф, человек, бытие, Vanitas (суета).

Safonov Y.M. BAROQUE AND REALISM: HISTORIOGRAFICAL BASE OF THE QUESTION / Kriviy Righ Economical Institute of KNEU, Ukraine.

The author represents first of all historical processes which caused an appearance of baroque and realism and a role of baroque in forming of realism. The author strives for the clear demarcation of these concepts in the first place by means of looking for their common and distinguishing features. Also the article is an attempt to clarify contradictory and debatable concept “baroque”. The author shows some peculiarities of the baroque aesthetic system as the system that came to take the place of theological one while the scientific system was only in process of forming. In the article we can find a detail consideration of some basic features of baroque: the labyrinth as a model of the space, the laugh of a carnival, the myth as a complex semiotic structure, the multi-faceted personality of a human.

Key words: baroque, realism, classicism, romanticism, rhetorical rationalism, a myth, a human, existence, Vanitas (vanity).

Надзвичайно велику роль відіграє бароко у формуванні реалізму. Створення реалістичного методу може включати в себе усі попередні культурно-стилістичні практики. “Терміни «класицизм», «романтизм» та інші використовуються не тільки для означення літературних напрямків певної епохи як явищ історичних, але й для типів чи методів мистецтва, що зустрічаються в різні часи” [1]. Яка функція бароко як культурно-типологічного явища покладена в основу реалістичного методу? Близькість бароко і реалізму будується по лінії шахрайського роману, а ширше, як визначив цей різновид М.Бахтін, ”роману випробування” [2]. Барочні тенденції у формуванні реалістичного методу не вичерпуються змінами епічного жанру роману. Питання про барочні традиції в ранньому реалізмі 30-40-років XIX століття повинні стосуватися основних історико-світоглядних і художньо-філософських передумов раннього реалізму 30-40-років XIX століття.

Як відзначав М.Бахтін, ”великі змістові можливості, які залишились нерозкритими, неусвідомленими і не були використані протягом усього історичного життя даної культури”, можуть розкритись у ”сприятливих для цього змістових культурних контекстах наступних епох” [2]. Пожвавлення барочних рис у реалізмі, перш за все, починається від риторичної культури (яка у значному плані визначила художню практику романтизму) і сягає безпосереднього сприйняття дійсності, її художнього дослідження. Відбувається так званий ”категоріальний злам” [3], що завершує риторику епохи з її визначеністю і автономністю естетичних стилів і готує більш широке явище реалізму, що не входить у поняття стилю, естетичної програми. Ця перебудова за вирішальним своїм значенням відповідає процесу, що здійснюється в епоху бароко, – переходу від філософсько-міфологічних уявлень Відродження до суворого знання Нового часу, позасуб’єктивного чіткого методу, що орієнтується на реальність. Бароко зосередило в собі суперечності і кризовість, пов’язані із цим переходом; барочні риси у XIX столітті спостерігаються в суперечностях напруженого розвитку реалістичного методу, який остаточно визначиться лише в 50-60-роках.

Бароко і реалізм породжуються загальними по своїй переломності історичними процесами. У ”бунтуючому” XVII столітті конфесійна підпорядкованість життя, уявлень людини і суспільства змінюється секуляризацією культури, вимогою волі держави і особистості в контексті цивілізації Нового часу. У 30-40 роки XIX століття відбувається перехід від історичного волюнтаризму особистості до віднайдення логіки в історії (саме логіки, а не трансцендентної сили). Ці, здавалося б, різні процеси збігаються за стадією: у XVI-XVII столітті тільки розпочинається історичний волюнтаризм особистості, у 30-40 роки XIX століття він закінчується. Ця зміна історичних уявлень не була оптимістично поступальною. Драматичні події в Європі та на Україні достатньо красномовно свідчать про це. У 30-40 роках XIX століття від революційно-романтичного переходу у Франції залишається глибоке розчарування в соціально-історичних сподіваннях і волюнтаризмі особистості.

Щоб подолати кризу історичних уявлень, письменники-реалісти звертаються до культурного матеріалу інших епох. Звертання раннього реалізму до різних національно-культурних традицій сприяло його орієнтації в ціннісно-індиферентній історичній сучасності. Ці ”культурологічні” інтереси відрізнялись від традиційної форми історичного роману. В історичному романі романтизму основний зміст несе особистість, культура – умовно-історичний об’єм для впровадженої ідеї, те, що складає норму поведінки, думок , прагнень головного героя, протистоїть історії, не витікає із історичних причин. У зрілому реалізмі зміст знаходиться в самому історичному розвитку життя, він виростає із життя, що історично продовжується, у цьому плані соціально-психологічний роман зрілого реалізму у своїх розмірах пропорційний зображуваному хронотопічному.

Бароко може бути спроектовано як на наслідувальну естетику реалізму, так і на ріст декоративності, автоматизму прийому. У формально-стилістичних ”діях” реалізм і бароко, як це не дивно, глибинно схожі. Як у бароко, так і в реалізмі характер оформлення не залежить від змісту об’єкта, а швидше протистоїть йому. Парадокс реалізму у відкритті прозаїчного беззмістовного боку життя, який вимагав складного естетичного оформлення, що не закриває його беззмістовності. Оформлення, співставлення форми і змісту залежить уже від ідеї (змісту), форми (тому в бароко переважає принцип дотепності, а в реалізмі вишукано-інтелектуальна техніка розчиняється у зовнішній простоті оформлення). Якщо в бароко складно-стильова, риторична оформленість яскраво помічається, є, так би мовити, самоціллю, то в реалізмі складна робота стильового прийому полягає в принциповій простоті, нериторичності, простоті із ”подвійним дном”.

Складність проблеми історико-культурних впливів полягає у суперечливому характері терміна, що означає той чи інший стиль чи напрямок; ним часто оперують формально-логічно, не враховуючи трансформації і живої взаємодії, злиття в потоці культури. Термін ”бароко” навіть у формально-логічному своєму існуванні протирічливий і до цього часу викликає дискусії. Як відзначав І.А.Чернов , ”бароко можна знайти”, а можна і ”не знайти” – це значною мірою залежить від суб’єктивно-оцінної установки дослідника. Від розуміння феномена бароко залежить і приписування йому тієї чи іншої ролі в історико-літературному процесі, що призводить до створення … різних образів стилю бароко” [4]. Можна виділити декілька понять бароко, що фігурують у науці: 1) історико-культурне; 2) історико-типологічне; 3) стильове.

Бароко завжди провокує підхід до нього чи суто науковий, із суворими мірками цього стилю в локально культурному минулому, чи наївно-елективний, де протиставляється його повноцінність, пишність, якась провінційна зарозумілість суворому стилю класицизму і трансцендентно-медитативному стилю романтизму (і це останнє не менш потрібно ”всюдисущому ”стилю, ніж суворо-канонічне його дослідження). Для бароко характерна індиферентність щодо оформлення себе як чіткої естетичної системи. У своєму слов’янському варіанті цей тип культури різко відрізняється від західноєвропейського особливою пишністю, яскравістю, багатством протилежних начал, гнучкістю щодо модернізації; це дає можливість ”барочному” спрямуванню долучитись до різних напрямків і типів культури, у тому числі і до реалізму. Бароко то непомірно розширювали, модернізували, сприймали як один із двох основних стилів (Вельфлін, Курциус), то заганяли у вузькі рамки певного століття (XVII), та й там тіснили іншими напрямками і стилями (класицизмом, демократичною сатирою, культурним гуманізмом тощо).

У зв’язку із бурхливими дискусіями щодо бароко відбувалось переосмислення принципу чергування культурних стилів. На думку багатьох дослідників, стильове багатство європейського мистецтва зводиться до чергування двох типів стилів: великих і вторинних; до числа останніх належить бароко (а також готика і романтизм). Вторинні стилі отримали менше розповсюдження, ніж великі, у силу того, що менш пов’язані із соціальною історією, вони можуть використовуватися для передачі ідеологічно різного змісту. Внаслідок цього вони здатні до об’єднання і злиття із іншими стилями. Ми дотримуємося точки зору А.В.Михайлова, який, звертаючись до проблеми структурування культурно-історичного розвитку, називає літературне поняття ”термінами руху”.

Дослідник звертається до виразної метафори: “Якщо уявити собі усі поняття руху як будинку-простору, то можна уявити собі далі, що одні будинки побудовані відносно часу, а інші – впродовж цього руху” [5]. Бароко належить до останніх, оскільки являє собою більш формотворчу тенденцію і опосередковано

належить до ідеологічного змісту. Бароко здатне в більшій чи меншій мірі прикрашати будь-які культурні твори мистецтва (і барочні, і небарочні), воно не має чіткої формально-естетичної системи із взаємообумовленими категоріями і тому може відображатись в окремих естетичних, стильових, тематичних особливостях творчості як окремого автора, так і цілого культурного напрямку.

Перебудова всієї системи знання, методів пізнання на порозі Нового часу знайшла своє відображення і у міфі. "Міф дозволяв збалансовувати значення символів і алегорій. Він сприймався як складна семіотична структура, одна із пластів якої була прихована і чекала свого виявлення. Із взірцевою античністю він зберігав зовнішні зв'язки через сюжетні ситуації чи героїв. Антична міфологія давала, таким чином, бароко зовнішню художню форму; її завданням було наповнити цю форму новим внутрішнім значенням, змістом" [6]. Якщо у Відродженні античні і біблійні міфи зберігали свою протилежну ідеологічну направленість, то в бароко міф значно формалізується, його ідеологічна установка притупляється і навіть десакралізується. "Послаблення, чи, можна сказати, "вивітрювання" основних значень як античних, так і християнських символів і алегорій призводило до використання їх майже однакової функції" [7]. У бароко античний міф риторично (метафорично) доповнює біблійний, на цьому ґрунті актуалізується його означаюча здібність; відтінок формалізації потрапляє на біблійний міф.

В епоху бароко міф як знання перебудовується у форму логоса, котрому пізніше міф буде підпорядковуватись уже як зовнішньо-архітектонічна по відношенню до дійсності форма, як суверенна ідеально-образна система, що покладається на дійсність. Якщо раніше міф розчиняв дійсність, вона сама була міфом, то в Новий час вона відходить від міфа, виробляючи в собі раціонально-понятійну структуру відношень, систему безкінечного самостворення в поняттях, у свою чергу розкладених до безкінечності. На цій стадії неміфологічне мислення у центробіжному своєму потенціалі із необхідністю рівноваги, доповнюється міфом як формою своєї інтеграції. Багатозначність теорій міфа, які існують сьогодні, пов'язана із взаємозалежністю міфологічного і неміфологічного (раціоналістичного).

Комедійне бароко – первинний варіант відносності часу (історії). Сміх карнавалу – відносність позачасових (онтологічних) форм буття (життя і смерті тощо). Сміх карнавалу – нейтралізація часу, відмова від історії (карнавал – за межами часу). На відміну від середньовічної карнавалізації, відокремленої від загальноісторичного життя особливим часом і особливим простором, у бароко діє принцип театралізації, що виражає колективну *імітацію* історії. Претензії окремої людини в межах колективу смішні, і, у свою чергу, історичні претензії колективу перед лицем "не часу" (Бога) також смішні (і караються). Час (історія) сприймається як трагікомічне подолання, як маска на обличчі міфа.

Якщо функція означення раніше виникала із міфа, була результатом міфологічної свідомості, то в бароко вона стає самоцінною і первинною, що утверджується сміхом як новим порядком допущення. Сміх логізується у формі барочної дотепності, що порушує змістову ієрархічність як залишок міфа із його сакральністю чи її інверсією; порушуються жорсткі зв'язки між означаючим і означальним, розширюється смислова відстань між ними, помічається широке поле ігрових варіацій, що імітують деміфологічну "незапрограмованість" історії.

У бароко акцентується гносеологічна функція сміху (відображення світу як форми знання). Сміх відволікає від матеріальної дійсності (її жорстоку причинно-наслідкову залежність, ієрархічність і владність) для широких можливостей пізнання (у його головному принципі дотепності): співвідносити реально непоєднуване, зближати протилежне. Сміх бере на себе законодавчо-означальну функцію перебудови світу через особливу "штучність" форми, ніби нового "творення" світу, але не за міфологічним принципом, а за принципом означення (всезагальної знаковості), відображення і каталогізування. Що стосується останнього, то бароко, за словами Л.І. Тананаєвої, прагнуло "створити щось подібне до каталогу всіх понять, речей і явищ, пов'язаних єдиною християнською ідеєю. Те, що вона отримала надзвичайно сильне розповсюдження саме в час бароко, не є випадковим; це закономірно відповідає умонастроям епохи, що прагне створити єдину універсальну систему в той момент, коли теологічна перестала бути всеохоплюючою, а наукова тільки формувалась [8].

При любові бароко до перелічень відбувається апробація різних (часто ігрових, дотепних) принципів визначення; у цьому випадку раціоналізм визначається не через аналіз одного явища (вглиб), а через взаємовираження різних явищ. Така форма "раціонального" ставить нас перед поясненням не тільки зміни бароко на класицизм, але й подальшого їх співіснування в одній епосі – епосі пошуку раціо. Пояснення, пізніше реального, яке було уже недоступним безпосередньо емпіричним знанням, було в бароко і класицизмі протилежним (і можливо, взаємодоповнюваним) образом: в одному випадку (бароко) – з боку явища, в іншому (класицизм) – його відсутності (незбігання сутності і явища – відмінна риса епохи). Раціоналізм класицизму оформлює сутність, ідею, знаходить для неї зовнішню форму мистецтва, через це відходячи від дійсності. Бароко звертається до оточуючої сутності форми явища, у середині цієї форми зосереджена сутність, тобто сутність завжди прихована тільки у формі множинності, структурі, а не в змісті, її неможливо позбавитись, вона таємно присутня у формі.

Як помітив дослідник бароко А.В.Михайлов, ”репрезентуючи світ у його таємниці”, барочний твір прагне створити у своїй структурі прихований від читача принцип форми, змісту, який символізує непізнану сутність буття; ”таємна поетика бароко звернена не до читача, а до онтології самого твору, який може і навіть повинен створювати своє подвійне дно”, такий глибинний пласт, як певний репрезентуючий світ…” [9].

Усі незначні і значні художні структури (алегорія, емблема, роман, цикл тощо) несуть у своїй формі нерозшифровану таємницю, що відбиває таємний принцип буття. Якщо структура твору класицизму допускає переклад на ”дескриптивну” мову, то в бароко при цьому перекладі твір (його внутрішня форма) зберігає свою логічну багатозначність. Подібний ”раціоналізм” барочної художньої форми як прихований порядок, сюжет самої конструкції, деякі дослідники позначили як ”риторичний раціоналізм” (А. Морозов, Абрам Терц), який далекий від суворих естетичних правил оформлення мови і тексту (стильових , композиційних тощо).

Світ, уподібнений до лабіринту, – звична метафора бароко. Лабіринт як модель простору не характерний для Середньовіччя, бо йому притаманна чіткість ієрархічної побудови світу. Лабіринт виникає на стадії руйнації архітектоніки міфологічного простору: він не являє собою ознакового континуума, а є сукупністю окремих об’єктів, що носять власні імена. У перервах між ними простір ніби переривається, не маючи, відповідно, такої, із нашої точки зору, основної ознаки, як безперервність. Така побудова простору справила вплив на жанри фольклорно-міфологічні (казка, легенда тощо).

Лабіринт є формою, що діалектично поєднує в собі розірваність простору міфа і неперервність звичайного художнього простору. Завдяки цьому поєднанню останній має інший характер, ніж у художньому просторі XIX століття. Міфологічна обмеженість окремих топосів сприяє їх ціннісному маркуванню, ієрархічній вибудуваності, передбачуваності закладених у них конфліктів і в кінцевому результаті робить своїх героїв орієнтованими. У кожний момент проходження героєм простору є результативність. При цьому наявні початок і закінчення, сакральний орієнтир і смислова єдність. У лабіринті замість певної лінії руху створюється цілий комплекс ліній, у якому неможливо виділити основну. Пройдений героєм топос не визначає проходження наступного. Можливе повернення й на інший шлях; безрезультативність пошуків, негативна реальність у бароко, де неможливо визначити напрямок, пов’язана із експансією горизонтального простору, підпорядкуванням ціннісно-антиномічного вертикальному. Змістова архітектоніка не переводиться при цьому із вертикалі в горизонталь. Інші шляхи, що відійшли від вертикалі простору, моделюються “незворотною” логікою. Вони не піддаються ні дублюванню, ні протиставленню, розривають просторову скріпленість.

Лабіринт в архаїчних традиціях є частиною ініціалістичних ритуалів. Він відкриває чи забороняє доступ до певного місця, куди не повинні потрапляти всі без винятку, бо тільки ”кваліфіковані” зможуть пройти до кінця, тоді як інші зустрінуть перешкоди чи заблукають на своєму шляху, тобто лабіринт виражає ідею селекції.

Світ навколо героя бароко і реалізму надзвичайно насичений, герой вступає у численні контакти, персонажі для нього є взірцями тих чи інших форм соціальної поведінки, зовнішніх можливостей, вибору тощо. Людські стосунки втрачають камерність, установку на розкриття внутрішнього світу людини, порушується моноцентризм. Людина оточена людьми, перед нею відкривається нова публічність її існування, яку в такому її вираженні не знають ні класицисти, ні романтики. Привселюдність (публічність) не укрупнює особистість риторико-героїчно (класицизм), не відтіняє силу її індивідуалізму (романтизм); публічність є більш загальною формою існування, ніж соціальна типовість. У бароко ми бачимо широку градацію оцінок людини, коли та чи інша сторони поведінки особистості (героїчна, трагічна, комічна, поетична, прозаїчна, пасивна) не мають домінуючого значення. Багатовимірність людини залежить не від її особистих якостей (самосвідомість, виховання, характер тощо), а по-перше, від принципового прозаїчного модусу існування (що визначило суттєву лінію комічного та інших романів); по-друге, від багатовимірності його підпорядкованих зв’язків із дійсністю, що витісняє індивідуальне загальним (обставинами, середовищем, випадком тощо); і по-третє, від первинності і нестійкості, що зароджується в індивідуальності, по відношенню до буття (що є наслідком відсутності будь-якого світогляду). Про систему поглядів ми можемо говорити, звертаючись до особистості романтизму, класицизму, але для людини бароко цієї системи уявлень не існує.

Вона озброєна лише непостійними релігійно-дидактичними поняттями, хоча дійсність стверджує інше і більш жорсткою мовою. Людина надто захоплена дійсністю, обставинами, навіть її емпіричний досвід не оформлюється в систему уявлень і далекий від так званої ”життєвої мудрості”. Людина в бароко виявляється в безкінечній і неорганізованій дійсності, дійсності, що відійшла від морально-релігійних та інших імперативів.

Ми намагались розкрити характер руху світу через форми (простір і предмет) і емблематично-алегоричне ставлення цього руху до свідомості людини. Яке місце в цьому світі займає ”інший” (другий), тобто який характер семантичних зв’язків між головним героєм та іншим персонажем у процесі руху людини і світу

до знання? Складність цієї проблеми полягає в тому, що ”інший”, як категорія, поєднує в собі два рівні, до цього в нашому аналізі існуючі семантично-паралельні (ізоморфні) чи семантично-взаємозворотні: рівень внутрішньо-особистісний (”суб’єктивний”) і онтологічний (”об’єктивний”). Через ”іншого” зовнішній світ змінює характер співвідношення із головним героєм, який раніше визначався (в барочній сутності) як відношення означаючого до означуваного. Через ”іншого” герой вступає в особливі стосунки із простором (світом) і з самим собою.

”Інший” може виступати у двох аспектах: як відображення зовнішнього простору по відношенню до героя і як відображення окремої пристрасті, моральної якості, тобто внутрішнього, що має безпосереднє ставлення до героя, але представленого перед ним виключно за зовнішніми ознаками. У першому випадку персонаж – функція зовнішнього світу, тілесний агент, а не духовний адресат: він являє для головного героя можливу соціально-моральну роль, яку той приймає, уподібнюючись іншому (переодягаючись, змінюючи простір, зовнішність, поведінку, мету тощо). Лише в бароко щодо відношення ”я” й ”іншого” проявляється тенденція повного уподібнення, але не в психологічно-духовному змісті, а через експансію чужих зовнішніх форм. Герой цілком перетворюється на ”іншого”, що вже на цьому рівні актуалізує в бароко, переважає міф близнюків, теми і прийоми ”qui pro quo” та ”самозванства”. У цьому випадку ”інший” не просто окремий елемент соціальної поведінки і простору, він конденсує в собі загальний характер світу, куди потрапляє герой; ”другий” – це відображення нових відносин, нового етапу життя, альтернативи якому в особі ”іншого” може і не бути, тобто він виражає деміургічну функцію, означаючи собою просторовий час.

Героєм керує випадок. У випадковості підпорядкування ”другому” проявляється інша його функція: він відображає безособистісну неорганізованість, стихійність світу, до якого неможливо відчувати особисті почуття, бо ворожим є ”другий” (інший), і у своїй персональності він виражає імперсональне. Усі почуття і пристрасті, що відображаються героєм іззовні, повертаються до нього (герой сміється над іншим – сміється над собою, оплакує іншого – оплакує себе). Тому в бароко немає особистих відносин. Можливі форми відношень до ”іншого” полягають у тому, що його можна запобігти, перехитрити, перетерпіти чи уподібнитись йому.

Людина в трагічному займає трансцендентне положення по відношенню до істинного. Трагічне індивіда, що виділилося в Ренесанс, пов’язане із тим, що у міру того, як змінювалась вертикальна цілісна модель світу, у горизонтальній росло прагнення особистості в індивідуальному порядку зайняти трансцендентне положення по відношенню до буття, ущільнюючи час своєю активністю. В індивідуальному плані смерті актуалізується критерій просторової межі (яку можливо перейти через ритуал). Особистість, з її почуттям індивідуальної катастрофи, зводить протилежну тенденцію – межі часу, тим самим через рефлексію знімає просторову межу, впускаючи смерть у життя. Міфологічно-просторовий порядок смерті поступово змінюється на егоцентрично-тимчасовий. У період XVI-XVII століття ці два принципи співіснують, нашаровуються, ускладнюють і послаблюють один одного. Інтенсивне вираження трагічного через активність окремого індивіда при переході від Ренесансу до Нового часу змінюється екстенсивним переживанням смерті уже не в окремих містеріальних точках, а в цілому полі життя.

У бароко вперше текст життя прагне бути прочитаний через текст смерті. Смерть і життя стають близнюками, співіснуючи в театрі буття. Людина бароко оточує смерть пишністю і багатством. Вона візуально тиражується в різних формах і видах буття, виявляється скрізь поруч із зовнішньою (ейдичною) стороною. Подібні зображення смерті в емблемах і символах сприяли культурному ”пожвавленню” в контексті усвідомленої індивідом власної гибелі. Смерть перетворювалась із безпосереднього переживання в об’єкт сприйняття, ставала фактором індивідуального запиту особистості. Вона визначала високий екзистенційний градус буття людини, яке було позбавлене релігійного просвітлення. Людина з питанням про смерть вдивлялась у дзеркало близького, відчутного буття речей. Смерть передувалась по життю не як смерть душі в гріхах (хоча цей релігійно-моральний план залишався), а через матерію життя, її різноманітні естетизовані форми. Для барочного алегоризму мильні кульки означали швидкоплинність життя. Це було наслідком певного ”полегшення” трагізму, таке мистецьке перебільшення свідчить про те, що людина була вражена не контрастом, а взаємозалежністю онтологічних начал життя і смерті, що їй відкрились.

У бароко через героя ще не оформлюється самостійний план суб’єктивності, не залежний від автора, який внаслідок своєї незалежності вимагав би естетичного подолання цієї відмінності (про що власне і написана робота М.Бахтіна). У бароко ”герой – дійсність – автор” ще естетично в собі розрізнити неможливо. Тому на героя, його сюжетне побутування в жанрових утвореннях падає значна частина авторського (тобто естетичного) самооформлення через форми ”іншого”. Якщо раніше естетичне вираження дійсності людини і забезпечувалось їх ілюстративністю по відношенню до вищих цінностей, то зараз вони вимагають естетичного оформлення зсередини, але в зовнішніх формах один одного (внутрішній зміст об’єкта виражається через відображення у зовнішній формі іншого об’єкта).

Перед героєм постає в сюжеті та ж проблема (навіть формально), що і перед автором по відношенню до героя: естетичного самооформлення себе в дійсності (”естетичне” значить образно завершене). Ця

проблема важливіша для барочного героя, бо вона недосяжна. Перевага цих завдань над морально-релігійними, соціальними та іншими задачами є беззаперечною. Вони поєднують у бароко лише контекст, контрастний фон, щільність атмосфери, у якій відображається суб'єктивна свідомість, що визначає "я" (а не "ти", "він", "ми" тощо).

У бароко ще не утверджена апріорна для читача тотожність емпіричної реальності із естетикою як умова презумпції присутності індивідуальності (суб'єкта) у творі. Усвідомлення індивідуальності не може не виділитись із зовнішніх форм, які, зберігаючи свій надособистісний характер, знаходяться у відношенні до суб'єктивного як його зовнішнє означення. Інші відображають зміст у "Я", що не має форми, і, відповідно, "Я" ніби немає. Тим самим інші забирають форму "Я", виключно його конкретизуючи (оскільки вони позбавлені внутрішнього змісту, який є в "Я", але в той же час творячи "Я" ціле (як тимчасовий образ) фігурою напіванонімною. При цьому "інший" не переживається в категоріях внутрішнього, із центру "Я", тобто інтроспективно, як у романтизмі.

У ранньому реалізмі внутрішнє в героєві також представлене з огляду на зовнішність, його внутрішнє ціле "відшаровується" в готових образах (які одночасно є образами уявлень про нього), тим самим герой є історично цілим і, відповідно, із ним пов'язане історично незавершене усвідомлене. І це, при всій зовнішній схожості, суттєво відрізняється від бароко, де через власне відображення герой відмовляється від залежних; "шлях" як "тимчасове ціле" індивідуальності являє собою ряд уже готових можливостей у завершеній системі характерів, професій, ситуацій, уявлень тощо, і тільки випадок диктував вибір. Історизм (якщо можливо при цьому вживати протипоказаний бароко термін) стосувався лише побудови послідовності, а у своєму завершенні призводив до ідеї суєти (Vanitas), тобто де-історичності як суті.

У бароко людський образ у своєму ідеально-змістовому завершенні даний саме у відображенні; породжуюче образ начало зручніше за все називати дзеркалом. Таким чином, як відзначав А. Михайлов, "письменник змушений вибудовувати своєрідну логіку цих дзеркал, щоб створити подобу внутрішнього розвитку персонажа" [9].

У бароко втрачається святість як імператив антиповедінки юродивого, але залишаються форми цієї поведінки, які частково зберігають певний зміст, пам'ять юродської "святості". Е цій літературі, здатній інколи передати справжню насолоду буттям, зберігається дуалізм: на боці життєвого залишається тваринне і бездуховне, є лише якісь маленькі паростки своєрідної духовності, на боці ціннісного і духовного залишається як вищий ідеал, так і ідеал безперечний, аскетизм зречення від світу. Необхідні певні пояснення, що стосуються співвідношення між аскетизмом і самозреченням юродивого і, здавалося б, повним заглибленням у світ героя бароко. Образ світу передбачає як свою основну ідею суєти. І тому головний герой, проходячи через різні щаблі суспільства, переживаючи злети і падіння, все-таки зберігає певну незацікавленість, високу неучасть, дистанцію по відношенню до окремих подій у житті, у які він може повністю зануритись. Ця "неучасть" дозволяє героєві зберігати себе при постійному вторгненні випадку d досягнутий порядок і дає йому можливість виголошувати вирок окремим моментам життя (традиційне резюме – мораль).

ЛІТЕРАТУРА

1. Жирмунський В.М. Литературные течения как явление международное. – Л., 1967. – 356 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. / Сост. С.Г. Бочаров. - М.: Искусство, 1979.-424 с.
3. Михайлов А.В. Судьба классического наследия на рубеже XVIII-XIX веков// Классика и современность. – М., 1991. – 284 с.
4. Чернов И.А. Из лекций по теоретическому литературоведению. – Тарту, 1976. – 297 с.
5. Михайлов А.В.Поэтика барокко: завершение исторической эпохи. - М.: Языки культуры. - 1997. - 397 с.
6. Софронова Л.А. Миф и драма барокко в Польше и России. – Л., 1978. – 379 с.
7. Морозов А.А. Эмблематика барокко в литературе и искусстве петровского времени // XVIII век: Проблемы литературного развития в России первой трети XVIII века. – Сб. 9. – Л., 1974. – 494 с.
8. Тананаева Л.И. Сарматский портрет (из истории польского портрета эпохи барокко). – М., 1979. – 274 с.
9. Михайлов А.В. Поэтика барокко: завершение риторической эпохи // Историческая поэтика: литературные эпохи и типы художественного сознания. – М., 1994. –.336 с.
10. Бергер Л.Г. Эпистемология искусства. - М.: Информационно-издательское агентство «Русский мир», 1997.-494 с .
11. Мишанич О.В. Українська література доби Бароко: проблеми дослідження і видання // Українське бароко: Матеріали І Конгресу Міжнародної асоціації україністів // Київ, 27 серпня-3 вересня 1990 року / К., 1993. – 496.

УДК 81'276.34

СУБСТАНТИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Сірик С.В., к. філол. н.

Запорізький юридичний інститут МВС У країни

Стаття присвячена спостереженню над субстантивацією як різновидом морфолого-синтаксичного способу словотворення у системі українських юридичних термінів, порівнянню із субстантивацією у загальновживаному шарі лексики, з'ясуванню особливостей субстантивації юридичних терміноодиниць.

Ключові слова: термін, терміносистема, семантичні зміни, категорія роду, субстантивація.

Сирык С.В. СУБСТАНТИВАЦИЯ УКРАИНСКИХ ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ / Запорожский юридический институт МВД Украины.

Статья посвящена субстантивации как разновидности морфолого-синтаксического способа словообразования в системе юридических терминов, сравнению с субстантивацией в общеупотребительной лексике, анализу особенностей субстантивации юридических терминоединиц.

Ключевые слова: термин, терминосистема, семантические изменения, категория рода, субстантивация.

Siryk S.V. SUBSTANTIVATION OF UKRAINIAN LEGAL TERMS / Zaporoshye Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

The article is devoted to the investigation of substantivation as a variety of morphological-syntactic means of word-building in the system of Ukrainian legal terms. The aim of the article is to compare substantivation of legal terms with the substantivation of generally used lexics, to make clear the peculiatities of legal terms' substantivation.

Key words: term, terminological system, semantic changes, category of gender, substantivation.

Поширеним способом словотворення у системі українських юридичних термінів є субстантивація, під якою ми розуміємо перехід в іменники інших частин мови без зміни їх морфемної структури, але зі зміною семантики та морфологічних і синтаксичних особливостей [1, 8]. У мовознавстві досі ще немає єдиної думки щодо питання, які частини мови здатні субстантивуватися [2, 49]. Наші спостереження дають підставу вважати, що в системі українських юридичних термінів субстантивуються прикметники, дієприкметники. Кількість юридичних термінів, утворених шляхом субстантивації, сягає 2,5 % від загальної кількості простих термінів правознавства. Найбільшою за чисельністю є група субстантивованих дієприкметників, які проходять спочатку процес ад'єктивації, а потім субстантивації, наприклад: „Стаття 12. Оскарження *потерпілим* рішення суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки, дійовим каяттям, застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, з передачею особи на поруки та із закінченням строків давності. При вирішенні питання про закриття кримінальної справи відповідно до статей 7, 7^1, 7^2, 8, 9, 10, 11^1 або при застосуванні до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру відповідно до статті 7^3 цього Кодексу суд зобов'язаний з'ясувати думку *потерпілого* та його представника. *Потерпілий* або його представник можуть оскаржити рішення про закриття справи в апеляційному порядку" [3, 11]. „Стаття 21. Забезпечення *підозрюваному*, *обвинуваченому* і *підсудному* права на захист. *Підозрюваному, обвинуваченому* і *підсудному* забезпечується право на захист. Особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя і суд зобов'язані до першого допиту *підозрюваного, обвинуваченого* і *підсудного* роз'яснити їм право мати захисника і скласти про це протокол, а також надати *підозрюваному, обвинуваченому* і *підсудному* можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечити охорону їх особистих і майнових прав" [3, 14].

Другою щодо кількості в розглянутих термінологічних назвах є група субстантивованих прикметників: „Стаття 144. Пред'явлення обвинувачення *глухим, німим* і *сліпим* та їх допит. Пред'явлення обвинувачення *глухим, німим* і *сліпим* та їх допит провадяться за правилами статей 140,141,142, і 143 цього Кодексу в присутності захисника, а в справах *глухих* і *німих,* крім захисника, запрошується також і особа, яка розуміє їх знаки" [3, 57].

„Стаття 159. Заходи піклування про *неповнолітніх* дітей заарештованого. Коли в особи, відносно якої як запобіжний захід обрано взяття під варту, є *неповнолітні* діти, які залишаються без нагляду, слідчий зобов'язаний негайно внести з цього приводу подання до служби у справах *неповнолітніх* для вжиття необхідних заходів до передачі зазначених *неповнолітніх* на піклування родичів або влаштування їх в дитячі установи. Про вжиті заходи слідчий письмово повідомляє прокурора, а також заарештовану особу і копію листа приєднує до справи " [3, 62].

Субстантивуватися можуть і сполучення двох чи кількох прикметників: „Стаття 437. Порядок виклику *неповнолітнього обвинуваченого. Неповнолітній обвинувачений* викликається до слідчого, прокурора чи до суду, як правило, через його батьків або інших законних представників. Інший порядок виклику допускається лише у випадку, коли це обумовлюється

обставинами справи. Неповнолітній, який перебуває під вартою, викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення" [3, 144].

„Стаття 444. Видалення *неповнолітнього підсудного* з залу судового засідання. Суд, вислухавши думку захисника і законного представника підсудного та прокурора, вправі своєю ухвалою видалити неповнолітнього з залу судового засідання на час дослідження обставин, що можуть негативно вплинути на неповнолітнього. Якщо обставини, які досліджувалися у відсутності *неповнолітнього підсудного,* пов'язані з його обвинуваченням, головуючий повідомляє про них підсудного після повернення до залу судового засідання" [3, 145].

Найменшою щодо кількості в юридичних термінах є група субстантивованих порядкових числівників: „Стаття 39. Крайня необхідність. Крайня необхідність є обставиною, за наявності якої особа може заподіяти шкоду правоохоронним інтересам *третіх осіб* (непричетних до ситуації, що склалась) з метою відвернення небезпеки, яка загрожує особі, її правам чи правам інших громадян, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, і не підлягає за це кримінальній відповідальності" [4, 122].

Порядковість даного числівника опредмечується, він позначає не абстрактну кількість. Даний юридичний термін, точніше термінологічне словосполучення є субстантивно-ад'єктивним словосполученням. Такий тип іменних словосполучень має залежне слово прикметник, порядковий числівник або дієприкметник (у аналізованому прикладі випадку порядковий числівник). Назва словосполучення дана за морфологічним вираженням його компонентів. Дане словосполучення активно вживане в юридичній термінології.

Відомо, що при субстантивації загальновживаних прикметників, дієприкметників та порядкових числівників відбуваються зміни в їх лексичному значенні. Ці зміни полягають у тому, що субстантивовані слова обов'язково набувають значення предметності, субстанції і мисляться у предметному плані як самостійне явище, наприклад: „Мов за *подушне.* оступили оце мене на чужині нудьга і осінь" (Т.Шевченко) [5, 405]. „Не завидуй *багатому: багатий* не знає ні приязні, ні любові - він все те наймає. Не завидуй *могучому,* бо той заставляє. Не завидуй і *славному: славний* добре знає, що не його люди люблять, а ту тяжку славу..." (Т.Шевченко) [5, 223]. „Не женися на *багатій,* бо вижене з хати, не женися не *убогій,* бо не будеш спати" (Т.Шевченко) [5, 223]. Одночасно з „опредмеченням" ознаки відбувається звуження, конкретизація загального лексичного значення прикметника чи дієприкметника загальновживаного шару лексики, який до субстантивації міг сполучуватися з багатьма іменниками, відноситись до різних предметів і виражати при цьому різні відтінки значень, наприклад: *біле вино, біла ніч, біла тканина, білий день, біла акація,* але *білий* як субстантивований прикметник - це лише захисник певної суспільної формації. Іноді при субстантивації значення прикметника чи дієприкметника загальновживаного шару лексики розширюється *(прекрасне)* або змінюється *(молода, молодий).*

Зміни у лексичному значенні терміна мають дещо інший характер. Як і при субстантивації прикметників та дієприкметників загальновживаного шару лексики, у системі українських юридичних термінів при субстантивації відбувається „опредмечення" ознаки, наприклад: „ Стаття 43. *Обвинувачений* і його права. *Обвинуваченим* є особа, щодо якої в установленому цим Кодексом порядку винесена постанова про притягнення як *обвинуваченого.* Після призначення справи до судового розгляду *обвинувачений* називається *підсудним"* [3, 22].

„Стаття 133. Зараження венеричною хворобою. *Неповнолітнім* є особа, якій на момент вчинення злочину не виповнилось 18 років" [4, 314].

„Стаття 46. Відмова від захисника і його заміна. *Підозрюваний, обвинувачений* і *підсудний* мають право в будь-який момент провадження у справі відмовитися від запрошеного чи призначеного захисника" [3, 23].

При цьому ніяких змін загального лексичного значення прикметника чи дієприкметника субстантивація не викликає. Незмінність загального лексичного значення термінів (прикметників, дієприкметників) зумовлена найбільш загальними ознаками терміна, які відрізняють його від інших слів: а) точною співвіднесеністю терміна з позначуваним поняттям; б) моносемією терміна в межах даної терміносистеми на відміну від загальновживаного слова, яке майже завжди полісемічне [6, 27] [7, 110] [8, 33].

Субстантивуючись юридичні терміни набувають властивих іменнику морфологічних ознак, як і прикметники, дієприкметники та порядкові числівники загальновживаного шару лексики. Проте у системі аналізованих термінів цей процес також має певні особливості.

Як і за субстантивованим словом загальновживаного шару лексики, за субстантивованими юридичними термінами закріплюється певна синтаксично незалежна форма роду: „Стаття 135. Залишення в небезпеці. *Малолітнім* визначається особа, яка не досягла 14-річного віку, *старим* -

особа, яка досягла 75-річного віку (але на можливість усвідомлення *винним* цього вікового стану особи суттєво впливають не тільки фактичний вік останньої, а й зовнішній вигляд, ріст, стан здоров'я, наявність інвалідності та інші фактичні обставини), а *хворим* - інвалід, вагітна жінка, особа, яка отримала серйозні травми чи отруєна, інша особа, хворобливий стан якої встановлено відповідними документами (медичним висновком, рішенням суду про визнання особи недієздатною внаслідок душевної хвороби або недоумства тощо) або через інші причини він є явним для *винного"* [4, 318]. У деяких випадках субстантивовані слова загальновживаного шару лексики можуть мати всі форми роду, наприклад: *старий, стара, молодий, молода, хворий, хвора* та ін. Юридичні субстантивовані терміни форм роду не мають. Незмінність форм роду у системі українських юридичних термінів - явище синхронного порядку. У плані діахронії форма роду аналізованих термінів детермінована формою роду того іменника, до якого був атрибутом субстантивований прикметник чи дієприкметник: *винний, заарештований, малолітній, неосудний, неповнолітній, непрацездатний, обвинувачений, підзахисний, підозрюваний, підсудний, повнолітній, понятий, потерпілий, слідчий, судимий* та ін. - іменники чоловічого роду, оскільки вони були означеннями до іменників *особа, чоловік*. Терміни - невід'ємний атрибут наукового стилю мови, в якому лексеми на позначення осіб вживані переважно у чоловічому роді. Окрім цього наявність великої кількості термінів чоловічого роду на позначення осіб може бути пояснена історично. Генетично українська юридична термінологія, як і суспільно-політична, сягає ще у період Київської Русі. Свідченням є ті лексеми, які знаходимо у „Поученні дітям" В.Мономаха, „Хожденії ігумена Даниїла", „Київському літописі", „Галицько-Волинському літописі", „Руській правді": *головник (убивця), видок (свідок), ремственник, купець* тощо. Провідну роль у суспільно-політичному житті Київської Русі, як і інших тодішніх держав, відігравали чоловіки. Тому не дивно, що лексика, вживана у тодішньому офіційному стилі, на позначення осіб мала форму чоловічого роду. У процесі функціонування прикметниково-іменникових сполучень іменники опускаються, а прикметники, що їх пояснювали, потрапляють у нову синтаксичну позицію підмета чи додатка, тобто позицію, виконувану звичайно іменником. Згодом прикметники, дієприкметники набувають і значення пояснюваних іменників - значення предметності. Морфологічного оформлення іменників субстантивовані прикметники не дістають. Вони лише застигають у граматичній формі, зумовленій означуваним іменником.

Як і субстантивовані прикметники загальновживаного шару лексики, юридичні терміни мають самостійний характер граматичної категорії числа та відмінка, підпорядковуючи собі форми відмінків узгоджених означень і виражаючи різні граматичні значення, наприклад: „Стаття 93. Відшкодування судових витрат та оплата праці адвокатів. При визнанні *підсудного винним* суд постановляє стягти з нього судові витрати. В тому разі, якщо *винними* буде визнано декількох осіб, суд постановляє, в якому розмірі повинні бути стягнені витрати з кожного з них, ураховуючи при цьому ступінь вини та майновий стан засуджених" [3, 40].

„Стаття 104. Звільнення від відбування покарань з випробуванням. Покладення відповідно до ч. 2 ст. 104 на окрему особу за її згодою або на її прохання обов'язку щодо нагляду за *засудженим* та проведення з ним виховної роботи означає, що на такого *неповнолітнього* покладається обов'язок сприймати виховний вплив, заходи нагляду, які щодо нього буде застосовувати особа, призначена судом" [4, 234].

Синтаксичні функції розгляданих термінів тотожні синтаксичним функціям іменників. Субстантивовані юридичні терміни вживаються:

1) у функції підмета: „Стаття 92. відшкодування витрат свідкам, потерпілим, законним представникам потерпілих, експертам, спеціалістам, перекладачам, понятим. Свідки, *потерпілі,* законні представники потерпілих, перекладачі, експерти, спеціалісти і *поняті* мають право на відшкодування їм витрат по явці за викликом в органи дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду" [3, 39];

2) у функції складеного іменного присудка: „Стаття 93. Відшкодування судових витрат та оплата праці адвокатів. Якщо *підсудний буде визнаний винним,* але звільнений від покарання, суд має право покласти на нього судові витрати" [3, 40]; „Стаття 117. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Суб'єктом злочину може бути лише мати потерпілої дитини, яка є *осудною* і на момент вчинення злочину досягла 14-річного віку" [4, 284].

3) у функції прямого і непрямого додатка: „Стаття 127. Залучення понятих. Понятими не можуть бути *потерпілий,* родичі *підозрюваного, обвинуваченого* і *потерпілого,* працівники органів дізнання і попереднього слідства" [3, 52]. „Стаття 193. Проведення освідування. При необхідності виявити або засвідчити наявність у *обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого* чи свідка особливих прикмет слідчий виносить про це постанову і проводить освідування" [3, 70].

У системі українських юридичних термінів субстантивуватися можуть тільки ті прикметники, дієприкметники, які були атрибутивними компонентами складених термінів - назв осіб, наприклад:

винуватий, засуджений, неосудний, обвинувачений, потерпілий. У системі українських юридичних термінів можна виділити семантичний ряд, або словотворчий тип, який пов'язується зі словами *особа, чоловік.* За межами цього словотворчого типу субстантивація зазначених термінів не відбувається.

Висловлена О.Потебнею [9, 55] і підтримана Й.Дзендзелівським [10, 3-4] думка про те, що наявність субстантивації прикметників в одних словосполученнях та відсутність її в інших зумовлена обсягом лексичного значення прикметника та регулярністю його вживання при тому чи іншому іменникові підтверджуються матеріалами субстантивації в системі українських юридичних термінів. Субстантивуватись може лише той прикметник, який виступає атрибутом до лексеми *особа, чоловік.*

Отже, до явища субстантивації в системі юридичних термінів можна застосувати і твердження Д.Г.Гринчишина: „Якщо прикметники означають меншу кількість іменників, частіше і регулярніше вживаються з певним іменником (при цьому таке вживання є для того чи іншого прикметника найтиповішим), то вони тим самим мають найбільше потенціальних можливостей субстантивуватися" [11, 37].

Спостереження над субстантивацією прикметників, дієприкметників у системі українських юридичних термінів дозволяють зробити висновок, що явище субстантивації в юридичній терміносистемі порівняно із субстантивацією у загальновживаному шарі лексики має такі особливості: 1) при субстантивації юридичних термінів відбуваються специфічні семантичні зміни; 2) категорія роду субстантивованих юридичних термінів генетично детермінована; 3) субстантивація в юридичній термінолексиці відбувається лише в межах певних семантичних рядів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринчишин Д.Г. Явище субстантивації в українській мові. - К., 1965. – 218с.
2. Смольянинова М.И. К вопросу о субстантивации в современном русском языке // Ученые записки Калужского пединститута. - Вып.10, 1961.- 175с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами. - К., 2000. - 840с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. - К., 2001. - 1104с.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар. - К., 1983. - 647с.
6. Гвоздев Н.А. Очерки по стилистике русского языка. - М, 1952. – 317с.
7. Реформатский А.А. Введение в языкознание. - М., 1957.- 354с.
8. Будагов Р.И. Слово и его значение. - Л., 1947. – 182с.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. - М., 1958. Т.1. – 211с.
10. Дзендзелівський Й.О. Субстантивація в сучасній українській мові // Наукові записки Ужгородського ун-ту.- Т.XXXVII. Філологія, 1959. – 128с.
11. Гринчишин Д.Г. Спостереження над субстантивацією числівників в українській мові. - К., 1975. – 268с.

УДК 811.111: 81’37

ОСОБЛИВОСТІ СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ З ДОМІНАНТОЮ STRANGE

Смотрова Т.Н., ст. викладач

Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій

У статті розглядаються особливості зовнішньопарадигматичних та внутрішньопарадигматичних зв’язків англійського синонімічного ряду з домінантою strange. З’ясовується характер оцінки, що реалізується в значеннях синонімів досліджуваної групи з визначенням типу шкали, за якою вона здійснюється. Визначається місце синонімічного ряду з домінантою strange в існуючих класифікаціях оцінних значень, лексико-граматичних і семантичних класифікаціях прикметника. Виявляється ієрархічний характер організації семної структури досліджуваних лексем із виділенням сем, що

створюють засади для віднесення синонімів до зазначеного синонімічного ряду. За допомогою методу компонентного аналізу визначаються типи різноманітних семантичних зв'язків між складовими окресленого синонімічного ряду.

Ключові слова: сема, семантична структура, компонентний аналіз, парадигматичні зв'язки, норма, шкала оцінки.

Смотрова Т.Н. ОСОБЕННОСТИ СИНОНИМИЧЕСКОГО РЯДА С ДОМИНАНТОЙ STRANGE / Запорожский институт экономики и информационных технологий, Украина.

В статье рассматриваются особенности внешнепарадигматических и внутрипарадигматических связей английского синонимического ряда с доминантой strange. Выясняется характер оценки, реализуемой в значениях синонимов данной группы с определением типа шкалы, по которой она осуществляется. Определяется место синонимического ряда с доминантой strange в существующих классификациях оценочных значений, а также в лексико-грамматических и семантических классификациях прилагательных. Выявляется иерархический характер организации семной структуры исследуемых лексем с выделением сем, создающих основу для отнесения синонимов к данному синонимическому ряду. С помощью метода компонентного анализа определяются типы разнообразных семантических связей между составляющими очерченного синонимического ряда.

Ключевые слова: сема, семантическая структура, компонентный анализ, парадигматические связи, норма, шкала оценки.

Smotrova T.N. PECULIARITIES OF THE SYNONYMIC SET WITH THE DOMINANT "STRANGE" / Zaporizhzhya institute of economics and information technologies, Ukraine.

Peculiarities of inter-paradigmatic and intra-paradigmatic relationships of the English synonymic set with the dominant "strange" are under consideration in this article. The type of evaluation fulfilled in the meanings of the synonyms of the researched group is defined along with the type of the scale, by means of which the evaluation is carried out. The place of the synonymic set with the dominant strange in the existing classifications of evaluatory meanings as well as lexico-grammatical and semantic classifications of adjectives is determined. The hierarchal organization of the researched lexical items' seme structure is revealed along with specifying semes that form the basis for grouping synonyms into the synonymic set with the dominant "strange". Using the method of componential analysis the types of various semantic relationships between the members of the researched synonymic set are defined.

Key words: : seme, semantic structure, componential analysis, paradigmatic relationships, norm, evaluation scale.

Останнім часом спостерігається активний дослідницький інтерес до вивчення лексичної семантики. В опублікованих роботах розглядаються характер і закономірності як внутрішніх зв'язків – між компонентами семантичної структури окремих слів, так і зовнішніх парадигматичних зв'язків між лексемами в рамках таких угруповань, як синонімічний ряд, лексико-семантична група та семантичне поле. При цьому дослідники незмінно доходять висновку, що зазначені взаємозв'язки носять системний характер.

Обравши предметом дослідження групу англійських синонімів, об'єднаних домінантою strange, ми вирішили розкрити системний характер подібностей та відмінностей семантичної структури членів окремого синонімічного ряду, з'ясувавши спочатку, яке місце посідає зазначене лексичне угруповання в існуючих класифікаціях оцінних лексичних засобів взагалі та лексико-граматичного розряду прикметників зокрема. Адже визнання справедливості твердження про лексичний склад мови як системно організовану множину передбачає виявлення семантичних закономірностей у рамках окремих лексем у кореляції з більш загальними закономірностями, діючими в рамках окремої парадигми, та між лексичними угрупованнями різних рангів.

Спроба точно визначити місце лексем, об'єднаних у синонімічну групу з домінантою strange (odd, queer, eccentric, singular, peculiar, curious, quaint, funny, erratic, weird, outlandish, unique) в існуючих класифікаціях лексичних засобів оцінки та прикметників, викликає цілий ряд труднощів. Незважаючи на неосяжну кількість присвячених цим проблемам досліджень, єдиного погляду щодо критеріїв, методів та характеру подібних класифікацій не існує до сих пір, що зумовлює необхідність подальшої розробки зазначених питань і докладного розглядання найбільш значущих та спірних моментів у цій статті.
Мова в цілому та її лексичні засоби зокрема є одночасно й інструментом і узагальненим результатом відбиття та осмислення навколишнього світу, пізнання. У філософії пізнання визначається як процес здобування, нагромадження та систематизації знання з метою подальшого його використання людиною у власній практичній діяльності відповідно до усвідомлених інтересів, потреб та цілей.

При цьому оточуючий світ виступає об'єктом, а людина - суб'єктом пізнання, котрому належить не пасивна, а активна роль у процесі здобуття знань, що перш за все виявляється в спроможності самостійно обирати об'єкт пізнання. Наголошуючи на вибірковому характері процесу сприйняття світу, О.С. Кубрякова зазначає, що "серед найяскравіших когнітивних здатностей людини – здатність розрізняти в потоці енергії, що надходить до нього ззовні, стимульну інформацію… вибирати з цього потоку те, що необхідно йому для задоволення основних життєвих потреб" [9, 3]. Вибірковий характер пізнання виявляється і на другому після сприйняття та накопичення первинної інформації етапі, що полягає в осмисленні та систематизації. З усього розмаїття якостей реальних предметів людина думкою

виділяє лише ті, що можуть бути використані як засоби досягнення її власних цілей та ідеалів. Таким чином, в процесі пізнання об'єкт розглядається з точки зору можливості служити цілеспрямованій діяльності суб'єкта, тобто з точки зору його значущості, цінності для людини. Розглядання об'єктів (матеріальних чи не матеріальних) в аспекті їхньої цінності є процесом оцінювання, котрий, як бачимо, є невід'ємною часткою процесу пізнання.

Таким чином, оцінка розуміється як наслідок усвідомлення позитивної чи негативної значущості будь-яких предметів та явищ для задоволення об'єктивно зумовлених потреб, нахилів та цілей конкретно-історичних суб'єктів. У цьому аспекті оцінні судження принципово відрізняються від дескриптивних, або за іншими визначеннями фактографічних суджень, які спрямовані на відображення та пояснення явищ з боку їхніх іманентних властивостей, безвідносно до можливостей використання цих явищ і речей у житті і діяльності людини. Встановлюючи значущість об'єкта пізнання в системі цінностей суб'єкта, оцінювання виконує не стільки діагностичну функцію, скільки, по-перше, прогностичну, по-друге, прескриптивну. Прогностична функція оцінки полягає в тому, що спираючись на досвід постфактуальних оцінок, суб'єкт отримує змогу оцінювати наявні в нього можливості наступних дій та поведінки, тобто прогнозувати власну діяльність. Зіставляючи і порівнюючи усі можливості в процесі оцінювання, суб'єкт обирає і здійснює саме ту, яка найбільше відповідає його власним потребам та прагненням. Цим самим здійснюється прескриптивна функція оцінки, яка, за словами Р. Хеара, найяскравіше виявляється в ситуації прийняття рішення. На думку лінгвіста, оцінка відіграє роль інструкції в процесі здійснення правильного вибору, виражаючи рекомендацію та прескрипцію, скеровуючи діяльність людини [17, 188]. Погляди філософів та лінгвістів збігаються в тім, що найважливішою характеристикою оцінки, як явища мовного та когнітивного, є її прагматична спрямованість. Оцінюється саме те, що може бути корисним для практичної діяльності суб'єкта, тобто, те, що потрібно людині й людству. І в цьому плані, на думку Н.Д. Арутюнової, оцінка є телеологічною, коли оточуючий світ розглядається як "середовище та засіб для існування людини" [2, 58]. Цілеспрямований характер діяльності людини зумовлений її прагненням до трансформації навколишньої дійсності відповідно зі створеним у її свідомості ідеальним образом світу. Це твердження дозволяє наочно продемонструвати сутність такого складного за природою та проявами явища, як оцінка. Згідно з поглядами Н.Д. Арутюнової, оцінюючи різні властивості предметів та явищ, людина намагається знайти їхній "аналог" в ідеалізованій картині світу, вирізнити ознаки ідеального в реальному. Якщо обраний об'єкт оцінки виявляє подібність до відповідних елементів "ідеальної моделі", він отримує позитивну оцінку з боку суб'єкта. Якщо ж оцінювані предмети, явища та їхні ознаки не відповідають "ідеальним" параметрам, вони отримують негативну оцінку [2, 58-59].

Розкриваючи сутність оцінки взагалі та оцінних значень зокрема, варто знов повернутись до протиставлення останніх дескриптивним значенням. За висновками Н.Д. Артюнової, їх кардинально відрізняє те, що в дескриптивних значеннях відбивається відношення висловлювання до реально існуючого світу, у той час як оцінні значення характеризують відношення між "реальним світом та його ідеальною моделлю" [2, 59], тобто, мають чітко визначений реляційний характер. У результаті розглядання двох сторін відношення (між реальним та ідеальним світом), особливості якого встановлюються в процесі оцінювання , стає очевидним подвійний суб'єктивно-об'єктивноий характер оцінки, що властивий обом елементам зазначеної кореляції. З одного боку, відбиття реального світу має суб'єктивний характер, адже об'єктивно існуюча дійсність індивідуально відбивається шляхом суб'єктивного сприйняття та осмислення у свідомості окремої людини. "Ми описуємо не об'єкти, а наші відчуття від цих об'єктів", - стверджують Джон Мілер та Ф. Джонсон-Лерд [9, 7], скептично ставлячись до ідеї відображення людиною об'єктивної картини світу, вважаючи, що ніхто не владний сприймати реальний світ таким, яким він є насправді. З іншого боку, визначальною умовою істинності знання про реально існуючий світ є, по-перше, використання адекватних, об'єктивно зумовлених його природою засобів відображення, по-друге, використання об'єктивно існуючих, суспільно або природно зумовлених критеріїв у процесі систематизації знання на етапі осмислення.

Переходячи до розглядання правого елемента вказаної кореляції, ідеального світу, варто спершу наголосити на його об'єктивному аспекті, адже ідеальна картина світу складається на основі існуючих в даному суспільстві стандартів та норм, цінностей та ідеалів, має чітко виявлену соціальну детермінацію, адже інтереси, потреби та прагнення кожного індивіду значною мірою зумовлені інтересами та потребами соціальної групи до якої він належить, та суспільства в цілому. З іншого боку, об'єктивно зумовлена ідеальна картина світу знаходить індивідуальне відображення у свідомості конкретної людини, зазнаючи змін та трансформацій згідно з її індивідуальними потребами, цілями та ідеалами.

На думку вчених, оцінка не підлягає верифікації, оскільки, на відміну від дескрипції, має реляційний характер, встановлюючи істинність відносно не об'єктивного світу, а концептуального, тобто, ми не маємо права говорити про істинність або хибність оцінки. Однак оцінювання має відповідати власному призначенню, виконувати прагматичну функцію, що віддзеркалює його сутність: правильно скеровувати практичну діяльність людини.

Складний характер сутності оцінки зумовлює складність її структури, яка найбільш повно описана в працях О.М. Вольф [6; 7] та узагальнена в монографії Г.І. Приходько [12]. При цьому компоненти оцінки класифікуються лінгвістом за такими параметрами: 1) за значущістю - обов'язкові й факультативні; 2) за способом прояву – експліцитні й імпліцитні. Виступаючи невід'ємною частиною процесу пізнання оточуючого світу, оцінка в узагальненій формі також є процесом взаємодії суб'єкта і об'єкта, які складають обов'язкові елементи її структури, зумовлюючи об'єктивно-суб'єктивний характер оцінки. При цьому суб'єкт розглядається як той, хто встановлює цінність і висловлює оцінне судження, а об'єкт - той, кому приписується позитивна чи негативна цінність певної якості й інтенсивності. В оцінному висловлюванні зазначені компоненти можуть бути виражені як експліцитно, так і імпліцитно [12, 17-27]. На думку О.М. Вольф, слід розрізняти протиставлення суб'єктивних та об'єктивних факторів у структурі оцінки та в семантиці оцінки. У семантиці оцінки опозиція суб'єкт-об'єкт знаходить прояв у співвідношенні оціночного та дескриптивного компонентів оцінки. При цьому перший є відбиттям суб'єктивного (позитивного чи негативного) ставлення суб'єкта до об'єкта, а другий відображає об'єктивно існуючі властивості предметів та явищ, на основі яких робиться оцінка. Оціночний та дескриптивний компоненти семантики оцінки взаємопов'язані настільки, що часто є неподільними [7, 22].

Структура оцінки знову ж таки виявляє подвійний суб'єктивно-об'єктивний характер, адже обидва класи факторів дійсні як для суб'єкта, так і для об'єкта оцінки. Якщо говорити про об'єкт оцінки, то в ньому сполучаються як суб'єктивні (що відбивають відношення суб'єкт-об'єкт), так об'єктивні (властивості об'єкта) ознаки. Якщо говорити про суб'єкт, то оцінюючи предмети чи події**,** він, з одного боку, спирається на власне ставлення до об'єкту оцінки, а з іншого боку – на загальновизнані на даний момент у даному соціумі уявлення про критерії оцінювання, тобто, об'єктивно існуючі стандарти, стереотипи та оцінну шкалу [7, 23]. Останні три компоненти, на рівних із суб'єктивним і об'єктивним чинниками та властивостями оцінного предиката, складають обов'язкові елементи оцінки, однак присутні в ній імпліцитно. До обов'язкових, імпліцитно представлених компонентів, також належать аспект оцінки та аксіологічний предикат. Мотивування оцінки, оцінні класифікатори та референція як елементи оцінки мають факультативний характер [12, 24-27].

Розглядаючи властивості предметів та явищ із метою визначення ступеня їхньої відповідності до аналогічних елементів ідеальної картини світу, суб'єкт постійно користується шкалою оцінювання, на якій, власне, й розміщені оцінні ознаки. Яким саме чином розташовуються оцінні ознаки уздовж оцінної шкали? Щоб дати адекватну відповідь на це питання, на нашу думку, згідно з принципом розташування ознак, варто розрізняти оцінну шкалу за трьома типами: градуальна (параметрична), аксіологічна та нормативна. Як градуальна (параметрична), так і аксіологічна шкали складаються з трьох зон: зони зростання ознаки та зменшення ознаки в першому випадку, зони позитивних ознак та негативних ознак у другому випадку, та зони норми, що в обох випадках розташована посередині (див. рис. 1 (1, 2). На відрізку шкали, що відповідає нормі, розміщуються ті ознаки предметів та явищ, які відбивають стереотипні уявлення про них. Вперше поняття середньостатистичного стандарту ввів Спіноза, котрий зазначав, що насправді жодний із реальних предметів не відповідає параметрам середнього, типового представника даного класу предметів, тобто, стандарт є свого роду фікцією, химерою, однак саме відносно такої усередненої моделі виду й здійснюється оцінювання об'єкта. На думку Спінози, точка відліку розміщується в середині аксіологічної шкали, і тоді об'єкти, що виконують своє призначення краще за середній норматив кваліфікуються як хороші, ті, що не досягають стандарту, оцінюються як погані [2, 22] .Щодо параметричних слів, розташування норми в середині шкали здається цілком виправданим [М. Бирвиш, Д.М. Вольф, Н.Д. Арутюнова], великий, наприклад, означає більший за середній, маленький – менший за середній розмір. У даному випадку стандарт не має фіктивного характеру, адже цілком очевидно, що існують предмети (будинки, дерева, тощо), чиї параметри збігаються з нормативними.

Безумовно, що зона норми має розмиті межі, що особливо характерно для так званої "градуальної шкали", докладно розглянутої на прикладі параметричних прикметників Сепіром. Дійшовши висновку, що ознаки, які мають кількісну міру, підлягають градуюванню, він розглядає норму як "точку переходу від рівноваги між "більше, ніж " і "менше, ніж" [13, 44]. Однак потрапляючи на лінійку градуювання, ознака, що має служити чітко визначеною точкою відліку, теж стає об'єктом градуювання, зазнаючи розтягування і таким чином, втрачаючи точковість [2, 233] (див. Рис.1 (1). На думку Н.Д. Арутюнової, ознаки, що оцінюються за градуальною шкалою і позначаються переважно кількісними (розмірними) прикметниками, що відносяться до фізичних властивостей об'єкта, складають так званий "скалярно-антонімічний комплекс". Він охоплює поляризовані значення, позначені антонімами ознаки, що є взаємозалежними, тобто, наростання однієї ознаки призводить до зменшення другої, наприклад, "чим менш велика гора, тим більше вона мала [2, 231]". За градуальною шкалою здійснюється оцінювання не тільки розмірних ознак (великий-маленький, високий-низький, глибокий-мілкий), а й ознак, позначених рядом якісних прикметників: розумний-дурний, вольовий-безвольний та інші.

В узагальненій формі градуальну шкалу можна представити у вигляді вертикальної осі, на котрій “норма” (Н) служить відправним пунктом для зростання чи зменшення ознаки (див. Рис. 1(1)

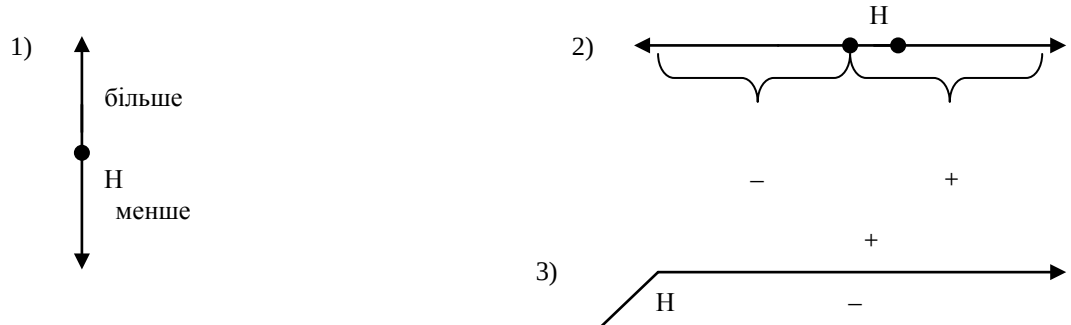

Рис. 1. Оцінні шкали: 1) градуальна шкала; 2) аксіологічна шкала; 3) нормативна шкала

Спостерігаючи за переміщенням ознак від негативної зони до позитивної на аксіологічній шкалі, можна помітити явище розмитості, невизначеності меж відрізка норми, подібне до градуальної шкали, однак відмінне за природою та проявом. Розбіжності ці пов’язані з різним характером стереотипів, які закладені у фундамент нормативної зони градуальної (параметричної) та аксіологічної шкали. Якщо в першому випадку ознаки, що розглядаються як типові, нормативні, стандартні мають скоріше реальний, ніж фіктивний характер (тобто, у більшості випадків можуть бути властиві реально існуючим предметам та явищам), то в другому випадкові основу стереотипів закладені ознаки, котрі повинні бути властиві об’єкту оцінки згідно з уявленнями суб’єкта про ідеальну картину світу. За словами Н.Д. Арутюнової, “відповідність аксіологічній нормі скоріше являє собою належне, ніж дійсне” [2, 235]. Звідси витікає здебільшого фіктивний характер стереотипу, що відповідає зоні норми аксіологічної шкали, який виявляється в тім, що предмети та явища, властивості яких повністю відповідають уявленням про нормативні, у дійсності зустрічаються настільки рідко, що можуть вважатися відхиленнями від норми. Подібна наближеність стандартів аксіологічної оцінки до “ідеальних” ознак зумовлює зсув зони норми до позитивного краю аксіологічної шкали. Так, гарний автомобіль означає не кращий за середній, а відповідний до встановлених стандартів. З іншого боку, характеристика в термінах таких предикатів, як “середній”, “стандартний” іноді сприймається як негативне оцінювання, що знову ж таки підтверджує розмитість меж нормативної зони оцінної шкали.

Аксіологічна шкала, на наш погляд, має вигляд горизонтальної осі, адже мова йде не про кількісні зміни (зростання, зменшення), а про якісні (від негативного до позитивного). При цьому відрізок, що позначає місце розташування нормативних ознак, займає частку позитивної зони, стикаючись із негативною (рис. 1, 2).

Таким чином, зіставляючи властивості предметів та явищ з існуючими стандартами, чиї ознаки розташовані за шкалою в зоні норми, суб’єкт власне і здійснює процес оцінювання. При цьому концепт норми присутній в оцінному висловлюванні імпліцитно, однак існує цілий ряд оцінних значень, які виводять співставлення за нормою на рівень експлікації (strange, abnormal, unusual…). На думку О.О. Малишевої, наявність подібного класу засобів вираження нормативної оцінки дає підставу зробити висновок про існування на рівні з категорією оцінки окремої категорії “дивності” (“странности”), що “відбиває ставлення суб’єкта до норм та стереотипів”. В основу розмежування двох зазначених категорій покладений наступний аргумент: “Концептуальною основою “дивності” є не ціннісна, а нормативна картина світу”. Подібно до оцінки, дивність розглядається як різновид модальності, зміст котрої полягає у невідповідності до того, що повинно бути згідно з уявленнями про стереотипний світ. Значення, що актуалізують категорію дивності, позначають порушення порядку, належних функцій, цілісності, належних відповідностей між елементами та ситуаціями в цілому. При цьому лінгвіст зазначає, що “дивність” має спільну з оцінкою природу (взаємодія суб’єкта та об’єкта), структуру та прагматичну спрямованість [11, 149-152].

Навіть якщо погодитися з лінгвістом щодо факту існування категорії “дивності” (як еталон для цього роду модальності висувається слово strange), формулювання “відбиває ставлення суб’єкта до норм та стереотипів”, що виражає сутність зазначеної категорії, виглядає неточним, адже здійснюючи нормативну оцінку, суб’єкт виявляє власне ставлення до об’єкта в його віднесеності до норм та стереотипів.

Виділення “дивності” в окрему від оцінки категорію здається нам недоцільним, адже вони мають спільну суб’єктно-об’єктну основу та прагматичну спрямованість, що відбиває їхню сутнісну неподільність: визначення значущості предметів, явищ та їхніх властивостей із метою використання в практичній

діяльності людини. На нашу думку, варто розглядати “дивність” як один з проявів загальної категорії оцінки, а значення, що виражають нормативну оцінку – як один із видів оцінних значень, про що докладніше піде мова нижче. Раціональним аспектом поглядів О.О. Малишевої на “категорію дивності” нам видається виділення особливого типу шкали, яку лінгвіст називає шкалою “дивності” [11, 152], а ми вважаємо більш доцільним визначення “нормативна шкала”, яка складає третій тип оцінної шкали. Принципова її відмінність від двох попередньо описаних типів, градуальної та аксіологічної шкал, полягає в тім, що безперервний ряд ознак, що не збігаються зі стереотипними, розташованими в зоні норми, простягається не по обидві її сторони, а з одного боку від норми. Це пов’язано з тим, що ознаки, виділені за принципом їхньої нормативності, ненормативності (strange, peculiar, abnormal, uncommon) по-перше, практично не піддається градуюванню і не входять до скалярно-антонімічного комплексу; по-друге, на відміну від аксіологічних предикатів, не розрізняються за знаком “плюс”, “мінус”, набуваючи позитивного чи негативного забарвлення як правило в умовах контексту. Таким чином, як показано на рис. 1 (3), нормативна шкала охоплює лише дві зони – нормативну та ненормативну, однак всі розташовані поза нормою ознаки, мають змогу отримувати позитивну чи негативну оцінку залежно від контексту (саме тому знаки +, - розташовані з обох боків осі), що зближує їх з аксіологічними предикатами.

Говорячи про сутність та структуру оцінки, не можна обійти увагою питання класифікації оцінок взагалі, та оцінних значень зокрема. У теорії пізнання, як і в лінгвістиці за ціннісним змістом розрізняють оцінки позитивні й негативні. За специфікою потреб та сфер діяльності оцінки поділяють на вітальні, утилітарно-економічні, соціально-політичні, правові, моральні, естетичні, пізнавальн та інші. Однак нас більше цікавлять класифікації оцінки як категорії, що знаходить актуалізацію у фактах мови та мовлення у вигляді оцінних значень. Загальновизнаним є розподіл аксіологічних значень на загальнооцінні та частковооцінні [2, 75].

Загальнооцінні значення, що реалізуються прикметниками “гарний”, “поганий” та їхніми синонімами, виражають холістичну оцінку, яка виступає результатом оцінювання предметів та явищ в усьому комплексі їхніх властивостей. Частковооцінні значення є більш численними та різноманітними, оскільки в них дається оцінка окремих аспектів об’єкта з певної точки зору. Залежно від того, яким видам об’єктів дається кваліфікація в частковооцінних значеннях, останні поділяються на три основні групи. Першу групу складають сенсорні оцінки, пов’язані з відчуттями, вони включають дві підгрупи 1) сенсорно – смакові (приємний – неприємний, смачний – несмачний) 2) психологічні – інтелектуальні (цікавий, розумний) та емоційні оцінки (радісний – сумний). У другій групі об’єднані сублімовані оцінки, що, у свою чергу, поділяються на: 1) естетичні (вродливий, бридкий) та 2) етичні оцінки (порядний, підлий). При цьому висока естетична оцінка передбачає відмінність від встановлених стандартів, своєрідність та унікальність об’єкта, у той час як позитивна етична оцінка вимагає відповідності до діючих норм моралі та поведінка, унікальність у цьому випадку схвалюється не завжди. Третій тип значень охоплює раціоналістичні оцінки, які безпосередньо пов’язані з повсякденною практичною діяльністю людини і поділяються на три підгрупи: 1) утилітарні (корисний - шкідливий) 2) нормативні (нормальний – ненормальний, правильний - неправильний) і 3) телеологічні оцінки (вдалий - невдалий). Зазначений клас оцінних значень, що пов’язаний з тривіальними цінностями відбиває прагматичну спрямованість оцінки, націленість на упорядкування та регулювання практичної діяльності людини [2, 75-76].

Які ж види оцінних значень владні виражати англійські прикметники, виділені нами в синонімічний ряд з домінантою strange? Якщо розглядати відстояне в мові та закріплене в словникових дефініціях лексичне значення даних прикметників, можна зробити висновок, що вони виражають частковооцінні значення, реалізуючи раціоналістичну, зокрема, нормативну оцінку, згідно з наведеною класифікацією, адже strange означає “відмінний від звичайного, загальноприйнятого, природного”. Якщо ж звернутися до контекстних умов функціонування вказаних лексичних одиниць, стає очевидним, що залежно від лексичного значення сполучуваних із даними прикметниками іменників, вони набувають властивості виражати й відмінні від раціоналістичних сублімовані (естетичні й етичні) оцінки: strange dress, strange behaviour. Тобто, характер оцінки, що реалізується в значеннях англійських прикметників синонімічної групи з домінантою strange, має тенденцію змінюватись в умовах конкретного мовленнєвого оточення, переважно, залежно від підкласу сполучуваних із даними ад’єктивами іменників.

Завершуючи розглядання класифікації оцінних значень, необхідно зазначити, що виділення нормативних оцінок до окремої підгрупи частковооцінних значень не відміняє факту імпліцитної віднесеності до норм та стандартів, яка присутня в усіх інших видах оцінних значень. Адже, як було продемонстровано вище, будь-який тип оцінювання здійснюється за допомогою оцінної шкали, яка незмінно включає зону норми. Особливість нормативних оцінних значень полягає в тім, що в них зіставлення ознак з відповідними нормами та стандартами виноситься на рівень експлікації, що дає підставу виділення їх до окремої підгрупи оцінок.

Розглядаючи природу та закономірності процесу оцінювання, говорячи про характер оцінних значень, ми постійно користувалися термінами “норма”, “стандарт”, “стереотип”, не розкриваючи їхнього змісту.

Оскільки мова йде про групу лексики, що виражає нормативну оцінку, зробити це здається нам необхідним. Тим більше, що єдиного визначення норми, так само як і класифікації норм на сьогоднішній день не існує. Це в першу чергу викликано складною природою зазначеного поняття, адже фактично норми пронизують усі сфери діяльності людини, усі аспекти її існування. У філософії норма з одного боку розглядається як середня оцінка, що характеризує масову сукупність подій, предметів та явищ [16, 441]. У цьому сенсі визначення "нормальний" означатиме "такий як всі", "середній". З іншого боку, під нормою розуміється межа, у рамках котрої речі та явища, види людської діяльності зберігають власні якості та функції. Це визначення корелює норми з різними системами мір, що виробляються в процесі практичної діяльності людини. Пов'язуючи походження латинського слова "норма" із давньогрецьким терміном, що означає висок, масштаб, правило і вперше був застосований у будівельній справі, ранні філософи поширили його вживання також на сферу духовно-практичної діяльності людини. При цьому норма тлумачиться як правило, закон і тому має прескриптивний характер, віддзеркалюючи не тільки те, що є, а й те, що має бути. У такому розумінні норма наближується до поняття взірця, ідеалу, коли нею визначається рівень взаємних очікувань в узагальненому вигляді. Тобто, за словами Парсонса, норма є "генералізованим визначенням очікування" [15, 433].

За об'єктами нормування розрізняють норми природні, що існують об'єктивно, незалежно від людини, та норми соціальні, що створені людиною. Вказані типи норм розрізняються також за функціями. У той час, як природні норми, як правило, мають дескриптивний характер, соціальні норми виконують мотиваційну, стимулюючу, орієнтаційну та прескриптивну функції. За деякими класифікаціями, соціальні норми у свою чергу поділяються на ті, чия дія поширюється на внутрішній світ людини і ті, що спрямовані на її зовнішній світ. У першому випадку соціальні норми регулюють індивідуальний розвиток особистості, виконуючи роль орієнтирів у самореалізації індивіду, розкриваючи можливості для самовизначення. У другому випадку соціальні норми регулюють та упорядковують соціальну взаємодію між окремими індивідами, соціальними групами та цілими суспільствами. При цьому функції соціальних норм реалізуються за допомогою цілого ряду створених у даному суспільстві на даний момент нормативних систем, які охоплюють норми моральні (етичні), естетичні, правові, релігійні, економічні та ін.

За іншими комплексними типологіями норм [14, 53], їх можна звести до трьох загальних типів. I – норми, що регулюють діяльність: а) у процесі взаємодії людини з природою; б) у процесі взаємодії з суспільством; економічні, адміністративні; в) норми пізнання й правильного (логічного) мислення; II – норми, що регулюють поведінку; г) взаємовідносини між особистістю та колективом (моральні, політичні, юридичні), III – організаційні норми; д) що регулюють механізм функціонування організаційних структур. Оскільки зазначені типи норм носять соціально детермінований характер, вони мають властивість змінюватись з часом відповідно до змін, що відбуваються в суспільстві. Це один із проявів відносного (релятивного) характеру норм взагалі. Адже те, що вважається нормальним у даному соціумі на даний момент, може сприйматися як аномалія з плином часу, або представниками іншого соціуму. Ті параметри, що розглядаються як стандартні для одного класу предметів, явищ та видів діяльності, втрачають свій нормативний характер у разі їхнього переносу на інші об'єкти.

Конкретною формою існування загально встановлених норм виступають еталони, стандарти, стереотипи. На думку Івіна "для речей різних типів існують різні стандарти, властивості, яких вимагають від гарних молотків не збігаються із властивостями, що очікують від гарних полководців" [Цит. по 7, 57].

Розглядаючи норму як органічну складову когнітивної та мовної категорії оцінки, важко не помітити парадоксального характеру співвідношення понять норми та оцінки. З одного боку, стандарти та норми входять до арсеналу засобів здійснення оцінки, складаючи невід'ємну частину оцінної шкали. З іншого боку, норми являють собою результат узагальненої, перевіреної на величезному досвіді багатьох людей оцінки речей, явищ та видів діяльності в найтиповіших обставинах людського життя. Таким чином, зворотний зв'язок між нормою та оцінкою виявляється в тім, що суб'єкт здійснює оцінювання, користуючись існуючими нормативами, що у свою чергу створює основу для подальшого визначення та встановлення нових норм та стандартів.

Залежно від класифікації норм, відхилення від них, або відповідність до них мають різний вихід у лексику. На думку Арутюнової, для вивчення оцінних лексем актуальним є виділення норм параметричних та аксіологічних. Оскільки випадки збігання з параметричними стандартами трапляються доволі часто, не викликаючи інтересу, подиву і т.п., вони мають скудний вихід в лексику (стандартний, середній) [2, 234]. Зовсім інша ситуація складається з лексичною представленістю аксіологічної норми. Відповідність до неї являє собою скоріше належне, ніж дійсне, тому в реальності зустрічається настільки рідко, що завжди привертає увагу, викликаючи необхідність називання та забезпечуючи великий вихід в лексику (гарний, красивий, правильний, корисний) [2, 235].

Що ж до флангової семантики, яка відповідає відхиленню від норми в той чи інший бік і яка виражена в значеннях, обраних для даного дослідження прикметників (strange, odd, queer…), вона незмінно знаходить широку й різноманітну представленість у мові взагалі та в лексиці зокрема. Пов'язані з цим

причини торкаються сфери психології людини, є проявом тенденції в першу чергу помічати предмети та явища, які завдяки тим чи іншим ознакам виділяються на звичному фоні оточуючого середовища. Аномалії зазвичай викликають подив, нерозуміння, занепокоєння, спонукаючи людську думку до пошуків причини, що призводить до відкриття невідомих раніше законів та закономірностей. Таким чином, відхилення від норм служать своєрідною рушійною силою в процесі пізнання, стимулюючи творчу діяльність людини, адже, за висловом Сент-Екзюпері "життя створює порядок, але порядок не створює життя" [Цит. по 2, 298].

На тлі ненормативних об'єктів та явищ існуючі норми та правила стають ще очевиднішими, а окремі паталогічні якості об'єктів відіграють грають вирішальну роль в процесі їхньої ідентифікації. Саме тому у визначеннях зазвичай наводиться невелика кількість найбільш індивідуальних розрізнювальних ознак замість цілої низки нормативних.

Незвичні факти, що якимось чином відхиляються від повсякденної норми та владні змінити природний хід подій, є незмінною темою для спілкування, адже процес комунікації спрямований на обмін у першу чергу новою, невідомою раніше інформацією. Більше того, принцип правдивості мови вимагає, щоб у ній відбивався ненормативний бік подій, у зв'язку з чим явища, які відхиляються від норм не можна обминати у мовленнєвому повідомленні [2, 309]. Потребуючи спеціальної номінації, аномалії мають прямий вихід до лексики, і в результаті, "словниковий склад мови чи не найбільшою мірою відбиває патологію ніж норму" [2, 307].

Розглядаючи лексичні засоби актуалізації оцінного значення "відмінний від норми", ми вирішили звернутися до лексико-граматичної категорії прикметника, адже в порівнянні з іншими лексико-граматичними розрядами слів, наприклад, іменником та дієсловом, ад'єктиви, що є ознаковими, предикатними словами мають найвищій оцінний потенціал. Можливість виражати позитивну чи негативну оцінку закладена в самій семантиці прикметника, або ж набувається ним в умовах контексту. Розвідки вчених 70-80 років, серед яких роботи Е.Сепіра, Ю.Д.Апресяна, О.М.Вольф, Ю.М.Миколаєва, Г.А.Уфімцевої, З.А.Харитончик, О.М.Шрамма, Н.Д.Арутюнової, значно поглибили уявлення про значення та функції прикметника, однак ця лексико-граматична категорія слів і сьогодні залишається однією з найскладніших для дослідження частин мови, що зумовлено специфічністю її природи та характеру.

Як відомо, категоріальним значенням, що дозволяє відносити прикметники до окремого лексико-граматичного розряду слів, є вираження "ознаки", однак ознаки не владні існувати автономно, безвідносно до предметів, котрим вони властиві або ж приписуються. Процес відволікання ознаки від її носія характеризується високим ступенем абстракції, якого за даними історичних досліджень, людині вдалося досягти вже після того, як в її мисленні були сформовані категорії імені та дії. Йдеться про те, що згідно з існуючими теоріями, прикметник відокремився від загального класу імен, поступово набувши в процесі діяльності і пізнання людиною об'єктивної дійсності морфолого-синтаксичних ознак, достатніх для виділення його до самостійної частини мови [8, 16].

Абстрактне значення прикметника конкретизується лише в сполученні з означеним іменником, що неабияк ускладнює вивчення системного, закріпленого в мові та відображеного у словниках значення окремих ад'єктивів у відриві від контексту. Образно кажучи, прикметникові судилася довічна семантична залежність від його предка. Тільки через взаємодію з іменником, за словами О.М. Вольф, "прикметник включається до сфери позначання предметів" [6, 4], адже ознака, яку називає прикметник потенційно може бути приписана цілому ряду різноманітних предметів та явищ, тобто, денотатів. Чи має при цьому ад'єктив свій власний денотат? На думку таких вчених, як О.М. Вольф, М.В. Нікітін, Н.Д. Арутюнова та І.В. Арнольд прикметники, як ознакові слова "не мають власної області предметної віднесеності, іншими словами вони не мають ні денотації, ні тим більше конкретної референції" [6, 3], однак мають власний сигніфікат, що зумовлює предикативні властивості прикметників та їхній найвищий оцінний потенціал. Поєднуючи два аспекти, позначення власне ознаки та оцінки, класичні предикати владні виступати як у денотативній, так і у кваліфікативній структурах.

Семантична неавтономність прикметника призводить до його надзвичайної мобільності при пристосуванні до іменників різної семантики. Сигніфікативні властивості породжують надзвичайну багатоплановість ад'єктивів – можливість позначати не тільки ознаки-якості, а й ознаки, пов'язані з діями, часові та модальні ознаки, ознаки інтенсифікації та власне оцінки.

Зазначені особливості семантики прикметників зумовлюють серйозні складнощі у створенні єдиної класифікації даного лексико-граматичного класу слів. Розбіжності в існуючих класифікаціях прикметника зумовлені відмінностями в покладених в основу їх створення критеріях. Скористувавшись формально-граматичним та семантичним критеріями, В.В. Виноградов виділив три типи прикметника: 1) основний, якісно-відносний; 2) присвійний; 3) займенниковий. При цьому серцевину категорії прикметника складають якісно-відносні ад'єктиви, а присвійні та займенниково-вказівні прикметники знаходяться на периферії [5, 163-165].

Найбільш поширена класифікація прикметників передбачає їхню диференціацію за двома типами: якісні та відносні. При цьому якісні, що позначають власне якості безпосередньо, є "чистими предикатами" і, згідно з Л. Тен'єром, є "найприкметниковішими з прикметників" [Цит. по 6, 9]. До специфічних граматичних ознак якісних прикметників відносять можливість утворення ступенів порівняння та вступу до бінарних опозицій на основі антонімічних відносин (глибокий-мілкий, далекий-близький).

На відміну від якісних, відносні (релятивні) прикметники виражають ознаки предметів та явищ не безпосередньо, а через зв'язок з іншими предметами та явищами. При цьому позначені ад'єктивами властивості не належать жодному з членів відношення окремо, але є продуктом їхньої взаємодії. Класичним зразком відносних прикметників є ад'єктиви, похідні від назв осіб, тварин, предметів чи дій (дерев'яний, левиний, інженерний). Серед властивих даному підкласу прикметників ознак висуваються неспроможність утворювати ступені порівняння, адже відносні прикметники позначають властивості, які є абсолютними і не мають якісної чи кількісної міри вияву, не підлягають змінам чи градації. Насправді , стіл може бути більш міцним, або менш міцним, але він не може бути більш дерев'яним, або менш дерев'яним.

Відносні прикметники практично не мають синонімів та не владні створювати антонімічні пари, що можна розглядати як логічний наслідок відсутності градації. Комплекс вищевказаних особливостей відносних прикметників робить їх менш привабливими для семасіологічних досліджень, ніж якісні прикметники. Проте особливий інтерес викликають випадки розвитку якісних значень у відносних ад'єктивів та характер взаємозв'язку відносних і якісних значень. Згідно з поглядами В.В Виноградова, граматичні та семантичні межі між зазначеними розрядами прикметників є рухливим та умовними [5, 175], що підтверджує думку О.М. Вольф про невизначеність, розмитість меж лексико-граматичних угруповань прикметників [6, 8]. Це з одного боку пояснюється історією походження якісних прикметників від відносних, адже якісність створювалась шляхом складного й тривалого процесу абстрагування від відносних значень. Сліди подібної еволюції можна помітити, наприклад, у деяких найменуваннях кольорів: помаранчевий, гранатовий, які є перехідними від відносних до якісних прикметників. Іноді межа між двома зазначеними підкласами ад'єктивів проходить крізь окреме слово. За прикладом, наведеним В.В. Виноградовим, слово "золотий", як відносний прикметник означає "зроблений із золота", як якісний він охоплює такі значення: такого ж кольору, як золото; щасливий; прекрасний, надзвичайний [5, 175]. Таким чином, якісні й відносні ад'єктиви не складають різко відокремлених, самостійних лексико-граматичних розрядів.

У зв'язку з вищевказаними особливостями розподілу прикметників на підтипи постає питання, яке місце в існуючих класифікаціях посідають англійські ад'єктиви, об'єднані нами в синонімічну групу з домінантою strange. Якщо звернутися до суто семантичних класифікацій англійських прикметників (одну з найдокладніших наводить З.Н. Вердієва [3]) видається очевидним, що синонімічні ад'єктиви, об'єднані домінантою strange належать до класу відносних прикметників. Виходячи з переконання про те, що внутрішньопарадигматичні та міжпарадигматичні зв'язки визначаються семантикою окремих лексичних одиниць, лінгвіст користується для виділення класів, підкласів та більш дрібних угруповань ад'єктивів виключно семантичним критерієм. За способом представлення ознаки в їхній семантичній структурі З.Н. Вердієва визначає чотири семантичні класи англійських прикметників на позначення 1) власної ознаки (якості, властивості); 2) динамічної ознаки (характеру дії); 3) ознаки відношення; 4) ознаки належності до певного класу явищ [3, 12]. При цьому, перший клас збігається з розрядом якісних прикметників за традиційною лексико-граматичною класифікацією; другий клас об'єднує ад'єктиви, які реалізують значення "той, що поводить себе тим чи іншим чином у відношенні до чогось або когось" (strict, moral, vile, corrupt) і зазвичай теж зараховуються до якісних; визначною ознакою третього класу є "той, що знаходиться у відношенні до, чогось або характеризується через будь-яке відношення". На думку вченої, членами подібних відношень можуть бути не тільки предмети (в широкому змісті цього слова), дії, процес та події, як зазвичай наголошується авторами лексико-граматичних, класифікацій а й абстрактні поняття.

Останнє дозволяє зараховувати до відносних на рівні з прикметниками на позначення матеріалу, із якого зроблений предмет та інших представників класу релятивних ад'єктивів і ті, що зазвичай вважаються якісними. Виходячи із завдань цього дослідження особливу нашу увагу привернуло виділення З.Н. Вердієвою серед відносних прикметників лексико-семантичної групи ад'єктивів, у семантиці котрих актуалізується значення "відповідний/невідповідний до чогось" [3, 46] (conformable/unconformable). До речі зазначений підклас відносних прикметників має пряму кореляцію із тематичною групою англійських ад'єктивів на позначення концепту conformity/unconformity, окресленою в тезаурусі Роже [21, 28]. У значеннях прикметників, що належать до окресленої групи, встановлюється відповідність чи невідповідність до: 1) ознак однорідних об'єктів даного класу (same, different, unparalleled); 2) реальності (false, true); 3) уявлень про звичайне, природне, нормальне, звичне (usual, standard, strange, phenomenal); 4) уявлень про розумне, логічне (absurd, logical); 5) до норм поведінки та законів (illegel, wrongful, evil); 6) до норм якості (satisfactory, awful); 7) до ознак, гідних похвали (meritorious, worthwhile, honourable); 8) до уявлень про правильність/неправильність (wrong, faulty); 9) точність/неточність (inexact, accurate); 10)

уявлень про цінність у вузькому розумінні (expensive, priceless); 11) про значущість (significant, foremost); 12) про корисність (useless, vain) [3, 46-52].

Таким чином, користуючись суто семантичними критеріями, англійські прикметники strange, singular, unique, … можна віднести до класу релятивних ад'єктивів до лексико-семантичної групи зі значенням відповідності/невідповідності, до тематичної групи прикметників на позначення відповідності /невідповідності до уявлень про звичайне, природне, нормальне звичне. Абстрагуючись від формально-граматичних критеріїв, можна визнати віднесеність зазначеної синонімічної групи до релятивних ад'єктивів цілком вірогідно. Однак повернемось до лексико-граматичних ознак, що вважається характерним, ідентифікуючим для відносних прикметників: неспроможність утворювати ступені порівняння, антонімічні пари, та (за деякими визначеннями) складнощі встановлення синонімічних зв'язків. Наявність останньої ознаки серед властивостей досліджуваних прикметників спростовується самим предметом даної розвідки; крім того, вони спроможні утворювати ступені порівняння (strange, stranger, the strangest) та вступати в антонімічні опозиції (unique-ordinary, strange-usual). Вищезазначені особливості не дозволяють віднести дану групу ад'єктивів до релятивних прикметників за визначеннями лексико-граматичних класифікацій.

Комплексний підхід до розмежування підтипів (займенникові, незайменникові), класів (якісні, відносні незайменникові) та підкласів прикметників був застосований О.М. Шраммом [18]. Встановлення принципів, за котрими ад'єктиви розподіляються на займенникові й незайменникові, якісні та відносні, здійснено за допомогою лексико-граматичних критеріїв. Приступаючи до класифікації розряду якісних прикметників безпосередньо, вчений звертається до суто семантичних критеріїв.

За характером ознаки А.Н.Шраммом виділяються емпірійні та раціональні якісні ад'єктиви. При цьому перші позначають власну ознаку конкретного предмета чи явища, що сприймається в результаті безпосереднього впливу об'єкта на органи відчуття (блакитний, гучний, м'який) та усвідомлюється суб'єктом у результаті одноступінчастої розумової операції. Ознаки, що позначаються раціональними прикметниками (гарний, красивий, розумний) теж є власними ознаками предметів та явищ, однак вони не спроможні безпосередньо впливати на органи відчуття людини, а усвідомлюються на основі отриманої на емпірійному рівні інформації в результаті як мінімум двоступінчастої операції [18, 17, 21-22].

Просуваючись далі по класифікаційній ієрархії,О.М. Шрамм переходить до розподілу раціональних ад'єктивів на роди, застосовуючи цього разу критерій сполучуваності прикметників із різними підтипами іменників, що виглядає цілком доцільним на тлі висловлювань про семантичну залежність прикметника від іменника. Отже, раціональні ад'єктиви першого роду позначають ознаки людини і того, що з нею безпосередньо пов'язане (розумна дитина, похмурий погляд); другого роду – ознаки, властиві лише тваринам (породисте цуценя, здичавіла кішка); третього роду-ознаки предметів (стійкий човен, довга розлука); четвертого роду – оцінні ознаки людей, тварин і предметів (корисний, таємничий) [18, 34]. І далі наводиться докладна класифікація видів прикметників четвертого роду залежно від того, що покладено в основу оцінки. Цікаво, що виділені О.М. Шраммом види оцінних раціональних якісних прикметників багато в чому збігаються з описаними вище тематичними групами відносних прикметників на позначення "відповідності/невідповідності до чогось" (conformity/unconformity), окресленими З.Н. Вердієвою. Так, за класифікацією О.М.Шрамма, у четвертому роді раціональних прикметників виділяються такі види ад'єктивів: на позначення оцінки з позиції відношення до дійсності (реальний, випадковий); відношення до розуму (розумний, зрозумілий); відношення до етичних норм (моральний, непристойний); до естетичного ідеалу (прекрасний, витончений); відношення до однорідних предметів (типовий, незвичайний); порівняння предметів одного класу (однаковий, схожий); відношення до стандарту, еталону (гарний, поганий); відповідності до прагматичної функції (корисний, шкідливий) [18, 41-43].

Враховуючи вищезазначені особливості якісних прикметників, ми дійшли висновку, що англійські ад'єктиви синонімічної групи з домінантою strange належать до класу якісних, підкласу раціональних прикметників і в рамках четвертого роду раціональних ад'єктивів найближче за змістом до тих, що позначають відношення до однорідних предметів. На жаль, у класифікації О.М. Шрамма не виділений вид прикметників, що більш точно відповідає семантиці strange. У цьому плані тематична група, окреслена З.Н. Вердієвою (відповідність/невідповідність до уявлень про звичайне, природне), є більш адекватною. Однак суперечливим моментом залишається застосування визначення "відносний" стосовно якісних прикметників. Очевидно, у цьому випадку мова йде про омонімічне використання цього терміна, який в суто семантичних класифікаціях має інше наповнення, ніж у лексико-граматичних.

Абстрагуючись від формально-граматичних факторів розподілу прикметників на підкласи, деякі з авторів (О.М. Вольф, О.М. Шрамм та інші) наводять окремі класифікації ад'єктивів за характером представленості в їхній семантичній структурі оцінних компонентів. Адже, як зазначалось вище, прикметники володіють надзвичайним оцінним потенціалом, що особливо справедливо для підкласу раціональних якісних ад'єктивів. На думку О.М. Вольф, за присутністю оцінного моменту прикметники

можна розташувати в безперервному ряду за спадаючою чи наростаючою шкалою. При цьому на одному полюсі опиняться суто оцінні, на другому – позбавлені оцінки ознаки [6, 40]. За класифікацією О.М. Шрамма, оцінні прикметники розподіляються на три групи: а) ад'єктиви, лексичні значення котрих зводяться до вираження оцінки і не містять нічого, крім оцінки (гарний, потрібний), б) прикметники, що включають оцінку як один з компонентів значення, але не вичерпуються вираженням оцінки (запашний), в) ад'єктиви, у котрих оцінна характеристика предмета не входить до складу значення, а витікає з нього (худий) [18, 41].

На нашу думку, англійські прикметники синонімічного ряду з домінантою "strange" за наведеною оцінною класифікацією належать до групи а) ад'єктивів, лексичне значення котрих цілком орієнтовано на вираження оцінки, експлікуючи у власній семантиці співставлення оцінюваних ознак з уявленнями про звичайне, загальноприйняте, природне, звичне. Говорячи про прикметники оцінного характеру, О.М. Вольф виділяє серед інших дві протиставлені одна одній групи: ад'єктиви "нормативної" якості (normal, habitual, natural, ordinary) та прикметники "винятковості", (singular, special), що позначають виділення, відмінність від предметів, явищ та їхніх ознак, що вважаються типовими, нормативними, і означають «не такий як завжди», «як усі», «як в інших випадках» [6, 61-63]. Саме до останньої групи оцінних прикметників можна віднести досліджувані нами ад'єктиви.

Таким чином, з'ясувавши характер зовнішньопарадигматичних системних зв'язків, що існують між групою англійських синонімів, об'єднаних домінантою strange та іншими угрупованнями прикметників різних рангів, можемо перейти до розглядання характеру внутрішньопарадигматичних зв'язків між окремими лексемами досліджуваного синонімічного ряду з метою виявлення певних семантичних закономірностей. Провідним методом розкриття семантики слів, що спирається на парадигмальні системні зв'язки, є метод компонентного аналізу, що, як відомо, передбачає ділення значення слова на його складові, які називають семантичними компонентами, або семами. За визначенням І.В. Арнольд, сема – це "елементарна складова значення слова або іншої мовної одиниці, що відбиває розрізнюванні мовою ознаки того, що позначається" [1, 50]. Співставлення семантичних компонентів слів за допомогою методу компонентного аналізу спрямоване на здійснення двох функцій: ідентифікаційної (виявлення сем) та класифікаційної (згрупування лексем на основі виділених сем). При цьому, на думку Р.С. Гінзбурга, основні семантичні компоненти повинні розглядатися як ієрархічно організовані категорії, де кожна наступна категорія є субкатегорією для попередньої [Цит. по 1, 54].

Існує безліч класифікацій сем за різними критеріями, однак завданням цього дослідження найбільше відповідає схема ієрархічної побудови семної структури слова, наведена Е.В. Кузнєцовою [10]. На першому, найвищому рівні розташовані найбільш загальні семи, що служать основою для виділення лексико-граматичних розрядів слів, тобто, частин мови, і мають назву категоріально-граматичних сем (КГС). Найбільш відомими КГС є семи "дія" в дієслів, "предмет" в іменників та "ознака" в прикметників. КГС підпорядковують менш загальні, уточнюючі семи, які присутні в лексичних значеннях слів однієї частини мови, однак не є однаковими для всіх слів. Такі семи мають назву лексико-граматичних (ЛГС), складаючи другий рівень семної ієрархії. КГС ознаки конкретизується ЛГС якісності в таких прикметниках, як "червоний", "смачний," та семою відносності в таких прикметниках, як "залізний", "сніговий"[10, 33].

Третій, четвертий та п'ятий ступені ієрархії сем складають власне лексичні семи, які теж відрізняються ступенем узагальненості та конкретизації. Домінуюче положення займають більш загальні, категоріально лексичні семи (КЛС), які зазвичай служать основою для виділення лексико-семантичних груп, тобто, проведення лексико-семантичної класифікації слів. Так, ЛГС "якісності" конкретизується КЛС емпіричності в таких прикметниках, як "гучний", "вологий", та раціональності в таких ад'єктивах, як "розумний", "визначний".

Індивідуальність значення окремих слів створюється за допомогою диференційних сем (ДС), що однак не є абсолютно унікальними і можуть повторюватись у ряді слів у різних комбінаціях, уточнюючи та конкретизуючи КЛС. За наявністю спільних ДС виділяються такі лексико-семантичні угруповання, як тематичні групи та синонімічні ряди. Крім категоріальних та диференційних сем, у значеннях окремих слів можуть бути присутні унікальні, потенційні семи (УС), які знаходять актуалізацію лише в умовах обмеженої кількості контекстів [10, 34].

Таким чином, засадою для віднесення досліджуваних лексем до синонімічного ряду з домінантою strange послужила наступна ієрархія сем, що складають їхню семантичну структуру:

I КГС – ознака (тип "прикметник")

II ЛГС – якісність (клас "якісні прикметники")

III КЛС1 – раціональність (підклас "раціональні прикметники")

КЛС2 – відповідність/невідповідність (conformity/unoformity) – (відповідна лексико-семантична група)

IV ДС1 – невідповідність до уявлень про звичайне, загальноприйняте, природне, звичне (відповідна лексико-семантична підгрупа)

ДС2 – здатність викликати подив та нерозуміння з причин відмінності від звичного, загальноприйнятого (відповідний синонімічний ряд)

V УС – є індивідуальною для кожної лексеми.

Таким чином, семантичну структуру кожного члена окресленої синонімічної групи можна представити у вигляді ієрархії сем п'яти ступенів узагальненості. При цьому ДС завжди виконує ідентифікуючу функцію, створюючи засаду для віднесення лексем до синонімічного ряду. У випадку з досліджуваною групою синонімів, скріпою синонімічного ряду є ДС2.

Незважаючи на величезну кількість досліджень, спрямованих на розкриття специфіки природи синонімії, єдиного погляду на критерії виділення та класифікацію синонімів не існує до сих пір. Розмаїття та кількість визначень явища синонімії великі настільки, що вони самі можуть стати об'єктом класифікації. Оглядаючи надзвичайно широкий спектр літератури з питань синонімії, В.Г. Вілюман складає своєрідну класифікацію визначень синонімів із метою формулювання єдиного визначення, у якому б наводились необхідні й достатні ознаки синонімії слів [4]. Проаналізувавши 24 визначення синонімів таких лінгвістів, як О.О. Реформатський, В.А. Звегінцев, Г.П. Євгеньєва, Г.А. Уфімцева, Р.А. Будагов, В.М. Григорян та інших, В.Г. Вілюман із дев'яти наведених зазначеними авторами ознак синонімії виділяє чотири необхідні та достатні ознаки, на основі яких формулює власне визначення синонімів. На його думку, синоніми – це "лексичні одиниці, які мають хоча б один спільний та один відмінний семантичний компонент, що мають хоча б одну спільну формулу дистрибуції та збігаються в сполучуваності і, отже, є взаємозамінними в одному контексті та невзаємозамінними у другому" [4, 36]. Таким чином, наведене визначення синонімії передбачає її представленість тільки частковими синонімами, виключаючи зі сфери розглядання так звані абсолютні, або чисті синоніми.

В.Г. Вілюман також пропонує ефективну методику виділення та аналізу семантичних ознак слів та виявлення синонімічних зв'язків між ними [4, 56]. Скориставшись нею, нам вдалося окреслити межі англійського синонімічного ряду з домінантою strange та з'ясувати характер зв'язків між лексемами, що його складають. У результаті аналізу словникових дефініцій досліджуваних слів, наведених в англійських тлумачних словниках, кожна з лексем представлена нами у вигляді набору семантичних компонентів. При цьому, одна і та ж лексична одиниця виступає в ролі як самостійного слова, так і компонента значення іншого слова. Семантичні зв'язки слів відображені на матриці (див. Рис. 2). При цьому на вертикальній стороні розташовані лексеми, а на горизонтальній – однойменні семантичні компоненти.

Рис. 2. Матриця синонімічного ряду з домінантою strange

семантичні компоненти / слова	strange	odd	queer	eccentric	singular	peculiar	curious	quaint	funny	erratic	Weird	outlandish	unique	
Strange		+	+	(+)	(+)	+	(+)	(+)	+	(+)	+	(+)	(+)	**12**
Odd	+		+	+	+	+	+	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)		**11**
Queer	+	+		+	+	+	+	+	(+)	(+)				**9**
eccentric	+	+	(+)		+	+		(+)	(+)	(+)	(+)			**9**
Singular	+	+	(+)	+		+	(+)	(+)					+	**8**
Peculiar	+	+	+	+	+		+		+	(+)				**8**
Curious	+	+	(+)		+	(+)		(+)			(+)			**7**
Quaint	+	+	(+)	+	+		+		(+)					**7**
Funny	+	+	+	+		(+)		+						**6**
Erratic	+	+	+	+		+								**5**
Weird	+	+		+			+							**4**
outlandish	+	+												**2**
unique	+				+									**2**

Безпосередні семантичні зв'язки, що встановлюються за тлумачними словниками, тобто, коли одне слово тлумачиться через інше, відмічаються знаком плюс у клітинках перетину. Справа вказана кількість спільних семантичних зв'язків, що визначається за кількістю плюсів. Порівнюючи наведені в матриці цифри, неважко визначити домінанту синонімічного ряду, якою є слово, що має найбільшу кількість плюсів – strange. За ним у порядку спадання кількості встановлених семантичних зв'язків розташовані інші члени синонімічної групи, серед яких виділяються такі пари: strange (12 плюсів) – odd (11 плюсів) мають найбільш розгалужену структуру семантичних зв'язків; до них наближаються queer – eccentric (по 9 плюсів); далі йдуть singular – peculiar (по 8 плюсів); curious – quaint (по 7 плюсів); funny – erratic (6-5 плюсів); найменш розвинену систему семантичних зв'язків у межах даного синонімічного ряду мають лексеми outlandish – unique (по 2 плюси).

Розбиття синонімів на пари залежно від кількості плюсів зовсім не означає семантичної близькості зазначених слів. Це відбиває їхню властивість встановлювати ту чи іншу кількість семантичних зв'язків з іншими членами синонімічного ряду. З одного боку, незначна кількість плюсів може свідчити про відносно невеликий семантичний об'єм слова взагалі, як у випадку з erratic, outlandish. З іншого боку, вона може вказувати на те, що маючи доволі розгалужену семантичну структуру, дана лексема вступає в синонімічні зв'язки з іншими словами синонімічного ряду в одному зі своїх факультативних значень, як, наприклад, weird і funny. Адже відомо, що у своєму основному значенні weird означає "relating to witchcraft or to the supernatural; unearthly, mysterious" [24, 2594]. Однак до окресленого синонімічного ряду цей прикметник включений за значенням "curious in nature or appearance of strange or extraordinary character; odd, unusual, fantastic" [24, 2594]. Так, funny в першому значенні означає "affording light mirth and laughter by means of absurdity or oddness; amusing"[24, 922]. До синонімічних зв'язків із членами даного синонімічного ряду він вступає в другому значенні: "differing from the ordinary in a suspicious, quaint or eccentric way"[24, 923]. На відміну від funny і weird, такі прикметники, як strange, odd, queer, eccentric, singular, peculiar, curious, включені до синонімічної групи у своїх основних значеннях, виявляючи більшу кількість семантичних зв'язків.

Розглянемо спочатку характер безпосередніх семантичних зв'язків, позначених знаком плюс, тобто коли одне слово є в словниковій дефініції семантичним компонентом іншого і навпаки. Наступні пари слів тлумачаться одне через одне: (1) strange – odd; strange – queer; strange – peculiar; strange – funny; strange – weird; (2) odd – queer; odd – eccentric; odd – singular; odd – peculiar; odd – curious; (3) queer – peculiar; (4) eccentric – singular; eccentric – peculiar; (5) singular – peculiar; singular – unique. Як бачимо, переважна більшість, 10 членів синонімічного ряду спроможні встановлювати двосторонні безпосередні семантичні зв'язки з деякими іншими членами групи. При цьому три синоніми: quant, erratic, outlandish владні встановлювати лише односторонні безпосередні семантичні зв'язки. Наявність безпосередніх семантичних зв'язків не визначає ступеня семантичної близькості слів до кінця. Повнота картини семантичних зв'язків, представлених матрицею, вимагає враховувати не тільки експліцитну, а й імпліцитну інформацію. Наприклад, оскільки слова eccentric, singular тлумачаться через strange, можливо, що між ними існує семантичний зв'язок зворотного напрямку, тобто, від strange до eccentric, singular. Подібні імпліцитно представлені семантичні зв'язки позначаються знаком (+) у клітинках перетину. Наявність у того чи іншого члену синонімічного ряду імпліцитних семантичних зв'язків відбиває його спроможність виступати в ролі компонента значення іншого синоніма. Так, майже всі слова ряду витлумачуються через його домінанту, тому strange має найбільшу кількість (+) плюсів. Відсутністю імпліцитних семантичних зв'язків характеризуються erratic, weird, outlandish, unique. До речі, двоє з них erratic, outlandish не спроможні вступати і у двосторонні безпосередні зв'язки.

Матричний метод дозволяє виявити не тільки безпосередні семантичні зв'язки між членами синонімічного ряду, які можуть бути представлені як експліцитно, так і імпліцитно, а й опосередковані зв'язки. Наприклад, singular може тлумачитись через unique, а unique через singular, однак цим, власне, семантичний зв'язок між зазначеними синонімами і вичерпується. У той же час, синоніми queer, weird не є семантичними компонентами один одного, не витлумачуються один через один, однак при цьому мають чотири спільні компоненти значення: strange, odd, eccentric, curious. Можна вважати, що семантичний зв'язок між queer та weird на три компоненти більше, ніж між singular і unique. Найбільш спорідненими, зважаючи на кількість спільних семантичних компонентів, що відбивають опосередковані семантичні зв'язки, є 5 пар синонімів, що нараховують по 4 спільні семантичні компоненти: queer – weird; singular – erratic; peculiar – weird; funny – erratic. При цьому найчастіше їх об'єднує спільність таких семантичних компонентів, як strange, odd, eccentric. Вони ж є спільними і для наступних п'яти пар синонімів, що мають по три співпадаючі семантичні компоненти: eccentric – curious; singular – funny; singular – weird; quaint – erratic; erratic – weird. Проміжними за ступенем близькості, встановленим на основі опосередкованих семантичних зв'язків, є 9 пар синонімів із двома спільними семантичними компонентами. І найменш близькими, враховуючи кількість спільних семантичних компонентів, є три пари синонімів: unique – erratic; unique – weird; unique – outlandish, яких об'єднує наявність лише одного спільного семантичного компоненту strange.

Матриця семантичних структур лексем, що складають синонімічний ряд, дозволяє виявити опосередковані семантичні зв'язки двох типів. Перший тип, коли два або більше слів мають один або більше спільних компонентів значення, описаний нами вище. Другий тип спостерігається, коли два слова не мають спільних компонентів значення, але зближуються на основі того, що існує семантична спільність слів, котрими ці два слова витлумачуються. Так, згідно з матрицею, синоніми unique – erratic мають лише один спільний семантичний компонент strange; однак unique має компонент значення singular, а erratic включає компонент peculiar; які у свою чергу мають чітко виявлений семантичний зв'язок, що тримається на чотирьох спільних семантичних компонентах, із котрих один є результатом здатності тлумачення цих слів одне через одне. Зазначений тип опосередкованих семантичних зв'язків можна назвати двічі опосередкованим.

Таким чином, матричний метод представлення семантичних структур слів, що складають синонімічний ряд із домінантою strange на основі словникових дефініцій дозволив виявити різні ступені семантичної близькості синонімів у результаті аналізу розгалуженої системи семантичних зв'язків наступних видів: 1. Безпосередній, експліцитно виражений двосторонній зв'язок (strange - odd). 2. Безпосередній, експліцитно виражений односторонній зв'язок (unique - strange). 3. Безпосередній, імпліцитно виражений зв'язок (funny - peculiar). 4. Опосередкований зв'язок (queer - weird). 5. Двічі опосередкований зв'язок (unique – erratic).

Безумовно, матричний спосіб не можна назвати вичерпним у здійсненні повного опису характеру та ступеня семантичної близькості слів, що складають синонімічний ряд. По-перше, значення слів за допомогою матриці порівнюються не за всіма семантичними компонентами, а лише за тими, які названі словами, що складають виділений синонімічний ряд. По-друге, тлумачення слів у словниках не завжди надається шляхом визначення парадигматичних зв'язків (за допомогою синонімів та антонімів), а в деяких випадках – шляхом описання синтагматичних, тобто, міжкатегоріальних відношень, коли загальне поняття визначається через часткове, що перешкоджає виділенню семантичних компонентів, названих лексемами, які входять до окресленої синонімічної групи.

Очевидно, що аналіз семантичних зв'язків між членами синонімічного ряду, здійснений за допомогою матриці, повинен бути доповнений іншими видами опису характеру семантичних стосунків між лексемами, що складають синонімічну групу, розробка яких задає напрямки для подальших поглиблених досліджень семантики та семантичної структури лексем. Таким чином, шляхом докладного розглядання системного характеру зовнішньо- та внутрішньопарадигматичних зв'язків англійських прикметників, які складають синонімічну групу з домінантою strange, нам вдалося встановити, що:

1). Ад'єктиви окресленого синонімічного ряду належать до шару оцінної лексики. Згідно з існуючими класифікаціями оцінних значень, вони відносяться до лексем, що реалізують частковооцінні значення, у котрих здійснюється раціоналістична, зокрема, нормативна оцінка, яка в узагальненій формі виражена в диференційній семі, яка є ідентифікуючою, "відмінний від звичайного, загально прийнятого, природного". Однак за контекстних умов досліджувані ад'єктиви владні виражати й інші види оцінок, такі, як сублімовані етичні та естетичні оцінки.

2). Оцінювання ознак за їхнім відношенням до тих, що вважаються нормативними, у значеннях досліджуваних ад'єктивів здійснюється за допомогою оцінної шкали окремого типу – нормативної шкали. На відміну від виділених нами двох інших типів оцінних шкал, градуальної та аксіологічної, оцінювані ознаки на нормативній шкалі розташовуються з одного боку від зони норми, набуваючи позитивної чи негативної оцінки в умовах контексту.

3). Особливість нормативних оцінних значень, які знаходять вираження в семантиці окреслених синонімів, полягає в тім, що в них зіставлення ознак із нормами та стандартами виноситься на рівень експлікації, у той час як в оцінних значеннях інших видів віднесеність ознак до норм та стандартів присутня імпліцитно. При цьому, для кожного окремого класу предметів, явищ та їхніх ознак встановлюються власні норми та стандарти.

4). За лексико-граматичними класифікаціями прикметників, ад'єктиви синонімічного ряду з домінантою strange належать до класу якісних прикметників, а саме до підкласу раціональних ад'єктивів. За семантичними класифікаціями, вони позначають ознаки "відношення", реалізуючи значення відповідності/невідповідності (conformity/unconformity). За оцінними класифікаціями прикметників, виділені синоніми належать до ад'єктивів, лексичне значення котрих цілком орієновано на вираження оцінки, у зв'язку з чим, оцінні компоненти є невід'ємною частиною денотативного значення, котре може бути як реальним, так і потенційним. Коли денотативне значення є потенційним, то на перший план висувається сигніфікативне значення, як у випадку з досліджуваним синонімічним рядом. Позначаючи відмінність від предметів, явищ та їхніх ознак, що вважаються типовими, нормативними, вони можуть бути названі прикметниками "винятковості".

5). Розглядаючи семантичну структуру лексем, що складають синонімічний ряд із домінантою strange у вигляді ієрархічної системи, ми з'ясували, що вона має такий вигляд: ІКГС – ознака, ІІ ЛГС – якісність;

ІІІ КЛС 1 – раціональність, КЛС 2 – відповідність/невідповідність; IV ДС 1 - невідповідність до уявлень про звичне, загальноприйняте, природне, звичайне, ДС 2 – здатність викликати подив та нерозуміння з причин відмінності від звичного, загальноприйнятого. Вищевказані щаблі ієрархічної побудови семантичної структури лексем створюють засади для виділення їх до окремої групи.

6). Розглядання внутрішньопрадигматичних зв'язків синонімів ряду з домінантою strange, здійснене методом компонентного аналізу на основі словникових дефініцій за допомогою матричної методики, показало, що синонімам групи властива семантична близькість різного ступеня, який визначається складним характером розгалуженої системи семантичних зв'язків між лексемами. Вивчення матриці досліджуваного синонімічного ряду дозволяє зробити висновки про наявність безпосередніх, експліцитно та імпліцитно виражених, двосторонніх та односторонніх; опосередкованих та двічі опосередкованих семантичних зв'язків, що існують між членами досліджуваного синонімічного ряду. При визначенні семантичної близькості окремих синонімів необхідно враховувати весь комплекс їхніх семантичних зв'язків.

Наведені результати дослідження створюють засади для проведення подальших розвідок в обраному напрямку. Цікавим видається проведення компаративного аналізу зовнішньо- та внутрішньопарадигмальних зв'язків англійського синонімічного ряду з домінантою strange та еквівалентного українського синонімічного ряду з домінантою "дивний". При цьому доцільним було б визначити місце зазначених українських ад'єктивів в існуючих класифікаціях оцінних значень та прикметників, з'ясувати, чи є відмінності в цьому плані від еквівалентних англійських ад'єктивів. Серед основних напрямків співставлення двох синонімічних груп можуть бути: порівняння ієрархічної семантичної структури лексем; характеру семантичних зв'язків між синонімами в межах двох груп; ступінь еквівалентності окремих англійських та українських лексем (збіг та розбіжність об'єму значень і т.п.). Здійснюючи аналіз характеру семантичних відносин між лексемами, що складають окрему синонімічну групу, необхідно застосування інших, крім матричного, методів описання синонімічного ряду, за допомогою яких картина семантичних закономірностей, задіяних у відносинах між синонімами, стає більш повною та об'єктивною. Зосередившись спочатку на відстояних у мові, закріплених у словникових дефініціях значеннях синонімів, необхідно згодом перейти до вивчення їхнього функціонування в умовах контексту, розглянувши особливості сполучуваності англійських та українських ад'єктивів; провести виявлення їхньої глибинної семантики, що реалізується шляхом актуалізації унікальних сем. Коло досліджуваних лексем повинно бути розширене за рахунок слів інших синонімічних рядів, які можуть бути об'єднані у відповідні лексико-семантичні групи.

Результати дослідження можуть бути використані як у сфері лексикографії в укладанні двомовних словників, так і у сфері викладання англійської мови, адже правильний вибір еквівалентного синоніма є однією з найважливіших умов успішного здійснення комунікативного акту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд В.И. Основы научных исследований в лингвистике. – М.: Высшая школа, 1991. – 139 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 341 с.
3. Вердиева З.Н. Семантические поля в современном английском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 118 с.
4. Вилюман В.Г. Английская синонимика. – М.: Высшая школа, 1980. – 128 с.
5. Виноградов В.В. Русский язык. – М.: Высшая школа, 1972. – 640 с.
6. Вольф Е.М. Грамматика и семантика прилагательного: На метериале иберо-романских языков. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
7. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 262 с.
8. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові. – К.: Наукова думка, 1978. – 206 с.
9. Кубрякова Е.С. Категоризация мира: пространство и время// Материалы научной конференции «Категоризация мира: пространство и время». – М.: Диалог – МГУ, 1997. – С.3-14 .
10. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1989. – 215 с.
11. Малышева А.А. Категория «оценки» и категория «странности» в коммуникативно-прагматическом аспекте// Коммуникативный и номинативный аспекты единиц языка. – Л.: ЛГУ, 1989. – С. 149-155.
12. Приходько Г.І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові: Монографія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 361 с.

13. Сэпир Э. Градуирование// Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 43-78.

14. Тудосеску И. Идеалы и нормы в социальной деятельности// Вопросы философии. – 1984. - №3 – С. 46-57.

15. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

16. Философский энциклопедический словарь/ Гл. ред Л. Ф. Ильчев и др. – М.: Современная энциклопедия, 1983. – 839 с.

17. Хэар Р.М. Дескрипция и оценка// Новое в зарубежной лигнвистике. – Вып. XVI: Лингвистическая прагматика. – М.: Прогресс, 1985. – С. 183-195.

18. Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных: На материале современного русского языка. – Л.: ЛГУ, 1979. – 134 с.

19. Hornby A.S. Oxford advanced learner's dictionary of current English / Ed. by S Wehmeier. – 6th ed. – Oxford: Oxford university press, 2002. – 1422 p.

20. Oxford advanced learner's encyclopedic dictionary/ Ed. A.P. Cowie. –4th ed. – Oxford University Press, 1998. – 10081 p.

21. Everyman's thesaurus of English words and phrases/ Rev. from Peter Roger by D.C. Browning, B. Litt. London: Pan Books, 1972. – 572 p.

22. The new Webster encyclopedic dictionary of the English language/ Ed. In chief Virginia S. Thatcher. – Chicago: Consolidated Book Publ., 1970. – 972 p.

23. The Penguin dictionary of English / Comp. by G.N. Garmonsway with J. Simpson. – Baltimore – Marxland: Penguin Books, 1965. – 800 p.

24. Webter's third new international dictionary of the English language unabridged. – Springfield: Merriam – Webster, 1981. – 2662 p.

УДК 811.111' 373.611: 01

РОЛЬ СЛОВОСКЛАДАННЯ В ПОПОВНЕННІ ВОКАБУЛЯРУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ СФЕРИ МЕДИЦИНИ ТА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Соколов В.В., студент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена проблемам визначення ролі словоскладання в процесах оновлення лексичного складу англійської мови у сфері медицини та охорони здоров'я. У статті розглянуто історію питання, проаналізовано різні підходи до вивчення ролі словоскладання, виявлено та вивчено особливості функціонування цього словотворчого засобу у вищезазначеній сфері.

Ключові слова: словоскладання, складне слово-фраза, продуктивна модель, неологізм, медицина, охорона здоров'я.

Соколов В.В. РОЛЬ СЛОВОСЛОЖЕНИЯ В ПОПОЛНЕНИИ ВОКАБУЛЯРА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СФЕРЫ МЕДИЦИНЫ И ЗДРАВООХРАНЕНИЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена проблемам определения роли словосложения в процессах обновления лексического состава английского языка в сфере медицины и здравоохранения. В статье рассмотрена история вопроса, проанализированы различные подходы к определению роли словосложения, обнаружены и изучены особенности функционирования этого словообразовательного средства в вышеуказанной сфере.

Ключевые слова: словосложение, сложное слово-фраза, продуктивная модель, неологизм, медицина, здравоохранение.

Sokolov V.V. ROLE OF THE COMPOSITION IN THE ENRICHMENT OF THE ENGLISH LANGUAGE VOCABULARY IN THE SPHERE OF MEDICINE AND HEALTH PROTECTION / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is dedicated to the problems of the definition of the role of composition in the processes of enrichment of the vocabulary of the English language. The history of the subject as well as different approaches to the problem of the definition of the role of composition are being examined and analysed in this article. The peculiarities of the functioning of this means of word-formation in the above-mentioned sphere are revealed and researched.

Key words: composition, compound word-phrase, productive model, neologism, medicine, health protection.

Словоскладання – важливе джерело поповнення словникового складу мови за рахунок власнемовних ресурсів, тобто шляхом творчої комбінації наявного арсеналу функціонально-структурних одиниць, а також дієвий засіб удосконалення її граматичного складу. У цій статті ми ставимо за мету розглянути дію словоскладання як механізм створення інновацій на прикладі неологізмів англійської мови сфери медицини та охорони здоров'я.

Поширеною є теза про те, що в сучасній англійській мові словоскладання є одним із продуктивних способів словотворення [1, с. 127], причому простежується тенденція до подальшого зростання питомої ваги складних слів. Якщо в 60 – 70 роки словоскладання поступалося афіксації, то вже в середині 80-х років воно виходить на перше місце, і неологізми-складні слова складають майже 30% [2, с. 29]. Інтерес до цього історично дуже продуктивного способу словотворення знайшов відображення в працях дослідників англійської мови О.І. Смирницького, О.Д. Мєшкова, Ю.О. Жлуктенка, О.С. Кубрякової, О.М. Бортничук, Ю.А. Зацного та інших. Наприкінці 80-х років дослідники писали про «композитний вибух», про виникнення великої кількості складних слів [3, с.91]. За підрахунками Ю.А. Зацного, неологізми-композити складають 34,3% від загальної кількості лексичних інновацій 80-90-х років [4, с. 26].

До словоскладання відносяться словоутворюючі моделі, у яких в одному слові з'єднані дві основи. На думку О.С. Кубрякової, твірні основи,- це цілком визначені (певні) для кожного похідного повнозначні мовні відрізки, які не просто беруть участь в утворенні слова, але є безпосередніми складниками. Мовне вираження з декількох повнозначних слів або основ повинно становити цілісну одиницю номінації, у яку не можна вклинити інші повнозначні одиниці, і яка моделюється для вираження конкретного словоутворюючого значення певним формальним способом [5, с. 4]. Омельченко Л.Ф. вважає, що складне слово (композита) – це поліфункціональна синхронно-релевантна узуальна чи оказіональна одиниця...номінації, різновид деривата, утворена за стандартною моделлю (з двох чи більше кореневих морфем) [6, с. 18-19].

Як відзначають дослідники, "утворюючи складне слово, ми керуємось не логікою, а асоціаціями, вбачаємо або хочемо встановити зв'язок між двома поняттями" [9, с. 22]. Складне слово дозволяє передавати практично всі відношення між предметами, явищами, процесами, властивостями та ознаками, які існують у реальній дійсності. Цілком слушним вважаємо положення: якщо номінація складається з двох компонентів, то відбувається семантична контамінація складових її формальної структури, що реалізується як сполучення актантних сем, семантичних ролей та пропозицій [10, с. 292]. У результаті утворюється когнітивно-номінативний комплекс, у який не можна проникнути ні формально, ні семантично. У межах складного слова поєднуються в одну суцільнооформлену одиницю дві або більше основи самостійних частин мови. Композити, утворені внаслідок стягнення лексем в єдині складні, але суцільні номінеми, відбивають тенденцію сучасної англійської мови до номіналізації [11, с. 245].

Неологізми-композити у сфері медицини, які виникли за два останні десятиліття, складають 38 % від загальної кількості словотвірних інновацій цієї сфери. Провідну роль словоскладання в поповненні медичного лексикону англійської мови ми пов'язуємо зі швидким зростанням складних понять у різних галузях медицини в останні десятиліття. Лексичні одиниці, утворені з двох або більше основ, виступають зручним засобом передачі складних понять у стислій формі. Не тільки прагнення до мовної економії, семантична ємність композитів роблять словоскладання головним способом словотвору. Це, насамперед, пов'язано з аналітизмом англійської мови, широким використанням порядку слів як засобу вираження лексико-граматичних відношень.

За структурою компонентів складні одиниці медичної лексики поділяються на чотири типи:

1) складні слова, утворені з простих основ (age-cure, birth-room, crack-baby, drug-tourist) – 34%;

2) складно-похідні слова (bitter blocker, body-scanner, brown bagging, DNA-fingerprinting, glue-sniffer, crystal healing) – 31%;

3) складноскорочені слова (big C, BSE crisis, CAT scan, CT scan, detox center, drug rehab, HIV disease) – 25%;

4) складні слова-фрази (наприклад, sicker and quicker, hit-and-run, scoop-and-run, snort-and-tell) – 10%.

Продуктивною в словотворі нової лексики англійської мови є модель N+N, так званий "номінативний біном". Вважається, що будь-які словосполучення типу N+N повинні розглядатися як складні слова, оскільки "всяка послідовність двох іменників у загальному відмінку не може являти собою синтаксичної

послідовності, тобто словосполучення, і тому повинна розглядатися як складне слово" [12, с. 71]. Складні іменники сфери медицини утворювалися, головним чином, за моделлю N+N, наприклад, age-cure, voice-lift, virus-thriller, sports-junkie, skin-care, life-support, help-line, starch blocker:

A new vanity surgery has reared its smooth, unlined head: the voice lift. (The Boston Herald, April 21, 2004)

Деякі компоненти складних іменників особливо активно беруть участь у словотворенні, наприклад, слово crack (crack-baby, crack-cocaine, crack-rehab, crack-house, crackhead, crack-squad, crack-binging, crack-crime):

*The **crack-squad** will be based in central London and cover both the movement of cocaine into Britain and its refinement into crack.* (The Times, Nov. 29, 1989)

*Today it is reaching out to disadvantaged black people putting sweat equity to rehabilitate rundown housing and get rid of **crack-houses**.* (For a Change, Febr.-March 1999)

Складні прикметники утворюються за такими продуктивними моделями, як Adj.+N (low-cal, low-smoke), N+Adj. (calorie-intensive, technology-driven, cruelty-free, HIV-positive, substance-free, sugar-free, TV-phobic), N+V-ed / N+V-ing (time-expired, learning-disabled, computer-assisted, hearing-impaired, abortion-inducing), Модель Pron. neg.+ N представлена одиничним прикладом no-cal.

Моделі N+N, Adj+N, Pron. + Adv., V-ed+N, N+V-ing представлені також у сталих словосполученнях: white-coat effect, well-person clinic, accelerated-care nursing, baby-making industry, me-too drug, coach seat clot, heart-bypass surgery:

*In some patients it is difficult to accurately assess blood pressure because of a **"white-coat effect"** that results in an elevated measurement when blood pressure is tested by medical personnel. (American Family Physician, November 1, 2003)*

*A steep rise in the price of branded drugs, a heavy consumer advertising blitz and the advent of costly **"me-too" drugs** which seem to differentiate themselves only in their marketing have fed the idea that the industry's giant sales and marketing machine is now undermining the cause of public health. (The Economist, 4 November, 2004)*

Складні прикметники переважно вживаються у функції означень у сталих словосполученнях типу second-hand drinking, second-hand smoke, ultra violet exposure index, abortion-inducing pill.

При дослідженні складних слів мовознавець неминуче стикається з проблемою їх ідентифікації, відмежування від словосполучень, а точніше, сталих словосполучень нефразеологічного характеру та фразеологічних одиниць. Виділяються різні критерії розрізнення складного слова та словосполучення (структурний, графічний, фонетичний, семантичний), хоча їх надійність не абсолютна. Наприклад, одними з категоріальних ознак слова, у тому числі і складного, є його цільнооформленість та неподільність. У "Словнику лінгвістичних термінів" термін "цільнооформленість" О.С. Ахманова тлумачить як "неподільність, неможливість поділу на частини та розташування між ними інших елементів" [7, с. 509], О.І. Смирницький додає до цього, що "...цілісність типового і безперечно складного слова...визначається двома моментами: цілісністю семантики і його цільнооформленостю" [8, с. 117]. В. Адамс вважає неподільність слова (тобто неможливість вставки яких-небудь інших компонентів між його складовими) головним критерієм розмежування слова та словосполучення [13, с. 8]. Але ж неподільність є ознакою і деяких словосполук, про що свідчить дослідження Д. І. Квеселевича [14, с. 71].

Для багатьох одиниць невизначеного статусу (слово / фразеологізм) можна застосувати критерій їхньої участі в подальшому словотворенні, який дає підставу для віднесення таких утворень до лексичних, а не до фразеологічних одиниць: crystal-healer → crystal-healing; CT-scan → CT-scanning, passive-smoke → passive-smoker → passive-smoking, baby-bust → baby-buster, baby-boom → baby-boomer → baby-booming → baby-boomlet.

Ми поділяємо погляд на складне утворення як одиницю, яка поєднує в собі ознаки слова та словосполучення, і при цьому відмовляємось від уявлень, що межі між цими видами мовних утворень повинні бути чіткими і зрозумілими [15, с. 57]. Слід також відзначити, що посилився інтерес мовознавців саме до синтаксичної сторони композитів, особливо англійської та німецької мов. Так, О. Д. Мєшков висловлює думку, що утворення складних слів у цих мовах служить цілі синтаксичної зручності, а не цілі номінації [16, с. 16].

У сучасній англійській мові існує певна перехідна зона між одиницями лексичного й синтаксичного рівнів [17, с. 77]. Можна говорити про своєрідний континуум між словом та словосполученням. Цей континуум, або проміжну зону "слово – словосполучення" поповнюють функціонально переорієнтовані неподільні словосполучення. Одиниці цієї зони за своєю формою належать до синтаксичного рівня, а за функціонально-семіотичними параметрами – до лексичного.

Континуум функціонально переорієнтованих одиниць не є однорідним. Він включає різні утворення, які далі ми спробуємо класифікувати, спираючись на дослідження А. Е. Левицького [17, с. 77-80]. Отже, до континуума належать: словостягнення, тобто конденсовані словосполучення, єдність яких закріплюється як графічно, так і інтонаційно (hit-and-run, get-slim-quick); стійкі словосполучення з непереосмисленими компонентами (Gulf war syndrome, health security card); стійкі сполучення з частково переосмисленими складовими (defensive medicine, dark biology, golden hour); фразеологічні одиниці (embryo bank, golden triangle, crystal treatment).

Функціональна переорієнтація виступає рушійним механізмом лексикалізації синтаксичних одиниць [10, с. 77-80]. Лексикалізовані утворення з'являються в процесі інтеграції словосполучення, який Д. І. Квеселевич поділяє на три стадії: положення поруч, зближення та інкорпорація; ці стадії відповідно знаходять матеріальне вираження в словосполученні, словостягненні та складному слові [14, с. 10].

Словостягнення, що є складними номінативними комплексами, розглядаються як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, які називають їх по-різному: складні слова-фрази [17], лексикалізовані синтаксичні структури [18], фразові складні утворення [19], складні іменники синтаксичного типу [20], фразові компаунди [21] та інші. Ми будемо називати їх складні слова-фрази. Мовознавці відзначають, що складні слова синтаксичного типу ілюструють взаємодію та взаємозалежність словотвору та синтаксису [22, с. 65], становлять "вищий щабель словотворчої системи мови" [23, с. 4].

Більшість складних слів-фраз у сфері медицини виникає на базі фразових означень, які узуалізуються як прикметники (hit-and-run), але можуть уживатись і як іменники внаслідок еліпса сталих словосполучень, що їх включають. Стягнення окремих компонентів словосполучення й перетворення останніх з одиниць комунікації на одиниці номінації відбивається на письмі дефісом і/ або лапками чи зовсім не має спеціальних позначень:

The accusation of ***hit-and-run nursing*** *arises from the shift among health maintenance organizations from relying for most care on registered nurses, who have completed two to four years of college, to using what the organizations call team nursing, with nurses supervising workers with less expertise.* (The New York Times, April 9, 1998)

Слід мати на увазі, що між словостягненнями та стійкими сполученнями слів (більшість яких носить термінологічний характер) існує істотна відмінність. Особливістю стійких сполучень є наявність слова-домінанти, яке як ядро обростає додатковими уточнюючими означеннями, внаслідок чого сполучення набуває певної смислової цілісності, точності визначення того чи іншого поняття. Са́ме словостягнення (наприклад, sicker-and-quicker, hit-and-run, scoop-and-run, snort-and-tell) й уживаються у функції означень у сталих словосполученнях типу scoop-and-run service, hit-and-run nursing, snort-and-tell literature або виступають частиною іменного присудка. Слід відзначити, що формування сталих словосполучень є переважно синтаксичним, а не словотворчим засобом, який служить цілям номінації.

Зарубіжні мовознавці теж розрізняють словостягнення та стійкі сполучення з фразовими означеннями. Так, Р. Фішер, класифікуючи нові лексичні фрази англійської мови, виділяє фрази-модифікатори (modifying lexical phrase) та номінативні лексичні фрази (nominal lexical phrase) [24, с. 45]. Використовуються й інші терміни для позначення словостягнень та стійких словосполучень, наприклад, поширений модифікатор (extended modifier [25, с. 144]) і компаунд-фраза (compound phrase [26, с. 8]), трикомпонентне іменникове сполучення (three-part noun combination [27, с. 152]). Фраза-модифікатор має більше схожих зі словом властивостей, а номінативна лексична фраза наближається до словосполучення, синтаксичної фрази. Фраза-модифікатор створює лексичну одиницю, яку не можна розірвати іншими елементами. Номінативну ж лексичну фразу можна перервати.

Складні слова-фрази не є однорідними за своєю будовою. Можна виділити три активні моделі, за якими вони утворюються, причому більшість словостягнень-модифікаторів уходить до стійких сполучень:

1) N + Prep. + N. tug-of-love, out-of-body (experience), out-of-home (care), good-for-you (bacteria);

2) V + Conj. + V. hit-and-run (nursing), snort-and-tell (literature), scoop-and-run (service);

3) V + Prep. use-by date, sell-by date, drive-by nursing.

Моделі N + Prep., V+Adv+V+Adv представлені одиничними прикладами: Pep-up, live-now-pay-later.

Завдяки компактності більшість складних слів-фраз зберігає максимум інформації при використанні мінімуму лексичних ресурсів. Ця перевага, проте, не нейтралізує недоліки, які пов'язані з тим, що в деяких структурах семантичний зміст не виражений експліцитно. Значення конституентів не повністю передають значення відповідної лексикалізованої фрази. Недостатня прозорість значення компенсується додатковими засобами мотивації – переважно фонологічної та стилістичної.

Лексикалізовані фрази характеризуються елементарною складовою структурою, яка відповідає морфологічній простоті. Їхні конституенти переважно односкладові, наприклад, hit-and-run, scoop-and-run, tug-of-love, або двоскладові: out-of-body experience, snort-and-tell literature. Що стосується утворення складних дієслів, то певною активністю відзначається конверсія: to test-tube, to CT-scan, to knife-proof, to self-test.

Значну роль у творенні складних слів відіграє аналогія, тобто коли нова одиниця створюється не стільки за певною моделлю, скільки за зразком певного слова. Наприклад, за зразком слова tug-of-war створено неологізм tug-of-love "дитина розлучених батьків, коли і мати, і батько претендують на неї". Один з компонентів складного слова замінюється на інший, і утворюється нова лексична одиниця. Широке використання неологізму mad-cow disease для позначення дегеративної хвороби рогатої худоби, особливо в другій половині 90х років у зв`язку з епідемією "коров`ячого сказу", перетворило це словосполучення на зразок для утворення одиниць, які означають подібне захворювання інших живих істот:

Can people catch ***mad-cow disease*** *by eating beef from infected cattle?* (Newsweek, Nov.4, 1996)

French seafood lovers are horrified: scientists have discovered ***"mad-shrimp" disease.*** (The Sunday Times, Febr. 9, 1997)

Mad-sheep *fears prompt slaughter*.(The Times, June 6, 1997)

Це дає можливість говорити про появу продуктивної моделі. Аналогія, таким чином, є, на нашу думку, ефективним механізмом формування нових деривaційних елементів, однак знання структури композитів не завжди виявляється достатнім, тому що вони є складними і в семантичному плані, тобто мають щонайменше певний семантичний додаток порівняно зі змістом компонентів. Саме тому мовознавцю при дослідженні словотворчих процесів потрібно більше уваги приділяти семантиці похідних одиниць.

Семантичні особливості композитів, які поповнюють медичний вокабуляр англійської мови, полягають у їхній ідіоматичності, що виражається в метафоричній і метонімічній вмотивованості основ, які утворюють складне слово. При цьому смислові зв'язки між компонентами складного слова чітко не виражені. Те, що ми називаємо відношеннями між компонентами складного слова, є по суті відображенням відношень між об'єктами реальної дійсності.

За ступенем вмотивованості нові композити сфери медицини та охорони здоров'я поділяються на структурно-мотивовані (detox center "наркологічний центр"), частково переосмислені (age-cure "ліки, які омолоджують організм людини") та ідіоматичні (brain spa "санаторій для людей із захворюваннями нервової системи"). До мотивованих належать неологізми з прозорою семантичною структурою, значення яких повністю визначаються значеннями складових компонентів. Семантичні зрушення, що супроводжують процес словоскладання, зумовлюють послаблення вмотивованості. Семантика нових слів, значення яких безпосередньо не виводяться зі значень компонентів, характеризується повною ідіоматичністю, що досягається внаслідок метафоричного або метонімічного переосмислення прямого значення деривата.

У цілому слід зазначити, що активізація процесів утворення та функціонування складних одиниць викликана низкою екстралінгвістичних факторів – розширенням і поглибленням комунікативно-когнітивних процесів у інформаційній та соціокультурній сферах. На думку М.М. Полюжина і Л.Ф. Омельченко, інтенсивність поповнення лексичного інвентаря англійської мови засобами композитоутворення стає на сучасному етапі найпріоритетнішим засобом словоутворення і призводить до "композитного вибуху" [28, с. 49].

Таким чином, можна зробити висновок про важливу роль словоскладання в процесі словотвору англійської мови на сучасному етапі. Значна кількість лексичних неологізмів сфери медицини та охорони здоров'я, утворених словоскладанням, пояснюється не тільки прагненням до мовної економії, яка досягається за рахунок семантичної ємності композитів, а й великою мірою пов'язана з аналітизмом англійської мови, широким використанням у ній порядку слів як засобу вираження лексико-граматичних відношень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лосев А.Ф. Философия имени. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 270 с.
2. Жлуктенко Ю.А., Татутян А.Б. Серийные аналогические неологизмы как проблема перевода // Теория и практика перевода.- Вып. 11. – К.: Вища школа, 1981. – С. 101-107.
3. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б.А. Серебренников – М.: Наука, 1970. - 604 с.
4. Зацний Ю.А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80 – 90 роки XX століття: Дис… д-ра філол. наук: 10.02.04 / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1999. – 405 с.

5. Кубрякова Е.С. Словосложение как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики // Теоретические основы словосложения и вопросы создания сложных лексических единиц: Межвузовский сборник научных трудов / Пятигорский пединститут.- Пятигорск, 1988.- 157 с.

6. Омельченко Л.Ф. Английская композита: структура и семантика: Дисс… докт. филол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. университет им. Т.Г. Шевченко.- К., 1989. – 493 с.

7. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов.- М., 1996.- 606 с.

8. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка.- М.- Изд-во МГУ.- 1998.- 260с.

9. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word Formation. – Munich: Beck, 1969. – 379 p.

10. Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка: Монография. – К.: АСА, 1998. – 362 с.

11. Старикова О.М. Про міжмовну кореляцію англійських номінативних речень // Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. – К.: Довіра, 1995. – С. 245 – 255.

12. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка. -М.: Наука, 1986. – 208 с.

13. Adams V. An Introduction to Modern English Word-formation. – L.: Longman, 1973. – 230 p.

14. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке: Дис… д-ра філол. наук: 10.02.04. – Житомир, 1985. – 328 с.

15. Буниятова И.Р. Неологизмы – сложные слова // Английские неологизмы. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 57 – 80.

16. Мешков О.Д. О речевых композитах в современном английском языке // ИЯШ. – 1981. – № 1. – С. 16 – 19.

17. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. – К.: Вища школа, 1988. – 261с.

18. Харченко О.В. Особливості розвитку сучасної журналістської термінології англійської мови (1960 – 1990-і роки): Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 1998. – 231 с.

19. Мешков О.Д. Словосложение в современном английском языке. – М: Высшая школа, 1985. – 187 с.

20. Ретунская М.С. Английская аксиологическая лексика. – Н. Новгород: Изд-во ННГУ, 1996. – 272 с.

21. Clear J. Corpus sampling // New Directions in English Language Corpora. Methodology, Results, Software Developments / Editor Gerhard Leitner. – Berlin: Mouton de Gruyter. – 1992. – P. 21 – 31.

22. Бортничук Е.Н., Верба Л.Г. Сложное слово синтаксического типа и межуровневое варьирование // Проблемы варьирования языковых единиц. – К.: УМК ВО, 1990. – С. 65 – 83.

23. Карпіловська Є.А. Конструювання складних словотворчих одиниць. – К.: Наукова думка, 1990. – 156 с.

24. Fischer R. Lexical Change in Present-Day English: a Corpus-Based Study of the Motivation, Institutionalization, and Productivity of Creative Neologisms. – Tübingen: Narr, 1998. – 209 p.

25. Puci J. Some notes on the extended modifier in English newspaper and scientific styles // ZAA. – 1988. – P. 144 – 148.

26. Algeo J. Introduction // Fifty Years Among the New Words. A Dictionary of Neologisms. 1941 – 1991 / Ed. John Algeo. – Cambridge: CUP, 1991. – P. 1 – 16.

27. Kvam A.M. Three-part noun combinations in English: Composition – meaning – stress // English Studies. – 1990. – P. 152 – 160.

28. Полюжин М.М., Омельченко Л.Ф. Функциональное словосложение и префиксальные ономасиологические категории в английском языке.- Ужгород, 1997.- 99с.

УДК 883К-3.091

ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ РОЛІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В РОМАНІ ЛІНИ КОСТЕНКО „БЕРЕСТЕЧКО”

Стадніченко О.О., к.філол.н., доцент; Люта Л.Г., студент

Запорізький національний університет

Статтю присвячено проблемі художнього осмислення ролі Богдана Хмельницького як державотворця у романі у віршах Ліни Костенко „Берестечко”, який написаний ще 1966-67 роках, але був опублікований аж 1999 року.

Ключові слова: концепція історії, образ, еволюція, осмислення, свобода , мораль, філософія,зрада, символ.

Стадниченко О.А., Люта Л.Г. ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОСМЫСЛЕНИЕ РОЛИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦКОГО В РОМАНЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО «БЕРЕСТЕЧКО» /Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена исследованию проблемы художественного осмысления роли Богдана Хмельницкого в романе в стихах Лины Костенко „Берестечко”, написанном в 1966-67 годах, а опубликованном лишь в 1999 году.

Ключевые слова: концепция истории,образ, эволюция, осмысление, свобода, мораль, философия, предательство, символ.

Stadnichenko O.A., Luta L.G. FICTIONAL INTERPRETATION OF THE ROLE OF BOHDAN KHMELNTSKI IN THE NOVEL OF “BERESTECHKO” BY LINA KOSTENKO / Zaporizhzhya National University , Ukraine.

The article is dedicated to the study to the problem of fictional interpretation of the historical role of Bohdan Khmelnitski in Lina Kostenko”s novel “Berestechko” written in 1966-67 and published in 1999.

Key words: the conception of history, character, evolution, interpretation, morality, philosophy, betrayal, freedom, symbol.

До проблеми художнього осмислення образу Богдана Хмельницького в літературі останнім часом спостерігається підвищений інтерес, оскільки його постать була предметом зображення в багатьох творах як української, так і зарубіжної літератури, і кожен автор змальовував одіозного гетьмана, по-своєму тлумачачи його державотворчу роль в історії України, у той же час зважаючи на партійну чи національну приналежність того чи іншого автора. Тому звернення до роману у віршах Ліни Костенко „Берестечко” , у якому Богдан Хмельницький розглядається в новому, комплексному ракурсі і який написаний 1966-67, а дописувався і коригувався уже за часів незалежної України, є досить актуальним.

Художня інтерпретація образу Богдана Хмельницького у романі „Берестечко” зацікавила багатьох дослідників літератури відразу після його виходу. Зокрема особливості художнього осмислення історичної ролі видатного гетьмана розглядають у своїх статтях Р.Мовчан [6], В.Осадчий[7], О.Семенець [8], М.Сом [9], А.Шпиталь [10], О.Яровий[11] та ін. У цих дослідженнях більше уваги було приділено аналізу всього комплексу проблем національної історії, художньо інтерпретованих поетесою, і тільки окремими штрихами зачіпалася постать Богдана Хмельницького як державотворця.

Тому метою нашого дослідження була спроба більш детально, комплексно проаналізувати художнє осмислення історичної ролі Богдана Хмельницького як державотворця, особливо після поразки під Берестечком, намагаючись розмежувати історичну правду і художню.

Починаючи осмислення образу Богдана Хмельницького, зазначимо, що художню правду легше побачить, аніж історичну. Адже художник має право на суб’єктивність, навіть на помилку, а історична правда повинна бути об’єктивною, безпомилковою. Як можемо через три з половиною століття знати достеменно думки, характер, вчинки Богдана Хмельницького? Чи була цілісною його особистість як гетьмана і як людини? Чи мають право письменники додавати щось до історичних постатей? Чи не перестає історична правда бути правдою? Але ж історіографи так само, як і митці, сприймають світ і людей суб’єктивно. Отож, будь-яка точка зору має право на існування. Якою ж є історична правда про Богдана Хмельницького?

Літопис Самійла Величка подає лист Богдана до запорожців про те, що московську протекцію він не хоче чинити без їхнього зізволення і поради. І.Ільєнко в книзі „В пазурах у двоглавого (Українство під царським гнітом у 1654-1917 рр.)” пише: „Богдан Хмельницький, плекаючи державну ідею, не тільки мав намір здолати Польщу, а й відновити стару Руську державу на всіх етнічних українських теренах. 1648 року, урочисто прибувши до Києва, гетьман радився з церковними ієрархами і старшиною. І тоді дійшли згоди про необхідність звернення до Москви за допомогою в боротьбі з Польщею” [1, 15-16].

Історична правда в тому, що Богдан Хмельницький – це людина-легенда, полководець, гетьман, **єдиний** в історії України загальнонаціональний лідер, за яким піднявся весь народ. „Навколо нього гуртувалося величезне військо” [2, 102].

Проблема „амнезії історичної пам'яті і якісних витрат самого національного генотипу" [8, 17], самотність України та її лідерів своєрідно інтерпретуються в романі у віршах „Берестечко". Розповідь ведеться від першої особи. Більше того, це монолог серця, а не розуму. У духовному розумінні серце утримує в собі совість. Саме сумління гетьмана Богдана Хмельницького говорить зі сторінок роману. Ця суперечлива, неординарна постать вабила до себе елітних письменників. Б.Хмельницький дивує тим, що після ряду поразок, уособленням яких є програна битва під Берестечком, все одно залишається **героєм**. І це не випадково. У статті „Книга болю з проблиском надії" А.Шпиталь вказує: „Від М.Старицького до П.Загребельного кожен по-своєму бачив крізь віки ту трагічну подію, кожен за совістю своєю чи за партійною доктриною реконструював той час. Мало хто знає, що навіть В.Винниченко працював над романом про Б.Хмельницького [10, 44]. Не випадково П.Загребельний називає роман „Я, Богдан", теж, як і Ліна Костенко, пишучи від першої особи. Отже, літераторів більше цікавить внутрішня, а не зовнішня біографія Богдана Хмельницького, не так факти, дії, як їх мотивація.

Є.Маланюк пояснював появу Богдана Хмельницького дивом, ірраціональністю. Козацька еліта ніби одностайно сприйняла авторитарну владу геніального гетьмана, але, на жаль, уже під час передсмертної хвороби Б.Хмельницького погляди цієї еліти щодо формальної і доктринальної характеристик козацької державності розійшлися. „Інстинкт ієрархічності в українців спаралізований, - вважав Є.Маланюк. – Не маючи того інстинкту, українці часто були нездатними усвідомити, що є благом для них. Велич Богдана в тому, що він зумів знешкодити „своїх Кочубеїв" так своєчасно, що вони й до історії не потрапили [3, 126].

До такої ж думки приходить Ліна Костенко:

Була б у мене влада нестеменна
І династичне древо королят.
І мій народ, дорівняний до мене,
Уже ніхто не смів би обмовлять [3, 83].

Парадокс у тому, що навіть коли ззовні ніхто не обмовляє, ми самі це робимо:

Як я втомився бути все на людях!
Важке це діло – влада, булава.
То вони люблять, то вони не люблять.
Та всяк тебе ще й брудом облива.
Умри за них, і то їм буде мало.
Усе віддай – обізвуть хитруном.
Видать, це наше неподільне право –
Своїх гетьманів обкидать багном [3,84].

Домінанта ментальності українського народу виявляється (окрім волелюбності) найсильніше в тому, що він не благословляє, а проклинає, „обкидає багном" свою владу. Процитований уривок передає концептуальне розуміння Ліною Костенко головних причин поразки в національній історії:

- мискоборство,
- невігластво,
- самознищення.

Афористично, влучно звучать рядки: „юрба у люті – то вже не громада", „булава – це ще й зброя", „не звикли думать, звикли говорить" [3, 99]. А ось і вихід із духовної, моральної та національної кризи:

І **ні від кого** не залежу
І **тільки** Господу молюсь[3, 100].

Усі, хто намагався поставити український народ в позицію залежності, йшли проти самого Бога, який через Біблію говорить: „Не ставайте рабами людей". Це стосується як окремої людини, так і цілого народу. Дослідниця Р. Мовчан у статті „Позбутися рабського комплексу" намагається побачити проблему виходу з рабства у свободу очима Богдана Хмельницького.Вона наголошує, що „поразка під Берестечком допомагає йому (Богдану) зрозуміти істинну роль як гетьмана на чолі такого вільнолюбного ментально народу, але який ніяк не може позбутися свого рабського комплексу, комплексу малоросійства" [6, 47]. І що б він не робив, сподіваної свободи ще не досягнуто:

І все одно – віками у ярмі.
Усім чужі. Для світу незначущі.
Чи що ніяк не вирвемось самі.
Чи що у нас сусіди загребущі.
Ми, вільні люди вільної землі,
Тавро поразки маєм на чолі! [3, 121].

Відразу після цих рядків іде зіставлення Богдана з Мойсеєм:

Мойсей народ свій вів через пустелю.
Послав Господь їм воду за труда.

А в нас яку не вдариш кайлом скелю –
зівсюди рине кров, а не вода [3, 121].

Протягом роману „Берестечко” образ Богдана Хмельницького еволюціонує. Із окремої особистості, яка мучиться від поразки, полону, приниження, образ, розвивається, мислить, медитує, стає часточкою України. Від зневіри еволюціонує до віри, від розпачу - до цілеспрямованості. Підтвердженням можуть стати уривки з роману, тенденційно підібрані через використання засобу антитези:

Оце і все.
Один в біді...
Хіба я гетьман? Всипище глупот [3, 5].

Це перша сторінка роману. Але як контрастує з нею остання:

Я їй сказав: - Чекай в Чигирині.
Ми переможем. Не такі ми й кволі [3, 157].

Цитуючи будь-яку частину роману, пересвідчуємося, що душа Богдана Хмельницького сповнена суперечностей:

Є ж іще сила в цій булаві!
Я ж не лежень, я ж дужень [3, 31].

І відразу ж:

Ось тільки ніч...
Заснути б чи умерти...
Я нині вже не той.
Мені вже не до слави.

Вражене самолюбство, біль, недовіра відступають перед почуттями і силою патріота:

Я їм скажу: вибирайте гетьмана,
визволяйте край з-під кормиги [3, 31].

Як стратег і політик, Богдан Хмельницький розуміє ситуацію середини XVII століття так:

Розп’ято нас між заходом і сходом.
Що не орел – печінку нам довбе.
Зласкався, доле, над моїм народом,
щоб він не дався знівечить себе! [3, 82].

Безумовно, орел асоціюється з Росією. Богдан ставив „народ”, „ми” над своє „я. Однією з причин поразки є самотність гетьмана. Герой роману впевнений, що якби він „мав при собі гроно найвченіших мужів, піїтів і музик,” якби і при ньому були „все люди грамотні і терті”, то і світ би сприймав нас по-іншому. І пояснює:

А наше слово дожило до смерті,
але для світу й досі ще не є [3, 119].

Еволюція від гетьмана-переможця до переможеного гетьмана переходить межі центрального образу, сягаючи всенародних масштабів. Останньою сходинкою еволюції образу є узагальнення: головний герой твору – не Богдан Хмельницький, а сама **Україна** і її доля на різних витках історії. В епіцентрі уваги – Україна. Ось чому Богдан Хмельницький, проаналізувавши всі свої помилки, виробивши нову стратегію і навіть знаючи невтішні пророцтва полковника Небаби про долю України, збирає докупи своє військо. Він розуміє, що сміливі завжди мають ще один шанс. Він знову „нахиляється до своєї Долі”, розуміючи, що не має права на бездіяльність.

Постать Богдана Хмельницького трагічна. Душа його роздвоюється. З одного боку, він називає Росію „чорною прірвою, хижою десницею”, а з іншого – осоромлює своє гетьманство в Переяславі, підписуючи документ про возз’єднання з Росією.

Отже, образ Богдана проходить еволюцію, яку можна продемонструвати у формі ланцюжка понять: „вольова особистість” → ”ослаблений зрадою жінки чоловік” → „самотній лідер” → „збезчещений поразкою воїн” → „мислитель” → „відроджений для подальшої боротьби дух” → „Україна”.

Ліро-епічний твір „Берестечко” – це осмислення не лише поразки 1651 року, а й поразки України протягом подальших трьох з половиною століть. Чи є логічним перехід поразки в перемогу? На філософському рівні – ні, на поетичному – так. Цей контраст (поразка – перемога) присутній в рисах національного характеру: волелюбність і зрадливість, здатність до єднання і прагнення до самостійності. Цей контраст сформував тавро зради, тавро поразки як ганебну рису національної самосвідомості, хибний принцип виживання: „Ми – хто за кого, ми не хто кого” [3, 120].

Контраст між самоприниженням та самовизначенням втілений в містких афористичних формулах: „була народ маленький, а – великий. А ми давно розбовтані багном” [3, 111]; „Так тоскно на душі. Ми навіть не пропащі. Ми просто вже ніхто. І всім вже не до нас” [3, 114]; „І все одно – віками у ярмі. Усім чужі. Ми,

вільні люди **вільної** землі, тавро поразки маєм на чолі" [3, 121]. Дослідниця О.Семенець наголошує на виховному значенні цих афоризмів. Вона зазначає: „Діалектика поразки й перемоги, котра є осередком філософії, національної історії, втілена у творі Ліни Костенко не лише у формі ритмізованих міркувань, що мають свої вершинні точки, загострення, pointe у влучних афоризмах. Подібні афористичні вислови здатні безпосередньо впливати на розумову та емоційну сфери адресата поетичного тексту й виконують насамперед виховну функцію" [8, 10].

Мотив поразки перекривається лейтмотивом перемоги вільного людського „я", котре несе, як пише О.Ковалевський, „яро-активне чоловіче начало, втілене в образі славетного Богдана, в його могутньому, вольовому характері" [4, 10]. У вірності собі є вірність Україні. У вірі в досяжність свободи є вихід із „синдрому Берестечка", з яким пов'язує Ліна Костенко концепцію національної історії. Це, на наш погляд, не окрема поразка під окремим містом Берестечком. Поразка під Берестечком набуває узагальнення, стає епіцентром подій: тих, що відбувалися в минулому і що чекають на Україну в майбутньому. Саме ця поразка була першою в ряді перемог; вона змусила вже звиклого перемагати гетьмана замислитись над причинами помилок, які привели до такого становища:

Що ж, битву я програв. Повіситись не штука.
До всіх провин ще й відчай долучить.
Як той казав, поразка – це наука.
Ніяка перемога так не вчить [3, 150].

Навчений поразкою, Богдан Хмельницький із відчаю прориває́ться в життя, надіється на Бога, який піднімає і наповнює дух:

І вже ногою бувши в стремені,
Я їй сказав: - Чекай в Чигирині.
Ми переможем. Не такі ми й кволі.
Не допускай такої мислі,
що Бог покаже нам неласку.
Життя людського строки стислі.
Немає часу на поразку [3, 157].

Останній рядок монологу гетьмана, останній рядок роману „Берестечко" насичений мудрістю й оптимізмом. Але цьому передує болісний шлях шукань причин поразки, і саме про це йтиметься далі. Першою причиною багатовікової поразки України є „сусіди". Устами Б.Хмельницького Л.Костенко говорить:

Не пощастило нашому народу.
Дав Бог сусідів, ласих до нашесть.
Забрали все – і землю, і свободу.
Тепер забрати хочуть вже і честь.
Сусід північний, хижий і великий.
Дрімучий злидень, любить не своє.
Колись у греків Янус був дволикий.
А в цих орел двоглавий. Заклює [3, 111].

Агресивність, жадоба Росії підкреслюються її гербом. Це лише у змія в казках було більше, як одна голова... Sapienti sat (розумному досить), щоб зрозуміти слова про двоглавого орла. Інша причина – зрада з боку своїх:

Це ж земля твоєї матері!
Один за неї умре. Другий її продасть.
Третій не знає, хто його мати...
Терни, як люди. Люди, як терни [3, 107].

Колючі серця байдужих або зрадників Ліна Костенко порівнює з терном. Від байдужості до зради – один крок. Бо що таке байдужість? Це відсутність любові. А без любові яка може бути вірність?!

Є ще один аспект зради – це зрада жінки. Гетьман послав сина Тимоша в Суботів, додому, по золото для плати ханові. Той застав мачуху з управителем маєтку і наказав повісити їх на воротах при в'їзді до хутора. Для старіючого гетьмана це було надмірним ударом:

Принижений, покривджений на честі,
Я переможцем бути вже не міг...
Чи я ж не любив тебе, моя рідна?
А в тебе ж вірності як у шелягу срібла...
Ти ж мала буть хранителькою честі.
Як в домі чисто, й чорт мені не брат.
Душа ж і так стоїть на перехресті
усіх обманів, підступів і зрад [3, 54].

Гетьман дуже болісно пережив зраду Гелени:

Я догасав. Я догасив
цей біль, цю пристрасть, як жаринку.
Одне, що в Бога я просив –
щоб дав мені забуть цю жінку [3, 62].

Бог створив чоловіка й жінку як одну плоть, тому зрада Гелени – це відсічення половини плоті Богдана:

Вона була як слід змії.
Як гріх з отрутою надпитий.
Я не ненавидів її.
Я був принижений і вбитий [3, 62].

Коли Ярославна чекала князя Ігоря, він повернувся з полону живим. Вірність жінки робить чоловіка переможцем. І навпаки: Богдан Хмельницький був зламаний зрадою дружини:

Я пив. Я мучився. Не спав.
Боявся посміху, як пастки.
Ось я такий і воював.
В мені було зерно поразки [3, 62].

Отже, зерно поразки дало плід під Берестечком. Принижена людина стає слабкою. Навіть булава втрачає силу, а високе ім'я гетьмана втрачає гідність:

Бо що ж гетьманство з тим його величчям?
Високу душу теж стрясає дріж.
Бо я стояв до ворога обличчям,
а жінка в спину застромляла ніж [3, 62].

Ворог знає наші слабкі місця, використовують їх, щоб знищити морально до кінця:

А щоб мене добити вже образою,
щоб попливла в очах мені земля –
сміялось панство і пило мальвазію
за вірність жон в наметі короля [3, 62].

Ліна Костенко відводить чимало сторінок описові гріха Гелени та його наслідкам. Та все ж суть твору зовсім не в жіночій зраді як причині поразки. Роман „Берестечко" – унікально стереоскопічний, він охоплює всі больові точки нашої історії. Не створив гетьман державу, хоч:

Я так був употужився на ляха!
За ці роки я так їх перетряс!
Чому ж не взяв я шапку Мономаха
у свій найвищий зоряний свій час?!
Коли вступав у Київ я комонно –
після Пиляви, після Жовтих Вод –
мене ж вітали малиновим дзвоном,
мене ж Мойсеєм називав народ! [3, 79].

Ліна Костенко наділяє свого героя здатністю бачити крізь віки, критично оцінювати здобутки і пороки свого народу: „цей народ іще раз воскреса", він працьовитий, як бджоли, але ці бджоли – дикі, малоосвічені, розгублені. Аналізуючи причини поразки, власні помилки, весь шлях, пройдений народом, Богдан Хмельницький приходить до широких філософських узагальнень:

От ми такі і є в очах Європи –
козачко, чернь, поспільство для ярма.
Ізгої, бидло, мужики і хлопи,
в яких для світу речників нема [3, 85].

На обкладинці книги з романом „ Берестечко „ зображена булава, яка впала з гори. Гора символізує висоту, велич, владу. Підніжжя гори – падіння:

... Не зрікся булави. Вона сама упала.
Та що там булава, я честі не зберіг! [3, 115].

Простеживши еволюцію образу Богдана Хмельницького, приходимо до висновку про іноді поступовий, а іноді різкий перехід гетьмана з одного стану в інший. Занурення в текст, в образ думок Богдана Хмельницького, виявило стан душі лідера держави. Сильний розум і біль поразки, чоловіча гордість і приниження від зради жінки, ряд політичних і воєнних перемог і поразка під Берестечком – все це на ментальному й емоційному рівні художньо осмислено в романі.

Роман Л.Костенко „Берестечко" став ключем до розуміння концепції національної історії України, знахідок і втрат, умов перемог і причин поразок. Розуміючи причини, легше прибирати наслідки. Якщо

роман більше апелює до характеру гетьмана як виразника характеру народу, до емоцій, то публіцистична праця „Гуманітарна аура нації" та суспільно-політична лірика Ліни Костенко ставить проблему менталітету українців на соціально-політичну основу.

Особливу увагу приділено „ синдрому Берестечка „ у контексті національної історії України. І окрема людина, і цілий народ повинні мати величезну силу духу і силу волі, щоб подолати цей гнітючий синдром. Богдан Хмельницький знайшов у собі силу не впасти в апатію від полону, а лейтмотивом роману став афористичний вислів „Немає часу на поразку!"

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільєнко І. В пазурах у двоглавого.-К.,2004.-220 с.
2. Єфименко О. Історія України та її народу.-К.,1992.-252 с.
3. Костенко Л. Берестечко.-К.,1990.-157 с.
4. Ковалевський О. Вірність і зрада. Контури мистецького світогляду Ліни Костенко // Слово Просвіти.- 17-23 березня 2005 року. - С.10.
5. Маланюк Є. Ієрархія. Хроніка 2000 // Наш край.- К.-1992.- С.117-142.
6. Мовчан Р. Позбутися рабського комплексу //Слово і час.-2000.-№1.- С.47-48.
7. Осадчий В. Одкровення від Богдана Хмельницького (роздуми над романом Ліни Костенко „Берестечко" //Слово Просвіти.-1999.-№12.- С.14.
8. Сем енець О. Поетична логіка поразки й перемоги в романі Ліни Костенко „Берестечко" //Диво слово.-2002.-№11.-С.9-14.
9. Сом М. Пам'ятаймо Берестечко //Вечірній Київ.-1999.-24 грудня.-С.6.
10. Шпиталь А. Книга болю з проблиском надії //Слово і час.-2000.-№1.- С.44-45.
11. Яровий О. Про наше Берестечко //Вечірній Київ.-2000.-28 січня.-С.6.
12. Тарнашинська Л. Ефект кривих дзеркал, або Заперечення мазохізму як національної риси (роздуми над книжкою Ліни Костенко) //Літературна Україна.-1999.-16 грудня.-С.3.

УДК 811. 163.2 ' 282.2

СТАРА ЛЕКСИКА В ЕДНО БЪЛГАРСКО СЕЛО

Стоилов А., доцент, доктор

Югозападен университет

Стоилов А. СТАРАЯ ЛЕКСИКА ОДНОГО БОЛГАРСКОГО СЕЛА / Юго-западный университет, Болгария

В статье анализируются диалектологические особенности лексики села Сушица (юго-западный болгарский говор).

Ключевые слова: болгарский язык, диалектология, лексика, этимология

Стоїлов А. СТАРА ЛЕКСИКА ОДНОГО БОЛГАРСЬКОГО СЕЛА / Південно-західний університет, Болгарія

У статті аналізуються діалектологічні особливості лексики села Сушиця (південно-західна болгарська говірка).

Ключові слова: болгарська мова, діалектологія, лексика, етимологія.

Stoilov A. OLD VOCABULAR OF ONE BULGARIAN VILLAGE/ South-west University, Bulgaria

In the article the dialectical peculiarities of the Sushitsa's vocabular was analyzed

Key words: Bulgarian language, dialectology, vocabular, etymology

Лексиката, която представя този доклад, е ексцерпирана от словната система на говора в село *Сушъца*, Благоевградско. То е разположено на 36 км в югозападна посока от Благоевград и на 11 км от село Крэпник, пак в същата посока. Говорът му споделя характерните особености на югозападнобългарските ***а-***говори по застъпник на старобългарската задна носова гласна **@.** Жителите на това село обитават

няколко махали, всяка от които носи името на живеещия в нея род: *Бйровци* – на запад от центъра на селото, *Зулямци*, *Дюлгйрци, Негрйвци* и *Точкувци* – на северозапад и север от него, *Кумпирджийте* – на изток, *Пбнчовци, Вракэповци* и *Петбците* – на югозапад, *Тошйвци* – на североизток, *Воденичбрци*, *Марънковци* и *Таббците* – в центъра на селото. Названията на едни от тези фамилии са мотивирани от името на селището, от което те са се преселили през XVII – XVIII век при заселването в новооформящото се село (*Бйровци* < *с. Бйрово* и *Негрйвци* < *с. Негрйво* – и двете в днешните държавни граници на Република Македония, *Вракэповци* – от с. *Вракэповица*, Светиврачко), а други – от занаята, упражняван от представители на рода в продължение на десетилетия – *Воденичбрци, Дюлгйрци, Кумпирджийте*. Основната част от жителите на селото са наследници на изселени от село Крупник през в.п. на XVII век хора. По време на цялото му съществуване след основаването селото е било със "затворен" характер, т.е. в него не са се заселвали големи групи от хора. Населението му познава миграцията като явление от петдесетина години, и то неизменно в една посока - към по-големите селищни центрове в съседство (Крупник, Симитли, Благоевград), поради което влиянието на външни за селото говори през близо трите века на неговото съществуване е сведено до минимум. Този факт предполага в словната система на местния говор да присъстват и да се откриват по-стари лексикални пластове, присъщи на лексикалната система на целокупния българския език.

Една част от тази лексика (най-вече формации от сферата на традиционното земеделие и животновъдство) вече е обнародвана от автора във връзка с други изследвания (вж. Стоилов 2000): *бlуван'й* ср. 'преживяна от добитък храна', 'бълвоч', във връзка със стб. бльватн с# 'бълвам, повръщам' и бльвотнна 'бълвоч'(тази и всички следващи етимологични справки и позоваване на паметници са по БЕР 1-6; Добрев 1987; Мъжлекова 1990; 1994 – б.а.); *боръка* ж. 'плевел с вид на иглолистно растение', във връзка със стб. боръ; *врах* м. 'снопи, разпръснати по харман и нагазени от коне при вършитба' < стб. врахъ; *дуйак* м. 'млечна жлеза на виме, от която се дои мляко', във връзка със стб. донтн, до\; *кэрник* м. 'кокошарник', и *кэрешка* ж. 'кокоше изпражнение', във връзка със стб. коуръ 'петел'; *лесб* ж. 'подвижно заграждение от преплетени пръти' < стб. лhса 'плетена площ от прътове' у Йоан Екзарх; *окну* ср. 'отделение в хамбар за съхраняване на зърно', във връзка със стб. окно 'прозорец'; *путка* ж. 'вейка, забита в безстопанствена ливада, за да сигнализира, че мястото е запазено за паша или коситба' < стб. пот(ъ)ка; *путпрак* м. 'кожен колан под корем на кон, който не позволява на самар да се наклони встрани' < стб. подъпр@гъ; *присуе* ср. 'обработваемо планинско място, изложено на припек', срв. с чсл. присо~; *стйlа* ж. 'меката сламена част на самар' < стб. Стел`" 'покрив, стряха'; *стрэпка* ж. 'засъхнала кръв върху рана; кора на рана' < стб. строупъ 'рана', в рус. 'суха кора на рана'; *рбсоа* ж., *соб* ж. 'дървен кол с чатал на върха', във връзка със стб. соха, и др.

Друга част от лексиката в говора на Сушица, в която ярко прозират следи от засвидетелствани в паметниците облици, е с не толкова тясно специализиран характер и обслужва делничните комуникативни потребности на тамошното население. Когато добитък или лице *се търкаля, вргаля се*, то тогава той се '*вбlа*'. Освен с това значение, несвършеният глагол ***вблам се*** се използва и с преносно значение *'цапам се'*: ***Што сй вблаш кат крівнак*** *'защо се цапаш като прасе'*. Формацията, и като външен облик, и като семантика, е в очевидна връзка с регистрирания в Ас., Зогр., Мар., Сав.кн., Супр. стб. глагол вал"тн с#, вал"\ с#, вал"~шн с# 'търкалям се', несв. Във връзка със засвидетелствания в Супр. несв. глагол валнтн с#, вал\ с#, валншн с# пък са формациите ***вбla*** несв. *'паля (за огън)'* и ***збвala***,св. *'напаля (за огън)'*: ***Нбвали угино*** *'напали огъня!'*. Със значение *'съборя'* се употребява свършеният глагол ***збвala***, *-иш, -и*: ***К'е те збвala*** *'ще те съборя'*.

И в говора на Сушица, и в книжовния език *'краят на деня след залез слънце до настъпване на нощта'* се означава със съществителното име ***вйчер***. Докато в книжовния език и в почти всички говори от езиковото ни землище то е от женски род, то говорът на Сушица пази старобългарската му родова принадлежност: ***Вечеру, кат дуйдат гуск'ето, к'е се разбйреме*** *'вечерта, като дойдат гостите, ще се разберем'*.

С помощта на представката *воз-* < въз- (със закономерното за говора изясняване на -ъ- > ***-о-***) от стб. наречие выше 'горе, нависоко' в говора е образувано наречието ***вузвиш*** 'нависоко': ***Ритнб тупката вузвиш*** *'ритна топката нависоко'*.

Носител на темпорално обстоятелствено отношение е словосъчетанието *дйнно врйме*. Неговият първи компонент *дйнно* е мотивиран от стб. прилагателно име дьньнъ 'дневен, всекидневен' (Син.мол., Супр.): ***Дйнно врйме кукум'бфката спъе*** *'през деня бухалът спи'*, пряк наследник на стб. наречие дома 'вкъщи' (Зогр., Мар., Супр.) пък е наречието ***дума*** *'вкъщи'*: ***Егб си е дума*** *'дано си е вкъщи'*.

Наследник на стб. глагол запннатн, запнна\, запнна~шн 'спъвам, спирам' (Рил. гл. листи) е ***запънам***, несв. *'запъвам, залоствам''*: ***Секугаш запъна вратбта с резйто*** *'Всякога (винаги) запъва (залоства) вратата с резето'*. От корена -пьн- на стб. зап#тн, запьн@, запьнешн (Син.пс., Супр.) със значенията *'залостя', 'подпра'* се употребява глаголът ***збпна***, св.: ***Збпни лесбта с тба прбчка*** *'запъни (подпри) лесата с тази пръчка'*. От същия корен, с помощта на стб. префикс съ-, но с типичното за говора

изясняване на ъ > *о*, е образуван глаголът ***супна***, св. *'спъна'*: ***Супни го да го завблиш*** *'спъни го да го събориш'*.

В Клоц., Рил. глаг. листи, Син. пс. и Супр. стб. глагол зантн, занд@, зандешн се употребява със значение 'отида зад нещо, отмина, изчезна; за слънце – скрия се, заляза'. В говора на Сушица днес е жива формата му за 3 л. ед.ч. ***збйде***, св., която жителите му употребяват със значение *'залезе – за слънце и луна'*: ***Трйбе да вбркаме, ути к'е збйде сънцето и к'е се стйвни*** *'трябва да бързаме, че ще залезе слънцето и ще се стъмни'*. Глаголът ***збйде*** е със сложна семантична структура, тъй като освен посоченото значение притежава и второ – *'започне да вали (за дъжд или сняг)'*: ***К'е збйде душ*** *'ще завали дъжд'*. Поради елизия в средисловието, обикновено формата му за просто бъдеще време се изговаря и като ***збе*** (***К'е збе душ***).

Директен континуант на стб. заходъ 'залез' (Супр.) е днешното ***збот*** м. *'залез'*. Специфичното при употребата му е, че тя вече е фразеологизирана и се наблюдава единствено в изразите ***На збот сънце*** *'по време на залеза на слънцето'* и ***На збот*** *'при залез, по време на залеза'*.

Във връзка със стб. износнтн, изнош@, износншн 'изнасям' (Ас., Зогр., Мар., Сав.кн., Супр.) е глаголът ***изнуса*** *'изнасям', 'правя помен във връзка с годишнина от смърт – 3,9,20, 40 дни, 3 месеца, 6 месеца, 9 месеца, година и всяка следваща'* несв.: ***Износъиме му за четъресе*** *'правихме помен във връзка с 40 дни от смъртта му'*. Във връзка с него е и формацията ***износбчка*** ж.*'помен (във връзка с дата от смърт)'*.

Конверсиално образувание е наречието ***кам*** *'къде'* < стб. камо 'накъде, в каква посока' (Ас., Зогр., Мар., Сав.кн., Супр., Остром., Слепч. и др.): ***Кбм го Петрй?*** *'къде е Петър'*. С различна семантика и императивна функция се употребява ***кам*** в конструкции от рода на: ***Кбм да въда?*** *'Дай (покажи) да видя'*.

Деадективна префиксна формация е глаголът ***скрбпа***, *-иш,-и 'скъся'*: ***К'е го скрбпиме прбто*** *'ще скъсим пръта'*. Той е в очевидна връзка с прилагателното ***крап*** *'къс'* < стб. кр@пъ 'кратък, къс', с характерното за говора коренно ***а*** < @: ***Крбпа е уртомата, нйма да стъгне*** *'късо е дебелото въже, няма да стигне'*.

Пряк наследник на стб. мышь 'мишка' (Син.тр.) е ***миш*** *'мишка'*, с традиционното ***и*** < ы. Следи от старата краесловна мекост на ***-ш*** < мышь откриваме във формата на *миш* за множествено число: ***Има мъш'е в ѕивнъко*** *'има мишки в зимника'*.

С активна употреба в говора на селото е глаголът ***объждам*** несв. *'опитвам на вкус – за храна или напитка'*, св. ***убида***, *-еш, -е 'опитам на вкус – за храна или напитка'*: ***Обидйх бръкадбно – к'йше да е уште пу слбток, ама нйма клъски*** *'опитах качамака – щеше да е още по-вкусен, ама няма парчета от пържена сланина'*. Мъжлекова (Мъжлекова 1990, 127-129) извежда семантиката *'опитвам на вкус'* от формите на стб. обнтн, обнд@, обндешн св. 'обкръжа, заобиколя, обходя; посетя'. В цитираните от нея паметници, както и в тези, цитирани в БЕР 4, 742, липсва информация за употреба на стб. глагол обнтн с четвъртото от значенията (вж. цит. съч., 129), посочени от Мъжлекова и употребявано и в Сушица. Родствен с обнтн в срхр. е ***объћи, тбӣђе̄м*** *'обхождам, спохождам; заобикалям;* ***опитвам, вкусвам***'. Тъй като пунктовете в днешните български говори, за които Мъжлекова посочва, че *объждам* < обнтн, обнд@ се употребява и със значението от Сушица, са само от западната и югозападната част от езиковото ни землище, то следва, че или западните говори и до днес съхраняват значение на обнтн, обнд@, за което няма данни от паметниците и в източните говори, или че то битува в западните вероятно под влияние на сърбохърватски.

Известно е, че в Ас., Зогр., Ен.ап., Клоц., Сав.кн., Син.мол., Син.пс., Супр. стб. образъ м. се употребява със значенията 'образ; фигура; форма; похват, начин, способ'. В Сушица съществителното ***обрбс*** м. (с краесловно ***–с*** < -з) е редуцирало силно семантичния си обем от старобългарски и днес се употребява само със значението *'лицева буза'*: ***Измръзнб ми обрбзо*** *'измръзна ми бузата на лицето'*.

С древна форма и семантика в Сушица е глаголът ***пблам*** несв., който в говора се употребява със значението *'търся нещо (обикновено в тъмно) чрез опипване с пръсти'*. Справката в БЕР (БЕР 5, 18) сочи, че според Ст.Младенов този глагол се родее както с ***пблец*** (чиято коренна морфема се среща във всички славянски езици), така и с лексика в ствиснем., стисл., срперс, перс. и лат. Когато пък товарът, който конят (кобилата, мулето) пренася, се наклони встрани, тогава жителите на Сушица казват, че товарът ***преврбща*** несв. 3 л. ед.ч., св. ***преврбти***. Глаголните форми са в очевидна връзка със старобългарските прһвраштатн, прһврашта\, прһврашта~шн несв. и прһвратнтн, прһврашт@, прһвратншн св. 'превърна, обърна, изменя'.

Със сложна семантична структура в говора на Сушица е съществителното име ***пенэга*** ж. Преките му значения са две – *'прогнил дънер на отсечено дърво'* и *'парче от прогнил дънер'*; с преносна употреба *'стар, грохнал човек'*. Формацията е родствена с чсл. пьнь, от чийто корен е образувана с помощта на наставката *-уга* (за други облици, образувани с помощта на *-уга* по същия модел свидетелства Стойков 1993, 280).

Мъжлекова свидетелства (вж. Мъжлекова 1994, 107), че стб. подъножь~ в Ас., Ен.ап., Мар., Син.пс., Сав.кн. се употребява със значение ‘това, което е под краката’. Родствено с него е днешното съществително ***пудношки***, което в Сушица е *‘това, на което се поставят краката, за да се задвижи работата на стан’*. В Супр. рогознна е ‘рогозка’, със същата външна форма и семантика *‘рогозка, изплетена от царевични листа’* се употребява ***рогузина*** и в Сушица. Стб. с@къ ‘сламка, клечка’ в Сав.кн., в Сушица е *‘чеп на дъска или окастрено дърво’*, с традиционното за този говор ***а*** < @.

Наследник на стб. сънестн, сънес@, сънесешн ‘пренеса от горе на долу’ (Супр.) днес в говора на Сушица е свършеният глагол ***снйса***, *-еш, -е*, употребяван с идентичното значение *‘пренеса от по-високо на по-ниско място’*: ***Пусле к’е трйбе да снйсем сандъците от тавбно*** ‘после ще трябва да свалим от тавана сандъците’. Наследник на друг стб. глагол в говора е ***ужъдам*** несв. *‘очаквам нещо или някого с крайно нетърпение’* - ожндатн, ожнда\, ожнда~шн ‘чакам, очаквам с нетърпение някого или нещо’(Супр.), с начално ***у-*** < о- на ***ужъдам*** в резултат на редукция.

С корени в старобългарски в местния говор са още съществителни като ***картук*** м. *‘смес от слама и дървени стърготини, върху която лежи прасе в кочина’*, ***угин*** м. *‘висока температура при заболяване’*, ***пол*** м. *‘половин’*, ***прйслап*** м. *‘седловина’* в топонима ***Фэтин прйслап***, ***распунка*** *‘летвичка или пръчица, с която се раздалечават две страни на дъсчен кофраж, цепнато дърво и др.’*, ***средорйк*** м., топоним със значение *‘местност между две реки или два ръкава на една река’*, и др.; прилагателни имена като ***плаф*** *‘който е с тъмнокафяв цвят’*, ***чес*** *‘гъст - за храна’*, и др.; глаголи като ***вбркам*** несв. *‘бързам’*, ***жежй*** 3 л. ед.ч., несв. *‘пбри от болка, гори от болка’*, ***тйпам*** несв. *‘бия’*, ***шбркам*** *‘драскам’*, и др.; наречия като ***напрйш*** ‘напред’, ***онбм*** ‘оттатък’, ***пръвйн*** ‘по-преди, преди време’ и др.

В заключение може да се направи изводът, че изнесените данни не правят достояние някакви сензационни факти, нямат и такава цел – използваните сдправочни източници показват, че тя е позната и в други селища от езиковото ни землище. Целта на написаното е 1) да удостовери, в чисто времеви аспект, че в изследвания говор са живи и са в активна употреба и днес древни лексикални пластове; 2) да разшири географията от гледна точка на: а) разпространението на лексикалните единици; б) промяната в семантиката им (в посока разширяване или стесняване на семантичния им обем); в) словообразуването, гледано като начини и средства.

Неслучайно докладът е озаглавен ”Стара лексика в **едно българско село**”. Такова **едно българско село** е всяко от хилядите в българското езиково землище. Посетете го!

ЛИТЕРАТУРА

1. Български етимологичен речник.- Т. 1-6.
2. Добрев Ив. Старинни народни думи. - 1987.
3. Мъжлекова М. Речник на старобългарски думи в днешните български говори. - 1990.
4. Мъжлекова М. Единството на старобългарския език на лексикално равнище. - 1994.
5. Стоилов А. Земеделска и животновъдна лексика от говорите по Средна Струма с народно тълкуване.- Бл., 2000.
6. Стойков Ст. Българска диалектология. - 1993.

УДК 821.161.1: 82 - 312.8: 82.0

М. ВОЛОШИН И ФРАНЦУЗСКИЙ СИМВОЛИЗМ

Темная О. В., аспирант, ассистент

Запорожский национальный университет

В статье рассматривается посредническая деятельность М. Волошина между представителями символистского движения во Франции и России. Дается волошинская оценка художественных открытий французских символистов на фоне историко-литературного процесса II пол. XIX – н. XX в.

Ключевые слова: символизм, эстетика, образ, символ, импрессионизм, музыкальность, интуитивизм, неореализм.

Темна О.В. М. ВОЛОШИН І ФРАНЦУЗЬКИЙ СИМВОЛІЗМ / Запорізький національний університет, Україна.

У статті розглядається посередницька діяльність М. Волошина між представниками символістського руху Франції та Росії. Дається волошинська оцінка художніх відкриттів французьких символістів на тлі історико-літературного процесу ІІ пол. XIX - поч. XX ст.

Ключові слова: символізм, естетика, образ, символ, імпресіонізм, музикальність, інтуїтивізм, неореалізм.

Tyomnaja O.V. VOLOSHYN M. AND THE FRENCH SYMBOLISM/ ZaporizhzhyaNationalUniversity, Ukraine.

The mediation activity of M. Voloshyn amous the representatives of symbolist movement in France and Russia is regarded in the article. Voloshyn's estimation of artistic discoveries of French symbolists against a background of the literary process of the second half of the XIX th. and the begining of the XX th. centuries is given.

Key words: symbolism, aesthetics, artistic image, symbol, impressionism, musicality, intuitivism, neo-realism.

Во ІІ пол. XIX – н. XX в. Париж становится крупнейшим культурным центром Европы. Именно здесь зародились многочисленные модернистские направления и течения, которые в дальнейшем распространились по различным странам Европы и получили мировое признание. Не случайно, желая пройти через «латинскую дисциплину формы», М. Волошин устремляется «на запад – в Париж, на много лет, – учиться: художественной форме – у Франции, чувству красок – у Парижа, логике – у готических соборов, средневековой латыни – у Гастона Париса, строю мысли – у Бергсона, скептицизму – у Анатоля Франса, прозе – у Флобера, стиху – у Готье и Эредиа...» [1, 31]. Поэт впервые посещает столицу Франции в 1899 г. и сразу же с головой окунается в литературно-художественную жизнь парижской богемы. «В эти годы я – только впитывающая губка, я весь – глаза, весь – уши», – отмечал позднее М. Волошин в «Автобиографии», составленной по семилетьям. А. Амфитеатров вспоминал, что «в парижском обществе (кого только Макс в нем не знал и к кому только не был вхож!) Волошин был известен под кличкою «Monsieur c'est trés intéressant!» <Господин «это очень интересно!» – фр.>. От его манеры откликаться этой фразою, произносимою неизменно в тоне радостного удивления, решительно на всякое новое известие. Это восклицание действительно хорошо – цельно – определяло тогдашнее существо: воплощенную жажду жизни, полную кипения и любопытства бытопознания» [1, 133-134]. М. Волошин углубляется в изучение французского искусства, посещает салоны, музеи, библиотеки... Особенно пристально поэт всматривается в литературную жизнь.

О влиянии французской литературы на становление художественного мира М. Волошина, в особенности на его раннее творчество, говорилось неоднократно. Так, еще В. Брюсов в статье 1910 г. указывал на то, что «наибольшее влияние на М. Волошина оказали, по-видимому, французские поэты. В своих ранних стихах он старался усвоить русской поэзии импрессионизм ранних декадентов» [2, 342]. Это же отмечала и М. Цветаева: «У меня нет его первой книги, но помню, что, где ни раскроешь, везде Париж. Редкая страница нас не обдаст Парижем, если не прямым Парижем, то Парижем иносказанным. Первая книга его, на добрую половину, чужестранная» [1, 259]. Е. Ланн прямо называл его «воспитанником французских символистов» [3, 8]. В современных исследованиях авторы также обращают внимание на «французские истоки» творчества М. Волошина. Так, С. Пинаев в монографии «Близкий всем, всему чужой... Максимилиан Волошин в историко-культурном контексте серебряного века» пишет о том, что «нельзя не отметить известную перекличку волошинских стихов с произведениями французских символистов» [4, 18]. В особенности это касается своеобразия формальной организации стихотворений (мелодика, выражение «сверхчувственного» за счет внесения «духа музыки», импрессионистичность, синестезия, принцип «соответствий», суггестивность, поэтика недоговоренного, неуловимость семантических границ образа), а также ряда близких тем и мотивов (одиночество, странничество, культ мгновения и т.д.). Однако, по мнению автора монографии, «Волошин не ощущает прямой зависимости от французских символистов» и относится избирательно к их эстетической системе [4, 22-23]. Рассматриваемая проблема затрагивалась также в публикации П. Заборова «Французские писатели – корреспонденты М.А. Волошина», статьях М. Лялиной «Влияние французской поэзии XIX в. на раннее творчество Максимилиана Волошина» [6] и В. Адамантовой «Анри де Ренье в восприятии М.А. Волошина: к вопросу о неореализме» [7]. Вместе с тем, на сегодня нам не известны работы, в которых предпринималась бы попытка целостного анализа волошинского восприятия и оценки творчества французских символистов в контексте историко-литературного процесса рубежа веков. Это и является целью нашего исследования.

М. Волошин исполнял роль «культурного медиатора» между Францией и Россией, с одной стороны, стремясь привнести в русскую литературу художественные открытия французских поэтов и писателей, а с другой, популяризируя отечественную культуру за рубежом. Так, русский поэт тесно сотрудничал с редакцией журнала «Mercure de France», объединившего деятелей французского символизма. Благодаря посреднической работе М. Волошина, некоторые из них стали корреспондентами брюсовского журнала «Весы», в котором систематически печатались материалы о французской литературе. П. Заборов в предисловии к публикации писем французских писателей, адресованных М. Волошину, обращает внимание на волошинское письмо В. Брюсову от 11 марта 1904 г., в котором поэт «предлагал ему статью

об «анекдотической истории» французского символизма по печатным воспоминаниям и устным рассказам участников этого движения, в числе которых назвал К. Моклера, Г. Кана, Гиля, Ван Бевера, а также Иваное Рамбоссона, поэта и художественного критика, деятельного сотрудника «Mercure de France» [5, 235]. 29 января М. Волошин пишет В. Брюсову о том, что видел Рене Гиля и «выслушал его статью», которая «широко вводит в различные течения символизма, так мало известного у нас, где все движение представляется цельным, и так бурно дебатируемые теперь во Франции». Эта статья, по мнению автора письма, примечательна тем, что Р. Гиль «в первый раз дает публично свою оценку движения и определяет свою роль в нем, которая... была очень значительна» [Цит. по: 5, 239]. Здесь, безусловно, следует оговориться. Дело в том, что высокая самооценка Р. Гиля вступает в некоторое противоречие с его фактической ролью в литературном процессе Франции к. XIX – н. XX в. Современники считали его второстепенным поэтом и невысоко оценивали его эстетические заслуги. Говоря о посреднической деятельности М. Волошина между французской и русской литературой, следует упомянуть и то, что он занимался переводами произведений Ш. Бодлера (стихотворения которого рассматриваются как переход от эстетики Парнаса к символизму), П. Верлена, Ст. Малларме, Вилье де Лиль-Адана, А. де Ренье, П. Клоделя, неоднократно возвращался к их творчеству в искусствоведческих эссе. В одном из писем Р. Гилю М. Волошин признавался, что считает его, Верлена, Малларме и Метерлинка своими учителями [5, 233]. В частности, это касается «научной поэзии», пропагандистом которой был Р. Гиль (см. его работу «De la poésie scientifique», 1909). С этой точки зрения, нам представляется весьма перспективным исследование волошинской поэмы «Путями Каина» в сопоставлении с эпопеей «Творчество», в которой Р. Гиль рассматривает эволюцию жизни, начиная с момента возникновения мира и заканчивая событиями современной ему Франции.

В ряде работ М. Волошин предпринимает попытку осмысления роли французского символизма в становлении современной ему литературы. Одна из наиболее полных характеристик приводится в статье «Анри де Ренье», входящей в первую книгу «Ликов творчества». Возникновение этого направления он, как и многие другие авторы, связывает с «идеалистической реакцией против натурализма», а также с протестом против «зрительной изобразительности, к которой привела «couleur locale» («местный колорит» – О.Т.) романтиков, зашедших в тупик театральных декораций» [8, 61]. М. Волошин выделяет два основных этапа в становлении французского символизма.

Первый – символизм поэтов-декадентов восьмидесятых годов – он называет «наивным аллегорическим символизмом» [8, 68]. По мнению М. Волошина, он «был склонен к тому, чтобы принимать характер законченного образа, требующего своей разгадки. Символисты постоянно срывались в область построения более или менее сложных загадок и шарад, основанных на поверхностных аналогиях» [8, 62]. Такую характеристику, в частности, можно отнести к А. Рембо, творчество которого не принял М. Волошин. Значимым в творчестве поэтов-символистов является также и то, что они вновь обратились к человеческому «Я», сфере субъективных переживаний. В этом они сближались с философией интуитивизма, одним из ярчайших представителей которой был А. Бергсон (а именно у него М. Волошин, по его признанию, «учился строю мысли»). Для первого поколения символистов характерна тесная связь с поэтикой импрессионизма: они «опьянялись острыми впечатлениями обыденности», которую открыли их предшественники [8, 80].

Заслугой символистов в области версификации было то, что они «всю гармонию стиха из окончаний перенесли внутрь, создали сложную игру ассонансов, и естественно возник свободный стих» [8, 491]. Наиболее полно, по мнению М. Волошина, принцип музыкальности проявился в творчестве П. Верлена и Ст. Малларме. Все обаяние автора «Романсов без слов», писал Волошин, «сосредоточено в его голосе», который «заставляет трепетать наше сердце». Размывая значения слов, используя самые простые, «скудные» лексические средства, этот «варвар, дикарь и ребенок», обладающий «неотразимо искренним, детски-чистым голосом», смог возжечь «самое чистое пламя лирической поэзии» [8, 440]. Фотография П. Верлена в рабочем кабинете М. Волошина находилась среди снимков наиболее близких ему по духу людей – А. Минцловой, К. Бальмонта, Р. Штейнера, М. Сабашниковой, К. Богаевского.

Продолжателем П. Верлена стал Ст. Малларме, возглавивший школу французского символизма в 1880-90-е годы и воспитавший «целое поколение французских писателей». М. Волошин высоко ценит его творчество, в своих эссе часто приводит цитаты из произведений мэтра символизма, упоминает факты из его биографии. Вместе с тем, он считает, что влияние Ст. Малларме как личности значительно превышало его «литературный багаж». Прежде всего, М. Волошина восхищает «четкий, лишь к бриллиантово точным критическим взвешиваниям способный ум Маллармэ» [8, 25], который позволял замыкать «идеи в алхимические реторты, магические кристаллы и алгебраические формулы» [8, 55]. Эта эстетическая дисциплина была характерна и для самого певца «Киммерии печальной». Примечательно, что такая оценка творчества Ст. Малларме дается на фоне того, что многие современники считали поэзию главы французских символистов апофеозом непонятности.

На втором этапе происходит переосмысление мира, «опрозраченного сознанием человеческого Я». Символизм выходит за рамки литературной борьбы и приобретает всеобъемлющий характер: «Все в

мире – символ, все явления только знаки, каждый человек – одна из букв неразгаданного алфавита. Вечный и неизменный мир, таинственно постигаемый душою художника, здесь находит себе отображение лишь в текущих и преходящих формах...» [8, 61]. Собственно, самому М. Волошину более близки представители второго поколения, воспитанные в школе Ст. Малларме и преодолевшие загадочность, «шарады» своих предшественников. Об этом свидетельствует первая книга «Ликов творчества», которую открывает ряд обширных эссе, посвященных Вилье де Лиль-Адану, А. де Ренье, П. Клоделю. Этих авторов, по свидетельству самого М. Волошина, он любил «исключительно и неотступно» и называл в числе тех, кто оказал на него наибольшее влияние [8, 604]. В их творчестве происходит реабилитация вещи, которая уже не сводится к плоской предметности натуралистов, а предстает «опрозраченной» человеческим сознанием, являет собой некий материальный знак первосущности. Полновесные краски писателей, воспитанных в школе реализма, он сравнивает с живописью маслом, в то время как произведения символистов ассоциируются у него с картинами, выполненными акварелью.

Центральное место в плеяде современных французских авторов М. Волошин отводит А. де Ренье, становление которого в начале его творческого пути осуществлялось в символистских кругах. Он был завсегдатаем «вторников», проходивших в доме Ст. Малларме, с которым был связан «тесными узами дружбы и преемственности» [8, 55]. По мнению М. Волошина, ему было суждено осуществить переход от символизма к новому искусству, которое он определял термином «неореализм». В статье «Анри да Ренье» М. Волошин писал: «Такие поэты являются творческим средоточием новых завоеваний своего времени и выявлением идеального лика своей расы. Они соединяют в себе и новые пути и традиции искусства» [9, 319]. А. де Ренье отводится роль поэта-завершителя, синтезирующего строгий, кристаллически точный стих парнасцев «со всеми отливами чувств и утонченими мысли, доступными символистам» [8, 55]. В его руках оживает «мраморная статуя парнасского стиха» и становится «трепетной теплой плотью» [8, 55], а загадочные символы приобретают четкость и осязаемость. М. Волошин относит А. де Ренье «к числу светлых, гармоничных, счастливых поэтов Пушкинского, Рафаэлевского типа» [9, 319]. Привлекает русского поэта и «латинская точность» в подборе слов и построении фраз (поэтому, осуществляя переводы текстов любимого автора, – а их хватило бы на целую книгу – М. Волошин старался передать оригинал с максимальной точностью, «не нарушая в нем ни одного слова» [9, 319], что, впрочем, с нашей точки зрения, несколько снижало их художественное достоинство).

О Вилье де Лиль-Адане М. Волошин отзывался как об «одном из величайших гениев, посетивших нашу землю» [8, 604]. Субъективный мир его героев, проходящих через искушение католичеством, оккультной истиной, миром желаний и страстей (драма «Аксель»), был внутренне близок М. Волошину, пребывавшему в состоянии постоянного духовного поиска. В письме к М. Сабашниковой (июнь 1907 г.) поэт признавался, что эта пьеса дала ему «страшно много» [цит. по 8, 604]. Вилье де Лиль-Адан был для М. Волошина не столько учителем художественной формы, сколько кладезем бесценных идей, к которым он неоднократно обращался в своем творчестве («Нет свободы – существует только освобождение», «Понимание – это отблеск творчества», «Ты – только то, что ты мыслишь: мысли же вечным» и т.д.).

И, наконец, третье имя – П. Клодель, французский поэт и драматург, ученик Ст. Малларме, «питающий свою душу тремя подземными ключами: восточной сокровенной мудростью, католицизмом и эллинским архаизмом» [8, 71] – всем тем, что было так дорого самому М. Волошину. Наследуя эстетические принципы старшего поколения символистов (Ш. Бодлера, А. Рембо, Ст. Малларме), он обращается к опыту «суггестивной магии» и руководствуется принципом всеобщих «соответствий»: «Он находит единство в ослепительном соединении звуков, цветов и образов, которые связаны между собою не внешними очевидными связями, а некоей подсознательной логикой внутренних соответствий, которые, посредством целого ряда быстрых и ускользающих впечатлений, создают в душе законченную и четкую мысль — образ» [8, 71]. Драму П. Клоделя «Отдых седьмого дня» М. Волошин считал «предтечей грядущих мистерий европейского духа» [8, 95]. В ней переплетается идеология Запада и Востока (тот синтез, о котором мечтали русские символисты), исследуются глубинные истоки человеческого бытия.

М. Волошину импонировали религиозно-мистические тона, оккультно-философская насыщенность произведений французских символистов, что, по всей видимости, сыграло также немаловажную роль в формировании его литературных симпатий.

В отличие от литературного символизма, М. Волошин резко не принимает символизм сценический, театральный, поскольку, с его точки зрения, «есть нелепость в самом понятии «символический театр», потому что театр по существу своему символичен и не может быть иным, хотя бы придерживался самых натуралистических тенденций. Театральное действо само по себе не может совершаться нигде, как во внутренней, преображающей сфере души зрителя – там, где имеют ценность уже не вещи и существа, а их знаки и имена. В душе зрителя все, что происходит на сцене, естественным процессом познания становится символом жизни. Вводить нарочитый символизм в драму, это значит вместо свежих плодов

кормить зрителя пищей, пережеванной и наполовину переваренной... Но живой актер, живой человек – сам по себе слишком громадный органический символ, и одним присутствием своим он подавляет мозговые символы драматурга» [8, 389].

Таким образом, с точки зрения М. Волошина, символизм был важным этапом в развитии европейской литературы. Помимо открытий в области поэтической формы, поэты-символисты осуществили переосмысление мира, который воспринимался уже не столько как «голая» эмпирическая реальность, сколько как «опрозраченная» человеческим сознанием действительность, за которой просматривается вечный, идеальный мир.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воспоминания о Максимилиане Волошине: Сборник / Сост. и комм. В.П. Купченко, З.Д. Давыдова– М.: Советский писатель, 1990. – 720 с.
2. Брюсов В. Максимилиан Волошин // Брюсов В. Собр. соч.: В 7 т. – Т. 6. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 341– 342.
3. Ланн Е. Писательская судьба М. Волошина. – М.: Всероссийский союз поэтов, 1927.
4. Пинаев С. «Близкий всем, всему чужой...»: Максимилиан Волошин в историко-культурном контексте серебряного века. – М: Рос. ун-т дружбы народов, 1996. – 240 с.
5. Заборов П. Французские писатели – корреспонденты М.А. Волошина // Ежегодник Рукописного отдела Пушкинского дома на 1979 год. – Л.: Наука, 1981. – С. 232 – 252.
6. Лялина М. Влияние французской поэзии 19 в. на раннее творчество Максимилиана Волошина // Русская литература. – 1993. – № 4. – С. 192 – 199.
7. Адамантова В. Анри де Ренье в восприятии М.А. Волошина: к вопросу о неореализме // Вестник МГУ. – Сер. 9. Филология. – 1996. – № 5. – С. 72 – 83.
8. Волошин М. Лики творчества / Под ред. В.А. Мануйлова, В.П. Купченко, А.В. Лаврова – Л.: Наука, 1988. – 848 с.
9. Максимилиан Волошин и Анри де Ренье: Неизданные материалы / Публ. П.Р. Заборова. / Волошин М. Из литературного наследия. – СПб.: Наука. – Т. 1. – 1991. – С. 302-324.

УДК 07.659.3

МОВЛЕННЄВА ДИСКРЕДИТАЦІЯ (АБО ЖУРНАЛІСТСЬКИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ КОМІЧНОГО В ІМІДЖІ РОСІЙСЬКОГО ПОЛІТИКУМУ КІНЦЯ 90-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Холод О.М., к. філол. н., доцент

Криворізький інститут імені Петра Калнишевського
Міжрегіональної академії управління персоналом

Стаття присвячена аналізу особливостей формування ефекту комічного в образі політиків Російської Федерації, що відбувався у засобах масової інформації (ЗМІ) наприкінці 90-х років ХХ століття. Виокремлюються й описуються специфічні мовленнєві інструменти ЗМІ, формулюються основні їх риси.

Ключеві слова: мовленнєва дискредитація, імідж політиків, засоби масової інформації, ефект комічного.

Холод А.М. РЕЧЕВАЯ ДИСКРЕДИТАЦИЯ / Криворожский институт имени Петра Калнишевского Межрегиональной академии управления персоналом

Статья посвящается анализу особенностей формирования эффекта комического в образе политиков Российской Федерации, которые фиксируются в средствах массовой информации (СМИ) в конце 90-х годов ХХ века. Выделяются и описываются специфические речевые инструменты СМИ, формулируются основные их черты.

Ключевые слова: речевая дискредитация, имидж политиков, средства массовой информации, эффект комического.

Kholod O.M. THE SPEECH DISCREDITATION / Peter Kalnishevsky's Institut in Krivoj Rog Inter-Regional Academy of Personal Management, Ukraine

The article is analysis the peculiarity of forming effect of comic in the image of Russia's policy mans that is marked in mass-media 90-y years XX century. Author described the mass-media's speech instruments and this especially mains.

Key words: the speech discreditation, the image of policy man, mass-media, the effect of comic.

Проблема, якій присвячена стаття, досить складна. Характер згаданої складності ми обґрунтовуємо такими доводами:

1) з одного боку, слід реально вбачати негативний вплив комічних образів, що формують ЗМІ у масового читача, глядача; необхідно з увагою ставитися до тих образів, що виникають з-під пера журналістів, які подають у комічному зображені російських політиків, посилаючись на промовлене ними у прямому ефірі, у інтерв'ю, що взяте поспіхом у ситуації, коли політик, наприклад, відповідає в аеропорту, на вокзалі, після важливої виснажливої роботи на самміті або засідання у парламенті (Державній Думі Росії);
2) з іншого боку, не слід забувати, що такий негативний образ політики самі формують, погоджуючись на непідготовлені інтерв'ю, на зустріч у студії, на зйомки під час застольних сцен та таке інше;
3) нарешті, стійкий характер функціонування у російському (як і у світовому) інформаційному просторі негативних іміджевих фігур політиків формує стійке негативне ставлення як росіян, так і інших народів до еліти, яка керує державою, від чого виникає ефект недовіри у рамках громадянської сфери життєдіяльності населення й у культурному континуумі фіксується експлікація елементу карнавальної культури [12], що також знижує аксіологічний вектор життєдіяльності росіян.

Полівекторність негативного впливу неможливості вирішення зазначеної проблеми не вирішується спробами "розвінчання" журналістів. Не виправляє сьогодні негативного відтінку таких медійних саркастичних висміювань ні науковий лінгвістичний, ні психологічний аналізи. Сьогодні ефект комічного іміджу російського політикуму, що функціонує у межах не тільки російського інформаційного простору (телебачення, газети, журнали, радіо), але й у рамках електронної мережі, можливий етичний і "здоровий" контроль (не жорстка політична цензура) продовжує наносити серйозні пошкодження розвитку і політичної довіри народу до влади, і знижує темпи повернення взаємоповаги російсько-українських побутових відносин, і підриває міжнародний авторитет Росії.

Для можливого виправлення існуючого становища, для наукового вирішення поставленої проблеми ми провели дослідження. **Об'єктом** дослідження виступили процеси формування іміджу політиків у ЗМІ. **Предмет** дослідження – журналістський інструмент формування комічного в іміджі російських політиків наприкінці 90-х років XX століття, а саме – журналістська стратегія дискредитації образу російських політиків через комічне. **Гіпотеза:** у ЗМІ наприкінці 90-х років XX століття фіксується стратегія дискредитації іміджу російських політиків через специфічні інструменти (тактики). **Мета** дослідження полягає у доведенні того, що у ЗМІ наприкінці 90-х років XX століття фіксується стратегія дискредитації іміджу російських політиків через специфічні інструменти (тактики). **Для реалізації поставленої мети слід вирішити такі** задачі**:** 1)піддати аналізу існуючі теорії приниження іміджу політиків у ЗМІ через комічне; 2)ідентифікувати перелік конкретних інструментів (тактик) ЗМІ при дискредитації іміджу політиків; 3)здійснити детальний опис конкретних інструментів (тактик), згаданих у п.2).

Сьогодні автори [26, с. 105-107] виокремлюють стратегію дискредитації у ЗМІ іміджу політиків, яка реалізується завдяки таким інструментам (тактикам): 1) тактика критики та компрометації: а) самокритика; б) критика іншого політика; в) відхилення критики від себе з переводом на іншого; г) вторинна критика або контрудар на адресу критика; д) удавана критика. 2) тактика зневаження, 3) тактика непрямої оцінки.

Далі ми наводимо стислий опис з ілюстраціями всіх згаданих вище журналістських інструментів (тактик) стратегії дискредитації як шляху реалізації комічного при створенні іміджу лідера в політичному дискурсі.

Тактика критики і компрометації, перш за все, фіксується у *самокритиці.* Саме тут імідж політичного діяча може бути зруйнований (якщо утворюється комічний ефект) або сформований знову (якщо комічного ефекту вдається уникнути). Самокритика звучить достатньо безпосередньо, на перший погляд. Часто самокритика зміцнює імідж політика. Наприклад, така самокритика В. Чорномирдіна поверхнево має вигляд пристойної та доцільної: "Цією безвольністю ми уводимо людей у розпусту та звалюємо підприємства ... Маємо гріх ми у тому, що займаємося монітаризмом, але займаємося пагано" [Комсомольська правда, 06.03.1998, № 38]. З іншого - глибшого, лінгвістичного – погляду, можна побачити, що у вислові політика є порушення пресупозиції. Тому вираз має де у чому кумедний віддтінок. Можна також побачити вербальне формування кумедного іміджу політичного діяча А. Чубайса у таких словах: "Знаєте, чого нам недостає? ... Нахабства!" [11].

Критика іншого політика також допомагає формувати імідж першому – тому, хто критикує - політику, якщо така ведеться грамотно. Так, класичним прикладом прояву комічного ефекту (при бажані заробити

імідж всезнаючого спеціаліста та людини, яка має всебічну освіту) може виступати наполеглива критика В. Жириновського з боку депутатів фракції "Яблуко": "На мій погляд, у Володимира Вольфовича або склероз, або маразм", "Пан Жириновський, який не соромиться у висловах, роздає оцінки - абсолютно безглузді, параноїдальні, а ми змушені це слухати", "Навіщо ви піддаєтеся неврозам якихось несерйозних людей? [18]. Усі наведені вище приклади спрямовані на оцінку поведінки депутата В. Жириновського через називання специфічних медичних термінів. Здається, повинен утворитися імідж критиканів як людей освічених, знавців психіатрії. Але критикани ведуть розмову з цим "несерйозним, невротичним" політиком. Тим самим депутати від фракції "Яблуко" себе компрометують. Утворюється ефект комічного іміджу, а не іміджу серйозних політиків, до якого так намагалися "дійти" "яблуківці".

Можна утворювати імідж завдяки *відхиленню критики від себе та з переведенням її на іншого політика.* Так зробив свого часу Б. Єльцин, коли говорив про стосунки Чубайса з Держдумою: "У них алергія до Чубайса. Хтось не любить рудих, хтось чорних, хтось сивих ... Хтось лисих. А нам як державі держава важливіше" [11]. Лінгвістичний аналіз такої тиради дозволяє виокремити порушення пресупозиції в тому, що критика переведена з Єльцина на Чубайса. Саме Єльцин - держава (він мислить себе державою), а Чубайс "сперечається з Держдумою. "Хтось" не любить чорних або рудих чи сивих - треба думати, що колір волосся Чубайса не повинен був згадуватися разом зі справами в Держдумі. Не слід було змішувати якості та властивості особистості зі справами держави. Таким чином, Єльцин бажав відхилити від себе провину за політичні промашки, але створив саме комічний прецидент, завдяки якому в котрий уже раз "опустив" свій імідж президента великої держави, політика тощо.

Тактику критика та компрометації як засобу підтримування свого особистісного іміджу також реалізує *вторинна критика або контрудар на адресу критика.* Так, Г. Зюганов відводить критику на свою адресу в тому, що його зробили в політиці весільним генералом, такими словами: "Чорномирдін був весільним генералом, а Кірієнко хотять зробити весільним генералом" [9]. Таким чином, політик Зюганов двічі повторює, наче підкреслює, слова "весільний генерал", що створює цілеспрямованість та заданість вербального удару нижче поясу: не тільки я такий. Імідж комуніста Зюганова піддається критиці перш за все не з боку його товаришів "по партії", а з боку електорату, який уже не вірить нікому. Сам політик начебто говорить: "Нічого, що мене висувають повсюди як весільного генерала. І Кірієнка, і Чорномирдіна також висували в такій якості. Я - такий же політик, як і вони, тому маю право бути весільним генералом". Але електорат, народ розшифровує такі дії та слова Зюганова інакше, нібито говорить: "Усі ви одним миром мазані". У такому випадку, треба дякувати Г. Зюганову за те, що він так експлікує свої наміри та дозволяє собі подібні дії. Саме вони дають можливість побачити електорату не штучно створений імідж політика - чесного комуніста, а "такого ж як усі" "діяча у парламенті". Таким чином, лінгвістичні структури (в нашому випадку - цілеспрямована тавтологія) дозволяють фіксувати процеси руйнування іміджу політичного лідера та розпізнати справжні витоки думок та дій сучасних політиків.

Одним із засобів реалізації тактики критики та компрометації у стратегії дискредитації іміджу політика служить *удавана критика*. Ефект удаваної критики фіксується тоді, коли замість справжньої опозиції проти політика виступає штучна опозиція, підставна. Коли Б. Єльцин досить довго не з'являвся "на людях" у Москві поповзли слухи про те, що президент почуває себе погано та близький до смерті. Г. Явлінський виступає в цей час на телебаченні та заявляє: "Говорять, що Єльцин хворіє та близький до смерті. Хочу їх заспокоїти: Єльцин ще простудиться на вашому похороні" [8]. Політик Г. Явлінський виступає нібито за Єльцина, але насправді - проти. Ефект зміцнення іміджу президента офіційно підтримується, але імідж реальний вказує на зворотний результат. Явлінський офіційно підтверджує чутки про важку хворобу президента. Електорат переконується таки - президент хворіє. Від такої новини державний образ-моноліт руйнується: імідж розчинюється у воді людських пересудів та думок. Сам Явлінський утворює опозицію незграбно, бо його слова неперконливі, брехливі. Його імідж (образ) не посилюється, а навпаки - разом з іміджем президента Єльцина - руйнується. Таким чином, лінгвістичні структури висловлення Г. Явлінського - це прояв невпевненності та його фіксування, невмілого покривання своєї неспроможності постати перед електоратом самодостатньою політичною фігурою, імідж якої "кується" в ЗМІ вербальними засобами перш за все.

У стратегії дискредитації **тактика зневажання** експлікує імідж політика завдяки спробі висунути позицію противника або його партії у зневажливому стані для того, щоб викликати у слухачів негативну реакцію. Зазначене можна ілюструвати словами російського політика В. Семаго: "У Державній Думі повинно бути більше "вменяемых" (рос. – при. О.Х.) депутатів" [18]. Порушення позитивного образу (іміджу) як депутатів, так і самого промовця В. Семаго, наявне. Семаго хотів сказати про те, що в Думі є ненормальні депутати, але вийшло, що ненормальних депутатів багато, лише нормальних - розумних - депутатів мало. Тому треба збільшити кількість "вменяемых" (рос.) депутатів. Тут проявляється ще й ефект комічного в тому, що своє негативне ставлення до "ненормальних" депутатів Семаго маскує за небажанням прямо вказати на факт. Непряме ствердження - це вербальний прояв "виразки" боягузливої критики, яка не може служити підтримці іміджу політика.

Тактика **непрямої оцінки** як експлікація іміджу політика фіксується у таких висловленнях, в які вкладається певний зміст, що залежить від прагматичної оцінки автора. Політики часто звертаються до згаданих прийомів. Наприклад, непряма оцінка виражається у словах В. Жириновського: "Якщо Ірак - це Іспанія 36-го року, то Внуково - це Брестська фортеця" [8а]. У наведеному висловленні політик утворює свій імідж як людини досить дотепної, від чого образ народного депутата зміцнюється. Але, з іншого погляду, міцність такої іронії хлипка: Жириновський жартує з приводу випадку, який спостерігався у мирний час, тоді як згадує політик досить смутний період розвитку історії - період другої світової війни. Порівнює народний депутат події світової війни з подіями мирного часу - випадок, коли групі народних депутатів не дозволили летіти до Іраку. З цього боку, такий "жарт" недоречний і зовсім не служить підтримці іміджу Жириновського.

Таким чином, аналіз мовленнєвої дискредитації як журналістського інструменту формування комічного в іміджі російського політику му наприкінці 90-х років XX століття дозволяє нам сформулювати такі **висновки.**

1. Було висунуто гіпотезу про те, що у ЗМІ наприкінці 90-х років XX століття фіксується стратегія дискредитації іміджу російських політиків через специфічні інструменти (тактики).

2. Висунута гіпотеза повністю підтвердилася. Дійсно, при формуванні у пресі іміджу російських політиків журналісти використовують інструменти (тактики) ЗМІ. Серед згаданих інструментів (тактик) слідом за дослідниками [26, с. 105-107] було виокремлено такі: тактика критики та компрометації; тактика зневажання; тактика непрямої оцінки.

3. Стратегія дискредитації дійсно формує негативний імідж російських політиків кінця 90-х років XX століття.

4. Проведене дослідження є початковою ланкою серії етапів подальшого вивчення впливу ЗМІ на формування іміджу політиків не тільки Росії, а й України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аргументы и факты, май, 1996, № 19.
2. Аргументы и факты, май, 1996, № 20.
3. Аргументы и факты, май, 1996, № 21.
4. Аргументы и факты, июнь, 1996, № 23.
5. Аргументы и факты, июнь, 1996, № 26.
6. Аргументы и факты, октябрь, 1996, № 44.
7. Аргументы и факты, июнь, 1996, № 22.
8. Аргументы и факты, март, 1998, № 13.

8а. Аргументы и факты, февраль, 1998, № 7.

9. Аргументы и факты, апрель, 1998, № 14.
10. Аргументы и факты, июнь, 1998, № 25.
11. Аргументы и факты, июль, 1998, № 26.
12. Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М.: Художественная литература, 1965. – С. 234.
13. Вепрева И.Т. О социально-оценочной функции метаязыкового комментария в публичной речи // Политический дискурс в России-3": Материалы рабочего совещания (Москва, 27-28 марта 1999 года) / Под ред. Ю.А. Сорокина и В.Н. Базылева. - М.: Диалог-МГУ, 1999. - 128 с.
14. Ковалев Ю. В. Об интонационном портретировании // Полтический дискурс в России-3": Материалы рабочего совещания (Москва, 27-28 марта 1999 года) / Под ред. Ю.А. Сорокина и В.Н. Базылева. – М.: Диалог-МГУ, 1999. - 128 с.
15. Комсомольська правда, 21.03. 1997, № 52.
16. Комсомольська правда, 20.06.1997, № 110.
17. Комсомольська правда, 10.10.1997, № 187.
18. Комсомольська правда, 03.02. 1998, № 20.
19. Комсомольська правда, 06.03.1998, № 38.
20. Московський комсомолець, 30.04.1998.
21. Макаров, Радіо 101, 17.12.1998).
22. Правда, 14.12.1994.
23. Радянська Росія, 22.05.1997.

24. Русь державная, канал “ОРТ”, квітень 1997.

25. Чтобы помнили, канал “Інтер”, 30.04.97.

26. Шаховский В.И., Желтухина М.Р. Роль комического в дискурсивном портрете политика (разоблачительная функция языка) // Политический дискурс в России-3": Материалы рабочего совещания (Москва, 27-28 марта 1999 года) / Под ред. Ю.А. Сорокина и В.Н. Базылева. – М.: Диалог-МГУ, 1999. - С. 101-114.

УДК 821.161.2Д – 1.09:801.631.5

ПОЕТИКА ПОЕЗІЇ І.ДРАЧА

Хом’як Т.В., к. філол.н., доцент, Процик І.В., студент

Запорізький національний університет

Стаття визначає загальні риси поетики поезії Івана Драча, інтерпретує філософське світобачення поета, його неповторний творчий стиль.

Ключові слова: неординарність, метафора, згрубіла лексика, діалектика, історія, епітет-оксиморон, антропоцентризм, антропософія, амбівалентність, символ, фольклорний образ.

Хомяк Т.В., Процик И.В. ПОЭТИКА ПОЭЗИИ И.ДРАЧА / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья определяет общие черты поэтики поэзии Ивана Драча, интерпретирует философское мировоззрение поэта, его неповторимый творческий стиль.

Ключевые слова: неординарность, метафора, грубая лексика, диалектика, история, эпитет-оксиморон, антропоцентризм, антропософия, амбивалентность, символ, фольклорный образ.

Homjak T.V., Protsik I.V. FEATURES OF IVAN DRACH´S POETIC STYLE / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The artiche deals with general features of Ivan Drach´s poetic style, shows the philosophic outlook of the poet his, unique creative style.

Key words: unusual, metaphor, rough lexis, dialectics, story (history), epithet – oxymoron, antropocentre, antroposophy, ambivalency, symbol, folklore image.

Творчість поетів – “шістдесятників” не обділена увагою літературної критики, більше того, це покоління неординарних митців перебувало під пильним прискіпливим оком поціновувачів літератури, науковців. Імена Д.Павличка, М.Вірграновського, Б.Олійника, Л.Костенко, І.Драча, В.Симоненка об’єднує “прагнення до вияву здорового особистого начала, енергійність художнього пошуку, неприйняття шаблону та художньої нівеляції” [1, 247]. Кожен поет, митець є неповторним у своєму творчому злеті. Першочерговим завданням наразі є об’єктивний, аргументований аналіз їхньої літературної спадщини, осмислення її змісту й ролі в контексті розвитку світової літератури.

Вагомий внесок у дослідження творчості І.Драча зробив відомий літературознавець і літературний критик А.Ткаченко, який обстоює “своєрідність поетичного мислення і відчування” [2, 34] поета, подає ґрунтовний і всебічний аналіз творів, інтерпретує їх у зв’язку з реаліями сучасності. Адже до недавнього часу постать І.Драча поціновувалась досить заангажовано, а критичні зауваження, приміром, П.Тичини, щодо поетової творчості, аж ніяк не були його суб’єктивними думками, виступаючи лише даниною радянській епосі. “Необхідний був час, аби в синтезі багатоманітних суджень, відсіюванні неістотних і концентрації вагомих сконденсувалося світло об’єктивної істини” [2, 23].

Б.Олійник подає загальний аналіз збірки “Соняшник”. У пізніших дослідженнях науковці здебільшого розглядають творчість І.Драча невіддільно від літературної спадщини “шістдесятників”. Зокрема, Т.Беценко вивчає структуру й поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників. В інших наукових розвідках приділена увага лише творам поета певного періоду творчості: Т.Єщенко розглядає метафору в українській поезії 90-х р.р. ХХ ст. В.Галацька досліджує форми вираження авторської свідомості в драматичних поемах та кіноповістях І.Драча. Характеристику естетичних і етичних засад творчості поета, його світоглядної позиції подає М.Жулинський.

Поезія І.Драча потребує більш детального розгляду. Особливу увагу слід звернути на поетику не лише загальновідомих творів, які вивчаються в школі чи ВНЗ, а й тих, які літературознавча критика обділила увагою з тих чи інших причин.

Завданням статті є визначення загальних рис поетики поезії І.Драча не лише раннього періоду творчості, а й віршів, написаних на зламі ХХ і ХХІ ст.

Іван Драч. Скільки в цих двох словах жаги до життя, бурхливої емоційності, невиплесненого в поетичних рядках болю, любові до людей. Як багато в його віршах чогось незрівнянно вищого за буденність, яскравого, епатажного, не такого, як у всіх. А життя пливе, хвилі линуть до берега дитинства й юності, у село Теліжинці, що на Київщині:

Я повернувся з мандрів і додому
Вертаю знову в золоте село,
Яке по грудді вчило по твердому
Мене ходити. Обрій облягло
Тугими хмарами,
а в хаті ні краплини,
Десь мати на вгороді в картоплях.
А на шляху липневі хуртовини –
Медоцвіт хурделяє аж на шлях.
Валізу ставлю. І на призьбу – туфлі.
А день який розкотистий стоїть!
А я у нім, як в золотому кухлі,
Стою на дні усіх моїх століть.
[3, 150].

"Там, у Теліжинцях, Іван Драч відкрив для себе сонце своє оранжеве – Поезію і назавжди застиг "в золотому німому захопленні" перед великим чудом з'яви образного слова" [4, 4]. Бо ж саме в слові прихована таємниця буття, одвічно живуть у ньому радість і біль, надії і світлий сум, любов до батьківщини, віра в краще майбутнє.

Слова в поезії Івана Драча – це не просто слова поетичні, це слова – "барви", слова – "квіти", слова – "стріли".

М.Жулинський вдало змальовує психологічний портрет митця: "Гордий і колючий цей поетичний їжак, не дається в руки, згортається в клубок своїх важких мовчань, повсякчасних саморозп'ять на хресті сумнівів і тривог. Буяв же "дух крилатий у грішній плоті...", натхненно рухав отого скрипучого воза національного лінивства і хатоскрайства..." [4, 3-4].

Модерновий, яскравий, нестандартний, кидає поет виклик всьому світу.

Слова, взяті із симфонії "Смерть Шевченка", підтверджені творчим і життєвим шляхом Івана Федоровича:

"Художнику – немає скутих норм. Він – норма сам, він сам в своєму стилі..." [3, 5].

Перша збірка І.Драча "Соняшник" була видана, коли авторові виповнилося 26 років. Із перших сторінок читачі й літературні критики відчули, що в поета своє оригінальне бачення світу, погляди на явища життя; його мислення витворювало нові, досі в поезії незнані, образи. Іван Драч створив унікальний поетичний стиль, увірвавшись вітром у розхристаній сорочці до таємничого світу Слова. Ім'я Івана Драча "вибухнуло", за словами В.Брюґґена, на поетичному небосхилі українських митців – "шістдесятників".

У поезії митця – гра слів, внутрішні суперечності, свіжість і довершеність образів, політ фантазії, поетичні новотвори, здивування, зачарування навколишнім світом, бурхлива експресія, відхід від поетичних стереотипів, неординарність.

"Іван Драч формує свою поетичну мову і вже навіть жанрово відсторонюється від цієї пишно поетичної, метафорично - намистової поезії, яка цим словесно розцяцькованим різнобарв'ям, цим клекотом порожніх цвітінь забиває чисті запахи і кольори поодиноких тихих і буйних творінь"[4, 10]

Митець запропонував альтернативний спосіб художнього мислення, який базується на максимально індивідуалізованій системі образного мислення, тому гра метафор посідає у творчості поета чи не найчільніше місце. Іван Драч, як ніхто, помічає в простих, до болю знайомих, звичних і часом набридлих буденних речах щось істинно правдиве, світле, таємниче й піднесене. Це вміння вбачати глибинне в буденному найяскравіше простежується в баладах:

Ніч розписала небо в синю домашню вазу,
Захлинулася електричка. Комар в спориші принишк.
Замурзався я на роботі – і мати примітила зразу
Заплямлені солідолом ще путні сірі штани...
Баняк на плиту поставила. Дістала з полиці мило.
А місяць у білих сподніх з батьком у шахи грав...
А на пружинистій шворці, звішені за манжети,
Пришпилені гострими зорями, в небо ішли штани.
[7, 35]

У “Баладі золотої цибулі” немає меж фантазії автора. Цибуля у нього “золотощока богиня продажних ринків”, “заплетена німфа в зів’ялі коси подруг”, “маленька баня підземних церковок”, “невинна золота фея жорстокого Апетиту”, “рідна сестра черствого житнього хліба”, “близнючка – сестриця біложупанного Часнику”, “золота граната у пащу студентського голоду”, “суперниця розвареної рохлі Картоплі”, “подруга кухонної скромниці Солі”, “мала Жанна д’Арк на всіх англосаксів-мікробів”, “ніжна Лаура якогось кирпатого Петра Петрарки”, “Попелюшка”, “...має крутити хула – хуп перед кривавим Шашликом....На срібному тілі грузинського князя Шампура”, “золота цибулина з маминого городу”, “золота весталка з Храму Таємниці Буття”.

Гру слів спостерігаємо у поезії “Бабусенція”:

Ой, оце чудне дівчаточко, ойя,
Щосуботоньки їде з містонька
До бабоньки, до бабусеньки, ой.
Лишає свої інфузорії-туфельки,
Скидає свої лаковані туфельки,
Одягає куфайчатко порване, ойойоєчки.....
[3, 109]

Було собі відро. Звичайнісіньке відро. Його використовували в господарстві. І побачив це відро Іван Драч:

Я – цинкова форма. А зміст в мені – вишні,
Терново – огненні запилені кулі,
Що зорі багряні пили на узвишші
І зірвані, п’яні лежать, як поснулі.
Я – цинкова форма. А зміст в мені – груші...
Я – зрізаний конус... А зміст мій до скону
Все незалежне, що вплине у мене...
Коли ж я порожнє в бутті цілоденнім,
Тоді я по вінця насипане небом.
[3, 79-80].

Образи природи і фольклорні мотиви є художньо переосмисленими, глибинними і мають сильне ідейне навантаження:

З Теліжинець калина проросла,
Прорвавши твердь кременисту,
планетарну. [4, 19].

Фольклорні образи – символи, такі як-от вода, м’ята, вишня, тополя, терен, орел, віл, крила, квітка по-новому переосмислені й репрезентовані з погляду людини буремного XXI ст., але ідейне навантаження їхнє не змінилося. Образи ці відтворюють у пам’яті рідну землю з її краєвидами:

У Теліжинцях світ мені тулиться,
Смак води і дотепність дядьків.
Кожна пташка, кожнісінька вулиця
Мене прагне вже сто віків....
[3, 371].

Теліжинці, за висловом М.Жулинського, є своєрідним моральним імперативом, яким вивіряються ціннісні орієнтації поета.

У пейзажній ліриці Іван Драч вдало поєднав елементи природи із сучасними реаліями, звернувшись до історії.

Колись Гуллівер возлежав горілиць
І музику слухав з планети далекої,
А ви нашорошено можете чути
Писк немовляти з Антигалактики.
Ще до Адама були ви радарами
Держави зеленої демократії,
І з усіх філософів відбірних
Засвоїли гандизм іще в епоху
мамонта....

(“Німі братове – дерева”)

Іван Драч зрощує воєдино особисте й загальнолюдське, піднесене й буденне, таємниче і загальновідоме. Саме тому у його поезіях постають образи людей: дядька Гордія, дядька Зінька, баби Маройки, баби Параски, тітки Мартохи. Ці образи співіснують з образами історичних постатей: І.Вишенським, Г.Сковородою, Т.Шевченком, М.Лисенком, М.Заньковецькою, М.Сар'яном, В.Ван-Ґоґом, М.Гоголем, патріархом Володимиром... Незаперечне безсмертя світових геніїв доводити немає потреби. А як бути з образами звичайних людей?

"Ну які, здавалося б, із цих сільських дідів і бабів пророки правди?.., кому вони будуть порадними? Та поет нахиляється, вслухається, наближається до них на відстань серця – хоче почути той голос правди, який він слухав ще в дитинстві, але не перейнявся тоді його звучанням..." [4, 12].

....Горпини і Теклі, Тетяни і Ганни –
Сар'яни в хустках, Ван-Гоги в спідницях.
("Балада про Сар'янів та Ван-Гогів")

Тож істина відкривається людині не одразу, а лише з вершини літ, коли погляди й думки стають філософськими, споглядальними:

...Йдеш так до правди, до суті життя,
Обплетений кілометрами філософій,
Райдугами симфоній і місячних інтегралів.
Іноді тільки буваєш на відстані серця
Від тієї, єдино озонної Правди.
("Балада про дядька Гордія")

Концептуально нове, виважене й зріле, із добрим гумором, ніжністю й болем у поета бачення України:

...Україна копає городи.
Сам це бачив. Проїхав наскрізь
Землю пекла, й небесної вроди,
І святих фіалкових узлісь.
Україна копає городи.
Україна – великий город.
Не чекає собі нагороди
Мій великий городній народ.
[3, 360].

Але, коли вже біль цей не втихає, не заспокоюється, перо Івана Драча виплескує на аркушах паперу нищівну критику, інколи самокритику, гостру сатиру, із домішкою вульгаризмів і наболілих, викресаних фантазією неологізмів:

Я п'ять років займався політикою,
І став дурнішим у п'ять разів –
Проспиртований злободенною пліткою,
Я ще й досі не протверезів ...
[3, 358].

Кожен українець – це троїсті музики:
Одне – думає, друге – каже, третє – робить.
Від того у нас результат великий,
Що перший – спородить, то третій точно угробить
У такому консенсусі доживаємо й досі.
[3, 355].

Здрастуйте, бабо історіє!
Як Вам ведеться?..
Слухайте ж, сива курво,
вічна наймичко баби Політики,
Залоскочена попід пахвами
джиґунами – істориками,
Та, що визбирує по пшонинці
сифілітичні догідливі плітки,

І та, шкільнопрограмова,
пранцювата повіє неторкана!..
О націє чорноземна,
годована груддям чорнозему,
Годована голодом чорним,
екстраексперимент сталінського раку,
Коли ти вже наберешся
Державного розуму?!
("Розмова з бабою історією")

Отже, своєрідна поєднуваність непоєднуваного наявна в поезії І.Драча. Ніжні етюди, елегійні балади існують поруч із викривальними, докірливими, сатиричними строфами.

"Можливо, найголовніші етичні корені мої від двох бабусь – баби Корупчихи і баби Маройки. Перша – втілення доброти войовничої, зухвалої, перекірливої, викличної. А як вже вони ненавиділи одна одну – ці основоположниці моєї моральності! В моєму характері щось відклалося і від їх несумісності" [5, 344].

Світогляд І.Драча неповторний й унікальний, як і сама особистість поета. Відверта й щира, викликає в читача найвищі душевні пориви, збагачує, закликає до активності, небайдужості, чуйності.

Людина з її одвічними почуттями й світ природи поєднані воєдино, але антропоцентризм не сягає в І.Драча меж антропософії. Людина, незважаючи на досягнення науково-технічного прогресу, не може змінити одвічних законів буття ("Чорнобильська мадонна", "Бенкет в пору СНІДу або Скіфська мадонна"). Духовність і пошуки істини – своєрідні вказівні знаки, які спрямовують митця на одвічні шукання, осмислення місця людини в світовому, планетарному масштабі. Іронія й самоіронія, часом їдкий сарказм виправдовуються висловом самого поета: "Люблю повертати людину очима до сонця. Спочатку поболюють очі, зате як поліпшується зір!" [2, 17].

Неповторність форми поезії відповідає глибині змісту:

Як це мало – сказати: "Добридень!",
Як на диво багато в цім слові,
Бо воно аж по вінця сповнене
(Перехлюпується, вишумовує)
І надіями, і тривогами,
І запеклими вболіваннями
За людський справді добрий день!
(Етюд на "Добридень")

Характер І.Драча й характер його поезії – це своєрідний оксиморон, поєднання високого й низького, грубого й ніжного, ласкаво - ліричного й вибухово - викривального, сатиричного. "Одягни мене в ніч, одягни мене в хмари сині..." і поряд з цими рядками "Я – ганчірка в Божій руці. Я не стяг, що звитягами гордий... Тож підходьте, мужі – горобці, Підставляйте замурзані морди..."; "Попадем в історію димом крематорію"; "Я хрест несу з серпом і молотом. Щодня зростає вагота", "Хто в президії сидить? Міль з президії летить..." Іван Драч не намагається оминути чи якось пом'якшити гостру сатиру, нищівний сарказм: "Рву молоду кропиву – Юну свою сестру. І це вже для мене не диво – Кропив'яним я помру. Жалити буду бездонно... Так – це невдячне диво: Ставати людям навсторч. Рву молоду кропиву. Буду варити борщ..."
("Осанна кропиві")

На законах діалектики побудована "Балада про скромність":
- Не вистачає йому скромності! –
Кричало круг мене голодне кодло
Скромних грамофонів і чесних заробітчан...
- Людський глас – глас божий.
Вирішив я: "Треба зайти до Скромності".
Купив пучок осніжених конвалій
І сизий флакончик парфумів,
Чесучевий плащ кинув на руку.
В кімнату ввійшов – і остовпів, подивований:
П'яне опасисте бабисько лежить на дивані,
І смокче цигарку, і зирить презирливо скоса...
...Поламавши стонадцять доріг,
Мимо тронів Апломбу і Слави
Брів обридливо – і мимоволі

Затялась моя думка оскомою:
“Треба ж зайти до Скромності”.
Послизнувшись на пам’яті,
Передчуваючи стрічу, шкалик горілки хильнув,
Купив цигарок ментолових, взяв “Спотикач” по дорозі,
Не стукаючи, ввірвався:
Стоїть дівча наполохане, смокче зорю – карамельку,
Русу косу розплітає, вронивши приколки долі...

“В’ячеславе, ти прийшов до мене колосом – Колосом із поля Чорновола, Хлібом ти сказав, пшеничним голосом: “В вас ще й досі чорна своєволя...” – ці рядки написані влітку 2001 року. В них – елегійний сум і водночас розпач за долю батьківщини. “Нема народу – то пощо життя?!” – на цей риторичний оклик немає відповіді. Своєрідне бачення історії України постає у поезії “Самообслуговування”: “Дивовижний народ! Найбільші його вороги Сконали своєю смертю... А українці стріляли по українцях... І досі катують один одного З витонченою жорстокістю... Безсмертний народ! Незнищимий народ! Навіщо їм вороги?! Вони – самі собі вороги!” Апогею сарказму в змалюванні подій довколишнього світу І.Драч сягає в поезії “Бабські теревені на президентську тему”.

Дивне несумісне поєднання антитетичних речей у поезіях спричинилося до того, що Івана Драча сприймають здебільшого амбівалентно.

“Іван Драч послідовно й рішуче заперечує будь-які форми фальші – фальш імітованих настроїв, мімікрійних думок, пишного словесного маскараду...” (В.Брюґґен).

Безперечно, поезія І.Драча має витончену високохудожність і естетизм. І хоча поет часто, без рожевих окулярів і прикрашальних засобів змальовує реалії сучасності, його слова є істинно художніми, не химерно й похапцем вигаданими, а дійсно Словами, такими, перед якими хочеться завмерти “в золотому німому захопленні”.

Поетика поезії І.Драча відзначається індивідуальністю, нешаблонністю, відходом від стереотипів, своєрідним тлумаченням різноманітних явищ життя: від черпання води з криниці до Чорнобильської катастрофи й планетарних екологічних проблем.

Поезії І.Драча потребують нового пояснення й витлумачення, адже охопити всі аспекти проблеми практично неможливо, необхідний ґрунтовний аналіз системи віршування творів, їхньої лексики, символіки, метафорики, засобів поетичного синтаксису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури: У 8 Т. – К., 1971. – Т.8 – С.247.
2. Ткаченко А. Іван Драч: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1988. – 272 с.
3. Драч І. Анатомія блискавки. – Харків: Фоліо, 2002. – 509 с.
4. Жулинський М. Поетичний їжак з головою сатира і волоссям кольору витіпаних конопель / Драч І. Анатомія блискавки. – Харків: Фоліо, 2002. – С. 3-30.
5. Драч І. Духовний меч. – К.: Рад.письменник, 1983. – С.344.
6. Брюґґен В. Зерно і сходи. – К.: Молодь, 1987. – 196 с.
7. Драч І. Витоки поезії // Прапор комунізму. – 1983, 20 листопада.
8. Драч І. На дні роси. Поезії. – М.: Молода гвардія, 1976. – 96 с.
9. Драч І. Соняшник: Поезії. – К.: Молодь, 1985. – 224 с.

УДК 82-3

“МИ ВІДПОВІДАЄМО ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИЛИ” (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ О.ЖОВНИ „ЕКСПЕРИМЕНТ”)

Черна Г.М., к.філол.н., приват-доцент

Кіровоградський соціально-педагогічний інститут „Педагогічна академія”

Автор статті аналізує повість О.Жовни „Експеримент”, у якій відтворено нестандартну ситуацію. На матеріалі твору робиться спроба ще раз подивитися на загальновідомі філософські проблеми добра, любові, моралі, гуманності, співчуття, але крізь призму стосунків педагога й підопічної.

Ключові слова: любов, почуття, експеримент, педагог, мораль, життя, гуманність, альтруїзм.

Черна А.Н. “МЫ В ОТВЕТЕ ЗА ТЕХ, КОГО ПРИРУЧИЛИ” (НА МАТЕРИАЛЕ ПОВЕСТИ А.ЖОВНЫ „ЭКСПЕРИМЕНТ”) / Кировоградский социально-педагогический институт „Педагогическая академия”, Украина

Автор статьи анализирует повесть А.Жовны «Эксперимент», в которой изображена нестандартная ситуация. На материале произведения сделана попытка еще раз посмотреть на общеизвестные философские проблемы добра, любви, морали, гуманности, сопереживания, но через призму отношений педагога и воспитанницы.

Ключевые слова: любовь, чувства, эксперимент, педагог, жизнь, мораль, гуманность, альтруизм.

Tserna G.M. „WE ARE RESPONSIBLE FOR THOSE, WHOM WE HAVE TAMED” (BASED ON THE MATERIAL OF O.ZHOVNA”S STORY „EXPERIMENT”) / Kirovograd Social-pedagogical Institute „Pedagogical Academy”, Ukraine

The author of the article analyzes the O.Zhovna’s story „Experiment” in which unusual situation was reflected. On the tex basis the attempt is made to spot once more generally – known philosophic problems of good, love, moralite, humanity, compassion, but they are spotted through the prism of the relationship of the pedagogue and his ward.

Key words: love, fulings, experiment, pedagogue, life, morality, humanity, altruism.

Ім’я талановитого письменника з Новомиргорода, що на Кіровоградщині, Олександра Жовни давно вже відоме і в літературних колах, і широкому загалу читачів, зокрема екранізацією повістей „Партитура на могильному камені” та „Ночь светла”. Усе частіше на шпальтах газет і журналів з’являються публікації про О.Жовну. Про нього говорять М.Кравчук, М.Рябчук, О.Яровий та багато інших. А Валерій Шевчук включив кілька оповідань О.Жовни до антології української “готичної” прози.

Талант цього прозаїка полягає в його умінні бути самим собою, у небажанні рівнятися на сучасних модерних поетів і прозаїків, які намагаються в один момент завоювати симпатії українських читачів важкозрозумілою, але модною (на даний час!) літературою. Коли Сальвадора Далі запитали про моду, він відповів: „Мода – це те, що здатне вийти з моди” [1, 380]. Проза О.Жовни буде модною завжди, оскільки несе в собі те вічне, до чого прагне кожен з нас, що бачимо і відчуваємо в оповіданнях „Вдовушка”, „Стрекоза”, „Маленьке життя”, у тій же повісті „Партитура на могильному камені”. Вічність простих істин і простота вічних істин приваблюють письменника. А все геніальне – просте. Як влучно зауважив О.Яровий: „В оточенні нинішніх літературних винахідників велосипеда, що пнуться створити щось „посільнєє”, чим „Фауст” Гьоте”, - таки можна бути оригіналом. Для цього варто закликати сьогоднішній соціум, що стрімголов тікає від душі й добра, у зворотному напрямку. До душі й добра. Що й робить своєю прозою Олександр Жовна, і така „старомодність” стає справжнім авангардом серед псевдоавангарду” [2, 3].

Однією із домінант творчості цього прозаїка є мотив кохання. Він присутній у кожному творі, де в більшій, а де в меншій мірі. Є в прозі О.Жовни й еротика, але вона в нього особлива, вишукана, поетична. “Еротизм у прозі О.Жовни – “старомодний”, оповитий поетичним серпанком” [3, 4]. Згадати хоча б назву любовної повісті в листах „Її тіло пахло зимовими яблуками”... Треба мати особливий склад душі, щоб знайти таке порівняння. А це, у свою чергу, є наслідком високої духовної інтелігентності й неабиякого інтелекту.

У червні 2003 року відбулася презентація нової книжки О.Жовни „Експеримент”. До неї ввійшли як уже відомі твори, так і нова повість з однойменною назвою. Вона й стане предметом цього дослідження.

Ця повість відрізняється від попередніх творів письменника тим, що автор відступив від традиції, ризикнув поекспериментувати. Тут, як завжди, фігурує мотив кохання, присутня й еротика, але більш відверта. Проте стрижнем твору є стосунки героїв, а саме: педагога і його підопічної (сліпоглухонімої дівчини). Ці стосунки стали наслідком невдалого експерименту, що врешті-решт спричинив трагедію. Тому мета цієї статті – на основі аналізу твору з’ясувати, чи завжди доречні експерименти, а особливо у педагогічній діяльності. Адже в повісті змальовано нестандартну ситуацію. Чи можна так легко й необачно оперувати категоріями добра, любові, гуманності, співчуття, моралі заради альтруїзму, спрямованого на сліпоглухонімих?

Отже, повість називається „Експеримент”. І тут же автор дає уточнення: розповідь тифлосурдопедагога. А це вже натякає читачеві на незвичність сюжету. Із першої ж сторінки ми дізнаємося, що головний герой – педагог будинку для сліпоглухонімих. Він тут живе і йому подобається це життя: „Я давно звик і більше не аналізую. Я не переймаюсь. Я не помічаю. Я звик... Я живу в цьому будинку сім років. Ми живемо тут всі разом, однією сім’єю, далеко від міста. Мені, здається, подобається тут” [3, 11]. Героя задовольняє таке аскетичне життя, оскільки поряд немає „ніякої екстремальності”, час пливе розмірено, як мине день завтрашній, вже відомо сьогодні, бо всі дні одноманітні. Про існування іншого світу героєві нагадують лише спогади.

А поруч живуть люди, які мають свій світ, які „були незвичайними, тому що не бачили одне одного, не чули і не могли говорити”[3, 11]. Герой акцентує на тому, що нам, звичайним людям, важко уявити і зрозуміти світ таких хворих: „Даремна справа уявити що то. Сліпо... Глухо... Німо... Даремна справа...” [3,11]. Єдиний спосіб контакту з такими людьми: натискати пальцями на їхні долоні, які педагог доречно порівнює з найкомпактнішими біокомп’ютерами. Працюючи в такий спосіб зі сліпоглухонімими, він намагається допомогти їм зрозуміти і бодай уявити той світ, у який вони прийшли, але якого ніколи не зможуть побачити на власні очі, не зможуть почути шепіт лісу, спів пташок, вголос висловити захоплення.

Життя в будинку текло повільно, проте герой щиро зізнається, що десь у глибині душі він „чогось чекав, можливо, не підозрюючи”. І його чекання виправдались. Навесні в будинку з’явилась нова людина, яка прийшла з того, іншого, галасливого світу, де „їздять на авто, співають з естради, грають у футбол, купують одяг...” [3, 11]. У будинку з’явилась молода жінка, яку герой порівнює з весною. Цей прийом автор свідомо використовує для акцентування уваги читачів на наближенні різких змін, що мають статися в житті педагога з приходом весни і молодої жінки на ймення Ліка. Їх „важко було розмежувати”. Самотність відступила, і герой вирішує: „Жити!”.

Вітряна й епатажна Ліка вихором увірвалася в одноманітне й нудне життя героя і стала причиною душевних драм, врешті-решт, трагедії для кількох людей. Молода жінка, що була „проти всього штучного, в тому числі й моралі”[3, 14], зважилась на недозволене в закладах такого типу. Ліка вирішила навчити сліпоглухонімих любити. „Вони повинні це відчути. Адже навіщо жити?” [3, 15]. Герой, що з появою цієї жінки змінився, став іншим, не все розуміючи в її ідеях, все ж таки погодився взяти участь в експерименті. Проте основними учасниками мали стати двоє хворих – Оля і Сашко. А обом педагогам відводилась роль наставників і спостерігачів за розвитком подій.

Уже сама ідея змусила героя в перший же день експерименту подивитися на Олю по-іншому. Перед ним сиділа вісімнадцятирічна дівчина, і педагог вперше за сім років не знав, із чого почати розмову. Він розглядав її обличчя: “Сірі очі, великі, ледь підпухлі, вії завжди зволожені, ніби щойно стримувала сльози, губи з постійною тріщинкою. Я раптом подумав, що вони жодного разу не спробували губної помади. Підборіддя невеличке, овальне, взагалі миле, шия тоненька, квола... Груди, на них якесь бліде мереживо, щось хворобливе і убоге у всьому” [3, 17]. Герой опинився в ролі скульптора, якому дали шматок брили, а він повинен зробити з неї прекрасну скульптуру і вдихнути в неї життя. Це злякало його. Страх заважав йому правильно пояснити суть речей. Крім того, педагог розумів, що не має морального права проводити такий експеримент із хворою. Отже, перший крок видався невдалим. Герой вже готовий був відмовитися від подальших дій. Проте на зовсім іншій позиції стояла Ліка. Нічого аморального в розпочатому вона не вбачала. Натомість вона певною мірою вважала себе спасителькою нещасних душ, обділених природою: “Невже це завдасть істотного збитку світовій моралі, коли маленька, ображена природою пилинка раптом відчує насолоду, хай гріховну, чи як би там її не звали? Навпаки. Своїм втручанням ми станемо в один ряд з байдужістю Творця” [3, 23]. Ліка мала своєрідну життєву філософію, власний погляд на світ і людей, які в ньому живуть. Вона наголошує на тенденції до зменшення людей красивих зовні і душею. А причину цього вбачає в кризі кінематографа, “саме справжнього кіно з кінотеатрів, з великих екранів, з темних залів, де відбувалася таїна захоплення кіно-героями” [3, 25]. Глядачі намагалися бути схожими на своїх кумирів зовні. Ліка проводить паралель між кінематографом і внутрішнім світом сліпоглухонімих: “Я уявляю їхнє сприйняття навколишнього, як щось схоже на ситуацію в темному залі кінотеатру. Такий собі німий кінематограф” [3, 26]. Отже, педагог мав стати режисером-постановником еротичного серіалу. Слова Ліки робили його рішучим, спонукали до дій, проте чергове спілкування з Олею всі зусилля зводило нанівець. Дівчина лишалася незворушною, на її екрані не виникало спланованих кадрів. Лишався незворушним і Сашко. Розчарування почало оволодівати навіть експресивною Лікою: “Наша самопожертва, наша благородна любов до скривджених природою – не що інше, як пусті розваги і звичайнісінька омана” [3, 28].

Обидва педагоги почали робити надто поспішні висновки. Їм не вистачало терплячості. І це підтвердило наступне заняття, коли педагога, який зайшов у пригніченому настрої до кімнати хворої , раптом вразили Олині очі: “Вони були не такими, як завжди, чи то колір, ні не колір, якесь інше освітлення, не зовнішнє, внутрішнє, вони були по-іншому освітлені сьогодні, саме ця освітленість і зворушила мене в ту мить” [3, 29]. Саме з цієї миті починається новий вимір стосунків між педагогом і його підопічною. На Олиному

внутрішньому екрані почали з'являтися перші кадри, про що засвідчили очі і загальне хвилювання, яке передавалося й чоловікові. У свідомості хворої дівчини почали з'являтися нові думки, вона прагла нової, незвичної для неї інформації. Про це сигналізувало її обличчя, яке переінакшувалось. Педагогу воно здалося схожим на квітку, що розпускає пелюстки, чи на метелика, який розправляє крила. Отже, зусилля не лишилися марними. Експеримент розпочався.

Особливістю даної повісті є те, що події відбуваються в обмеженому просторі – на території будинку для сліпоглухонімих. Проте розвиток подій досить динамічний і не передбачуваний. Автор увесь час тримає в напрузі як читачів, так і героїв. Експеримент нібито мав закінчитися, так і не розпочавшись. І раптом – рух вперед: Оля починає "оживати". Проте наступний етап несе з собою для педагога кілька несподіванок. По-перше, Оля категорично відмовляється мати за друга Сашка, лише його, педагога. По-друге, про експеримент стає відомо директрисі будинку. А це, у свою чергу, ставило під загрозу подальшу педагогічну діяльність обох вихователів. По-третє, герой, несподівано для самого себе, перетворюється на безпосереднього учасника експерименту, а саме: він закохується в Олю і стає її другом. Завдяки йому дівчина змінювалася кожної нової зустрічі. Експеримент вийшов з-під контролю. Педагогом оволодів сліпий азарт. Він "загострював досліди, переймаючись незвичайними, хвилюючими, живими стосунками" [3, 34]. І це заважало йому помітити, що він втягується "у щось зовсім інше, глибинніше й серйозніше, ніж експеримент" [3, 34]. Ніби звіряючись читачеві, герой говорить: "Я закохався в цю незвичайну тендітну істоту... Любити сліпоглухоніму. Кому ще вдавалось таке?" [3, 34-35]. Незвичність ситуації його вже не лякала. І чоловік, і дівчина тепер були під владою почуттів. Педагог досяг в експерименті більшого, ніж сподівався: він навчив Олю любити, і сам закохався в неї. Завдяки йому Оля з "примітивно існуючої істоти" перетворилася в жінку. По-іншому тепер на неї дивився й він сам. На зауваження Ліки про те, що все одно Оля не чує їхньої розмови, що вони "тут лише удвох", педагог заперечив: "Я так не думаю" [3, 37]. Ця фраза свідчить про те, що чоловік тепер сприймав Олю як особистість. Віднині дівчина для нього була повноцінною людиною, яка вміє відчувати, вміє любити і знає, що у світі є ще й такі почуття, які вона тепер сповна віддавала тому єдиному героєві, який був на її екрані.

Проте відбулися істотні зміни і з Лікою. Хоча вона й лишилася до кінця спостерігачем в такому незвичному експерименті, але в якийсь момент збагнула, що вже не може контролювати ситуацію і винна в цьому саме вона, оскільки "не продумала всього до кінця", зробила помилку, через яку тепер буде страждати, перш за все, Оля. Ліка з'явилася в будинку для сліпоглухонімих, сповнена альтруїзму й милосердя до хворих. Вдаючись до експерименту, вона сподівалася розширити почуття обділених природою людей, збагатити їхнє духовне і фізичне життя. Але в ході експерименту зрозуміла, що "у кожного свій світ. У нас свій, у них свій, у Олі свій, і поєднати їх неможливо. Ніхто з нас не зможе жити в чужому світі. Оля в нашому, ми – в її" [3, 39]. Та не хотів цього розуміти колега Ліки. Тепер вони помінялися ролями. Епатажна Ліка стала спокійною і поміркованою, а той, хто мав допомогти Олі збагатити її життя, потонув у океані почуттів і пристрастей. Ліка прагла припинення експерименту, а він – продовження стосунків уже на новому рівні: "Зоряне небо і жінка, що спить на моїх руках. До біса експерименти, до біса суспільну думку, до біса завтра. Сьогодні, ніч, небо, Оля і більше нічого. От це і є найголовніше. Хто зна про найголовніше? А я знаю. Я це відчув" [3, 40].

У структуру твору автор вплітає розповідь педагога про археолога, закоханого в "жінку, якій п'ять тисяч років" [3, 41]. Чоловік здобув щастя після того, як знайшов другу частину глиняної статуетки і склеїв обидві. На прикладі цієї історії педагог намагається вкотре довести своїй колезі всю серйозність розпочатої ними справи і наголошує на неможливості припинення експерименту, не довівши його до кінця. Педагог мимоволі порівнює себе з тим археологом, а Олю – з глиняною статуеткою, одну частину якої він мав до експерименту, а другу віднайшов в процесі експерименту. Герой мусив склеїти обидві частини, аби ті стали одним цілим. Для педагога перша частина Олиної суті – це "примітивно існуюча істота", яку може вивести на вищий рівень існування її друга частина, що довгий час, "сотні чи тисячі років" була відокремлена від першої. Важливим у цьому моменті є поєднання обох частин. Проте фізичні особливості Олі змушують педагога з великою обережністю поводитися з дівчиною саме через надмірну чутливість, вразливість і своєрідність світосприйняття, що притаманні людям її типу: "Вона не з сучасності, майже нереальна, з глибини віків, здається, їй теж тисячі років. Вона така ж тендітна й слабка, як та скульптурка, що пролежала в землі тисячі років. Загроза прийшла, коли вона потрапила до людських рук, що можуть її леліяти, а можуть, повівши себе необережно, випустити з рук, і вона помре, розлетівшись на шматки, перетворившись на звичайну глину" [3, 42]. Педагог застерігає Ліку, намагаючись довести, що необережне поводження з людиною, а особливо такою, як Оля, може призвести до трагічних наслідків. Саме цей момент повісті несе в собі основне ідейне навантаження. Не можна грати словами й почуттями, оскільки "ми відповідаємо за тих, кого приручили". На цьому наголошував ще А. де С.Екзюпері. Ліка все зрозуміла. У ній відбулися великі перетворення: вона стала стриманою, зважливою і мудрою. Жінка вирішує покинути цей будинок, тим більше, що про експеримент стало відомо директрисі. Проте вирішує покинути сама, без колеги, до якого мала певні почуття. Ліка прийшла в цей будинок сама; сама змінила усталений спосіб життя деяких його мешканців; сама й мусить піти

звідси, забираючи з собою тягар невдалого експерименту. Жінкою тепер керувало почуття провини. І в цьому певну роль відіграла історія, почута від директриси: сліпоглухонімий Сашко є її позашлюбним сином. Відтоді Ліка по-іншому сприймала директрису: ”Я вперше оцінила її вчора відповідно. Я поглянула на неї іншими очима. Вона сильна жінка, і їй можна пробачити. Разом з тим, вона дуже й дуже нещасна, зрештою, як і багато інших жінок” [3, 45]. Стає зрозумілим духовна сила цієї “неприступної твердині, нездоланної Горгони” Зінаїди Самійлівни Сомової. Адже заради хворого сина, заради того, щоб завжди бути поруч з ним, вона здобула професію тифлосурдопедагога, з’явилася в цьому будинку і згодом очолила його. Ліка зрозуміла, що не з усім у цьому світі можна експериментувати, а тим більше з почуттями (матері до сина, сина до матері, жінки до чоловіка і навпаки).

Педагог продовжує зустрічатися з Олею, проте її безпосередність у почуттях злякала його. Завдяки незвичності особистості для дівчини не існувало соціальних бар’єрів і заборон. “Це було справжнє, беззастережне, ідеальне і, разом з тим, реально існуюче кохання, про яке віками мріє людство” [3, 46]. Саме таке кохання і злякало педагога, адже він належить до світу звичайних людей, які щодня, щохвилини говорять про любов, прагнуть її, але “насправді просто не готові до неї”. Із погляду звичайної людини педагог має природні переваги над Олею: він може і вміє говорити, бачити, чути. Але в одному він програє. І саме цей момент твору розкриває життєву істину. Герой ставить не лише собі, а й нам, читачам, філософське запитання: “Хто з нас природніший, щасливіший в коханні?” [3, 46]. І сам же намагається на нього відповісти: “Вона – неповноцінна, чи я – досконалий, що в силу своєї довершеності тепер не дозволить собі більше вольностей, а буде думати про мораль, стриманість, гуманність і суспільну етику” [3, 46-47]. Педагог робить висновок, що це і є основний підсумок проведеного ними експерименту.

Отже, чоловік збагнув те, що намагалася пояснити йому Ліка: вони з Олею з різних світів і з часом їхнє “велике незвичайне кохання стане великою звичайною неправдою” [3, 47]. Тому експеримент варто припинити. А це означає, що Оля в черговий раз опинилася в небезпеці. Вона набагато тонше розуміє звичайно сказані слова і безпомилково може відчути фальш і неправду. Тому знає, що педагог не повернеться. Оля розуміє, що їхні стосунки не мають продовження, бо вони (тобто сліпоглухонімі), за її ж власними словами, - “не люди”. Дівчина розуміє свою неповноцінність, але все одно чекатиме на повернення друга. У її душі з’явилася перша тріщина, що принесла з собою трагедію: ранньої осені Олю знайшли в озері утопленою.

Із втратою Олі герой втрачає щось інше, всеохоплююче, без чого життя стає непотрібним, таким, що не має ціни [3, 51]. Він втратив щастя відчувати природність почуттів, а не їх штучність, породжену соціальними умовностями і бар’єрами. Самокопання педагога у власній душі і пошуки причин трагедії вказували на те, що він відіграв у цій сумній історії найголовнішу і найбезпосереднішу роль. Почуття вини за скоєний гріх лягло нестерпним тягарем на душу героя: “Я продовжував існувати лише примітивним фізичним існуванням і все більше й більше схилявся до думки покінчити з цим” [3, 51].

Незвичність історії, відтвореної в повісті, змушує читачів, як і героїв, з однаковою силою переживати події, змушує співпереживати. Сюжет твору подібний до підземного лабіринту, в який можна легко зайти, але вихід знайти важко, оскільки все надто складно, а долі героїв так переплелися, що іноді це стає для них самих несподіванкою. Із кожним поворотом у розвитку подій відкривається щось нове. Спочатку Ліка вихором вривається в життя героя, потім він закохується в Олю і стає причиною її загибелі, а тепер він несподівано для себе дізнається, що є причиною любовних страждань директриси. “Такого щирого жалю до самого себе я не знав ніколи. Я відчув себе найнещаснішою істотою у всьому світі” [3, 52]. Але найстрашніше чекало героя згодом. Директриса зізналася, що то вона вбила Олю, сказавши дівчині, що педагог загинув в аварії. Герой відчув себе переможеним, тому що остання фраза директриси прозвучала, як вирок: “Думай тепер – хто з нас дурень” [3, 53].

Герой, розчавлений долею, лишається самотнім і нікому непотрібним, один на один з болем і почуттям спустошеності. Навіть Ліка відмовилася від нього. Педагог вирішує залишити цей притулок, змінити професію і своє життя: “Я захотів стати новою людиною, зажити зовсім новим життям” [3, 54]. Але він не зумів цього зробити, не зміг. Він так і лишився там працювати. Напевно, бажання спокутувати гріх, прагнення отримати прощення від усіх таких же знедолених, як і Оля, і, в першу чергу, від неї самої змушувало чоловіка лишатися на місці. Тепер він на нарадах уважно слухає директрису і занотовує до записника найцінніше з її промов, готує доповіді про особливості розвитку сліпоглухонімих і носить окуляри. “Я знову стриманий пуританин і добросовісний педагог. Я став дуже серйозним, розсудливим і неквапливим” [3, 54]. Герой став таким же, як і всі педагоги цього закладу, влився в ту масу, з якої колись намагався виділитися, повернувся до того монотонного й розміреного життя, яким жив до зустрічі з Лікою. Він вирішив виправдати своє покликання педагога і виконати свій обов’язок перед нещасними дітьми.

Ким же були для героя Ліка і Оля? Гадаємо, Ліка втілює в собі випробування героя на міцність душевну і моральну. Адже з легкої подачі цієї жінки було розпочато жорстокий експеримент, і герой робить перший необачний крок: він погоджується на цю справу, а отже, свідомо порушує професійну етику.

Закохавши в себе Олю, а потім, бажаючи припинити стосунки з нею, герой робить другий необачний крок: він розбиває її душу, що призводить до трагічних наслідків. Герой порушує принципи моралі. І по-третє, чоловік втрачає жінку (Ліку), яка була закохана в нього. Втрачає назавжди. Це ще один необачний крок.

Оля до початку експерименту була для педагога лише однією з багатьох хворих, що перебували в будинку для сліпоглухонімих. По відношенню до дівчини він мав лише почуття жалю. Та ставши безпосереднім учасником експерименту, він почав сприймати підопічну, перш за все, як жінку, яка зрозуміла що є кохання і яка відповіла йому взаємністю. Для героя у світі нікого більше не існувало, тільки Оля. Вона стала і його щастям, і його гріхом. У ній герой побачив ідеал, до якого прагнуть століттями. Але він втратив цей ідеал, розуміючи несумісність двох різних світів. Ідеал знову став недосяжним.

Твір має кілька сюжетних ліній, які міцно переплетені між собою. Це лінії: педагог – Ліка, педагог – Оля, педагог – директриса, директриса – Сашко. Але стрижнем кожної з них є почуття любові, того всеохоплюючого почуття, завдяки якому існує життя на землі, яке керує нашими вчинками і заради якого ми живемо. Але це почуття вимагає обережного ставлення до себе і до тих, хто має його у своїй душі. Легко запалити цей вогонь, але важко його підтримувати, а ще важче бачити, як той вогонь спалює на попіл. Виникає питання, чи мали право два педагога розпочинати такий експеримент зі своїми підопічними? Звичайно, що ні. Це порушення норм професійної етики й моралі. Якщо ж подивитися на головного героя та його колегу просто як на людей, то певною мірою можна зрозуміти їхній вчинок. Ними керувало альтруїстичне бажання хоч якось допомогти нещасним. Обидва педагоги прагли дорівняти сліпоглухонімих до здорових людей, збагатити їхнє життя новими почуттями, аби ті не відчували себе неповноцінними. Але ні Ліка, ні її колега не врахували основного: такі хворі не бачать, не чують, не говорять, але тонко відчувають і мають дуже вразливу душу. Обман і легковажність можуть їх знищити. Кожному з нас треба пам'ятати, що ми несемо відповідальність за тих, хто поруч з нами. У цьому полягає основна ідея повісті "Експеримент".

ЛІТЕРАТУРА

1. Тайная жизнь Сальвадора Дали, написанная им самим. – М.: Сварог и К , 1999. - С. 380.
2. Яровий О. До душі й добра // Літературна Україна. – 1997. – 14 квітня. – С. 3.
3. Панченко В. Запрошення до потойбіччя // Жовна О. Вдовушка. – Кіровоград, 1996. – С. 4.
4. Жовна О. Експеримент. – Кіровоград: ПВЦ "Мавік", 2003. – 246 с.
5. "Приріс до свого міста назавжди" // Українська література в шкільному вивченні. 10-11 класи: Книга для вчителя. – Кіровоград, 1995. – Вип. 1. – С. 156-159.
6. Ткаченко О. Мистецтво слова. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
7. Выготский Л.С. Психология искусства. – Минск: Современное Слово, 1998. – 480 с.

УДК 81'373.46

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИЧНОЇ НОМІНАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

Черненко І.М., асистент

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті розглядається один зі способів номінації українських термінів туризму – вторинна номінація; аналізуються види метафор, розкриваються особливості метонімізації термінів.

Ключові слова: термінологічна номінація, вторинна номінація, метафоризація, метонімізація.

Черненко И.М. ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ УКРАИНСКИХ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина.

В статье рассматривается один из способов номинации украинских терминов туризма - вторичная номинация; анализируются виды метафор, раскрываются особенности метонимизации терминов.

Ключевые слова: терминологическая номинация, вторичная номинация, метафоризация, метонимизация.

Chernenko I.M. CHARACTERISTICS OF SEMANTIC NOMINATION OF THE UKRAINIAN TERMS IN THE FIELD OF TOURISM / Melitopol state Pedagogical University, Ukraine.

In the given article one of the ways of nomination of the Ukrainian terms of tourism – secondary nomination – is considered; the kinds of metaphors are given; the basic features of metonymization of the terms are revealed.

Key words: terminological nomination, secondary nomination, metaphorization, metonymization

Багатогранний процес державотворення стимулював розвиток української наукової термінології, яка є органічною складовою лексичної системи мови. Проблеми української термінології цікавлять не лише фахівців тієї чи іншої галузі, але й лінгвістів, котрі впродовж останніх десятиріч інтенсивно досліджують цей шар лексики. Так, об'єктом системного дослідження в українському мовознавстві вже були біологічна (Л.О.Симоненко), ботанічна (І.В.Сабадош, М.М.Фещенко, А.Й.Капська), географічна (П.П.Чучка), гідромеліоративна (Л.Д.Малевич), друкарська (Е.І.Огар), медична (Р.І.Стецюк, І.В.Корнейко), металургійна (Н.К.Ктитарова), політекономічна (Т. І.Панько), ринкових відносин (О.А.Покровська, О.І.Дуда),спортивна (М.М.Паночко, О.В.Боровська), судово-медична (Т.В. Лепеха) та ряд інших терміносистем.

Тривала відсутність належного суспільно-державного й адміністративно-правового захисту української мови і практичних можливостей її реалізації призвели до того, що й у кількісному, і в якісному планах вона ще не цілком задовольняє таку розвинену галузь, якою є сучасний туризм. Як вид соціокультурної, економічної та рекреаційної діяльності, перспективна наукова галузь – туризмознавство (туризмологія) – туризм матеріалізує свій поняттєвий апарат у мові, зумовлюючи появу специфічного шару одиниць – лексики туризму. Її ядром є терміни туризму, що утворюють відповідну терміносистему (термінологію). Необхідність дослідження останньої зумовлена відсутністю в українській мові її комплексного наукового аналізу. (Лише окремі терміноодиниці з галузі туризму були об'єктом вивчення українських мовознавців, зокрема М.М.Паночка, М.Мартинюк, О.В.Боровської).

У сучасному мовознавстві особливої ваги набуває різноаспектне вивчення проблем термінологічної номінації, шляхів і способів поповнення термінофондів різних галузей знання.

Як відомо, теорія номінації розвинулася як наукова концепція, що спрямована на пояснення шляху від предмета до його позначення. Процес найменування спеціальних понять науки і техніки – термінологічна номінація – безпосередньо пов'язаний із номінацією мовною, проте, на відміну від неї, є "цілеспрямованим творчим процесом, зумовленим взаємодією зовнішніх та внутрішніх мовних факторів" [1, 161].

Традиційна граматика диференціює способи словотворення за засобами їх виникнення, способи ж термінотворення прийнято класифікувати за рівнями мовної системи. Тож традиційними для термінологічної номінації є морфологічний, синтаксичний і лексико-семантичний способи.

Аналіз особливостей семантичної номінації українських термінів із галузі туризму є складовою комплексного дослідження цих одиниць, яке виконувалося автором розвідки на кафедрі української мови Донецького національного університету й відповідає науковим проблемам цієї кафедри.

Об'єктом вивчення вже були терміни туризму, утворені шляхом словотвірної та синтаксичної номінації; запозичення в термінології туризму. Терміни ж, що виникли лексико-семантичним способом, який є постійним джерелом поповнення термінологічної лексики і традиційним для багатьох терміносистем, не розглядалися, що й зумовило актуальність цього дослідження.

Метою розвідки є з'ясування питання використання семантичної номінації як одного зі способів термінотворення туристських термінів на якісно-кількісному рівні.

У науковій літературі лексико-семантичний спосіб творення, як правило, розуміють як вторинну номінацію – "використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання"[2, 118]. Це явище зумовлене тим, що "жодна мова не здатна виражати кожну конкретну ідею самостійним словом чи кореневим елементом. Конкретність досвіду є безмежною, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені" [3, 18].

Як відомо, мислення сприймає нові дані про дійсність через відомий запас інформації та за допомогою інваріантних ознак. Внаслідок цього виникає ситуація, "коли виділене наукове поняття може (завдяки своїй подібності з побутовим) позначатися тим же знаком, що й останнє, а не спеціально утвореним терміном. Тобто здійснюється повторне використання номінативних одиниць, супроводжуване переосмисленням їх семантики"[1,201].

Семантична номінація, як слушно зауважує Т.Журавльова, "призводить до зрушень у семантичній структурі тієї лексичної одиниці, яка вже функціонує в мові. Звукова оболонка мотивуючого слова стає назвою об'єкта номінації" [4,122].

У процесі виникнення термінів туризму, які є результатом вторинної номінації, нерідко відбувається не просто збагачення лексем новим семантичним відтінком, а й "навантаження цілком новим лексичним значенням" [5, 50], якого до цього часу ця лексема не мала. При цьому слово, що стало основою для виникнення нового терміна, продовжує функціонувати в своєму попередньому значенні, а нове термінологічне значення виступає "у смисловій структурі цього слова як самостійне значення, пов'язане з іншими значеннями відношеннями семантичної похідності: воно утворює опозиції при співвіднесеності з іншими значеннями на основі спільного семантичного інваріанта і протиставляється їм за диференційною ознакою: пряме значення – переносне значення, загальне значення – спеціалізоване значення" [4,124-125].

За нашими підрахунками, вторинні найменування в термінології туризму на сьогодні складають близько 15%. Пристосування загальновживаних слів для виконання термінологічних функцій, як правило, розпочинається з уживання їх в особливих контекстах, де відбувається їхня семантична спеціалізація. Проте активізація інших способів термінотворення (морфологічного, синтаксичного, запозичень), що широко використовуються для найменування понять туризму, які ускладнюються з розвитком туризмознавства, призводить до поступового зниження питомої ваги вторинних найменувань у аналізованій терміносистемі. Так, на сучасному синхронному зрізі семантична номінація продовжує зберігати свою продуктивність лише при переосмисленні компонентів термінів-словосполучень.

У процесі вторинної номінації в українській термінології туризму використовуються такі мовні джерела, як: 1) загальновживана лексика; 2)терміни, запозичені з терміносистем інших галузей; 3) терміни туризму (що нерідко призводить до зовнішньосистемної та міжсистемної омонімії, полісемії всередині терміносистеми).

За денотативною співвіднесеністю загальновживаних слів, що зазнали процесу термінологізації, у термінології туризму можна виділити такі групи: частини тіла людини (*губа, зуб(и), палець, щоки, язик(льодовика)*); тварини й частини їхнього тіла (*баранячі лоби, бик, блоха, гребінь, грива, джміль, змійка, пащека, сідловина, хвіст*); побутові, господарські речі, предмети хатнього вжитку (*голка, гребінець, драбинка, карниз (сніжний), криниця, ланцюг (готельний, чартерний), полиця, стільчик, стремено, човник);* елементи приміщень, споруди (*вал (береговий, річковий, моренний), димар, колона, кут (гнилий), поріг (річковий), стінка, стовп, тераса (річкова)*); види будівель (*курінь, хижа*); предмети та елементи одягу (*віяло, кишеня, муфта(карабіна), рукав (річковий)*); рослини та їх частини (*пелюсток, ялинка*); назви відчуттів (*втома (гірська, глетчерна, музейна*)) тощо.

Семантичній трансформації термінів сприяють такі об'єктивні чинники, як інтеграція наук, інтелектуалізація загальнолітературної мови шляхом збагачення її різногалузевою термінологією. Серед складових сучасної термінології туризму ми виділяємо елементи, утворені на базі термінологічних одиниць військової справи (*бівак, викладка туристська, намет, полігон туристський*), географії (*геогігієна, геотурсистема, географія* туризму), спорту (*клуб туристів, змагання туристські, зліт туристський, багатоборство туристське*), економіки (*калькуляція, кліринг, карт-бланш, маркетинг, валютний курс*), медицини (*арт-терапія, бальнеологія, гірська хвороба, карта вакцинації, офтальмологічний катар*) тощо.

Джерелом утворення вторинних найменувань у термінології туризму виступають іноді одиниці цієї самої терміносистеми, наприклад: *турагент* – "фірма, що купує тури, розроблені туроператором, випускає на ці тури путівки і реалізує їх споживачеві" і *турагент* – "співробітник туристської фірми" [6,135-136]; *екскурсант* – "тимчасовий відвідувач, який перебуває менше 24 годин у країні або на об'єкті відвідування" і *екскурсант* – " суб'єкт, учасник екскурсії" [6,40].

Невелику кількість у термінології туризму складають одиниці, утворені шляхом переосмислення назви тими мовами, з яких ці терміни засвоєно. Оскільки українською мовою запозичене лише їх термінологічне значення, то з'ясувати суть перенесення можна, ознайомившись із семантикою цих слів у мові-першооснові. Наприклад: *кулуар* (фр. couloir – коридор) – "улоговина на крутому, позбавленому рослинності схилі гори, з якої вниз сходять лавини та каменепади" [7, .563]; *каньйон* (ісп. canon – труба, ущелина) – "глибока річкова долина або її ділянка з вузьким дном і крутими, часто прямовисними чи східчастими схилами" [7, 563] тощо.

Досить часто терміни туризму виникають внаслідок такого явища, як транстермінологізація – перенесення готового терміна з однієї дисципліни в іншу з повним або частковим його переосмисленням і перетворенням, таким чином, у міжгалузевий омонім. Наприклад: *експорт (економ.) – "вивіз із країни товарів, капіталу, цінних паперів тощо для реалізації їх на зовнішньому ринку"* [8, 409] – *експорт (тур.) – "прийом іноземних туристів у своїй країні"* [6, 42]; *бонітування (геолог.) –"порівняльна оцінка ґрунтів за їх найважливішими агрономічними властивостями"* [8, 180] – *бонітування (тур.) – "оцінка якості туристських районів і природних комплексів"* [9, 13]; *сифон (техн.*) – "*зігнута трубка з колінами різної довжини, якою переливають рідину з однієї посудини в іншу, що має нижчий рівень рідини*" [8, 840] – *сифон (спелеотуризм) – "ділянка обводненої частини печери, де стеля опускається нижче рівня*

підземної ріки" [7, 566]; *ригель(техн.) – "елемент у будівельних конструкціях – розпірка, затяжка"* [8,180] – *ригель (тур.) – "поперечний скелястий поріг на дні льодовикової долини"* [7, 566]; *полігон (військ.) – "ділянка суходолу або моря, обладнана для проведення випробувань різних видів зброї та бойової техніки, а також для маневрів військ"* [8, 747] – *полігон (туристський) – "ділянка місцевості або спеціально обладнаний майданчик з природними чи штучними перешкодами для проведення навчальних тренувань з певного виду туризму, передпохідної підготовки туристської групи, загальнофізичної підготовки туристів"* [7, 123]. Такі приклади ілюструють один із термінологічних прийомів – термінологічну конверсію.

При творенні термінів туризму шляхом зміни значення загальновживаних слів у їхньому семантичному розвитку можна помітити закономірності, спільні для багатьох мов: звуження (розширення) семантики, метафоризація або метонімізація. Характерною особливістю процесу термінологізації є наявність якої-небудь спільної риси між об'єктом термінування й предметом, чия назва використовується як термін. "Перенос назви, – зауважує Є.Скороходько, – є можливим тільки за умови існування точок дотику" [10, 27], тому семантична номінація використовується передовсім для найменування предметів, оскільки поняття про конкретні предмети мають якнайбільше "точок дотику".

Перенесення значення за подібністю (формальною, функціональною) є універсальним способом перетворення наявних у мові лексичних одиниць. Це, як зазначає В.Телія, "номінативна модель, що обслуговує всі яруси мовної здатності й виявляється на всіх рівнях мовленнєвої діяльності" [11, 170], і зокрема в термінотворенні. Метафора є "яскравим прикладом динаміки у сфері лексичної семантики" [12, 11]. Саме тому вивчення динамічних характеристик мови, механізмів утворення і функціонування мовних одиниць зумовлюють зростання зацікавленості вчених проблемами метафоризації, її зв'язків із семантичними процесами в мові (Д.Шмельов (1973), В.Русанівський (1988), О.Тараненко (1989), М.Володіна (1996)).

Метафора – це особливий вид узагальнення, у якому приховане й переосмислене значення зіставляється з буквальним значенням на основі його внутрішньої форми [1,161].

На підставі аналізу смислових зв'язків між термінами туризму й загальновживаними словами, використаними на позначення туристських понять, вважаємо за можливе виділити у складі термінології туризму такі групи метафор: побутові, зооморфні, антропоморфні. (Назви цих груп до певної міри є умовними і базуються на класифікації метафор, розробленій у сучасному мовознавстві). Так, наприклад, підставою для метафоричного переносу в побутових метафорах є подібність за зовнішнім виглядом (*вогнище "в криничку", вогнище "в стіжок", вогнище "курінь", вежа, голка, карниз (сніжний), колона, нитка(стрічка) маршруту, стінка*); за функціями (*маятник, поріг(річковий), туристський вузол, туристичні канали, туристична кухня*). Наприклад: *голка (побут.) – "загострений на кінці металевий стрижень різного вигляду й різного спеціального призначення"* [13, 188] – *голка (тур.) – "гостра гірська вершина з крутим схилом, гірський шпиль"* [7, 563]; *карниз (побут.) – "виступ, що завершує горішню частину стіни або міститься над вікнами, дверима"* [13, 418] – *карниз (сніжний) – "скупчення щільного снігу у вигляді виступу на підвітрянім боці гострих гребенів..."* [7, 56].

Деякі побутові метафори утворені на основі подібності за кількома ознаками, зокрема форми і функції (*вогнище "димар", хижа*); функції і призначення *(молоток (скельний), міст (сніжний, фірновий)*). Наприклад: *хижа – "невеличка легка будівля, призначена для ночівлі та відпочинку туристів"* [14, 147], яка за формою (будовою) нагадує однойменну сільську споруду, що виконує схожу функцію – використовується для тимчасового пристановища людей. Отже, назва перенесена на підставі зовнішньої та функціональної подібності.

Різні ознаки того самого загальновживаного слова можуть виступати основою найменування різних понять. Так, з огляду на функціональну подібність з "*вузлом*" "способи зав'язування мотузок, утворення мотузкових петель і прив'язування мотузок до будь-якого предмета, мотузкові з'єднання"[7, 24] отримали назву *туристських вузлів*. (*"Ми пропонуємо...конкурс вив'язування вузлів (булінь, удавка, прямий, зустрічний...), кількість яких , як і кількість учасників конкурсу, визначає районна рада з туризму*" [15,21]). Асоціативний зв'язок "сукупність споруд, що мають спільне призначення й розташовані в одному місці" та "сукупність пунктів та центрів, об'єднаних спільністю транспортно-географічного положення, наявністю рекреаційних ресурсів, певною системою населених пунктів, тісними внутрішніми виробничими зв'язками…" [14, 127] зумовив вибір лексеми *туристський вузол* .

Деякі загальномовні одиниці використовуються для називання одразу кількох понять, хоча переосмислення їхнього значення відбувається за тією самою ознакою, наприклад: *човник* – 1) перенесення вантажу по частинах кількома туристами між двома пунктами або таборами *("Весь наступний день присвятили "човнику" – двома заходами переносили вантаж до межі снігів"* [16,317]; 2) один зі способів переправи через річку *("Поміж берегами натягувалася мотузка й налагоджувалася поромна переправа – човник"*[9,15]; 3) два однакові маршрути, що одночасно починаються в різних пунктах і йдуть назустріч один одному *("Автобуси працюють за системою "човника", коли автобус не*

стоїть біля панорами оборони Севастополя, очікуючи свою групу туристів, а встигає привезти з вокзалу ще одну" [9,12]).

Проте туристський термін "човник" у 90-х роках XX століття зазнав процесу детермінологізації. Якщо в термінології туризму ця лексема проявляла своє парадигмозначення в групах слів *маятник, стінка, човник*, об'єднаних семою "способи переправи через річку", то перейшовши до складу загальновживаних слів, вона почала реалізовувати парадигмозначення в іншому ряді зі словами *постачальник, торгівець*, об'єднаними спільною ознакою "особа, яка постачає що-небудь, зокрема предмети торгівлі або продає їх". Наприклад: *"Одна туристка (з колишніх "човників") паралельно з думками про вечірній Париж пропрацьовувала стратегію завтрашнього шопінгу"* [17, 98].

Зооморфні метафори становлять серед термінів туризму нечисленну групу найменувань, що виникли на основі семантичної трансформації здебільшого соматичної лексики за подібністю форми (*баранячі лоби, бик, грива, змійка, риб'яча пащека),* функції *(блоха, джміль, кішки),* місцезнаходження (*весло-хвіст, гребінь гори, сідловина*). Такі лексеми служать для найменування: а)природних перешкод, що зустрічаються на шляху гірських туристів (альпіністів) (*баранячі лоби, гірський гребінь, риб'яча пащека, сідловина);* б)способів пересування *(блоха, змійка);* в)предметів туристського спорядження *(весло-хвіст, джміль(примус), кішки (вид взуття)*). Наприклад: *"...великою неприємністю для туристів може закінчитися потрапляння на ділянки "баранячих лобів""* [15, 19]. (*Баранячі лоби – "скельні виступи корінних порід, круглуватої або овальної форми, поширені в районах давнього й сучасного зледеніння"*[7, 561].

Метафори антропоморфного характеру в термінології туризму утворюються здебільшого на основі подібності форми (*губа, зуб, палець, щоки, язик (льодовика)).* Усі наведені лексеми позначають природні перешкоди, які трапляються на шляху туристів-спортсменів. Але більшість метафор такого типу побудована на складних образно-асоціативних зв'язках, що встановлюються між науковим поняттям і добре відомим об'єктом чи його ознакою. Так, вербальними виразниками спеціальних понять унаслідок асоціативно-образного переосмислення стали слова: *вальси на воді, глетчерна втома, гнилий кут, живий камінь, легкі скелі, мертві душі, мертвий простір, низька вода, п'яний ліс* тощо. Отже, як переконуємося, терміни туризму, утворювані шляхом метафоризації, "використовують як інгерентні асоціації, що стимулюють перенесення назви на основі реальної схожості, так і адгерентні, пов'язані зі здатністю людського розуму пізнавати світ за рахунок аналогії з властивостями інших об'єктів" [2,230 - 233];

Однією з характерних особливостей термінів туризму, утворених лексико-семантичним способом, є актуалізація прикметників-кольороназв, зокрема "білий" і "зелений": *білий полон, біла блискавка, біла смерть, білий тигр (*метафоричні назви снігової лавини*); зелений готель, зелена карта, зелена зупинка, туризм сільський зелений, "зелений" маркетинг тощо.("Зелений туризм – туризм із застосуванням технологій, які справляють мінімальний вплив на довкілля"* [15,7]; *"Зелена карта – страховий поліс обов'язкового страхування громадянської відповідальності перед третіми особами; обов'язковий документ для перетину кордону на автомобілі"* [14,20]. Варто зазначити, що компоненти наведених вище терміносполук на початковому етапі свого функціонування не були позбавлені елементів коннотації. Проте "коннотативність семантики не перешкоджає цілісному сприйняттю словосполучення як терміна і переважно істотна ознака лексичного значення загальновживаного слова стає основою термінологічного найменування" [18,9].

Окрім метафоричного, термінології туризму властивий і метонімічний перенос, коли назва одного предмета переноситься на інший, який перебуває з ним у відношенні асоціації за суміжністю.

Метонімізація в аналізованій термінології представлена такими моделями:

1. "Назва дії → назва місця, де відбувається дія" *(вихід, зупинка, перевал, перекат, переправа, привал)*, наприклад: *переправа* – "дія за значенням переправлятися" і *переправа* – "місце подолання водної перепони за відсутності мосту, порома та інших засобів переправляння, що функціонують постійно" [7,88];

2. "Назва дії → назва наслідку дії" (*відмороження, відчалювання, закодування, орієнтування, причалювання, сходження*), наприклад: *сходження* – "дія за значенням сходити" і *сходження* – "підйом на гірські вершини або спуск у печери (у спелеотуризмі) зі спортивними, науковими чи іншими цілями" [7, 30];

3. "Назва властивості → назва величини (розрахункового поняття)" *(вибірковість, прохідність, щільність)*, наприклад: *прохідність* – "властивість за значенням прохідний" і *прохідність* – "мінімальні кількісні та якісні показники, що визначають можливості сплаву по річці на туристських човнах і орієнтовну категорію складності маршруту" " [7, 100];

4. “Назва дії → назва збірного поняття” (завал, маркірування, спорядження), спорядження – “дія за значенням спорядити, споряджати” і спорядження – “сукупність предметів, речей, засобів пересування й страховки, необхідних для проведення туристського походу” [7, 109];

5. “Назва людини, яка виконує певний вид роботи → назва предмета, що виконує подібну функцію” (провідник), наприклад: провідник – “той, хто вказує дорогу в незнайомій місцевості” і провідник (заст.) – “ довідник, що містить дані, які допомагають орієнтуватися в певному місці під час подорожі”;

6. “Власна назва → загальна назва” (*абалаз, антонівка, дюльфер, жюмар, прусик та ін.*), наприклад: *антонівка – “туристська байдарка жорсткої конструкції, що отримала назву від прізвища її винахідника*” [9,13]*; дюльфер – спосіб спуску в гірському туризмі та альпінізмі при проходженні крутих схилів, льодопадів; отримав назву від прізвища німецького альпініста Дюльфера* [9,23]**;** *жюмар – один з найбільш розповсюджених типів затискача, що використовується альпіністами (високогірними туристами); отримав назву від імені швейцарських винахідників Жюзі та Марті* [19,45]**.**

Кількість термінів туризму, утворених шляхом метонімізації, відносно невелика, але вони можуть ускладнювати функціонування термінології туризму, зумовлюючи виникнення полісемії всередині терміносистеми.

Як свідчить аналіз, вторинні найменування можуть бути як однослівними, так і входити до складу термінів-словосполучень. При цьому співвідношення ономасіологічної та термінотворчої структур залежить від будови термінів. Так, однослівне переосмислене найменування само виконує роль ономасіологічної ознаки в структурі терміна, а ономасіологічний базис у таких утвореннях не має свого формального вираження (*голка, зуб, сідловина, хижа*). У термінах-словосполученнях із переосмисленим компонентом найчастіше переосмислений компонент (залежне слово) виконує функцію ономасіологічної ознаки (*вогнище “в криничку”, вогнище “в стіжок”, зелений готель, зелений туризм, холодна ночівля* тощо), виступаючи носієм такої ознаки спеціального поняття, яка звужує значення терміна порівняно з загальновживаним словом.

Таким чином, семантична номінація, що відбувається за рахунок метафоризації та метонімізації, є своєрідним способом відображення системності понять туризму, їх взаємозв’язків на рівні побутове поняття → наукове поняття, а також на рівні парадигматики.

Лексико-семантичне виникнення термінів, спираючись на розширення значень слів, а в межах словосполучення – і кількох слів, представляє, за висловом І.Ковалика, “позатермінне термінотворення”, яке потребує подальшої ґрунтовної розробки мовознавцями-термінологами та туризмознавцями.

Терміновжиток свідчить, що неолологізація термінофонду, і перш за все завдяки семантичній номінації, останніми роками дуже активізувалася, що ставить нові завдання й відкриває нові перспективи розвитку термінознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
2. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанные значения слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 270 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1972. – 238 с.
4. 4.Журавлёва Т.А. Особенности терминологической номинации.- Донецк: Донбас, 1998. – 253 с.
5. 5.Ковалик І.І. Вчення про словотвір: Словотворча характеристика слова. – Львів: Вид-во Львівського університету 1961. –Вип.2. – 83 с.
6. 6.Федорченко В.К., Мініч І.М. Туристський словник-довідник. – К.: Дніпро, 2000. – 160 с.
7. Энциклопедия туриста / Под ред. Е.И. Тамма. – М.: БРЭ, 1993.- 610 с.
8. 8.Словник іншомовних слів / Укладачі: Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
9. Шипулина Г.И. Словарик туриста // Турист. – 1976.- № 12. – С.13
10. Скороходько Э.Ф.Вопросы перевода английской научно-технической литературы. – К.: Изд-во Киевского университета, 1963. – 92 с.
11. Телия В.Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 170-204.
12. Гак В.Г. Метафора: универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С.16-26.

13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.

14. Бейдик О.О. Українсько-російський словник термінів і понять з географії туризму і рекреаційної географії. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 1997 – 302 с.

15. Фокін С.І. Безпека в туристських походах // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2004. - № 17. – С.21-22; 2004. - № 13. – С. 19-21; 1998. – №11. – С. 7.

16. Иордашвили Е. Через ледяные пустыни Груманта. – М.: Изд-во “Физкультура и спорт”, 1961. – 28 с.

17. Стріха М. Золоті розсипи на туристських шляхах // Міжнародний туризм. – 1999. - №2. – С. 97-99.

18. Покровська О.А. Українська термінологія ринкових відносин. – Дис. канд. філол. наук.: 10.02.01. – Харків,1995. – 185 с.

19. Мартынов А.И. Промальп (Промышленный альпинизм). – М.: СпортАкадемПресс, 2001.- 208с.

УДК 81’373.611’373.614’373.43: 004

О СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЕ СЛОВА “SPAM”

Чирвоный А.С., студент

Запорожский национальный университет

В статье речь идет об основных моделях, по которым происходит словообразовательный процесс с лексической единицей «спам». Автор делает вывод о превращении данной лексической единицы в базу для образования дериватов в области современных информационных технологий.

Ключевые слова: спам, этимология, неологизм, дериват, сращение.

Чирвоний О.С. ПРО СЛОВОТВОРЧУ ПАРАДИГМУ СЛОВА “SPAM” / Запорізький національний університет, Україна.

У статті мова йде про основні моделі, відповідно до яких відбувається словотворчий процес із лексичною одиницею "спам". Автор робить висновок про перетворення даної лексичної одиниці на базу для утворення дериватів в області сучасних інформаційних технологій.

Ключові слова: спам, етимологія, неологізм, дериват, зрощення.

Tchirvony A.S. ON WORD-FORMATIONAL PARADIGM OF THE WORD “SPAM” / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article deals with the basic models of word-formation of the lexical unit “spam”. The author infers that this unit is becoming a “base” for formation of derivatives in the IT-sphere.

Key words: spam, etymology, neologism, derivative, blending.

Пополнение словарного состава английского языка в первые годы двадцать первого столетия осуществлялось почти исключительно за счет собственных языковых ресурсов путем лексической и семантической деривации, то есть путем словообразования и изменения значения существующих единиц.

Продуктивными средствами словообразования выступают в последние годы новые аффиксы и аффиксальные элементы. Имеются в виду словообразовательные элементы, которые оформились в последние десятилетия. Аффиксоид cyber- (часть слова cybernetics) до конца 80-х годов двадцатого века функционировал в английском языке в составе небольшого количества слов, преимущественно узкоспециального характера. "Кибернеологизмы" наполнили английский язык в 90-е годы, и это произошло в связи с той ролью, которую стала играть международная информационная компьютерная сеть Интернет [1; 156].

На настоящий момент количество "кибернеологизмов" не поддается точным подсчетам. Британский лингвист М. Квинион называет появления множества таких новообразований "киберчумой" - cyberplague [2]. Аффиксоид cyber-, наряду с общим значением "связанный с компьютерной техникой", чаще всего употребляется в более узком значении: "связанный с Интернет, осуществляемый через международную информационную компьютерную сеть" (cybercash, cybercommuter, cyberinvesting, cybersurf). Именно на базе элемента cyber- в последнее время был создан глагол cyberize, что вводит понятие

"кибернетизировать" с разными его оттенками (компьютеризировать, активно использовать Интернет и т.п.) [1; 157].

В целом, сеть Интернет создала весьма благоприятные условия для электронной коммуникации и ведения бизнеса, в этой сфере наблюдаются многие сотни лексических инноваций, возникших только за последние несколько лет.

Целый ряд лексических единиц закрепляется за современной информационной техникой всей семантической структурой или отдельными лексико-семантическими вариантами (digital, silicon, smart, information, electronic, online, Internet, net, virtual). Эти единицы превращаются в центры, вокруг которых "выстраиваются" многочисленные элементы словообразовательных, фразеологических, лексико-семантических парадигм, связанных с электронными коммуникациями.

Современный этап научно-технического прогресса привел в сфере компьютерных технологий к изменениям в системе словообразовательных средств, обусловил появление новых деривационных формантов или новых семантических вариантов существующих аффиксов. Сфера "электронной жизни" полностью или частично обслуживается целым рядом новых словообразовательных элементов (info-, tele-, cyber-, e-) [3; 44].

Однако, как известно, информационная революция принесла обществу не только блага, но и новые проблемы и трудности. На современной ступени развития информационной техники оказалось невозможным обеспечить свободу и безопасность граждан; напротив, стало значительно сложнее контролировать секретную и личную информацию [1; 25]. С другой стороны, обилие поступающей информации также представляет проблему, порой не менее серьезную.

В данной работе пойдет речь о словообразовательной парадигме слова “spam”, означающего избыточную рекламную информацию, обычно приходящую по электронной почте. Данная лексическая единица в течение 80-х и начале 90-х годов прошлого века считалась сленгом и не находила широкого применения даже в среде компьютерных пользователей. Однако с широким распространением электронной почты, резким увеличением объемов информации, пересылаемой при помощи Интернета и снижением стоимости его услуг, такое явление, как «спам», стало широко распространенным, а значит, резко актуализировалась и сама единица, означающая это понятие. Более того, слово “spam” стало настоящей базой для создания новых слов – от простейших “spammer” и “antispam” до сложных конструкций наподобие “to spamvertize”, “spam-friendliness”, “spam-emission” и других [4].

Вначале следует кратко осветить этимологию данной лексической единицы. Первоначально слово “spam” (телескопная единица, образованная от “spiced ham”) означало торговую марку консервированного колбасного фарша, который в рекламных целях распространялся бесплатно или по символической цене. Настойчивость и бесцеремонность продавцов фарша в конце концов привела к появлению неологизма “spam” для обозначения ненужной, обычно рекламной, информации, рассылаемой принудительно. Впоследствии неологизм получил широчайшее распространение именно в виртуальном пространстве, в среде компьютерных пользователей.

"A commission appointed by Gov. Jim Gilmore has recommended imposing criminal and civil penalties, including possible jail terms, for sending spam using Internet service providers based in Virginia."

—Matt Richtel, "Virgina Panel Recommends Tough New Penalties on Spam, The New York Times

Исходя из вышесказанного, становится очевидным, что зачастую лексические единицы, уже существующие в языке, получают новое значение и становятся неологизмами. Другими словами, при появлении качественно нового явления, либо качественно новой среды, для номинации тех явлений, которые в ней встречает человек, он обычно стремится использовать уже существующие понятия, проводя, таким образом, некие параллели между реальным миром и символической, виртуальной вселенной [5; 93].

В данной статье мы поставили себе задачу проанализировать лексические единицы сферы Интернета и информационных технологий, образованные вследствие действия словообразовательных процессов; определить наиболее активные словообразовательные способы и наиболее продуктивные словообразовательные модели, на базе которых происходит формирование компьютерных лексических единиц; обнаружить особенности действия словообразовательных способов при создании этой лексики.

Как уже упоминалось, слово “spam” в настоящее время стало не только одним из наиболее актуальных и широкоупотребительных неологизмов, но и превратилось в некую «базу», на основе которой идет дальнейшее образование дериватов в области информационных технологий. В настоящее время наиболее популярными способами словообразования являются аффиксация и словосложение.

Высокую активность аффиксации, с помощью которой было создано 34 % словообразовательных инноваций в сфере компьютерных и Интернет-технологий, обеспечивает, наряду с традиционными аффиксальными средствами, использование новых деривационных элементов при создании

производных. Новые словообразовательные форманты возникают на базе реально существующих морфем, в особенности полнозначных слов, путем их аффиксализации, а также псевдоморфем, которые могут совпадать с существующими лексическими единицами или быть их частями вследствие произвольного расчленения таких единиц по определенным ассоциациям или фрагментацией в связи с участием в определенных словообразовательных процессах.

Формирование новых аффиксов удостоверяет взаимосвязи между разными способами словообразования, подтверждает мысль лингвистов о его комплексно-системной природе. Связь между словосложением, телескопией, сокращением и аффиксацией состоит, например, в том, что почти все новые полуаффиксы возникают на базе сложных слов вследствие действия процесса аналогии (-friendly, -driven, -led, -free и других) [3; 34].

Внутри же аффиксального способа словообразования можно выделить суффиксальный и префиксально-суффиксальный способы словообразования. Суффиксальным способом дериваты образуются, например, при помощи суффикса «рода занятий», такого как –er (spam + er = spammer – спамер, человек, занимающийся несанкционированной рассылкой электронной корреспонденции), суффикса «действия с приданием свойства», такого как –ize (spam + to advertize = to spamvertize - рекламировать, используя спам, несанкционированную рассылку электронной корреспонденции), суффикса «отношения», такого как -friendly (spam + friendly = spam-friendly – способствующий распространению несанкционированной электронной корреспонденции).

So how do we start fixing [spam]? Clearly, technical approaches are part of the solution. Apple and Microsoft have pretty good but far from flawless filters in their mail clients. Measures taken before the junk gets to the in box include "blacklisting," which blocks stuff from known spammers, and "whitelisting," which permits only e-mail from preapproved senders.

—Stephen Levy, "How to Can the Spam," Newsweek, February 24, 2003

Префиксально-суффиксальный способ заключается в образовании новой лексической единицы путем добавления к корню-основе словообразовательных префикса и суффикса. Например: anti + spam + er = antispammer - борец со спамом.

Словосложение является важным источником пополнения словарного состава языка за счет собственно языковых ресурсов, то есть путем творческой комбинации имеющегося арсенала функционально-структурных единиц, а также действенным средством усовершенствования его грамматического состава. В современном английском языке это один из продуктивных способов словообразования [6; 127], причем прослеживается тенденция к дальнейшему возрастанию удельного веса сложных слов. Неологизмы-композиты, возникшие в сфере информационных технологий за два последних десятилетия, составляют 36 % от общего количества словообразовательных инноваций этой сферы.

Ведущую роль словосложения в пополнении компьютерного лексикона английского языка мы связываем с быстрым возрастанием сложных понятий в разных областях общественной жизни в последние десятилетия. Лексические единицы, образованные с помощью двух или более основ, выступают удобным средством передачи сложных понятий в краткой форме. Не только стремление к языковой экономии, но семантическая емкость композитов делают словосложение главным способом словообразования. Это связано, прежде всего, с аналитической структурой английского языка, широким использованием порядка слов как средства выражения лексико-грамматических отношений.

Продуктивной в образовании новой лексики английского языка является модель N+N, так называемый "номинативный бином". Считается, что любые словосочетания типа N+N должны рассматриваться как сложные слова, поскольку "всякая последовательность двух существительных в общем падеже не может представлять собой синтаксическую последовательность, то есть словосочетание, и потому должна рассматриваться как сложное слово" [7; 71].

Сложные существительные сферы информационных технологий образовывались, главным образом, по модели N+N, например, spam-friendliness – политика, направленная на поощрение распространения спама; spam-cancel – фильтр, препятствующий распространению спама; spam-fighter – борец со спамом; spam-spewer – распространитель спама; spam-bait – электронные почтовые адреса, находящиеся в открытом доступе; spamblock – способ защиты от спама; spam-friendliness – поощрение распространения спама; street-spam – массовое размещение рекламы на автобусных остановках, телефонных столбах и светофорах; disk spamming – распространение компакт-дисков с определенной программой с целью заставить людей купить и установить на компьютере эту программу и другие [8]. Значение подобного сложного слова редко сводится к значениям его составных частей. Как правило, их сочетание приобретает дополнительное значение, а само новообразование выступает в виде единого знака.

And while most every city, county and country in the world has street spam, the issue is coming to a head in Syracuse. "Some intersections you pull up to and you can barely tell the traffic control signs from the lose-weight and work-from-home signs," Worthen said.

—Brady Snyder, "Utah town may curb ad signs," The Deseret News, April 8, 2002. Компонент spam принимает, таим образом, весьма активное участие в словообразовании.

Разновидностью словосложения можно считать телескопию - соединение либо усечённого корня одного слова с целым словом, либо соединение двух усечённых корней, либо соединение других элементов двух слов.

Телескопия выступает одним из нерегулярных способов словообразования, которые отражают тенденцию к экономии языковых усилий. В результате телескопии возникают слова, созданные из "обломков", то есть новая единица строится из частей двух слов или из одного полного и части другого слова. Именно компактность и лаконичность слов-сращений способствует дальнейшему расширению сферы использования телескопного способа словообразования.

Как отмечают исследователи, "телескопия находится на границе словосложения и сокращения и объединяет черты обоих этих явлений" [8; 236]. Однако следует заметить, что вследствие телескопии происходит не механическое сокращение исходных слов, а семантически мотивированное их взыскание.

По нашему мнению, значительную роль в процессе создания телескопных слов играет не только потребность обозначить новые понятия, но и желание придать речи эмоциональную окраску. Поэтому образование контаминационных неологизмов является проявлением тенденции к эмоциональности, разнообразию языка, обогащению его стилистических возможностей.

Примерами телескопных образований, одним из элементов которых является единица “spam”, являются лексические единицы to spamvertize (spam + to advertise) – рекламировать при помощи рассылки спама, spamdexing (spam + indexing) – многократное повторение определенного слова или фразы на одной веб-странице, spamouflage (spam + camouflage) – спам, замаскированный под важное сообщение, глагол to spim – осуществлять рассылку спама при помощи программ системы электронной коммуникации instant messaging [9]. В последнем случае сращение происходит между словом и аббревиатурой.

Marketers have never seen a medium they didn't want to exploit. So it is that spam has come to instant messaging-yielding IM spam, or spim. It's been around a few years, but only in the past few months has it reached the threshold of disruption.

Officials at America Online, which runs the popular Instant Messenger service, and Microsoft, which runs MSN Messenger, say they've seen an increase in the amount of IM spam. Messaging and collaboration research firm Ferris Research estimates that the quantity of such solicitations doubled from 2002 to 2003, reaching 500 million last year.

—Thomas Claburn, "The Rise Of 'Spim'," InformationWeek, January 19, 2004

Более того, лексическая инновация “spim” стала, в свою очередь, базой для образования таких дериватов, как spimming – практика рассылки спама при помощи программ системы электронной коммуникации instant messaging, spimmer – человек, рассылающий спам таким образом, и antispim – меры, предпринимаемые для предотвращения спама подобного рода.

Spimmers don't actually go into AOL and type in this stuff," says Fred Felman, spokesman for Zone Labs Inc., of San Francisco, which launched two antispim software products over the summer. Mr. Felman says bulk-message software has clever ways to get around built-in controls in messenger services by rotating the names used to broadcast pitches, or by generating new ones when old ones are killed.

—Jennifer Saranow, "Angry Over Spam? Get Set for Spim," The Wall Street Journal, December 31, 2003

Перечисленные примеры свидетельствуют о том, что наиболее продуктивными моделями словообразования в области информационных технологий на настоящий момент являются аффиксация, словосложение и сращение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зацний Ю.А. Поповнення словникового складу англійської мови на початку XXI століття (соціально- політичний аспект). - Запоріжжя: ЗГУ, 2002.- 194 с.
2. Quinion M.Cyberplague //http//www.worldwidewords.org/. – 2001a. – Jan.31
3. Бєлозьоров М.В. Англійські лексичні та фразеологічні новотвори у сфері економіки: структурний, семантичний і соціофункціональний аспекти: Дис... канд. філол. наук: 10.02.04. - Київ. 2003. - 181 с.
4. Raymond, Eric. Jargon File 4. 4. 1//www.tuxedo.org./~esr/jargon/jargon.html
5. Махачашвили Р.К. Универсальные культурные концепты реального и виртуального миров, и их отражение в современном английском языке // Вісник ЗДУ. – 2002. - №1. – С. 93-95.

6. Бортничук Е.Н., Василенко И.В., Пастушенко Л.П. Словообразование в современном английском языке. – К.: Вища школа, 1988. – 261с.

7. Мешков О.Д. Семантические аспекты словосложения английского языка. -М.: Наука, 1986. – 208 с.

8. Bauer L. English Word-Formation. - Cambridge: CUP, 1983. – 296 p.

9. The Word Spy. www.wordspy.com

УДК 81’27

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ СТАНДАРТНОЮ МОВОЮ ТА ESTUARY ENGLISH У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Шкурко Т.А., к. філол. н., доцент

Макіївський економіко-гуманітарний інститут

Автор аналізує нові тенденції в системі кодифікації мови; описує зміни, які відбуваються в цій сфері; узагальнює інформацію щодо причин, які зумовлюють ці зміни.

Ключові слова: діалект, ідіолект, стандартна мова, субстандарт.

Шкурко Т.А. К ВОПРОСУ О СООТНОШЕНИИ МЕЖДУ СТАНДАРТНЫМ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ И ESTUARY ENGLISH В ВЕЛИКОБРИТАНКИ / Макеевский экономико-гуманитарный інститут, Украина

Автор анализирует новые тенденции в системе кодификации языка; описывает изменения, которые происходят в этой сфере; обобщает информацию относительно причин, которые обусловливают эти изменения.

Ключевые слова: диалект, идиолект, стандартная речь, субстандарт.

Shkurko T. TO THE PROBLEM OF THE RP AND ESTUARY ENGLISH INTERRELATION IN GREAT BRITAIN / Makiyivsky Institute of Economics and Humanities,Ukraine.

The author analyses new tendencies in the language codification system; describes the changes taking place in this sphere; summarizes information as to the reasons causing these changes.

Key words: dialect, idiolect, standard language, substandard language.

Загальнопоширеною є думка про те, що дві відносно стабільні структурні форми, а саме, літературна мова і діалекти є різновидами національної мови і, навіть, знаходяться на різних полюсах. Літературна мова є кодифікованим різновидом національної мови, її взірцевою (зразковою) та престижною формою, вона впливає на інші різновиди національної мови, та водночас і сама збагачується завдяки діалектичному зв’язку з ними [1; 253]. У Великій Британії ця форма мови відома як стандартна англійська мова (Standard English, Received Pronunciation – RP, Queen’s English, Oxford English), тобто офіційна мова Великої Британії, яку викладають у школах та університетах, яку вживають у пресі, на радіо та телебаченні, якою говорять освічені люди [2; 262]. Територіальним або соціальним діалектом вважається структурний утвір національної мови, який виділяють на основі територіальної і функціональної специфіки.

У Великій Британії традиційно виділяли такі територіальні діалекти: 1) Лоуленд (Lowland) або шотландський (Scottish, Scotch) на північ від річки Твід (Tweed); 2) північний (Northern), поширений на території між річками Твід та Хамбер (Humber); 3) західний (Western); 4) Мідленд (Midland); 5) східний (між річками Хамбер та Темзою); 6) південний (Southern), на південь від Темзи [3; 206]. Діалекти зберігалися в сільській місцевості та в основному в мові людей старшого покоління. Що стосується південного діалекту найбільш його відомою формою є кокні [2; 262; 4; 275]. Поряд із територіальними діалектами – вертикальним індикатором, існує поняття соціального діалекту, це, так би мовити, горизонтальна плоскість, „кастовий маркер”, що дозволяє відокремити „верхівку суспільства” від її низів.

Якщо ще кілька десятиліть тому поширеною була теза про швидке та повне зникнення діалектів, то сучасні польові дослідження доводять, що не тільки значним є вплив літературної англійської мови на діалекти, але й активним є зворотній процес, особливо це стає помітним у представників молодшого покоління.

Таким чином, актуальність звертання до сучасного стану взаємовпливу стандартної мови і субстандартів не викликає сумніву. Крім того, необхідність звертання до цього питання зумовлена і з точки зору

методики викладання іноземних мов. Якщо раніш вчитель англійської мови брав за взірець RP, що було синонімом BBC English, то зараз це положення підлягає сумніву, тому що в мові відбуваються певні зміни, про які не можна не говорити. Завданням даної статті є аналіз нових тенденцій у системі кодифікації мови; опис змін, які відбуваються в цій сфері; узагальнення інформації щодо причин, які обумовлюють ці зміни.

Найяскравішим прикладом згаданої тенденції є Estuary English (далі EE) у Великій Британії. Цей термін з'явився в 1984 році. Ця назва відображає розповсюдження нової форми на берегах р. Темзи у Лондоні та в гирлі річки у східному напрямку. Є також припущення про вплив EE на мовленнєву норму в Ліверпулі, Ньюкаслі, Глазго [5; 16]. EE виник як варіант мови, який використовується певними соціальними угрупованнями або спільнотами людей (а саме учнями приватних шкіл), тобто є соціальним діалектом (або соціолектом).

Серед дослідників немає єдиної точки зору щодо статусу EE. Деякі з них визначають EE як „різновид модифікованого регіонального мовлення", „суміш нерегіонального і, водночас, місцевого південно-східного вимовляння та інтонації" [6]. Якщо уявити континуум, з одного боку якого є стандартна англійська мова, а з іншого - Лондонський діалект, то EE займає проміжне положення.

D.Rosewarner вважає, що EE сприяє вирівнюванню мовної ситуації, тобто він є результатом процесу конвергенції в мові, коли стандартна мова має тенденцію до „зниження", а місцеві говори, діалекти діють у протилежному напрямку, намагаючись наблизитися до стандартної мови, збуваються деяких діалектальних характеристик. Саме тому Paul Coggle [7] бачить EE як „міст між різними класами", а D.Rosewarner називає це ознакою того, що стираються міжкласові бар'єри [8]. EE об'єднує характерні риси кокні та стандартної англійської мови (RP). Деякі дослідники говорять про настільки сильний вплив і розповсюдження EE, що навіть виказують побоювання про можливість заміни стандартної англійської мови даним соціолектом [5; 16].

Існують також припущення, що EE є лише формальним регістром, а щодо його неформального різновиду, то він представлений кокні [9].

Найбільш мобільним традиційно називають лексичний рівень, бо саме вокабуляр найчуткіше реагує на зміни в суспільстві. Але якщо говорити про протиставляння один одному та порівняння різних соціальних діалектів, то на перший план, на думку деяких дослідників, тут виступає фонетичний рівень. Так, за спостереженнями Ж.В.Ганієва, „якщо порівняти силу впливу соціальних характеристик на розподіл фонетичних, словотвірних і морфологічних варіантів, то кількість релевантних ознак виявляється в більшій мірі у розподілі фонетичних варіантів"[10; 52]. Крім того, якщо ще зовсім недавно в мовознавстві панувала думка, що звукові зміни відбуваються протягом багатьох століть, то вже в 1979 році на 9-му конгресі фонетистів у Копенгагені цю точку зору було спростовано і показано, що „звукові зміни можна ловити „на льоту", тобто у процесі їх становлення" [11; 17].

Як випливає з матеріалів дослідження, мовленню в EE притаманні такі риси:

1) „темний" варіант сонорного альвеолярного звука /l/ у словах типу *milk, faulty, pull, pool, Paul, royal, salt* змінюється на двогубий /w/; тобто перше слово з цього списку буде звучати як *miwk.* Це може спричинити непорозуміння у випадку зі словами *faulty* та *forty,* якщо контекст не є своєрідною підказкою. Також *pull, pool, Paul* можуть вимовлятися як *paw*, а пари слов *royal* та *raw, salt* і *sort* сприймаються як однакові. *All full* можна переплутати з *awful*. Вживання /w/ замість /l / не є епізодичною рисою, у наступній фразі можна почути десять подібних замін, що дорівнює кількості випадків вживання згаданих звуків: *A real salesman will always feel a fool if he fails to sell or his deal falls through;*

2) вимовляння в EE здається уривчастим тому, що звук /t/, якщо він не на початку слова і не в інтервокальній позиції, замінюється на твердий приступ, який у вимовлянні має такий вигляд: There's a lo' of i' abou' in Sco'land. Це явище можна порівняти з елізією звука / t / у швидкому і дещо недбалому вимовлянні слів *Sco'land, ga'eway, Ga'wick, sta'ement, sea'-bealt trea'ment, ne'work*. Коли заміна „темного" варіанта сонорного альвеолярного / l / на двогубий / w/ та твердий приступ зустрічаються в одному слові, то *football* перетворюється на *foo'baw*, а *all right* звучить як *awrigh';*

3) в EE щілинна /s/ в словах типу *station* та *strength* стає біфокальним звуком /ʃ/.

4) нівелюється різниця між дифтонгами, що є характерними для RP, таким чином, слова *way/why, day/die, say/sigh, lane/line* звучать однаково;

5) спостерігається елізія звуків у сполученні *„nt"* у словах типу *wanted* та *twenty*;

6) слово *something* часто вимовляється з додаванням фінального /k/;

7) комбінація літер *"th"*, наприклад, у слові *thin* вимовляється як */f/*, а у слові *this* - як */f/*;

8) особливим є вимовляння звуку / r /. В ЕЕ при вимовлянні цього звуку кінчик язика займає нижчу позицію в порівнянні з RP , тоді як центральна частина язика знаходиться досить високо і не торкається м'якого піднебіння. Rosewarne описує цей звук як подібний до американського, але позбавленого ретрофлексії;

9) існує тенденція щодо невимовляння звука / j /, який у стандартній вимові звучить у словах *news, tune.* Не вимовляється також цей звук після " l ", тому фрази *time off in loo* та *time off in lieu* звучать однаково. Для багатьох слова *lieu* і *loo* є зараз омофонами. В ЕЕ звук / j / не вимовляється також після / s / , наприклад, у словах *assume, consume, presume, pursuit, suit(able).* Цю тенденцію пояснюють впливом американських фільмів та телебачення;

10) змінюється якість вимовляння голосних / i/ та / i: /. Ці голосні, наприклад, у словах *me* та *city* є довшими, ніж у RP та набувають якості дифтонга.

У зв'язку з особливостями вимовляння в ЕЕ постає питання щодо специфіки транскрибування явищ, що притаманні цьому різновиду англійської мови.

Характерним для ЕЕ є також вимовляння з повним наголосом прийменників, які , як правило, є ненаголошеними: маркований варіант "IN the London region" vs немаркований варіант "in the LONDON region". У багатьох випадках, це локутивні прийменники (напр.: "voting trends IN the White House", "IN Geneva", "all OVER Africa", "Let us go TO the point"). Це іноді може призвести до непорозуміння, як, наприклад, у реченні "Totters have been in operation FOR years", коли прийменник сприймається як числівник "four". Зрозуміло, що тут не маються на увазі варіанти, які передбачають вживання наголошених прийменників у певних ситуаціях. Наприклад: *Don't phone the fire brigade. The house isn't ON fire.* Не належать до цих прикладів і вживання стилістично маркованих наголошених прийменників: *The train arriving ON platform 14 is the 16.00 FROM Cheltenham Spa.*

Що стосується інтонаційного діапазону в ЕЕ , йому притаманна більша звуженість у порівнянні з RP. Це особливо помітно при реалізації підйому, коли ядерний та заядерний елементи не досягають тієї верхньої межі, яка характерна для стандартного вимовляння. Крім того, для кінцевої частини розділових питань, так званих "question tags" (isn't it? don't I ?), типовим є вживання складного тону „підйом + падіння".

Можна назвати зміни стосовно граматичного рівня. Це пропуск -ly в прислівниках: *You're turning it too slow. They talked very quiet for a while ;* узагальненість форми третьої особи однини, особливо у розповідному стилі: *I gets out of the car*; ще одною рисою можна назвати узагальнення вживання форми *was* : *We was walking down the road.*

Іншими рисами ЕЕ є часте вживання американізмів ("I *so* don't like that", "You know what..."), заключної частини розділових питань (*isn't it, don't I*), слова *basically* з дифтонгом /ai/, яке сприймається як *bicycling*; *There you go* замість стандартного *Here you are*; початку речення *There's* як для форми множини, так і для форми однини (напр.: *There's some people coming round to my place. Fancy joining us?* або *There's loads of jobs you could do*). Крім цього *sorry* замінюється на *exuse me,* а *engaged* в ситуації, пов'язаній із телефонними розмовами, - на *busy.* Щодо інших лексичних змін, до них можна віднести вживання *cheers* замість *thank you* , але це ж слово може вживатися і у значенні *good-bye*.

Подібні тенденції стосовно змін у стандартній мові можна спостерігати і в інших мовах. Так, дослідження соціофонетичної варіативності сучасної німецької мови в Німеччині [12] показало, що деякі вимовні форми набувають широкого поширення серед носіїв німецької мови, про що свідчать словники стандартної німецької мови. Цей факт підтверджує гіпотезу про те, що звукові зміни зароджуються в межах окремих ідіолектів, поширюються далі в більш широкому середовищі носіїв мови, а потім поступово проникають в розмовну і стандартну мову [Jespersen, цит. за 2; 264].

Ці процеси, як підкреслює Петренко О.Д. [12; 8] , пов'язані з поступовою диференціацією населення. Так що представникам однієї генерації стає все важче зрозуміти осіб, що належать до іншої генерації. Подібна тенденція поглиблюється також тому, що в багатьох економічно розвинених країнах можна спостерігати процес трансформації суспільства в геронтократичне завдяки високому життєвому рівню населення.

Британські вчені пояснюють появу ЕЕ процесами демократизації суспільства, демократизації одягу, поведінки, мови. Відзначають більшу толерантність до різноманітних проявів нових рис у мові у Великій Британії. Проводять навіть паралелі з такими соціальними процесами, що свідчать про зростання толерантності в суспільстві в порівнянні з 1960 та 1970-ми роками. Це - прийняття менш ригідного законодавства щодо абортів, контрацепції, гомосексуальності, а також підтримка гендерної та расової рівноправності. У молоді ЕЕ асоціюється з засобами масової інформації, футболом, попмузикою. Ті, хто належить до вищих прошарків суспільства, до так званого привілейованого класу, намагаються звучати більш демократично і зрозуміло для середнього класу, і , навпаки, середній клас вважає необхідним змінити свій локальний акцент для того, щоб бути сприйнятими більш витонченими та досвідченими.

Таким чином, в стандартній англійській мові спостерігається тенденція до „зниження", у той же час певний місцевий діалект „прагне удосконалення". ЕЕ має зростаючу соціальну прийнятність. Дослідники відмічають, що англійська, яку вживають на ВВС, та стандартна англійська мова або RP не є більше синонімами. Більш того, сьогодні ВВС називають промоутером ЕЕ та нестандартних ідіолектів [5; 19]. Ще одною причиною дослідники пояснюють існування ЕЕ – це є прикладом опору вирівнюванню діалектів, процесу стандартизації та гомогенізації в мові.

Разом із тим соціолінгвістичні дослідження свідчать про те, що тих, хто є носієм стандартної мови, сприймають як більш компетентних, надійних, освічених, викликаючих довіру, і в той же час, їм бракує приязності та щирості [13].

Реакція британського суспільства на подібні процеси в мові не є однозначною. З'явилися досить впливові пуристичні тенденції, прихильники яких борються за чистоту мови, ці питання обговорюються на сторінках газет. Зокрема, існує поняття *"the Disgusted- of- Tunbridge-Wells Syndrome"* або у скорочені *DTWS.* Це вигадана людина пенсійного віку з містечка Tunbridge Wells, яка пише у газети з різних приводів. Однією з проблем, яка її хвилює, є питання чистоти мови. Це свідчить про те, наскільки насущним є це питання для жителів Великої Британії.

У цій ситуації треба мати на увазі те, що стандарт у мові не є чимось застиглим. Цілком природно, що в ньому з часом відбуваються певні зміни. Тому стандартна мова X!X і XX століть не є однаковою. Для сучасного англійського стандарту в мові характерним є його „надрегіональність". Звичайно, можна спостерігати певні відмінності в носіїв стандартної мови з різних регіонів країни, але тих, хто не вживає її у мовленні, характеризують значні відмінності, і це вже є єпархією місцевих діалектів.

У дискусіях про перспективи й напрямки розвитку літературної мови виникає питання про те, який соціолект або діалект найбільш впливає на формування орфоепічної норми мови [14; 163]. Серед дослідників немає єдиної точки зору при оцінці питання мовних змін. У багатьох роботах говорять про наявність двох типів параметрів, які зумовлюють факт варіювання сегментного та супрасегментного складу. Це – внутрішні (лінгвістичні) параметри і зовнішні (екстралінгвістичні) параметри. Проблема розмежування соціально детермінованого в мові і спонтанно виникненого під впливом мовної системи є загальнолінгвістичним завданням [15; 55]. Ясно одне, що мовні зміни – це процес, який спочатку відбувається на рівні ідіолекту, і тільки після його прийняття більш широким колективом мовців індивідуальна зміна отримує шанс бути визнаною мовною спільнотою [16].

ЛІТЕРАТУРА

1. Рипка Ивор. Место диалектов в совокупности образований национального языка. // Новое в зарубежной лингвистике.- Вып. XX.- М.: Прогресс,1988. – С. 253-259.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: Учеб.для ин-тов и фак. ин.яз. яз. – М.: ВШ, 1986. – 295 с.
3. Лексикология английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз./ Р.З.Гинзбург, С.С.Хидекель, Г.Ю.Князева, А.А.Санкин. – 2-е изд.- М.:Высш.школа,1979.- 269 с.
4. Раевская Н.Н. Курс лексикологии английского языка.- К.:Вища школа, 1971.- 335 с.
5. Rosewarner D. Estuary English enters a new era.// Modern English Teacher. - Vol. 9.- №3. – 2000. – Pp. 15-20.
6. Rosewarner D. Estuary as a world language.// Modern English Teacher.- Vol. 5.- №1. – 1996. – Pp. 14-17.
7. Coggle, Paul. Do you speak Estuary? - 1993. – Available at: www.phon.ucl.ac.uk/home/estuary/home/htm
8. Rosewarner D. Estuary English. - Times Educational Supplement. – 19 October, 1984. - Available at: ***www.bbc.co.uk/routesofenglish/index.shtml***
9. Wells, J.C. Transcribing Estuary Englsh. – University College London. – 1994. - Available at: www.phon.ucl.ac.uk/home/estuary/home/htm
10. Ганиев Ж.В. Социофонетика и фоностилистика. К методике эксперимента // Социально-лингвистические исследования. – М.:Наука,1976.- С. 52-62.
11. Прокопова Л.І., Тоцька Н.І. Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді // Мовознавство. – 1990. - №3. – С. 17-18.
12. Петренко О.Д. Соціофонетична варіативність сучасної німецької мови у Німеччині. Автореф. ... доктора філол. наук. – К., 1999.- 36 с.
13. Giles, H. & Powesland, P. Accomodation theory // Sociolinguistics: A reader (N.Coupland & A. Jaworski (Eds). –Basingstoke: Macmillan. - 1997. – Pp. 232-239.

14. Прокопова Л.І. Соціолект школярів і німецька літературна норма вимови// Мови європейського культурного ареалу. Розвиток і взаємодія. – К.: Вид-во Довіра, 1995. – С. 163-168.

15. Туманян Э.Г. О разграничении спонтанного и общественно детерминированного в развитии языка. // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. – М.: Наука.- 1988. – С. 55-68.

16. Wolf H. Sprachwandel in soziolinguistischer Sicht.// Germanistische Linguistik. – Olms. – Varia 1, 1970. – №. 6. – 700 S.

17. Крысин Л.П. К социальным различиям в использовании языковых вариантов // Вопросы языкознания. – 1973. - №3. – С. 37-50.

18. Панов М.В. О причинах фонетических изменений. // Влияние социальных факторов на функционирование и развитие языка. – М.: Наука.- 1988.- С. 41-55.

19. Haugen E. Social factors of sound change.//Proceedings of the 1X-th Intern. Congress of Phonetic Sciences. – Copenhagen, 1980.- Vol. 111. – Pp.222-237.

УДК 811.161.2: 81’42: 821.161.2’82-3

ТВОРЧІСТЬ П.О.КУЛІША В КОНТЕКСТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ XIX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

Шустова Н.А., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню мовної ситуації в Україні у XIX - на поч. XXст, висвітленню мовної (лінгвістичної) дискусії та визначенню ролі й місця П.О.Куліша в процесі нормування та розвитку української літературної мови.

Ключові слова: сучасна українська мова, літературна мова, народна мова, лінгвістична (мовна) дискусія, мовна ситуація.

Шустова Н.А. ТВОРЧЕСТВО П.КУЛИША В КОНТЕКСТЕ ЛИГВИСТИЧЕСКОЙ ДИСКУССИИ XIX – НАЧАЛА XX СТОЛЕТИЯ / Запорожский национальный университет, Украина.

Статья посвящена исследованию языковой ситуации в Украине в XIX – начале XXст., анализу лингвистической дискуссии и определению роли и места П.О.Кулиша в процессе нормализации и развития украинского литературного языка.

Ключевые слова: современный украинский язык, литературный язык, народный язык, лингвистическая дискуссия, языковая ситуация.

Shustova N. THE ROLE OF P.KULISH IN LINGUISTIC DISCUSSION OF THE XIX – BEGINNING OF XX CENTURY / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The given article is dedicated to the studying of linguistic situation in Ukraine in XIX – beginning of XX century. The author investigates the discussion about the status and perspectives of development of Ukrainian literary language and distinguishes role and place of P.Kulish in the process of its establishing and normalization.

Key words: Modern Ukrainian Language, Literary language, Folks tongue, language (linguistic) discussion, language situation.

Єдиний скарб у тебе – рідна мова,
Заклятий для сусідського хижацтва:
Вона твого життя міцна основа,
Певніша над усі скарби й багатства...

П.Куліш

Сучасна українська мова є високорозвиненою, лексично багатою і стилістично диференційованою літературною мовою, що має державний статус, закріплений у Законі про мови і в конституції України. Та процеси її формування, розвитку і остаточного нормування були довгими та складними: окрім внутрішніх суперечностей, на суто лінгвістичному рівні, між провідними діячами української культури, вони ускладнювались впливом суспільно-історичних і політичних чинників. Особливої гостроти питання української мови набрало в XIX ст.- за тогочасними дискусіями (наріччя чи мова; „язичіє” чи народна мова) приховувалась боротьба за її самостійне існування. То був важкий для України період: відбувалося свідоме нищення української мови та української нації. У таких складних історичних умовах суспільно-

політична та письменницька діяльність П.О.Куліша стала важливим чинником нормування, розвитку та окреслення подальших перспектив писемно-літературної форми української мови. Його мовознавчі та літературознавчі критичні розвідки, кращі зразки літературної творчості, переклади класичних творів європейських письменників (В.Шекспіра, Г.Байрона, Й.Гейне та ін.) та Біблії сприяли розширенню функціональних можливостей української мови, зняттю з неї тавра „мужицької" та сільської і тим самим - піднесли на новий рівень національну культуру рідного народу. У своїх віршах, поемах, листах та публіцистичних творах П.Куліш намагався довести окремішність і давність української мови, її право на самостійний розвиток. Концепція його слова - це наслідок глибоких патріотичних роздумів та вболівань:

Отечество ж собі ґрунтуймо в ріднім слові:
Воно, воно одно від пагуби втече,
Піддержить націю на предківській основі,-
Хитатимуть її політики вотще,
Переживе воно дурне вбивання мови,
Народам і вікам всю правду проріче...[1, 248]

На жаль, в україністиці ще немає повного та об'єктивного дослідження творчого доробку П.О.Куліша. Навіть період, коли він жив і працював, в історії нашого мовознавства вивчений ще недостатньо. Помітним недоліком уже надрукованих праць з історії української літературної мови цієї доби є те, що в них тільки принагідно висвітлюються дискусії навколо статусу та перспектив розвитку української мови. Лише деякі моменти зазначеної проблеми докладно опрацьовані в монографіях Б.Сокола „Дослідження особливостей української мови та лінгвістичні дискусії навколо неї у XIX – початку XX ст." і Ф.Савченка „Заборона українства 1876р.". Творчість П.Куліша в контексті лінгвістичної дискусії XIXст. є темою новою та невивченою до сьогодні. Загальним аналізом мовотворчості письменника займались такі науковці, як І.Огієнко, Ю.Шерех, Є.Нахлік, Л.Мацько, Б.Степанишин, О.Федорук та ін. Але ці дослідження не окреслюють всього спектра мовознавчих проблем, що розроблялись П.Кулішем. Спадщина письменника ще не так давно атестувалась не інакше, як ідейно шкідлива, пройнята „буржуазно-націоналістичним" духом. Радянські науковці багато років замовчували, варварськи „виламували" його ім'я з поетичного фундаменту минулого. І тому, наше завдання - подолати все ще діючі стереотипи в підході, критеріях оцінки і загальному ставленні до цього великого українця, відроджувача національного духу – Пантелеймона Олександровича Куліша, зрозуміти постать і поведінку митця й мислителя у всій повноті та складності тієї доби, у якій він жив і творив. Це набагато складніше, але і важливіше, ніж з позицій сьогодення та певних політичних уподобань по-новому розставляти арифметичні знаки („плюси" та „мінуси") в контексті минулого.

Народження нової літературної мови припало на ті часи, коли дві третини української етнічної території перебували під владою Російської імперії. В.В.Німчук писав про те, що „у цій державі українська писемно-літературна мова переживала найчорніші, найсмутніші часи в XIX - поч. XX століття, і не тільки в офіційному, а й у шкільному вжитку була силоміць повністю витіснена російською. Панівні кола Росії не визнавали української мови навіть як окремої слов'янської. Було заборонено український переклад Святого Письма, ввезення з-за кордону матеріалів, друкованих українською мовою" [2, 34]. В російській пресі, за тих часів, все частіше з'являлися шовіністичні статті, у яких стверджувалося, що українська мова – це не окрема мова, а сполонізована народна говірка. Навіть на сучасному етапі українцям важко пояснити такі категоричні та цілком алогічні заяви, адже незрозуміло, чому авторитетні російські науковці самі перекреслювали всю мовознавчу науку, до того ж, не тільки українську, а ще й російську, адже на початку XIX ст. вже була написана граматика новоукраїнської мови О.Павловського, що одним із перших дослідив і описав особливості української фонетики і морфології; лінгвістичні розвідки М.Максимовича („Малороссийские песни М.Максимовича", „Критико-исторические исследования о русском языке", „История древней русской словесности"), у яких учений дав досить повну характеристику особливостей української мови та зробив цілком оригінальну класифікацію слов'янських мов. Давність і самобутність української мови доводили роботи А.Метлинського, П.Білецького-Носенка, М.Костомарова, П.Куліша, І.Могильницького, Й.Лозинського, Я.Головацького та ін. Для об'єктивності викладу згадаємо також О.Левшина, В.Кулжинського, В.Цертелєва, які, незважаючи на російське походження, теж визнавали право української мови на самостійний розвиток. Отже, вже на початку XIX ст. існувала серйозна лінгвістична база, і питання щодо самостійності української мови вирішувалось цілком однозначно, спираючись на величезне наукове підґрунтя. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що справжні причини тих шовіністичних статей та виступів були набагато глибшими, ніж звичайна некомпетентність окремих науковців: справа швидкого розвитку та розширення функціональних можливостей української літературної мови вже на початку XIX-го століття стала лякати російський уряд та вчених російських націоналістів, бо паралельно до цього, зростала й національна свідомість українського народу.

Незважаючи на російське коріння, дискусія навколо статусу української літературної мови стала важливим фактором розвитку національної лінгвістики XIX - поч. XX ст: „Вона специфічним чином

активізувала мовознавчу працю українських (і не тільки) учених. Унаслідок тривалих суперечок дедалі чіткіше окреслювались особливості структури української мови, питання, пов'язані з її походженням, історією, поділом на діалекти, перспективами літературного внормування" [3, 2].

У середині XIX ст. у полеміці навколо української мови активну участь взяли такі російські вчені, як М.Погодін, П.Лавровський та деякою мірою І.Срезневський. Зазначимо, що погляди вчених із цієї проблеми були не послідовними, вони дуже швидко змінювались на догоду російському уряду. Яскравим прикладом цього є епістолярій І.Срезнєвського. В одному зі своїх листів науковець зауважував: „Въ настоящее время, кажется, уже не для кого доказывать, что языкъ украинскій (или какъ угодно называть другимъ: малороссійскій) есть языкъ, а не наречіе русскаго или польскаго...; и многіе уверены, что этотъ языкъ есть одинъ изъ богатейшихъ языковъ славянскихъ, что едва ли уступитъ, напримеръ, богемському въ обиліи словъ и выраженій, польскому въ живописности, сербскому въ пріятности; что этотъ языкъ, который, будучи еще неоработанъ, можетъ уже стравиться съ языками образованными по гибкости и багатству синтаксическому, языкъ поэтическій, музыкальный, живописный" [Цит. за: 4, 289]. А через декілька років вчений докорінно змінив свої погляди, доводячи абсолютно протилежне - давні риси, що відокремлюють українську мову є лише діалектними варіаціями російської, отже не можна визначати українську мову як самостійну, вона є лише окремим наріччям [5].

Науково необґрунтовані погляди на українську мову висловлював свого часу російський вчений П.Лавровський. Він наголошував на існуванні як велико-, так і малоруського наріччя, тобто української мови, для якої відводив місце лише в Карпатах. Вчений при цьому керувався так званою „галицькою" гіпотезою російського історика М.Погодіна, за якою до XIII ст (монголо-татарської навали) мова північних і південних слов'ян не розмежовувалась, і в Києві, взагалі, на той час не було малоросіян, - вони жили за Карпатами, а корінним населенням Київщини були великороси, які після вторгнення татар втекли на північ... Вважаємо, що вчений, як і майже всі представники царської офіційної науки, працюючи з об'єктивними фактами, робив суб'єктивні висновки на догоду часу, адже сам П.Лавровський у праці „Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями" докладно схарактеризував і описав риси, що притаманні фонетичному та лексичному рівням української мови, зокрема: чергування губних приголосних; взаємне чергування **р** і **л**; наявність приставного **д** перед **ж**; занепад голосних і приголосних звуків тощо. Вчений наголошував на тому, що оригінальні риси, притаманні українській мові, не мають відповідників у польській [6]. Враховуючи той факт, що на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки доведено про більшу спорідненість (особливо на фонетичному рівні) української та польської мови, ніж української та російської, постає закономірне питання: чому П.Лавровський розмежовував першу пару мов та змішував останню? Може тому, що в першому випадку він міг робити об'єктивні висновки, а в другому – ні?..

У 1856 році в дискусію включився професор М.Погодін зі своєю новою теорією про те, що росіяни-поляни в давнину жили над Дніпром, але монголо-татарська навала змусила їх перебратися на північ, де вони й перетворилися в російський народ, а порожні подніпрянські місця зайняли галичани, що прийшли із заходу. Отже, першу державу на Дніпрі заклали власне росіяни, а не українці, і вся стародавня література й мова – виключно російська, бо українці переселилися сюди значно пізніше [7]. Погодінську теорію повністю спростував М.Максимович, який до оцінки вказаної гіпотези підходив через заглиблення в історію слов'янського світу. Вчений довів, що легенди та перекази Київської Русі свідчать - українці оселилися в Карпатах разом з уграми (в X ст.) У дискусію включився також О.Котляревський. Учений стверджував, що українці жили на берегах Дніпра з глибокої давнини. На аналогічні думки натрапляємо і в окремих листах того часу. Зокрема, Й.Бодянський писав до П.Шафарика, що „языкъ Южныхъ Руссовъ (Велико-Руссовъ) столько же древенъ, какъ и языкъ Сьверных Руссовъ (Велико-Руссовь), если только еще не древнье; онъ столько же самостоятеленъ, столько же языкъ, как и языкъ Велико-Руссовъ, съ которымъ у него то лишь общаго, что оба они языки Славянскіе" (лист від 26 квітня 1863р.) [8,17]. Розпочався „спор южан с северянами", що з часом ще посилився: у росіян з'являлися все нові псевдонаукові теорії (С.Булича, О.Соболевського та ін.), у яких повністю заперечувалась окремішність і давність української мови. Ситуація в Україні ускладнювалась ще через те, що серед освічених українців почалася серйозна внутрішня суперечка про роль і перспективи розвитку української мови. Російський уряд використав це на свою користь: почалися масові арешти і заслання. А в 1863 році міністр внутрішніх справ П.Валуєв видав свій таємний Циркуляр, „ухвалений височайше", який у зовсім абсурдній формі забороняв все українське, - і з цього часу гоніння на українську мову вже не припинялося.

У таких складних історичних обставинах довелося жити і працювати П.О.Кулішу. Весь його життєвий і творчій шлях – то була подвижницька діяльність в ім'я збереження і розвитку національної мови та культури рідного народу. Письменник не тільки добре знав, але й плекав рідне слово, справедливо

вважаючи його „скарбінею нашого духа”, і сам був, за словами М.Коцюбинського, могучим майстром української мови [9, 308].

Розуміючи, що в Російській імперії в ситуації царського лінгвоциду української мови, вона живе лише в устах простого люду, який її любить і не цурається, П.Куліш відносить рідну мову до найдорожчих скарбів народу та найбільш надійних підвалин історичного розвитку української нації: ”Велика бо сила, в простому народному слові і в простій народній пісні. І тайна той пісні – в людських серцях” [10, 504-505]. Письменник постійно вказує на потребу записувати народну мову, вивчати, розвивати та говорити цією мовою, бо для нього „рідне слово” – то „божа правда” і тільки йому належить право судити гріховні сторінки нашої історії. Отже слово – це головна ознака нації, її спасіння. Воно житиме вічно: ”Все прах земний, тільки діло і слово наше праведне останеться навіки... Спасеніє нашого краю - в нашому слові. Слово земляка укаже землякові, і явиться сила общественна, котрої тепер немає, явиться сила і душа єдина!” (лист до Галагана, 1857) [11, 132].

Глибока пошана до народної мови свідчить про високу філологічну освіченість П.Куліша, знання мовної ситуації на всій території тогочасної Європи, розуміння становища нових літературних мов у період їхнього формування та нормування: „...Просторнародность в украинской словесности не есть свидетельство бессилия наших авторов..., а напротив – залог общенародного развития нашей словесности в будущем, на широком основании” [10, 531]. Думки письменника про роль народної мови у становленні нової літературної мови були близькими до ідей німецьких романтиків гейдельберзького гуртка, які повернули німецьку літературу та культуру обличчям до простого народу: його мови, традицій та фольклору. Отже, правий був М.Зеров, коли писав про те, що Куліш „В Європі хоче ставити курінь” [12, 44-45], адже його рідкісну освіченість визнавали всі – і друзі й вороги. Тільки П.Куліш міг сміливо виступати проти нападок Бєлінського на українську мову та літературу й аргументовано доводити право українського народу на свою мову і літературу цією мовою. На несправедливі насмішки російського вченого: ”Хороша литература, которая только и дышит, что простоватостью крестьянского языка и дубоватостью крестьянского ума”,- П.Куліш відповів у статті „Простонародность украинской словесності”: „Это – суждение знаменитого русского моралиста-критика недавнего времени – суждение ума, проникавшего в тайны общественной жизни глубже всех своих сверстников. Как было не покориться его могущественному влиянию...! Но украинские писатели пережили благополучно период критических авторитетов. Их спасло уважение к человеческой личности, как бы низко ни была она поставлена в гражданском обществе, а это уважение проявляется во всей устной словесности нашего народа, в его песнях, легендах, притчах, пословицах, верованиях и понятях о человеке вообще... Европейская цивилизация не представляет для нас чего-то ненависного, как для московских славянофилов, которые объявили запад гнилым и изобрели какое-то *русское воззрение* на науки и искусства. Мы изучаем все, что выработано другими обществами и народностями. Но благ для нашего народа ожидаем только от своеобразного развития его собственных нравственных сил... Мы не говорим, подобно прежним русским патриотам, что мы „идем быстрыми шагами по пути просвещения”. Ход наш не может быть очень быстр, потому что нас, желающих действовать при свете науки очень много... Медленна должна быть наша работа, но верна...Тогда только слово, эта великая сила человеческой природы, вступит во все свои права” [10, 531-532].

Про широку лінгвістичну ерудицію П.Куліша в питаннях історії української та російської літературних мов свідчить епілог до „Чорної ради”, де автор наголошує на тому, що російська мова є штучною мовою, яка складена „спільними трудами українських і великоруських грамотних людей”, маючи на увазі те, що багато визначних українців за різних часів працювали на Російську науку та освіту: „Когда Южная Русь, или, как обыкновенно ее называют, Малороссия, присоединилась к Северной или Великой России, умственная жизнь на Севере тотчас оживилась притоком нових сил с Юга, и притом Южная Русь постоянно уже принимала самое деятельное участие в развитии севернорусской литературы. Известно каждому, сколько малороссийских имен записано в старих летописях русской словевности...” [10, 459]. Отже, „ у сучасному, - писав П.Куліш, - будуємо майбуття не власне, не особисте, а майбуття нашого народу та нашої мови... Народні пісні показують наскільки прекрасна наша мова, про яку немає ні слова в підручниках і над якою наші наставники глумляться з кафедри. Зблизившись з простонародним життям, переконались, що простонародне українське життя – це цілий світ самостійних понять людини про те, як їй бути на світі. Життя це не мілкоденне , вузьке , воно зберігло сліди глибокої слов’янської старовини” [10, 504-512].

Роман П.Куліша „Чорна рада„ відіграв значну роль у виробленні мови української прози: палке бажання письменника просвітити власний народ, ввести його в коло культурних націй змушували до пошуків нових слів, нових засобів вираження. Щоб об’єктивно оцінити роль П.Куліша в цьому процесі, наведемо такий факт: із 100 сторінок третього тому словника за редакцією Б.Грінченка були виписані слова, що ілюструвалися уривками з творів і перекладів письменника. Таких слів виявилося 139. Виходячи з основного принципу укладання словників, можна цілком справедливо стверджувати, що більшість із них були введені в українську літературну мову саме П.Кулішем: це були слова, відроджені зі старокнижної мови; народної мови, що їх письменник записував із народних вуст, або розшукував по фольклорних

записах; запозичення з інших мов, які були „привезені” з-за кордону, або відібрані з кращих прикладів його перекладацької діяльності; слова з наданим їм новим значенням та, звичайно, авторські неологізми, які так любив Куліш. І скільки б там не казали про те, що авторське мовотворення письменника було дещо штучним та не завжди вдалим, ми, оперуючи мовознавчими фактами, відповімо, що неологізми П.Куліша живуть у мові вже півтора століття (одномовець, одностайність, одностайно, ощада, палання та ін.), і те, що їх прийняв, запам’ятав та використовує український народ вже стільки років, є найкращою і найсправедливішою оцінкою тих новоутворень.

Багато мовознавчих питань, які хвилювали П.О.Куліша, не втратили актуальності й у наш час, бо й нині в засобах масової інформації з’являються твердження окремих шовіністів, у яких повністю алогічно і бездоказово заперечується окремішність і давність української мови. Отже, сьогодні, коли Україна є незалежною державою зі своєю національною мовою та культурою, ми, як свідомі українці, повинні знати, вивчати і шанувати тих, хто ціною своєї свободи та, навіть, життя, виборював право української мови на самостійний розвиток, бачив її реальні перспективи і практичною діяльністю виводив українську мову на широкі інтелектуальні горизонти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куліш П.О. Твори: У 2 т.– К.: Дніпро, 1989. – Т.1.: Поезія. – 653 с.
2. Німчук В. Історія української мови як державної // Українська мова як державна. – К., 1999.
3. Сокіл Б. Дослідження особливостей української літературної мови і лінгвістичні дискусії навколо неї у XIX – поч. XX ст.: Автореф. дис. канд. філ. наук . – Тернопіль, 1995. – 20 с.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. – Нью-Йорк, 1991. – Т. 1. – 448 с.; Т. 2. – 458 с.
5. Срезневский И. Мысли об истории руського язика. – СПб, 1912. - 215с
6. Лавровский П. Обзор замечательных особенностей наречия малорусского сравнительно с великорусским и другими славянскими наречиями. – СПб, 1862. – 195 с.
7. Погодин М. Записки о древнем русском языке // Известия Академии Наук по второму отделению русского языка и словесности. -1856. –Т.5. – С. 70 – 92.
8. Білецький Л. З листування Йосипа Боденського з П.Шафариком // Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова у Празі. – Прага, 1932. – С. 10 – 81.
9. Коцюбинський М. Твори: У 6 т. – К., 1961. - Т.5. – 450 с.
10. Куліш П. Твори: У 2 т. – К., 1989. – Т.2. – 585 с.
11. Кулиш П. Сочинения и письма: В 5 т. – К.,1908-1910. – Т.5. – 532 с.
12. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя (сторінки призабутої спадщини). – К., 1990.

УДК 808.3-316.1: 883.

ПРОБЛЕМА ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ІЗ ПОГЛЯДУ НОВИЗНИ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ

Юрченко Т.Г., к.філол.н., доцент

Мелітопольський державний педагогічний університет

У статті досліджуються особливості вживання неологічної термінології, аналізуються суперечливі погляди на проблему індивідуального словотворення; виявлено окремі тенденції до взаємопроникнення, “переплетіння” елементів розмовного, художнього і публіцистичного стилів.

Ключові слова: неологізми, оказіоналізми, потенційні слова.

Юрченко Т.Г. ПРОБЛЕМА ОККАЗИОНАЛИЗМОВ В АСПЕКТЕ ИХ НОВИЗНЫ И ИНДИВИДУАЛЬНО-АВТОРСКОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ / Мелитопольский государственный педагогический университет, Украина

В статье исследуются особенности употребления ряда основных терминов неологии, анализируются спорные взгляды на проблему индивидуального словообразования, намечены некоторые общие тенденции взаимопроникновения, «переплетения» элементов разговорного, художественного и публицистического стилей.

Ключевые слова: неологизмы, окказионализмы, потенциальные слова.

Yurchenko T.G. THE PROBLEM OF OCCASIONAL WORDS FROM THE POINT OF VIEW OF THEIR NOVEITY AND INDIVIDUAL–AUTHOR'S BELONGING / Melitopol State Teachers Training University, Ukraine

The article investigates the usage peculiarities of the number of fundamental neological terms, analyses numerous disputable opinions on the problem of individual word formation and determines some general tendencies of the mutual penetration or interweaving of elements of colloquial, fiction and publicistic styles.

Key words: neologisms, occasional words, potential words.

Загальновідомо, що одним із шляхів збагачення лексичного складу мови є поява нових слів, нових значень слів, нових виразів і стійких словосполучень, які нерідко є результатом індивідуального словотворення. Інтенсивне вивчення індивідуального словотворення послужило основою для вироблення самостійного спеціального погляду на розв'язання цієї проблеми – лінгвостилістичного.

Теорія неології на сьогодні не має чітких дефініцій у визначенні термінів "неологізм", який є традиційним у класичних мовознавчих студіях, та порівняно новими термінами: стилістичні неологізми, індивідуально-авторські новотвори, неологізми контексту, слова-експромти, ефемеричні інновації, оказіоналізми тощо. Коли йдеться про новотвори у мові художньої літератури, публіцистики, їх використання в розмовному мовленні, - більшість мовознавців надають перевагу термінові "оказіоналізм" (від лат. occazionalis – випадковий), але сам зміст поняття в лінгвістичних джерелах не визначається з належною чіткістю. В.М.Русанівський кваліфікує оказіоналізми як принагідно вжиті неологізми [11, 30]. За А.П.Коваль, - це неологізми розмовної мови, "одномоментні" слова, які створюються для розв'язання разового стилістичного завдання [5, 74]. В.А.Чабаненко вживає терміни "оказіоналізми-неологізми" та "оказіоналізми" як тотожні і цілком справедливо вкладає у їх зміст "індивідуально-авторську приналежність", "індивідуально-авторський експеримент і експромт" [14, 160].

Нарешті, існує широке розуміння терміна "оказіоналізм", у якому об'єднуються поняття "потенційне слово", "неузуальність" та "індивідуально-авторське вживання": "оказіоналізми, тобто створені для певного контексту або ситуації нові слова, не потрапляють до словників. Їх іноді називають морфологічними, або потенційними словами" [4, 11].

Звичайно, однією зі стилістичних ознак будь-якого новотвору, у тому числі й оказіоналізму, є новизна його сприйняття. Тому виявлення та будь-який аналіз оказіоналізмів неможливий без уточнення поняття "неологізму", нового слова. У зв'язку з цим сучасний російський мовознавець В.Г.Гак удається до спроби виокремити "власне неологізми" серед інших видів інновацій, виділяючи при цьому: "ксенізми (запозичені слова, що відображають побут інших країн), гапакси (індивідуально-авторські вживання), оказіоналізми (потенційні або "мовленнєві" слова, що утворюються в мовленні за готовими моделями), ефемеризми (слова, що відображають перехідні явища)" [1, 37].

При визначенні гапаксів учений розділяє індивідуально-авторське вживання і загальномовне (мовленнєві слова). Але ж, як свідчить практика словотворення, і неологізми, і індивідуально-авторські слова також утворюються переважно за готовими зразками, за аналогією до вже наявних у мові словотвірних типів. Крім того, зіставлення поняття оказіоналізм, що походить від лат. occasionalis (випадковий) із семантико-словотвірними явищами, які є результатом внутрішніх "потенцій" мови, вважаємо не зовсім доречним. Отже, на нашу думку, виділення окремих видів новацій (тут гапаксів) та поєднання неузуальних і потенційних особливостей словотворення вважаємо штучним, оскільки оказіоналізми і є індивідуально-авторськими новотворами. За цими двома визначальними ознаками (новизна й індивідуально-авторська приналежність) кваліфікують "авторські неологізми" (або оказіоналізми) Е.Ханпіра, С.Єрмоленко, Л.Хижняк, І.Грицютенко, В.Різун, Ю.Лисенко, М.Плющ, Н.Грипас, Л.Шевченко, Г.Вокальчук, О.Рудь, В.Герман, Р.Стефурак, М.Кочерган, Д.Мазурик.

На нашу думку, розмежування оказіоналізмів і неологізмів за стилістичною ознакою новизни також потребує уточнення, оскільки поняття "неологізм" є історичним і відносним, "всі слова були колись неологізмами" [7, 2000], а оказіоналізми не втрачають відтінку новизни протягом усього часу, поки той чи інший художній твір буде затребуваний читачем або викликатиме інтерес у мовознавців.

Дефініція оказіоналізмів за індивідуально-авторською ознакою також є відносною і багато в чому суб'єктивною: вона пов'язана з мовним досвідом індивідуума, знанням інших мов тощо. Як правило, індивідуально-авторські найменування однослівні у тому розумінні, що та чи інша назва належить тому чи іншому авторові. Але це не означає, що окремі ідентичні назви не можуть з'являтися в різних авторів (особливо за продуктивними словотвірними моделями).

У зв'язку з цим у мовотворчості сучасного українського письменника Павла Загребельного можна виокремити ряд новотворів, які зберігають у собі й індивідуально-авторські ознаки, і загальномовні, тобто ті, які відображають спільні тенденції у творчості кількох авторів. Так, наприклад, у індивідуально-авторському словнику Павла Загребельного трапляються оказіоналізми, започатковані мовною традицією Олеся Гончара, пор.: **розвеселена** (О.Гончар "Далекі вогнища") – **розвеселена**

(П.Загребельний “Вигнання з раю”); **кінецьсвітній** хаос (О.Гончар “Собор”) – **кінецьсвітня** стихія (П.Загребельний “Тисячолітній Миколай”); **паліччя** (О.Гончар “Твоя зоря”) – **паліччя** (П.Загребельний “Тисячолітній Миколай”); **непам’ять** (О.Гончар “Твоя зоря”) – **непам’ять** (П.Загребельний “Тисячолітній Миколай”); **громаддя** (О.Гончар “Твоя зоря”) – **громаддя** (П.Загребельний “Диво”); **білдінг** (О.Гончар “Твоя зоря”) – **білдінг** (П.Загребельний “Намилена трава”); **хоботи** гармат (О.Гончар “Перекоп”) **– “хобот”** гармати (П.Загребельний “Неймовірні оповідання”).

Викликає сумніви й ідентифікація за індивідуально-авторською ознакою оказіоналізму **чини**, який Павло Загребельний вживає у контексті роману “Диво”: *головне – твої чини на землі.* Але цей новотвір зустрічаємо раніше у Олега Ольжича: *–Готові на **чин**? –Команданте, наказ. І рвуться слова невблаганні,* а також *Майно революції – цінний Живий бойовик повсякчас. Сьогодні найбільшого **чину** Вона зажадає від нас* (“Цитаделя духу”). Незважаючи на відмінності у формі числа, лексико-семантичний зв’язок понять *чин – учинок, чини – вчинки* є очевидним. Про тенденційність оказіонального слововживання свідчить і спільна стилістична настанова (урочисте *чин* протиставляється нейтральному *дія*).

На нашу думку, ці та інші оказіоналізми Павла Загребельного демонструють можливості реалізації типових для української мови словотвірних моделей, за якими утворюється потенційний словник, на відміну від реального, напр.: чинити – ***чин***, (пор.: ходити – хід), пам’ять – ***непам’ять*** (пор.: буття – небуття) тощо. Регулярність або повторюваність уживання таких слів у різних авторів свідчить про те, що назріла життєва необхідність у їх появі. Тому не слід загострювати увагу на авторстві новотворів. Як зауважує О.Реформатський, “завжди є небезпека, що яке-небудь слово, якщо воно можливе за закономірностями цієї мови, вже проявилось і вжилось, але тільки не зареєстроване” [9, 138]. Наводячи приклади ненормативних утворень, взятих із текстів або розмовного мовлення (*пустельгин, обабление, окрабление, прямость, добрость, левость*), дослідник зазначає: “Чи можуть вони бути (раніше вони були)? […], це факти потенційного словника російської мови, і російська мова це “дозволяє” [9, 139].

У зв’язку з тим, що більшість новотворів будь-якого автора має під собою чіткою простежуване аналогійне підґрунтя, певні труднощі викликає їх розмежування за потенційною ознакою та ознакою новизни.

Оказіоналізми, які утворюються з настановою на розмовну традицію, виявляють у собі спільні ознаки тих словотвірних моделей, на основі яких вони утворені. Пор. ряд оказіоналізмів Олеся Гончара та Павла Загребельного: **фільмувати** (О.Гончар) – **партизувати** (П.Загребельний “Тисячолітній Миколай”); **і Таврія, і перетаврія** (О.Гончар) – **герої і перегерої** (П.Загребельний “Тисячолітній Миколай”); **чешеня** (О.Гончар) – **фашистеня** (П.Загребельний “Вигнання з раю”); **ультрапильний** (О.Гончар) – **ультрарадикальна** молодичка (П.Загребельний “Тисячолітній Миколай”). Пор. також розмовні оказіоналізми на зразок: *артюшеня, кирильченя* (від прізвищ Артюх, Кирильченко) тощо.

До загальномовних тенденцій на сучасному етапі дослідники відносять також оновлення й поповнення лексичного складу української мови, що нерідко є результатом лексико-семантичної деривації слів: “У нових умовах функціонування (демократизації суспільного життя, розвитку ринкової економіки) слова набувають і нових семантичних навантажень. Це дає їм можливість розширювати семантику похідної основи і функціональне поле: **крутий** (багатий), **зелені** (про долари)” [8, 19]. Семантичні оказіоналізми Павла Загребельного також підтверджують їх взаємозв’язок із життєвим та мовним досвідом народу: **телятина** (пергамент), *повісити* **“дідуся”** *на шию* (орден Леніна), **стригун** (пострижений порушник), **індус** (індивідуаліст), **заступниці міністрів** (жінки, які працюють у міністерських відомствах). Звичайно, “новизна” таких утворень як *стригун, індус* є відносною. Юний читач сприймає їх як оказіональні, а людина з чималим життєвим досвідом вважатиме такими, що вже давно відомі. Адже “стригунами” називали однорічних лошат, яким підстригали гриву, а “індусами” – селян-одноосібників, які надавали перевагу індивідуальному способу господарювання над колективним. Пор. складену в часи колективізації дошкульну частівку: “А індуси пасуть гуси, а созівці – бугая, А індуси їдять гуси, а созівці – ні …”.

Як зауважує О.Стишов, “серед семантичних новотворів необхідно відзначити прагнення до економії й образності […]. Адже нове значення, передаючись за допомогою відомого звукового комплексу, нерідко замінює словосполучення й описові звороти, а головне – влучно, з більшою емоційністю й експресивністю характеризує певну особу, ситуацію, подію тощо” [13, 61].

Окрему групу новотворів у розмовному мовленні та в мові художньої прози складають оказіоналізми, функціонування яких, на нашу думку, пов’язане зі взаємопроникненням елементів художнього та публіцистичного стилів. Подібно до того, як у мові засобів масової інформації творяться ситуативні лексеми-оказіоналізми на зразок **кравчукізм, кучмізм, пофігізм, прихватизація**, у мовотворчості письменників актуалізуються оказіоналізми **подонкізм, наплювізм, клювалізм, підрізація**. Т.Коць зазначає, що “сьогодні динаміка розвитку мовних норм, а отже, й характеру мовних уподобань визначається не сферою художнього стилю (що було характерне, наприклад, для XIX ст.), а сферою засобів масової інформації. Це зумовлюється тим, що інформаційний простір значно ширший і ЗМІ щодо

впровадження мовної норми мають більші можливості. Тут відображаються живомовні процеси, виразно простежується тенденції розвитку мови" [6, 58].

Аналіз мовного матеріалу дає підстави стверджувати, що на індивідуально-авторське словотворення має помітний вплив мова публіцистики. Йдеться не лише про наведені вище приклади семантичних оказіоналізмів та оказіоналізмів, утворених морфологічними способами, а й запозичень. Подібно до того, як у мові української публіцистики масове запозичення чужих слів пояснюється "відкритістю сучасного українського суспільства, розвитком економічних і культурних зв'язків України із західним світом" [8, 19], так у індивідуальному словнику письменника також відображаються процеси взаємодії мов, відбувається формування шару інтернаціональної семантики: **секюріти, білдінг, драйв**. Але з погляду лінгвостилістики заслуговують на увагу ті оказіоналізми, які утворилися в результаті граматичної обробки за аналогією: **проокеїти, васістдастнути** тощо.

Отже, наведені вище ці та інші приклади оказіоналізмів дають підстави стверджувати, що в оказіональному словотворенні простежується тенденція до "переплетіння" елементів художнього, розмовного та публіцистичного стилів, що, у свою чергу, пояснюється об'єктивним станом розвитку української мови, лінгвістичною чутливістю автора: "До письменника озивається досвід, попередня національна традиція, але він чутливий і до сучасної мовної стихії, тобто він постійно в пошуках найприроднішої для себе і свого мовного самовираження стилістики, яку б сприймав сучасний читач" [3, 11]. Якщо цей погляд на проблему ідіостилю письменника і має конкретного адресата (тут Олеся Гончара), його слід вважати концептуальним, оскільки будь-який письменник своєю літературно-художньою практикою прагне залучити читача до участі у співтворчості.

На двобічний зв'язок між читачем і автором указують й інші дослідники. Як зауважує О.Святчик, між читачем і письменником існує зворотний зв'язок "впливу і взаємодії", який спонукає письменника до створення різноманітних оригінальних засобів, пов'язаних однією спільною властивістю – експресивністю: "В процесі передавання інформації відбувається комунікація, яка йде не лише від адресанта через текст, але і в зворотному напрямку. Не лише адресант програмує реакцію одержувача інформації, але й останній, в свою чергу, справляє прихований вплив на автора. Побудова такої мовної стратегії суб'єкта неможлива без участі експресивних засобів" [12, 317].

Розглядаючи експресивні засоби як такі, що наділені необхідними властивостями для створення ефекту новизни, К.Долинін виділяє два аспекти експресивності. Статичний аспект представлений у вченого фондовими експресивними засобами, які "вилучаються із запасників мови" (ідіоми, сленг, арго, жаргон, конфесійна і висока лексика тощо) [2, 69]. У динамічному аспекті – це оказіональне переосмислення, оказіональне словотворення, трансформація фразеологізмів, модифікація цитат тощо.

Усі ці засоби експресивного впливу на читача актуалізуються в мовотворчості багатьох сучасних українських авторів. Органічна потреба письменника в реалізації свого художнього задуму (написанні твору, виходу його в світ) змінюється на іншу, не менш важливу – залучити читача до співтворчості, зробити його своїм однодумцем. "Якби письменників допустили до влади, – говорить Павло Загребельний, – то вони б навіть принцип соціалізму перекроїли на свій смак: хто не читає, той не їсть" ("Вигнання з раю"). Не на читанні заради читання загострює увагу автор, а на слові, за яким проступає його мовна орієнтація: "Словом промовляють до тебе народ, історія, культура, честь, гідність, майбуття. Скористайся ж з цього слова, влови й передай поезію думки, перегук абстрактних понять, гнучкість і ніжність визначень, мальовничість найменувань, енергію дієслівних многочленів, високу свободу розкутого сміху, іронії, дотепу, жарту" ("Вигнання з раю").

Проте не завжди у пошуках нових мовностилістичних засобів письменники і публіцисти дотримуються міри естетики слова, "олітературюють" мову. Як зауважує В.Русанівський, "тепер панує мода – особливо у мові журналів і газет – на "дзвінкі", "голосні", "барвисті" – загалом "небуденні" слова. […]. Ці слова, як "празникова одежина мови" не збуджують читачевої думки, бо не викликають у нього потрібних асоціацій, життєвих паралелей, не конкретизують уявлень. […]. Пошесть певних слів, мода на ту чи іншу форму призводить до стилістичної нівеляції, знебарвлення, знеоцінення цих слів і форм" [11, 98].

Ще поет-академік М.Рильський у статті "Муза і моди" застерігав митців від "гонитви за популярністю, яка інколи переростає в гонитву за модністю. […]. Мода – це умовна, дуже умовна красивість - чи потворність, яка лоскоче нерви тим, кому такого лоскоту хочеться. Муза – це краса, що гріє й підносить серця. Їх шляхи різні: одна - мода - ковзається на поверхні, друга – муза – сягає в глибини людського розуму й серця" [10, 79].

Підтримуючи органічну потребу письменників збагачувати поезію новим словом, М.Рильський формує концепцію "чесного і сміливого новаторства", у якому вбачає оригінальність та національну своєрідність. Протиставляючи "Музу" "Моді в мистецтві", в останній він слушно вбачає "дешеву славу і поганий смак", "блискітки і брязкотельця", "банальність і фальшивість", "щось нечуване і невидане", "копіювання і мавпування" [10, 80].

Інколи мовотворчість письменників дає вагомі підстави вважати деякі новотвори штучними, надуманими. Так, наприклад, значення оказіоналізмів **окобос, усюсик** не підлягають поясненню ні внутрішньою формою (словотвірною структурою) самого оказіоналізму, ні аналогією – схожістю з будь-яким канонічним словом, яке можна було б зіставити за змістом. Це і спонукає письменника до докладного пояснення подібних оказіоналізмів у контексті, внаслідок чого сам контекст також набуває штучності й надуманості: *Ну хто взагалі знає, скажімо, що таке "усюсик"? Може, це хлопчик, який робить отой маленький гріх, після чого мокріють штанці? А може, це меткий чоловічок, який повсюди встигає? А може, той, що сушить колгоспне просо, яке збирали в мокру погоду і роздають по хатах, щоб посипали на черінь і рятували від цвілі?*; *Або ще слівце "окобос". В ньому є щось і від "ока", і від "барбоса" і від "кособокості"* (П.Загребельний "Вигнання з раю").

Очевидним є те, що автор керувався настановами актуалізації дитячого мовлення, наївно сподіваючись, що саме так "можуть народжуватись якісь вигадки, речі, цілі маленькі світи". Але сам репертуар дитячих новотворів, який характеризується дотепністю та влучністю, не має нічого спільного з подібними оказіоналізмами. Дитяче мовлення завжди спирається на аналогію, образність, природність у моделюванні мовної картини світу. Тим письменникам, які добре володіють психологією і прийомами дитячої мовотворчості, вдається створювати унікальні й неповторні словесні образи. Пор. у Корнія Чуковського (негренятко **– гренятко**), Фелікса Кривіна (недоучка **– доучка,** негідник **- гідник**), а також дитячі новотвори на зразок **шипковиця** (шипшина + шовковиця), **індійці** (індики), **помирон** (похоронна процесія), **колюча вода, їжачкова вода** (газована вода) тощо.

Як видно з наведених вище прикладів, оказіональне словотворення актуалізується засобами художнього, розмовного та публіцистичного стилів і ґрунтується на видобуванні експресивних засобів впливу на читача (слухача). Істотне значення для актуалізації оказіональної лексики мають нові соціальні умови, породжені демократизацією суспільного життя, що в свою чергу сприяло формуванню нових мовних смаків у суспільстві, на які повинен відреагувати й письменник. Безумовно, автор завжди розраховує на прихильність і взаєморозуміння читача, свого сучасника. Крім того, на формування індивідуальних мовних смаків письменника завжди впливає мовний досвід його попередників, поетів і прозаїків, а також знання різних сфер духовного життя народів світу, численних ділянок науки, мистецтва та культури, і водночас тісний зв'язок із мовою рідного народу, з народною творчістю та розмовною традицією.

Отже, оказіоналізми не слід розглядати як явище тільки суб'єктивне. Чи вони є результатом граматичної обробки за аналогією, чи створені всупереч словотвірним законам мови, однак повинні бути зрозумілими, образними, а значить органічно поєднувати в собі загальномовні й індивідуальні, суб'єктивні ознаки. Проте саме наявність загальномовних та індивідуальних ознак породжує дилему: нове це слово чи було вжите кимось раніше? У цьому випадку схиляємося до думки тих дослідників, які вважають, що не варто сперечатися про те, створив письменник це слово чи ні. Саме життя створює подібні слова і вирази щохвилини, треба лише вміти їх підслухати й закріпити в художньому втіленні.

Розмаїття якісних особливостей та кількісного складу оказіоналізмів у різних сферах мовного життя передбачає широкий простір для їх дослідження: естетико-художній, функціональний, семантичний, соціолінгвістичний тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гак В.Г. Языковые преобразования. – Школа «Языки русской культуры». – М., 1998. – 763 с.
2. Долинин К.А. Стилистика французского языка. – Л.: Просвещение, 1978. – 120 с.
3. Єрмоленко С.Я. Творчість Олеся Гончара і мовно-естетична культура сучасника // Дивослово.– 1998. - № 7. – С. 11-13.
4. Єрмоленко С.Я. Сучасні проблеми дослідження літературної мови. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика // Зб. наук. праць. Вип.IV. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2001. – 161с.
5. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. - К.: Вища школа, 1978. – 376 с.
6. Коць Т.А. Функціонування лексичних варіантів у засобах масової інформації // Мовознавство.– 1997. - № 6. – С. 55-59.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К.: Видавничий центр "Академія", 1999. – 288 с.
8. Мацько Л. Українська мова в кінці XX ст. (Зміни в лексиці) // Дивослово.– 2000. - № 4. – С. 15-20.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение / Под ред. В.А.Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 536 с.

10. Рильський М.Т. Мистецтво – творча праця зрима. – К.: Мистецтво, 1979. – 312 с.

11. Русанівський В.М., Єрмоленко С.Я. Життя слова. – К.: Вища школа, 1978. – 191 с.

12. Святчик Е.В. Функционирование экспрессивных высказываний в газетной коммуникации // Функциональная лингвистика. Язык. Культура. Общество. – Ялта, 9-14 октября 2000. – Симферополь, 2000. – С. 315-318.

13. Стишов О.А. Семантична деривація // "Наукові записки" Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М.Коцюбинського. Зб. наук. праць. Серія: Філологія. 2000. Вип. 2. – Вінниця: ВДПУ. - С 60-66.

14. Чабаненко В.А. Стилістика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – 215 с.

УДК ……

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філол.н., професор

Запорізький національний університет

До друку будуть прийматися лише наукові статті, де присутні такі необхідні елементи (п.3 Постанови президії ВАК України № 7 – 05 / 1 від 15 січня 2003 р.):

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями ;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій** , в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор ;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми** , котрим присвячується дана стаття ;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання) ;
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів ;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 2 см, праве поле – 3 см.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив,* **напівжирний**, ***напівжирний курсив*** зі збереженням гарнітури, розміру шрифта та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шрифтів та начертання:

a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі.

b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі.

c) для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт.,

d) для анотацій, ключових слів -9 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом*). Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градаціях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2,… (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, … (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі BMP файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі " Рисование ") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА**.

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різнорідності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці дискети треба обов’язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На дискеті повинно бути **два файли**:

✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,

✓ **другий** - із відомостями про авторів (прізвище, ім´я, по батькові; посада; вчений ступінь;учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті з анотацією та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання кафедри.
4. Зовнішню рецензію.
5. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів.

Адреса редакції : Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами*: (061) 289-12-75 – відповідальний редактор*

(061) 289-12-26 – редакційно-видавничий відділ

(IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти*:* spes@zsu.zp.ua

ДЛЯ НОТАТОК

Збірник наукових статей

Вісник Запорізького національного університету

Філологічні науки

№ 2, 2005

Технічний редактор – Р.В.Костенко

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки
Запорізького національного університету

тел. (061) 224-42-47
izdatel@zsu.zp.ua

Підписано до друку 10.11.2005. Формат 60 х 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура "Таймс".

Умовн.-друк. арк. 26,0. Обл.-вид. арк. 34,1.

Замовлення № 506. Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет
69600, м. Запоріжжя , МСП-41
вул. Жуковського , 66

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру

ДК № 1884 від 28. 07. 2004 р.